Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Науковий юридичний журнал

Заснований у 1993 році
Періодичність випуску — 4 номери на рік

Том 33, № 3
2026

Харків
«Право»
2026

УДК 34 ISSN 1993-0909
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3 E-ISSN 2663-3116

Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 2 від 24 вересня 2026 р.)

Науковий юридичний журнал
«Вісник Національної академії правових наук України» внесено до:
Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук
(наказ Міністерства освіти і науки України від 11 червня 2026 р. № 928)
Реєстру суб'єктів у сфері друкованих медіа – Ідентифікатор медіа R30–02413 (рішення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення
від 21 грудня 2023 р. № 1799)
Міжнародної наукометричної бази даних
Index Copernicus International (Польща) (з 2016 р.)

Вісник Національної академії правових наук України / редкол.: В. Журавель та ін. – Харків : Право, 2026. – Т. 33, № 3. – 428 с.

Засновники:
Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Видавець:
Національна академія правових наук України

Відповідальний за випуск
В. Журавель

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Григорія Сковороди, 70, Національна академія правових наук України.

Офіційний сайт: visnyk.kh.ua
e-mail: visnyk_naprnu@ukr.net

© Національна академія правових наук України, 2026

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

JOURNAL

OF THE NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE

Scientific Legal Journal

Founded in 1993
Periodicity — 4 issues per year

Volume 33, Issue 3
2026

Kharkiv
«Pravo»
2026

UDC 34
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3

ISSN 1993-0909
E-ISSN 2663-3116

Recommended for publication by the academic Council Yaroslav Mudryi National Law University (Protocol No. 2 dated 24 September 2026)

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine is included in:
List of specialized scientific publications of Ukraine on legal sciences
(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated June 11, 2026 No. 928)
Register of entities in the field of print media – Media identifier R30–02413
(decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated December 21, 2023 No. 1799)
International scientometric database
Index Copernicus International (Poland) (since 2016)

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine / editorial board: V. Zhuravel et al. – Kharkiv : Pravo, 2026 – Vol. 33, № 3. – 428 p.

The founders:
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

Publisher:
National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Responsible for the release of
V. Zhuravel

The Editorial Board address: 61024, Kharkiv, 70 Hryhoriia Skovorody St., National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Official website: visnyk.kh.ua
e-mail: visnyk_naprnu@ukr.net

© 2026 National Academy of Legal Sciences of Ukraine

НАУКОВА РАДА

Бандурка Олександр Маркович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (голова наукової ради) (Національна академія правових наук України, Україна)

Борисов Вячеслав Іванович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (заступник голови наукової ради) (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна)

Барабаш Юрій Григорович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Конституційний Суд України, Україна)

Баулін Юрій Васильович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Борисова Валентина Іванівна – кандидат юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Гаращук Володимир Миколайович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Комаров Вячеслав Васильович – кандидат юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Кохановська Олена Велеонінівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)

Крупчан Олександр Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Україна)

Кучерявенко Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Лемак Василь Васильович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Конституційний Суд України, Україна)

Максимов Сергій Іванович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Орлюк Олена Павлівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій», Україна)

Пилипчук Володимир Григорович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», Україна)

Прилипко Сергій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Університет економіки та права «Крок», Україна)

Святоцький Олександр Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Видавництво «Право України», Україна)

Селіванов Анатолій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна)

Серьогіна Світлана Григорівна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, Україна)

Скрипнюк Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Україна)

Спасибо-Фатєєва Інна Валентинівна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Тихий Володимир Павлович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна)

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Журавель Володимир Андрійович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, президент (Національна академія правових наук України, Україна)

Заступник головного редактора

Кузнєцова Наталія Семенівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, директор Центру європейського права Навчально-наукового інституту права (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)

Національні члени редакційної колегії

Батиргареєва Владислава Станіславівна – доктор юридичних наук, професор, директор (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна)

Буханевич Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, державний секретар (Міністерство юстиції України, Україна)

Великанова Марина Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу приватноправових досліджень (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна)

Гетьман Анатолій Павлович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, ректор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Гетьман Євген Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний учений секретар (Національна академія правових наук України, Україна)

Гиляка Олег Сергійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, перший заступник головного ученого секретаря – начальник управління стратегічного розвитку (Національна академія правових наук України, Україна)

Гриняк Андрій Богданович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, заступник директора з наукової роботи (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна)

Гусаров Костянтин Володимирович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри цивільної юстиції та адвокатури (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Гуторова Наталія Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, професор кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін (Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна)

Джабраілов Руслан Аятшахович – доктор юридичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи (Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України», Україна)

Капліна Оксана Володимирівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, завідувач кафедри кримінального процесу (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Кот Олексій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, директор (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна)

Лук'янов Дмитро Васильович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач наукової лабораторії адаптації законодавства України до права ЄС відділу методології євроінтеграції приватного права (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Україна)

Мерник Анастасія Муслімівна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, доцент кафедри теорії та історії права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Музика-Стефанчук Оксана Анатоліївна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри фінансового права (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)

Настюк Василь Якович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Оніщенко Наталія Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, заступник директора (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Україна)

Петришин Олександр Віталійович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, суддя (Конституційний Суд України, Україна)

Чанишева Галія Інсафівна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення (Національний університет «Одеська юридична академія», Україна)

Шевчук Віктор Михайлович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Шепітько Валерій Юрійович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, професор кафедри криміналістики (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Іноземні члени редакційної колегії

Батлер Вільям Елліотт – доктор юридичних наук, професор, професор (Школа права ім. Дікінсона Університету штату Пенсильванія, США)

Вашко Адріан – доктор філософії в галузі права, доцент, декан (Юридичний факультет Університету ім. Матея Бела, Словаччина)

Гайлюте-Янушоне Довіле – доктор філософії в галузі права, доцент, доцент (Юридичний факультет Університету Миколаса Ромеріса, Литва).

Давуліс Томас – доктор юридичних наук, професор, керівник (Центр трудового права кафедри приватного права юридичного факультету Вільнюського університету, Литва)

Карагусов Фархад Сергійович – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник (Науково-дослідний інститут приватного права Каспійського університету, Республіка Казахстан)

Матюльєне Снєголе – доктор юридичних наук, професор, професор (Інститут соціальної безпеки Академії громадської безпеки Університету Миколаса Ромеріса, Литва)

Якулявичене Ліра – доктор юридичних наук, професор, професор (Юридичний факультет Університету Миколаса Ромеріса, Литва)

Яндерова Яна – доктор філософії в галузі права, доцент, доцент (Факультет економіки та управління Університету Падрубіце, Чехія)

SCIENTIFIC COUNCIL

Oleksandr Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Chairman of the Scientific Council) (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Viacheslav Borysov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Vice-chairman of the Scientific Council) (Scientific and Research Institute for Study of Crime Problems named after Academician V. V. Stachys of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Yurii Barabash – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Constitutional Court of Ukraine, Ukraine)

Yurii Baulin – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Valentyna Borysova – Phd (Law), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Volodymyr Garashchuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Viacheslav Komarov – Phd (Law), Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Olena Kokhanovska – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Krupchan – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Mykola Kucheriavenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Vasyl Lemak – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Constitutional Court of Ukraine, Ukraine)

Sergii Maksymov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Olena Orliyk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The State Organization «Ukrainian National Office for Intellectual Property and Innovation», Ukraine)

Volodymyr Pylypchuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine», Ukraine)

Sergii Prylypko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine («KROK» University, Ukraine)

Oleksandr Sviatotskyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Publishing House «Law of Ukraine», Ukraine)

Anatolii Selivanov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Svitlana Serohina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of State Building and Local Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oleksandr Skrypniuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Inna Spasybo-Fateieva – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Volodymyr Tykhyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Volodymyr Zhuravel – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, President (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

Nataliia Kuznietsova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Director of the Center for European Law of the Education and Research Institute of Law (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

National Members of the Editorial Board

Vladyslava Batyrgareieva – Doctor of Law, Professor, Director (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oleksandr Bukhanevych – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Secretary of State (Ministry of Justice of Ukraine, Ukraine)

Maryna Velykanova – Doctor of Law, Professor, Head of the Private Law Research Department (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Anatolii Getman – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Rector (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Yevhen Hetman – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Chief Scientific Secretary (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oleh Hyliaka – Candidate of Law, Senior Researcher, First Deputy chief academic secretary – Head of the Strategic Development Department (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Andriy Hryniak – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Konstiantyn Gusarov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Civil Justice and Advocacy (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Nataliia Gutorova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Criminal Law and Criminal Law Disciplines (Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Ruslan Dzhabrailov – Doctor of Law, Professor, Deputy Director for Scientific Work (State organization V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oksana Kaplina – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Criminal Procedure (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Oleksii Kot – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Director (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Dmytro Lukianov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Scientific Laboratory for Adaptation of Ukrainian Legislation

to EU Law, Department of Methodology of European Integration of Private Law (Scientific and Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Anastasiia Mernyk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Associate Professor of the Department of Theory and History of Law (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Oksana Muzyka-Stefanchuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Financial Law (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Vasyl Nastyuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Administrative Law and Administrative Activities (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Natalia Onishchenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Deputy Director (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oleksandr Petryshyn – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Judge (Constitutional Court of Ukraine, Ukraine)

Galiya Chanysheva – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Labor Law and Social Security Law (National University «Odesa Legal Academy», Ukraine)

Viktor Shevchuk – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminalistics (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Valerii Shepitko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Criminalistics (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Foreign Members of the Editorial Board

William Butler – Doctor of Law, Professor, Professor (Dickinson School of Law Pennsylvania State University, USA)

Adrián Vaško – P.h.D in Law, Associate Professor, Dean (Faculty of Law, Matej Bel Universit Banska Bystrica, Slovakia)

Dovile Gailiute-Janusone – P.h.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor (Mykolas Romeris University, Lithuania)

Tomas Davulis – Doctor of Law, Professor, Head (Center for Labour Law Department of Private Law Vilnius University Faculty of Law, Lithuania)

Farkhad Karagusov – Doctor of Law, Professor, Chief Scientific Fellow (Institute of Private Law of Caspian University, Republic of Kazakhstan)

Snieguolė Matulienė – Doctor of Law, Professor, Professor (Institute of Societal Security Academy of Public Security, Mykolas Romeris University, Lithuania)

Lyra Jakuleviciene – Doctor of Law, Professor, Professor (International and EU Law Department Law School Mykolas Romeris University, Lithuania)

Jana Janderová – P.h.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor (Faculty of economics and administration University of Pardubice, Czech Republic)

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

ОНІЩЕНКО Н. М.
Динаміка розвитку категорії «юридичної відповідальності»: національний та міжнародний науковий огляд 17

МЕРНИК А. М.
Генеза процесу децентралізації в Україні в умовах інституційної конвергенції України з ЄС 35

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

БАЗОВ О. В., БАЗОВ В. П., ДЕРЕ Я.
Міжнародно-правовий статус Керівного комітету Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України 53

ВОЄВОДІНА Г. І.
Гібридні цифрові фінансові активи у праві Європейського Союзу: типологія, правова природа та проблеми класифікації 68

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

ГУТОРОВА Н. О., ГНЕДИК Є. С.
Забезпечення прав пацієнтів при застосуванні off-label лікарських засобів, які містять психоактивні речовини (на прикладі кетамін-асистованої терапії) 92

ГЕТЬМАН Є. А., ШАПОВАЛ Р. В., ДЕМЕНКО О. І., ПИЛЮГА Л. В.
Правове забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі Державного агентства з управління резервами України: сучасний стан, проблеми та перспективи вдосконалення 110

ПОЛІТАНСЬКИЙ В. С., ЗАЙКІНА Г. М.
Особливості взаємодії державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування 135

СОЛЯННІК К. Є.
Реформа, що не відбулася: до питання законодавчого забезпечення розвитку місцевого самоврядування 157

ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

СТЕФАНЧУК Р. О., КУЗНЄЦОВА Н. С., КОТ О. О.
Приватне право у системі фундаментальних засад громадянського суспільства України: основні результати рекодифікації цивільного законодавства 174

УСТИМЕНКО В. А., ДЖАБРАЇЛОВ Р. А., ГУДІМА Т. С., СЄРЄБРЯК С. В.
Державна допомога суб'єктам господарювання як правовий засіб сприяння досягненню цілей державної кліматичної політики: перспективи розвитку національного законодавства з урахуванням права ЄС 201

ІВАНОВ Ю. Ф.
Проєкт Трудового кодексу: моніторинг додержання прав людини 231

САВЧИН Н. М.
Завдання цивільного судочинства та їх обумовленість матеріальним правом 249

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

БОРИСОВ В. І.
Шпигунство за кримінальним законодавством України: еволюція та проблеми ревіталізації нормативного визначення 261

ТУЛЯКОВ В. О.
Психологічні детермінанти помилкової криміналізації: інтуїтивний вимір 282

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

КОВАЛЕНКО В. В.
Кримінологічні ризики для національної безпеки України в умовах післявоєнної трансформації суспільства 299

ПОГОРЕЦЬКИЙ М. А.
Доказування, доведення, аргументація та обґрунтування у доказовому праві України: кримінальний процес у міжпроцесуальному вимірі 316

БАТИРГАРЕЄВА В. С., ТОГОЧИНСЬКИЙ О. М.
Самовільне залишення військової частини в умовах воєнного стану: кримінологічний аналіз за матеріалами монографічних інтерв'ю з правопорушниками 343

ТАРАН О. В., СВИРИДЕНКО С. В.
Правова визначеність у кримінальному процесі: передумови і актуальність дослідження 371

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

ПУКАВСЬКИЙ Ю. А.
Альтернативні інвестиційні фонди: регулювання у праві Європейського Союзу та перспективи імплементації в Україні 386

ШЕВЕЛА В. О.
Парадокс антипопулізму: відтворення популістської логіки в антипопулістських стратегіях 411

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

CONTENTS

LEGAL THEORY AND METHODOLOGY

ONISHCHENKO N. M.
The Evolution of the Category of Legal Responsibility: a National and International Scholarly Review 17

MERNYK A. M.
The Genesis of the Decentralization Process in Ukraine Under the Conditions of Ukraine's Institutional Convergence with the European Union 35

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE LAW. EUROPEAN INTEGRATION

BAZOV O. V., BAZOV V. P., DERE Y.
International Legal Status of the Management Committee of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine 53

VOIEVODINA G. I.
Hybrid Digital Financial Assets in European Union Law: Typology, Legal Nature and Classification Problems 68

PROBLEMS OF PUBLIC LAW

GUTOROVA N. O., HNEDYK Ye. S.
Protecting Patients' Rights in the Off-Label Use of Medicines Containing Psychoactive Substances (Example: Ketamine-Assisted Therapy) 92

HETMAN Ye. A., SHAPOVAL R. V., DEMENKO O. I., PYLIUHA L. V.
Legal Support for Budget Expenditures for Public Procurement of the State Agency for Reserves Management of Ukraine: Current Status, Problems and Prospects for Improvement 110

POLITANSKYI V. S., ZAIKINA H. M.
Features of the Interaction Between the State Agency for Reserves Management of Ukraine and Local Government Bodies 135

SOLYANNIK K. Y.
The Reform that Didn't happen: on the Issue of Legislative Support for the Development of Local Self-Government 157

PROBLEMS OF PRIVATE LAW

STEFANCHUK R. O., KUZNIETSOVA N. S., KOT O. O.
Private Law in the System of Fundamental Principles of Civil Society of Ukraine: Main Results of the Recodification of Civil Legislation 174

USTYMENKO V. A., DZHABRAILOV R. A., HUDIMA T. S., SIERIEBRIAK S. V.
State Aid to Undertakings as a Legal Instrument for Advancing the Objectives of National Climate Policy: Prospects for the Development of National Legislation in Light of EU Law 201

IVANOV Yu. F.
Draft Labor Code: Monitoring of Compliance with Human Rights 231

SAVCHYN N. M.
The Functions of Civil Judicial Procedure and Their Determination by Substantive Law 249

CRIMINAL LIABILITY

BORYSOV V. I.
Espionage under the Criminal Legislation of Ukraine: Evolution and Issues of Revitalizing Its Statutory Definition 261

TULIAKOV V. O.
Psychological Determinants of Erroneous Criminalization: the Intuitive Dimension 282

PROBLEMS OF PREVENTION AND FIGHTING OF CRIME

KOVALENKO V. V.
Criminal Risks for the National Security of Ukraine in the Conditions of Post-War Transformation of Society 299

POHORETSKYI M. A.
Evidentiary Process, Proving, Argumentation and Justification in Ukrainian Law of Evidence: Criminal Procedure in an Interprocedural Perspective 316

BATYRGAREIEVA V. S., TOGOCHUNSKIY O. M.
Unauthorized Absence from a Military unit under Martial Law: a Criminological Analysis Based on Monographic Interviews with Offenders 343

TARAN O. V., SVYRYDENKO S. V.
Legal Determination in Criminal Process: Prerequisites and Relevance of the Research 371

A WORD YOUNG SCIENTISTS

PUKAVSKYI Y. A.
Alternative Investment Funds: Regulation in European Union Law and Prospects for Implementation in Ukraine 386

SHEVELA V. O.
The Paradox of Antipopulism: the Reproduction of Populist Logic in Antipopulist Strategies 411

УДК 340.1
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.17

Наталія Миколаївна Оніщенко
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Київ, Україна

Національна академія правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-1671-2139

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ КАТЕГОРІЇ «ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ»: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ОГЛЯД

Анотація. *Проблематика юридичної відповідальності належить до фундаментальних напрямів загальної теорії права й охоплює широке коло питань, пов'язаних із розвитком держави, державності, права та правової системи. Незважаючи на тривалу історію дослідження, зміст цієї категорії, її ознаки та межі залишаються предметом наукових дискусій, що зумовлює необхідність подальшого осмислення сформованих у юридичній доктрині підходів. Метою статті є комплексне теоретико-правове дослідження динаміки категорії юридичної відповідальності й узагальнення основних підходів до її розуміння в національному та міжнародному праві. Для досягнення сформульованої мети використано комплексний підхід до аналізу правових дефініцій і наукових концепцій, формально-логічний, системний і порівняльно-правовий методи, а також узагальнення доктринальних позицій щодо природи та змісту юридичної відповідальності. У статті простежено особливості дефінітивного оформлення цієї категорії та її місце в системі правових засобів, проаналізовано співвідношення юридичної, моральної й етичної відповідальності, розглянуто позитивний і негативний аспекти юридичної відповідальності й обґрунтовано пріоритет її традиційного, ретроспективного розуміння. Показано, що такий підхід дає змогу чіткіше відмежувати юридичну відповідальність від правового заохочення, не заперечуючи водночас існування інших правових конструкцій, пов'язаних із настанням несприятливих юридичних наслідків. Окремий напрям дослідження становить міжнародно-правова відповідальність, яку запропоновано розглядати через правовідносини й юридичні наслідки, що виникають у зв'язку з юридично значущою поведінкою суб'єкта міжнародного права. Особливу увагу приділено відповідальності за шкоду, заподіяну правомірною діяльністю, та її співвідношенню з відповідальністю без вини. Встановлено, що ці конструкції мають різну правову природу, а відповідні моделі відомі не лише міжнародному, а й національному праву. Практичне значення прове-*

деного дослідження вбачаємо у використанні його результатів для поглиблення розуміння змісту й юридичної природи категорії юридичної відповідальності та подальшого осмислення трансформацій цієї категорії в сучасній юридичній науці.

Ключові слова: *позитивна відповідальність; негативна відповідальність; ретроспективна концепція; правове заохочення; міжнародно-правова відповідальність; міжнародна відповідальність за правомірну діяльність.*

Nataliia M. Onishchenko
V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-1671-2139

THE EVOLUTION OF THE CATEGORY OF LEGAL RESPONSIBILITY: A NATIONAL AND INTERNATIONAL SCHOLARLY REVIEW

Abstract. *Legal responsibility is a fundamental area of general legal theory and encompasses issues connected with the development of the state, statehood, law, and the legal system. Despite a long history of scholarly inquiry, the content, features, and boundaries of this category remain subject to debate, requiring further reconsideration of approaches established in legal doctrine. The purpose of the article is to provide a comprehensive theoretical and legal examination of the development of legal responsibility and to generalise the principal approaches to its understanding in national and international law. The study applies an integrated approach to legal definitions and scholarly concepts, formal-logical, systemic, and comparative legal methods, as well as the generalisation of doctrinal positions on the nature and content of legal responsibility. The article traces the definitional development of this category and its place within the system of legal instruments, analyses the relationship between legal, moral, and ethical responsibility, examines the positive and negative dimensions of legal responsibility, and substantiates the priority of its traditional retrospective understanding. This approach allows legal responsibility to be distinguished more clearly from legal encouragement while recognising other legal constructions associated with adverse legal consequences. A separate area of inquiry concerns international legal responsibility, which is proposed to be understood through the legal relations and consequences arising from legally significant conduct of a subject of international law. Particular attention is devoted to responsibility for damage caused by lawful activities and its relationship with liability without fault. These constructions differ in their legal nature, while corresponding models exist in both international and national law. The practical significance of the study lies in using its findings to deepen understanding of the content and legal nature of legal responsibility and to further examine the transformations of this category in contemporary legal scholarship.*

Keywords: *positive responsibility; negative responsibility; retrospective concept; legal encouragement; international legal responsibility; international liability.*

ВСТУП

Питання юридичної відповідальності є одним із основоположних для багатьох галузевих спрямувань і насамперед для загальної теорії права. Такі питання акумулюють у собі найгостріші проблемні виміри, які постають перед юридичною наукою загалом. Передусім це питання, пов'язані з розвитком держави, державності та філософським підґрунтям цих понять. Далі такі питання пов'язані з розвитком права, правової системи та сучасним розумінням правових систем. Третім напрямом або третім складником виступають питання, безпосередньо пов'язані з юридичною відповідальністю або динамікою її формування та розвитку.

Можна підмітити, що розуміння інституту юридичної відповідальності протягом усієї еволюції теорії права традиційно залишається дискусійним. Для того, щоб визначитися з дефініцією юридичної відповідальності або принаймні окреслити основні підходи до її розуміння в сучасному правовому дискурсі, необхідно розглянути домінуючі наукові погляди та концепції з цієї проблематики.

У вітчизняній юридичній науці дослідження юридичної відповідальності сформувало самостійний і достатньо розгалужений напрям загальнотеоретичних досліджень. Напрацьовані протягом попередніх десятиліть підходи до її поняття, ознак, підстав, принципів і функцій зберігають значення і для сучасної правової доктрини, водночас їх подальший розвиток відбувається в умовах оновлення загальнотеоретичних уявлень про право, правове регулювання та механізми реалізації права. Її розроблення відбувалося одночасно на рівні загальної теорії права та в межах окремих галузевих юридичних наук, що зумовило значний обсяг доктринальних напрацювань і різноманітність сформованих підходів. На сучасному етапі інтерес до цієї проблематики зберігається, про що свідчать як новітні академічні праці із загальної теорії права, так і спеціальні дослідження юридичної відповідальності [1; 2].

Одночасно розширюється й предметне поле таких досліджень. Якщо значний масив попередніх наукових праць був спрямований насамперед на поняття, ознаки, принципи, функції та види юридичної відповідальності, то новітня юридична література дедалі частіше звертається до її місця серед інших правових категорій, особливостей реалізації в окремих сферах правового регулювання та тих змін, яких зазнають усталені правові конструкції в процесі розвитку права та правових систем [3].

Подібна тенденція простежується й у зарубіжній юридичній науці, де проблематика відповідальності зберігає самостійне значення для юридичної теорії та продовжує розвиватися в контексті нових теоретико-правових дискусій [4; 5].

Таким чином, метою цієї статті є визначення сучасного змісту, основних тенденцій розвитку і меж категорії юридичної відповідальності в національному та міжнародному праві. Досягнення поставленої мети передбачає з'ясування особливостей дефінітивного оформлення цієї категорії, узагальнення основних

підходів до розуміння її змісту та правової природи, визначення співвідношення її окремих аспектів і форм прояву, а також простеження особливостей реалізації загальнотеоретичних уявлень про юридичну відповідальність у різних правових системах.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для досягнення сформульованої *мети* в дослідженні застосовано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи наукового пізнання. В основу дослідження покладено *діалектичний* підхід, що дав можливість розглянути юридичну відповідальність у розвитку та взаємозв'язку з іншими правовими категоріями, простежити зміни в підходах до розуміння її змісту та правової природи. З урахуванням *діалектичного* підходу використано принципи об'єктивності та взаємозв'язку, а також *формально-логічний*, *системний* і *порівняльно-правовий* методи. *Формально-логічний* метод застосовано при опрацюванні дефініцій юридичної відповідальності, *системний* – для дослідження її місця в системі правових категорій, *порівняльно-правовий* – для зіставлення відповідних підходів і правових конструкцій у національному та міжнародному праві.

Матеріальну основу становлять праці українських і зарубіжних учених, положення національного законодавства, міжнародно-правові акти та кодифікаційні напрацювання Комісії міжнародного права Організації Об'єднаних Націй.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Юридична відповідальність – це відповідальність за відповідні правопорушення. Як зазначають сучасні вчені, юридична відповідальність у багатьох галузевих вимірах і підходах належить до найскладніших і найгостріших тем сучасної юридичної науки. Дослідження проблематики юридичної відповідальності здійснюється на основі вивчення норм і принципів права, поза межами яких немає ані правопорушення, ані санкцій, а отже, не повинно бути ані відповідальності, ані примусу до неї.

Тому під час теоретичного дослідження проблем юридичної відповідальності спроби вийти за межі права, відійти від права як основного предмета дослідження або підмінити окремі його складники, зокрема зосередившись винятково на моральних вимірах чи етичних нормах, є методологічно непродуктивними та можуть призвести до спотворення правової природи юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність відрізняється від моральної й етичної відповідальності за своїм змістом, природою та формами реалізації. Передусім слід ураховувати, що юридична відповідальність за своїм походженням нерозривно пов'язана з державою як загальносоціальним інститутом. Вона застосовується до суб'єктів права лише вповноваженими державними органами та реалізується в установлених правом формах і процедурах.

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

Моральна відповідальність, своєю чергою, виникає на рівні суспільства загалом або у відносинах між окремими його членами. Вона не передбачає застосування настільки ж формалізованих і суворих санкцій та, як правило, не пов'язана з безпосереднім державним втручанням у відносини, що виникають у процесі її реалізації.

На початковому етапі нашого дослідження пропонуємо зупинитися на самому терміні та визначенні поняття «відповідальність». Зокрема, відповідальність визначається «багатовекторно» і «поліструктурно» в науковому вжитку – «покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справи за якісь дії, вчинки, слова» [6, с. 177]. Відповідальність визначається також за галузями законодавства, тим самим, формуючи розуміння юридичної відповідальності загалом [6, с. 177]. Можна навести й інше твердження: відповідати означає давати відповідь, визнавати свою відповідальність. Утім, як зазначає переважна більшість учених, такі визначення не розкривають сутності цього явища або феномену. На наш погляд, це спричинило появу так званого двоаспектного розуміння юридичної відповідальності, у межах якого виокремлюють позитивну та негативну юридичну відповідальність.

Водночас будь-яке юридичне поняття, правова конструкція чи категорія, безумовно, потребують належного тлумачення та розуміння, які стають можливими лише після їх дефінітивного оформлення. Зупинимося на дослідженнях, які здійснювалися й продовжують здійснюватися в межах формування відповідних терміносистем і опрацювання дефініційного апарату.

Сам феномен правових дефініцій позначається за допомогою різних термінів: «правова дефініція», «законодавча дефініція», «легальна дефініція», «офіційна дефініція», «юридична дефініція», «доктринальна дефініція», «правове визначення» тощо. Визнаючи обґрунтованість і право на існування кожного із цих формулювань, слід зазначити, що ступінь повноти відображення ними змісту відповідного поняття є різним. Водночас для юридичної академічної науки особливий інтерес становлять лише окремі з перелічених понять.

На наш погляд, дослідження дефініцій, спрямоване на виявлення їхньої сутності та природи, потребує застосування комплексного інтегративного підходу, який охоплює формально-логічне, лінгвістичне, філософське, історичне, соціологічне, психологічне та спеціально-юридичне обґрунтування цього феномену.

Водночас визначення розуміється як логічна операція, за допомогою якої розкривається зміст певного поняття. Латинським відповідником терміна «визначення» є термін «дефініція», у зв'язку з чим у науковій літературі ці терміни досить часто вживаються як синоніми.

Це означає, що більшість правознавців визначають дефініцію терміном, який найбільш чітко відображає сутність логічної операції, процес її здійснення й отриманий результат [7, с. 87–88]. Отже, можна стверджувати, що саме термін «дефініція» є одним із найбільш уживаних у сучасній юридичній науці.

Серед різних видів дефініцій найбільш широкою за своїм змістом є правова доктринальна дефініція, яка фіксує ознаки правового поняття, тобто поняття, яким оперує юридична наука й яке має використовуватися в законодавстві й правозастосовній практиці.

Ураховуючи викладене, слід зауважити, що в науковій літературі юридична відповідальність визначається по-різному, оскільки це поняття є складним, багатогранним, міжгалузевим і міждисциплінарним. Так, одні автори розуміють під юридичною відповідальністю передбачені санкціями нормам права несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, що накладаються компетентним суб'єктом у порядку і формі, визначені законом, яких зазнає деліктоздатний суб'єкт (правопорушник) за вчинення правопорушення [2, с. 348]. Інші – визначають її як негативну правову оцінку держави та суспільства щодо діяння особи, його результатів, а також виниклої шкоди, яка полягає в застосуванні до цієї особи заходів організаційного, особистого, майнового характеру, забезпечених державним примусом [1, с. 498].

Слід зазначити, що протягом тривалого часу в юридичній літературі активно розвивається концепція так званої позитивної юридичної відповідальності. Розглядаючи позитивну та негативну або ретроспективну юридичну відповідальність, необхідно зауважити, що в сучасній юридичній думці сформувалися три основні позиції. Представники першої позиції категорично заперечують існування двоаспектного розуміння юридичної відповідальності. Прихильники другої позиції так само категорично визнають наявність позитивного та негативного аспектів юридичної відповідальності. Третю позицію становлять учені, які в своїх працях згадують про існування негативної або ретроспективної та позитивної юридичної відповідальності, проте не наводять розгорнутої аргументації власного погляду, а також не визначають чітких підходів і критеріїв їх розмежування.

Ураховуючи зазначене, спробуємо визначитися з цим важливим для розвитку юридичної науки питанням. У найбільш систематизованому вигляді позитивну юридичну відповідальність можна визначити як вид юридичної відповідальності, що являє собою відповідну реакцію держави та суспільства на вчинене особою суспільно корисне правомірне діяння в формі застосування різних заходів правового заохочення.

Розглядаючи позитивну юридичну відповідальність, слід зазначити, що відповідні заходи можуть мати особистий, майновий або організаційний характер. Це може бути винесення подяки, присвоєння почесного звання, преміювання, вручення цінного подарунка, підвищення на посаді тощо [8, с. 36–37].

Водночас серед основних ознак позитивної юридичної відповідальності вчені називають її встановлення правовими нормами, застосування уповноваженими суб'єктами та настання певних сприятливих наслідків за суспільно корисну пра-

вомірну поведінку. Фактичною підставою такої відповідальності при цьому виступає заслуга особи.

Окремо хочемо зупинитися на цілях і функціях позитивної юридичної відповідальності, які, на наш погляд, залишаються недостатньо дослідженими. Її основною метою є стимулювання найбільш значущої правомірної поведінки, а також формування поваги до права та закону. Відповідно позитивна юридична відповідальність виконує інформаційну, виховну, стимулюючу, розподільчу й інші функції.

Певною мірою до позитивної юридичної відповідальності можуть бути застосовані й загальні принципи юридичної відповідальності. Йдеться насамперед про принципи законності, справедливості, добровільності та гарантованості заохочення. При цьому, на наш погляд, особливе значення має саме справедливість, оскільки застосоване заохочення повинно відповідати характеру та суспільній значущості вчиненого особою діяння.

Нарешті, прихильники концепції позитивної юридичної відповідальності виокремлюють різні її види залежно від характеру заслуги та сфери її реалізації. Зокрема, йдеться про нагороджувальну, трудову, дисциплінарну, кримінально-виконавчу та фінансово-економічну позитивну відповідальність. У всіх цих випадках спільною залишається основна ознака: юридична реакція пов'язується не з правопорушенням, а, навпаки, з правомірною та суспільно корисною поведінкою.

Більш усталеним як з погляду визначення, так і з погляду наукового визнання, безумовно, є поняття негативної або ретроспективної юридичної відповідальності. У найбільш загальному вигляді вона розуміється як реакція держави на вчинене правопорушення, що пов'язана із застосуванням до особи передбачених правом несприятливих наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру.

Серед її основних ознак традиційно називають нормативне закріплення, зв'язок із державним примусом, застосування вповноваженими органами, настання лише за вчинене правопорушення та реалізацію у відповідній процесуальній формі. Фактичною підставою негативної юридичної відповідальності виступає правопорушення, а юридичною – відповідна норма права та правозастосовчий акт компетентного органу. Саме в такому акті визначаються конкретний вид, обсяг і форма несприятливих наслідків для правопорушника.

При цьому негативна юридична відповідальність виконує не лише каральну функцію. Не менш важливими є її превентивна, виховна та компенсаційна функції, що спрямовані відповідно на попередження нових правопорушень, формування правомірної поведінки та, у відповідних випадках, поновлення порушених прав [9, с. 144–145].

Окремо слід звернути увагу на принципи негативної юридичної відповідальності. Насамперед йдеться про законність, справедливість, гуманність, невідво-

ротність відповідальності, а також про дотримання відповідних процесуальних гарантій. Традиційно до таких принципів відносять і принцип вини та презумпцію невинуватості, хоча питання їх універсальності для всіх видів юридичної відповідальності потребує окремого розгляду.

Розглядаючи наукові підходи до визначення юридичної відповідальності, можемо побачити, що переважна більшість із них ґрунтується саме на її ретроспективному розумінні. Попри певні відмінності у формулюваннях, у таких дефініціях повторюються декілька вихідних ознак: наявність правопорушення як підстави відповідальності, державний або інший юридично забезпечений примус, обов'язок особи зазнати передбачених правом несприятливих наслідків та їх реалізація в установленому порядку. Таким чином, саме поєднання цих ознак формує традиційне розуміння юридичної відповідальності та дає підстави перейти до питання, наскільки воно відповідає сучасному розвиткові права та правової системи загалом.

Українські дослідники визначають, що юридична відповідальність – це вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає в застосуванні до правопорушників (фізичних або юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються в примусовому порядку державою. Юридична відповідальність представляє собою специфічне правовідношення між державою в особі її уповноважених органів і правопорушником, до якого застосовуються юридичні санкції з негативними для нього наслідками (позбавлення волі, штраф, відшкодування шкоди тощо) [10, с. 107].

В українській доктрині також зустрічається визначення, за якого юридична відповідальність розглядається як вид соціальної відповідальності, встановлений законодавством і забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати позбавлення певних благ, належних йому цінностей. Юридична відповідальність – це форми впливу на порушників (реакція держави на допущені порушення правових норм). Наукове визначення юридичної відповідальності передбачає безліч підходів до її розуміння, зокрема як: 1) юридичний обов'язок дотримання й виконання вимог, передбачених нормою права; 2) реакція на правопорушення; 3) взяті в динаміці правові відносини між правопорушником (або особою, обвинуваченою у вчиненні правопорушення) і державними органами; 4) конкретні заходи державного примусу; 5) атрибут, властивість обов'язку, який здійснюється добровільно; 6) реалізація особою обов'язку відповідати, що виникає на підставі правопорушення; 7) обов'язок зазнати позбавлення особистого, організаційного або майнового порядку [11, с. 854].

У такий спосіб можна зазначити, що навіть ті дослідники, які в принципі допускають можливість двоаспектного розуміння юридичної відповідальності, переважно все ж зберігають пріоритет за її традиційним, тобто негативним або ретроспективним трактуванням. Одним із основних аргументів на користь тако-

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

го підходу є те, що правомірна поведінка та поведінка правопорушника мають різну правову природу, а тому їх об'єднання в межах одного поняття відповідальності не завжди є виправданим. Правомірні вчинки узгоджуються з вимогами права й тому, на думку прихильників цього підходу, мають оцінюватися насамперед через категорії належної поведінки та правового заохочення, а не відповідальності.

Окремі заперечення стосуються й самої практичної цінності концепції позитивної юридичної відповідальності. У науковій літературі звертається увага на те, що її становлення значною мірою відбувалося в конкретному історичному й ідеологічному контексті, а тому не всі сформовані тоді підходи однаковою мірою відповідають сучасним правовим реаліям. У цьому зв'язку виникає і більш загальне питання: наскільки обґрунтованим є однакове використання поняття «відповідальність» щодо необхідності зазнати негативних наслідків за правопорушення та щодо суспільно бажаної, правомірної поведінки особи.

На наш погляд, саме тут виявляється одна з головних проблем двоаспектного розуміння юридичної відповідальності. Сам термін «відповідальність» традиційно пов'язується з необхідністю відповідати за певне порушення та зазнавати визначених правом несприятливих наслідків особистого, майнового, організаційного чи іншого характеру. Натомість правомірна та суспільно корисна поведінка природніше пов'язується із заохоченням, визнанням заслуг чи іншими позитивними правовими наслідками. Надмірне розширення поняття відповідальності в цьому випадку може призвести до втрати чіткості його змісту та меж застосування.

Ураховуючи зазначене, більш переконливим видається традиційне розуміння юридичної відповідальності як передбаченої правом реакції на правопорушення, що пов'язана із застосуванням до правопорушника визначених законом несприятливих наслідків уповноваженими суб'єктами. Такий підхід дозволяє зберегти самостійне значення юридичної відповідальності, чітко відмежувати її від правового заохочення та надалі більш послідовно визначити її місце в системі правових засобів.

Ураховуючи зазначене, юридичну відповідальність можна розглядати як одну з базових категорій юридичної науки, зміст якої, з одного боку, формується на рівні загальної теорії права, а з іншого – конкретизується в межах окремих галузей і правових систем. При цьому загальні ознаки юридичної відповідальності зберігають своє значення, однак форми її реалізації, підстави виникнення, коло суб'єктів і характер правових наслідків можуть істотно відрізнятися залежно від особливостей відповідної сфери правового регулювання.

Цікавим у цьому плані є приклад юридичної відповідальності в міжнародному праві, яка, зберігаючи загальну правову природу відповідальності, реалізується в межах особливої системи правовідносин. Саме тут достатньо виразно про-

являється те, що загальні уявлення про юридичну відповідальність не завжди можуть однаково застосовуватися до всіх сфер правового регулювання, а її окремі ознаки можуть набувати іншого змісту залежно від природи відповідної правової системи.

У цьому контексті міжнародно-правова відповідальність становить особливий інтерес, оскільки питання її підстав, суб'єктів, форм і наслідків безпосередньо пов'язане зі специфікою самого міжнародного права. Водночас і тут зберігається основне питання, яке супроводжувало попередній аналіз: що саме слід розуміти під юридичною відповідальністю та які ознаки є визначальними для віднесення того чи іншого правового явища до цієї категорії.

Саме з цієї точки зору пропонуємо надалі звернутися до поняття міжнародно-правової відповідальності, її основних характеристик і тих підходів до її розуміння, які сформувалися в міжнародно-правовій науці.

Переходячи безпосередньо до дефініції міжнародно-правової відповідальності, слід зазначити, що, незважаючи на фундаментальне значення цього інституту для міжнародного права, його понятійне визначення в доктрині не відзначається такою ж усталеністю. Значна частина класичних праць фактично розкриває міжнародну відповідальність через підстави її виникнення, зміст або правові наслідки, не формулюючи окремої завершеної дефініції. На цю особливість звертає увагу й А. Пелле, розглядаючи спочатку її традиційне визначення, сформоване насамперед навколо обов'язку здійснити репарацію [12, с. 5], констатує істотну трансформацію самого поняття відповідальності внаслідок розвитку міжнародного права та ускладнення відповідних правовідносин [12, с. 6].

П.-М. Дюпюї в своїх дослідженнях також послуговується «класичною» дефініційною формою, у межах якої визначає міжнародну відповідальність за її змістом – як відповідальність держави за власні міжнародно-протиправні діяння [13, с. 105]. Таким чином, вихідними елементами цієї дефініції є суб'єкт відповідальності, міжнародно-протиправне діяння й юридичний зв'язок між цим діянням і відповідальністю відповідної держави.

Інший дефінітивний підхід виходить не стільки з характеристики самого діяння, скільки з правовідносин, які виникають унаслідок нього. У сучасній доктрині відповідальність держави прямо визначається як нові правовідносини, що виникають унаслідок порушення норми міжнародного права. Такий підхід фактично продовжує класичну лінію Анцілотті та Хіменеса де Аречаги, але вже оформлює її саме як дефініцію відповідальності. Він близький і до позиції КМП ООН, яка під змістом міжнародної відповідальності розуміє нові правовідносини, що виникають унаслідок міжнародно-протиправного діяння держави [14, с. 31–143].

Ще один, більш широкий підхід полягає у визначенні міжнародної відповідальності не лише як конкретних правовідносин, а як сукупності міжнародно-правових норм, що регулюють права й обов'язки, які виникають у зв'язку з від-

повідальністю. У цьому значенні міжнародна відповідальність визначається як система звичаєвих норм, вироблених державами для регулювання прав та обов'язків, що становлять зміст відповідних правовідносин [15, с. 252]. Однак, на наш погляд, це визначення стосується радше інституту міжнародно-правової відповідальності, ніж самої відповідальності як правового явища.

В. Н. Денисов визначає, що «міжнародно-правова відповідальність – це обов'язок держави компенсувати шкоду, завдану іншій державі в результаті здійснення нею міжнародно-протиправного діяння, яким може бути як протиправна дія, так і протиправна бездіяльність цієї держави, її офіційних осіб або, за певних обставин, її громадян» [16, с. 474].

Ураховуючи наведені дефініції, можемо виокремити два основні підходи. За першим міжнародно-правова відповідальність розуміється через юридично значущу поведінку суб'єкта, насамперед міжнародно-протиправне діяння. За другим – через нові правовідносини й юридичні наслідки, що виникають у зв'язку з такою поведінкою. На наш погляд, саме другий підхід є більш придатним для подальшого дослідження, оскільки він не ототожнює відповідальність із самим правопорушенням, а дозволяє розглядати її як самостійний правовий феномен.

Таким чином, на цьому етапі дослідження міжнародно-правову відповідальність можемо визначити як урегульовані міжнародним правом правовідносини, що виникають у зв'язку з юридично значущою поведінкою суб'єкта міжнародного права та полягають у покладенні на нього передбачених міжнародним правом додаткових юридичних обов'язків і виникненні кореспондуючих їм прав інших суб'єктів.

Водночас потрібно також зауважити, що правова природа відповідальності держав у міжнародному праві відрізняється від відповідальності у внутрішньодержавному праві насамперед тим, що вона не засновується на делікті, а є результатом порушення договору або інших міжнародно-правових зобов'язань [16, с. 475]. Загалом у міжнародному праві традиційний для внутрішньодержавного права поділ відповідальності на договірну та деліктну не має такого самого значення. Визначальним є сам факт порушення міжнародно-правового зобов'язання незалежно від джерела його виникнення [16, с. 476].

Водночас значна увага в міжнародно-правовій доктрині приділяється обов'язку здійснити репарацію. Як зазначав Я. Броунлі, це певною мірою зближує міжнародно-правову відповідальність із цивільно-правовою конструкцією делікту, однак не дає підстав ототожнювати відповідальність із компенсацією [17, с. 435]. Обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду є одним із найбільш характерних наслідків відповідальності, проте за своїм змістом не вичерпує самого поняття міжнародно-правової відповідальності.

Водночас наведене класичне розуміння міжнародно-правової відповідальності через міжнародно-протиправне діяння, на наш погляд, не дозволяє повністю

вичерпати всі існуючі в міжнародному праві конструкції відповідальності. Особливий інтерес у цьому контексті становлять випадки заподіяння шкоди внаслідок діяльності, яка сама по собі міжнародним правом не заборонена, коли застосовується так звана «відповідальність за правомірну діяльність» або «абсолютна відповідальність» [18, с. 142–159]. На відміну від традиційної моделі, тут вихідним юридичним фактом виступає не порушення міжнародно-правового зобов'язання як таке, а настання шкідливих наслідків у зв'язку з правомірною, однак пов'язаною з підвищеним ризиком діяльністю. Це розмежування чітко простежується і в роботі Комісії міжнародного права ООН, яка у своїх кодифікаційних проєктах послідовно виходила з необхідності відокремлення відповідальності за міжнародно-протиправні діяння від правових наслідків правомірної, але потенційно небезпечної діяльності.

Так, у Проєкті статей про запобігання транскордонній шкоді від небезпечних видів діяльності 2001 року КМП підкреслила, що використання формули «діяльність, не заборонена міжнародним правом» має на меті саме розмежування сфери *international liability* та класичної відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння [19, с. 150]. Водночас Комісія наголосила, що правомірність такої діяльності не усуває обов'язків держав щодо запобігання транскордонній шкоді, а їх порушення може спричиняти звичайну міжнародно-правову відповідальність, не змінюючи при цьому правової природи самої діяльності як такої, що не є забороненою [19, с. 150]. У подальшому підході КМП, зокрема у Проєкті принципів 2006 року щодо розподілу втрат у випадку транскордонної шкоди, це розмежування було ще більш чітко концептуалізоване. Комісія відокремила режим відповідальності за міжнародно-протиправні діяння від механізмів, спрямованих на врегулювання наслідків небезпечної, але правомірної діяльності. У цьому випадку акцент зміщується з питання протиправності поведінки на факт заподіяння шкоди, необхідність її компенсації та справедливого розподілу пов'язаних із нею втрат [20].

Проте тут необхідно зробити важливе застереження: відповідальність за правомірну діяльність і відповідальність без вини не є тотожними поняттями. Відсутність необхідності доводити вину може мати місце й у межах відповідальності за міжнародно-протиправне діяння. Натомість особливість відповідальності за правомірну діяльність полягає насамперед у тому, що сама діяльність, з якою пов'язується шкода, не становить порушення міжнародного права. У Проєкті принципів 2006 року КМП, зокрема, передбачила можливість покладення відповідальності на оператора небезпечної діяльності без необхідності доведення його вини [20, с. 77].

На наш погляд, саме існування таких правових конструкцій змушує дещо ширше поставити питання про поняття міжнародно-правової відповідальності. Якщо класична дефініція виходить із міжнародно-протиправного діяння як необ-

хідної підстави відповідальності, то режими відповідальності за шкоду, заподіяну правомірною діяльністю, демонструють можливість виникнення юридичного обов'язку компенсувати негативні наслідки й за відсутності такого діяння. Найбільш виразно на рівні відповідальності саме держави це проявляється в спеціальних договірних режимах.

Цікавим у цьому плані є те, що подібні правові конструкції не є виключною особливістю міжнародного права. Національні правові системи також знають випадки, коли обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду виникає за відсутності протиправності самої поведінки.

Так, відповідно до ст. 1171 Цивільного кодексу України шкода, завдана в стані крайньої необхідності, тобто внаслідок дій, спрямованих на усунення небезпеки, яку за конкретних умов неможливо було усунути іншими засобами, підлягає відшкодуванню [21]. Отже, виникнення компенсаційного обов'язку в цьому випадку пов'язується насамперед із самим фактом заподіяння шкоди, хоча поведінка особи має іншу правову природу, ніж звичайне цивільне правопорушення.

Дещо іншу, хоча близьку за своєю природою конструкцію передбачає відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. Стаття 1187 Цивільного кодексу України покладає обов'язок відшкодування такої шкоди на особу, яка на відповідній правовій підставі здійснює діяльність, пов'язану з підвищеною небезпекою [21]. У цьому випадку сама діяльність може бути цілком правомірною, тоді як обов'язок відшкодувати спричинену нею шкоду не ставиться в загальну залежність від доведення вини. Водночас, на наш погляд, цей приклад необхідно відмежовувати від відповідальності за правомірну діяльність у вузькому розумінні: він характеризує передусім особливий, ризиковий режим відповідальності, а не виключення протиправності як такої.

Подібні приклади знаходимо й в інших національних правопорядках. Зокрема, § 904 Німецького цивільного уложення допускає вплив на чужу річ із метою відвернення безпосередньої небезпеки за встановлених законом умов, одночасно надаючи власникові право вимагати відшкодування заподіяної йому шкоди [5].

Таким чином, і на рівні національного права правомірність поведінки не в усіх випадках виключає виникнення наступного компенсаційного обов'язку. Наведене, на наш погляд, має принципове значення для розуміння самої категорії юридичної відповідальності. Якщо виходити виключно з традиційної формули, відповідно до якої відповідальність завжди є наслідком правопорушення, такі конструкції опиняються фактично за її межами. Проте національне і міжнародне право демонструють наявність правових механізмів, у яких правомірна поведінка за певних умов може породжувати обов'язок компенсувати заподіяну шкоду. Тому питання, на наш погляд, полягає вже не в самому існуванні таких правових наслідків, а в тому, чи повинні вони розглядатися як особливий вид юридичної відповідальності, чи як самостійний компенсаційний механізм, що має іншу правову природу.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене, можемо зазначити, що юридична відповідальність залишається однією з найбільш складних і водночас фундаментальних категорій юридичної науки. Проведений аналіз дозволяє підтримати традиційне, ретроспективне розуміння юридичної відповідальності як вихідне та найбільш усталене. Саме воно найбільш чітко відмежовує відповідальність від правового заохочення та пов'язує її з настанням несприятливих юридичних наслідків для відповідного суб'єкта. Водночас, на наш погляд, таке розуміння не повинно перетворюватися на абсолютно закриту конструкцію, яка не враховує особливостей окремих правових систем і сформованих у них спеціальних правових режимів.

Особливо показовим у цьому плані є міжнародне право. Класична міжнародно-правова відповідальність так само ґрунтується на ретроспективній моделі та пов'язується насамперед із міжнародно-протиправним діянням. Разом з тим її зміст не може бути зведений виключно до покарання, державного примусу чи навіть обов'язку здійснити репарацію. Більш переконливим видається її розуміння через систему правовідносин та юридичних наслідків, які виникають у зв'язку з юридично значущою поведінкою суб'єкта міжнародного права. Саме такий підхід дозволяє врахувати специфіку міжнародного правопорядку та водночас зберегти зв'язок міжнародно-правової відповідальності із загальною категорією юридичної відповідальності.

Таким чином, проведений аналіз не дає підстав відмовлятися від традиційного розуміння юридичної відповідальності, однак свідчить про необхідність уточнення меж його застосування. На наш погляд, перспективним для подальшого дослідження є не штучне розширення поняття відповідальності на будь-які правові наслідки, а встановлення чітких критеріїв, які дозволяють відмежувати класичну відповідальність за правопорушення, відповідальність без вини, відповідальність за шкоду від правомірної діяльності та інші компенсаційні механізми. Саме таке розмежування дозволяє зберегти визначеність категорії юридичної відповідальності й водночас належним чином відобразити різноманітність форм її прояву в сучасному національному та міжнародному праві.

Проведене дослідження засвідчує, що розвиток категорії юридичної відповідальності відбувається не шляхом простого розширення її змісту, а через переосмислення співвідношення її сутності, підстав і правових наслідків. Традиційне ретроспективне розуміння зберігає визначальне значення для загальної теорії права, тоді як віднесення правового заохочення до позитивної юридичної відповідальності невиправдано розмиває межі цієї категорії.

Водночас правопорушення, будучи основною й найбільш типовою підставою юридичної відповідальності, не повинно ототожнюватися із самою її сутністю. Проведений аналіз дає підстави розглядати юридичну відповідальність передусім як особливий вид правовідносин, у межах яких на суб'єкта покладаються додат-

кові юридичні обов'язки та несприятливі правові наслідки у зв'язку з юридично значущими обставинами, визначеними правом.

Такий підхід дозволяє, з одного боку, зберегти категоріальну самостійність юридичної відповідальності та відмежувати її від заохочення й інших форм правового впливу, а з іншого – пояснити існування правових конструкцій, у яких юридичні наслідки виникають без вини або за відсутності протиправності самої діяльності. Саме розмежування сутності юридичної відповідальності та конкретних підстав її виникнення видається перспективним напрямом подальшого розвитку загальнотеоретичного вчення про юридичну відповідальність.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Загальна теорія права. Нормативний курс : підручник / за ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 596 с.

[2] Загальна теорія права : підручник. 2-ге вид., виправ. і перероб. / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2025. 576 с.

[3] Грищук В. К. Вибрані наукові праці: у 4 кн. Хмельницький : Вид-во ХУУП ім. Леоніда Юзькова, 2025. Кн. 1. 985 с.

[4] Cane P. Legal and Moral Responsibility. *The Routledge Handbook of Philosophy of Responsibility* / ed. by M. Kiener. London : Routledge, 2024. P. 457–467.

[5] Moore M. S. Responses and Appreciations. *Criminal Law and Philosophy*. 2024. Vol. 18. No. 1. P. 217–252. URL: https://doi.org/10.1007/s11572-023-09707-2.

[6] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

[7] Січевлюк В. А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади) : монографія. Київ : Юрид. думка, 2020. 462 с.

[8] Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : монографія / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Юрид. думка, 2009. 216 с.

[9] Варакута І. О. Взаємодія правового виховання та правової обізнаності: теоретико-прикладні засади : дис. … д-ра філософ. : 081 Право. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2025. 301 с.

[10] Шемшученко Ю. С. Відповідальність юридична. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2007. С. 105.

[11] Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (гол.) та ін. Харків : Право, 2017. 952 с.

[12] Pellet A. The Definition of Responsibility in International Law. *The Law of International Responsibility* / ed. by J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson. Oxford : Oxford University Press, 2010. P. 3–16. URL: https://doi.org/10.1093/law/9780199296972.003.0001.

[13] Dupuy P.-M. The International Law of State Responsibility: Revolution or Evolution? *Michigan Journal of International Law*. 1989. Vol. 11, No. 1. P. 105–128.

[14] International Law Commission. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries. *Yearbook of the International Law Commission*. 2001. Vol. II, Part Two. New York ; Geneva : United Nations, 2007. P. 31–143.

[15] Czaplińska A. Responsibility in International Law: General Principle or Institution of Customary Law? *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*. 2018. Vol. 8, No. 2, Special Issue. P. 249–257. URL: https://doi.org/10.1515/wrlae-2018–0046.
[16] Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співгол.) та ін. ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Академперіодика, 2014. Т. 1 : А – Д. 920 с.
[17] Brownlie I. *Principles of Public International Law*. 4th ed. Oxford : Clarendon Press, 1990. 748 p.
[18] Андрейченко С. С. Концепція атрибуції поведінки державі в міжнародному праві : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 578 с.
[19] International Law Commission. Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with Commentaries. *Yearbook of the International Law Commission*. 2001. Vol. II, Part Two. New York ; Geneva : United Nations, 2007. P. 148–170.
[20] International Law Commission. Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities, with Commentaries. *Yearbook of the International Law Commission*. 2006. Vol. II, Part Two. New York ; Geneva : United Nations, 2013. P. 58–90.
[21] Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15#Text
[22] Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). § 904 Notstand. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/__904.html

REFERENCES

[1] Bobrovnyk, S. V. (Ed.). (2021). *General theory of law: Normative course*. Kyiv, Ukraine: Yurinkom Inter.
[2] *General theory of law.* (2025). In O. V. Petryshyn (Ed.). 2nd rev. ed. Kharkiv: Pravo.
[3] Hryshchuk, V. K. (2025). *Selected scientific works* (Vol. 1 of 4). Khmelnytskyi: Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law Publishing House.
[4] Cane, P. (2024). Legal and moral responsibility. *The Routledge handbook of philosophy of responsibility* (pp. 457–467). In M. Kiener (Ed.). Abingdon, England: Routledge.
[5] Moore, M. S. (2024). Responses and appreciations. *Criminal Law and Philosophy,* 18(1), 217–252. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s11572-023-09707-2.
[6] *Comprehensive explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions and supplements).* (2005). In V. T. Busel (Ed.). Kyiv; Irpin, Ukraine: Perun.
[7] Sichevliuk, V. A. (2020). *Evolution of the category of legal subjectivity: Theoretical and applied foundations*. Kyiv: Yurydychna Dumka.
[8] *The institution of legal responsibility in democratic legal systems*. (2009). In N. M. Onishchenko (Ed.). Kyiv: Yurydychna Dumka.
[9] Varakuta, I. O. (2025). *The interaction of legal education and awareness: Theoretical and applied foundations* (Doctoral dissertation, V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine).
[10] Shemshuchenko, Yu.S. (2007). Legal responsibility. *Great encyclopedic dictionary of law* (p. 105). In Yu. S. Shemshuchenko (Ed.). Kyiv: Yurydychna Dumka.
[11] *Great Ukrainian legal encyclopedia: Vol. 3. General theory of law*. (2017). In O. V. Petryshyn (Ed.). Kharkiv, Ukraine: Pravo.
[12] Pellet, A. (2010). The definition of responsibility in international law. *The law of international responsibility* (pp. 3–16). In J. Crawford, A. Pellet, & S. Olleson (Eds.).

Oxford, England: Oxford University Press. Retrieved from https://doi.org/10.1093/law/9780199296972.003.0001.
[13] Dupuy, P.-M. (1989). The international law of state responsibility: Revolution or evolution? *Michigan Journal of International Law, 11*(1), 105–128.
[14] International Law Commission. (2001). Draft articles on responsibility of states for internationally wrongful acts, with commentaries. *Yearbook of the International Law Commission, 2001, Vol. II, Part Two* (pp. 31–143). New York, NY: United Nations.
[15] Czaplińska, A. (2018). Responsibility in international law: General principle or institution of customary law? *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics,* 8(2), 249–257. Retrieved from https://doi.org/10.1515/wrlae-2018–0046.
[16] *Encyclopedia of international law.* (2014). In Yu. S. Shemshuchenko, & V. N. Denisov, (Eds.). (Vol. 1, A-D). Kyiv: Akademperiodyka Publishing House.
[17] Brownlie, I. (1990). *Principles of public international law* (4th ed.). Oxford, England: Clarendon Press.
[18] Andreichenko, S. S. (2015). *The concept of attribution of state behaviour in international law*. Odesa: Phoenix.
[19] International Law Commission. (2001). Draft articles on prevention of transboundary harm from hazardous activities, with commentaries. *Yearbook of the International Law Commission, 2001, Vol. II, Part Two* (pp. 148–170). New York, NY; Geneva, Switzerland: United Nations.
[20] International Law Commission. (2006). Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries. *Yearbook of the International Law Commission, 2006, Vol. II, Part Two* (pp. 58–90). New York, NY; Geneva, Switzerland: United Nations.
[21] Civil Code of Ukraine (2003, January). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15?lang=en
[22] *German Civil Code (BGB), Section 904: Necessity*. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/

Наталія Миколаївна Оніщенко
Доктор юридичних наук, професор
Дійсний член (академік) НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковорода, 70, Харків, Україна

Заступник директора
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
Національна академія наук України
01011, вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, Україна
email: teorija06@gmail.com

Nataliia M. Onishchenko
Doctor of Law, Professor
Full Member (Academician) of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Deputy Director of the V. M. Koretsky Institute of State and Law of the
National Academy of Sciences of Ukraine
01011, 4 Trykhsvyatytelska St., Kyiv, Ukraine
email: teorija06@gmail.com

Рекомендоване цитування: Оніщенко Н. М. Динаміка розвитку категорії «юридичної відповідальності»: національний та міжнародний науковий огляд. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Т. 33. №3. С. 17–34. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.17.

Suggested Citation: Onishchenko, N. M. (2026). The Evolution of the Category of «Legal Responsibility»: a National and International Scholarly Review. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 17–34. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.17.

Дата першого надходження статті до видання: 21.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.08.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 342.1
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.35

Анастасія Муслімівна Мерник

Кафедра теорії та історії права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна

Національна академія правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-9762-3057

ГЕНЕЗА ПРОЦЕСУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ УКРАЇНИ З ЄС

Анотація. *У статті поступово розкрито процес децентралізації в Україні, починаючи від передумов виникнення до сьогоднішніх викликів. Наголошується на тому, що місцеве самоврядування не є новим явищем для українців. Ще споконвіку засади самоврядності на місцях були основою вирішення публічних питань. Проте негативний вплив, якого зазнала система публічного управління, за часів існування російської імперії та радянського союзу, відкинув українців від притаманної їм за природою політики вирішення питань від низу до гори. Після 1991 року й отримання Україною незалежності, або якщо дивитися ширше в історичний ретроспективі, повернення до своєї першочергової державності, розпочався шлях розбудови сучасної системи місцевого самоврядування в Україні. У рамках статті ставиться ціль продемонструвати який шлях пройшла Україна щодо поступового збільшення повноважень органів місцевого самоврядування у вирішенні публічних питань, як запорука ефективного використання наявних ресурсів навіть у складних життєвих умовах. Наголошується на тому, що основою впровадження європейських принципів місцевого самоврядування є зміцнення інституційної та фінансової незалежності громад, що дозволяє їм діяти не як підрозділи центральної влади, а як самостійні суб'єкти публічного управління. Це забезпечує підзвітність влади перед громадою, підвищує прозорість процесів прийняття рішень і сприяє розвитку локальної демократії. Українська модель децентралізації безпосередньо відображає тезу, згідно з якою «влада максимально наближена до громадянина» та, окрім засад поділу повноважень між різними органами публічної влади, також передбачають правові гарантії незалежності органів місцевого самоврядування від органів державної влади. У цьому контексті децентралізація розглядається як системна передумова демократичного врядування, що забезпечує баланс між єдністю держави й свободою територіальних утворень. За результатом дослідження зроблено висновок, що через війну в Україні та різні об'єктивні чинники, які вона зумовила, потреби в територіальних громад суттєво відрізняються: від необхідності відновлення знищених об'єктів інфраструктури в регіонах, що розташовані поблизу країни-агресора, до необхідності створення належних умов життя для внутрішньо-переміщених осіб. У таких умовах саме органи місцевого самоврядування, без надмірного втручання органів державної влади, можуть найефективнішим способом*

використати наявний ресурс із метою його ефективного та раціонального розподілення відповідно до наявних потреб кожної територіальної громади. А можливість органів місцевого самоврядування самостійно виступати суб'єктами міжнародного співробітництва стає міцним фундаментом для побудови довгострокових зв'язків між територіальними громадами України та країн Європейського Союзу.

Ключові слова: *децентралізація; євроінтеграція; місцеве самоврядування; право; держава; права людини.*

Anastasiia M. Mernyk
Department of Theory and History of Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-9762-3057

THE GENESIS OF THE DECENTRALIZATION PROCESS IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF UKRAINE'S INSTITUTIONAL CONVERGENCE WITH THE EUROPEAN UNION

Abstract. *The article provides a comprehensive analysis of the decentralization process in Ukraine, tracing its development from its historical prerequisites to the challenges it faces today. It emphasizes that local self-government is not a new phenomenon for the Ukrainian people. Since ancient times, the principles of local self-governance have constituted a fundamental basis for addressing public affairs at the local level. However, the detrimental influence exerted on the public administration system during the periods of the Russian Empire and the Soviet Union distanced Ukrainians from the governance practices traditionally inherent to them, which were based on addressing public issues from the bottom up rather than through a top-down approach. Following the restoration of Ukraine's independence in 1991-or, from a broader historical perspective, the restoration of its original statehood – the process of developing a modern system of local self-government in Ukraine commenced. Within the framework of the article, the aim is to demonstrate the path Ukraine has taken toward the gradual expansion of the powers of local self-government bodies in addressing public affairs, as a prerequisite for the effective utilization of available resources even under challenging socio-economic and political conditions. It is emphasized that the foundation for implementing European principles of local self-government lies in strengthening the institutional and financial autonomy of territorial communities, enabling them to operate not as subordinate units of central government but as autonomous subjects of public governance. This, in turn, ensures governmental accountability to the community, enhances the transparency of decision-making processes, and contributes to the development of local democracy. Ukraine's decentralization model likewise directly reflects the principle that «government should be brought as close to citizens as possible.» In addition to the distribution of powers among different public authorities, this model provides*

legal guarantees for the independence of local self-government bodies from state authorities. In this context, decentralization is regarded as a systemic prerequisite for democratic governance, ensuring a balance between the unity of the state and the autonomy of territorial entities. The study concludes that, due to the war in Ukraine and the various objective factors it has generated, the needs of territorial communities differ significantly. These needs range from the restoration of destroyed infrastructure in regions located in close proximity to the aggressor state to the provision of adequate living conditions for internally displaced persons. Under such circumstances, local self-government bodies, without excessive intervention by state authorities, are best positioned to utilize available resources effectively and allocate them rationally in accordance with the specific needs of each territorial community. Furthermore, the ability of local self-government bodies to independently act as subjects of international cooperation provides a strong foundation for establishing and strengthening ties between territorial communities in Ukraine and those in European Union member states.

Keywords: *decentralization; European integration; local self-government; law, state; human rights.*

ВСТУП

Всі ми знаємо, що основи сучасного місцевого самоврядування в Європі становить магдебурзьке право, яке сформувалося ще в добу Середньовіччя в Центральній Європі та здійснило значний вплив на формування сучасних систем місцевого самоврядування, як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу. Всі ми розуміємо, що децентралізація передбачає передачу значних повноважень, відповідальності та, що найголовніше, фінансових ресурсів від органів державної влади до органів місцевого самоврядування. Сьогодні важливо розуміти, який шлях пройшла України щодо поступового збільшення повноважень органів місцевого самоврядування у вирішенні публічних питань, як запорука ефективного використання наявних ресурсів навіть у складних життєвих умовах.

Місцеве самоврядування не є новим явищем для українців. Ще з споконвіку засади самоврядності на місцях були основою вирішення публічних питань. Проте негативний вплив, якого зазнала система публічного управління, за часів існування російської імперії та радянського союзу, відкинув українців від притаманної їм за природою політики вирішення питань від низу до гори.

Після 1991 року й отримання Україною незалежності, або якщо дивитися ширше в історичний ретроспективі, повернення до своєї першочергової державності, розпочався шлях розбудови сучасної системи місцевого самоврядування в Україні.

Окремі аспекти процесу децентралізації в Україні були розглянуті в роботах О. Батанова [1], Л. Василенко й М. Добровінського [2], О. Кравченка [3], Б. Куца [4], О. Копилюка [5], А. Глущенко [6], Я. Козюка [7], Н. Крючкової [8] та ін.

Так, важко не погодитися з думкою О. Батанова, що «…традиції місцевого самоврядування в Україні набагато старші за традиції держави. Історія України свідчить, що коли Європа ще дрімала на уламках Римської імперії, в Україні вже

пишно розквітали цивілізовані міста та містечка зі своїми статутами та гербами, магістратами» [1]. Стаття автора спрямована переважно на історичний аспект проблематики, що вивчається.

Л. Василенко й М. Добровінський у своїй статті зупиняються на процесі децентралізації влади, як частини адміністративної реформи в Україні. Таким чином, автори концентрують свою увагу на адміністративному аспекті цього процесу. Слід наголосити, що автори, використовуючи формально-юридичний метод, достатньо ґрунтовно аналізують сам термін «децентралізація», розкриваючи в статті як широкий, так і вузький підхід до цього поняття.

О. Кравченко цілком виправдано наголошує на тому, що «головним підтвердженням ефективної діяльності територіальних громад є їхня мобілізуюча робота в скрутний для нашої держави час, зокрема в період розгортання активної фази бойових дій» [3].

Б. Куц концентрує свою увагу на важливості децентралізації для розвитку сільськогосподарських земель в Україні, адже правове регулювання зазначених територій із моменту отримання незалежності України пройшли найважчий шлях від колективної власності колгоспів на всі види сільськогосподарських ресурсів (земля, майно, худоба тощо) до приватної власності. Органи місцевого самоврядування відіграли та відіграють у цьому процесі не останню роль. Але при цьому зазначене наукове дослідження торкається лише окремого аспекту децентралізації, який пов'язаний із впливом цього процесу на розвиток сільських територій України.

О. Копилюк у своїй роботі так само торкається лише окремого аспекту процесу децентралізації в Україні, зокрема фінансового. Слід наголосити на тому, що саме фінансова незалежність територіальних громад є запорукою дієвості процесу децентралізації. Тому досліджуваний аспект є достатньо важливим. Виокремлення конкретних показників, за допомогою яких можна вирахувати економічну спроможність конкретної громади, є важливим напрямком економічного дослідження процесу децентралізації.

Таким чином бачимо, що окремі аспекти історичного, адміністративного, господарського, фінансового характеру процесу децентралізації в Україні успішно досліджувались авторами в науковому полі. Проте системний підхід до вивчення проблеми децентралізації в Україні потребує не лише комплексного аналізу її окремих аспектів, а й дослідження цього процесу в хронологічній послідовності загалом. Такий підхід дозволяє простежити еволюцію процесу децентралізації в Україні, визначити їх передумови, основні етапи становлення та трансформації, а також установити взаємозв'язок між змінами в нормативно-правовому регулюванні та фактичними результатами діяльності органів місцевого самоврядування. Це дасть можливість не лише послідовно охарактеризувати її основні етапи, а й виявити причинно-наслідкові зв'язки між політичними,

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

правовими, економічними та соціальними змінами, що відбувалися в Україні. Саме поєднання хронологічного та системного підходів дозволяє сформувати цілісне уявлення про становлення і сучасний стан децентралізації, а також визначити перспективи подальшого розвитку територіальних громад України. Окрім цього сьогодні прийняті принципово нові нормативно-правові акти, які суттєво впливають на самостійність територіальних громад не лише в межах держави, а й у міжнародному просторі.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для здійснення дослідження було застосовано систему методів наукового пізнання, зокрема загальнонаукові (аналізу, синтезу), приватні методи наукового пізнання, що застосовуються у багатьох науках (порівняльний, кількісного й якісного аналізу), а також спеціально-юридичні (формально-юридичний, порівняльно-правовий). Загальнофілософський (універсальний) метод пізнання використовується на всіх етапах пізнавального процесу.

За допомогою методу *аналізу* розкриті характерні ознаки та вивчені окремі особливості децентралізації як процесу поступового збільшення повноважень органів місцевого самоврядування у вирішенні публічних питань за рахунок зменшення повноважень центральних органів державної влади як у межах держави, так і в міжнародному співробітництві. *Порівняльний аналіз* надав можливість виявити схожі ознаки в здійсненні самоврядності територіальними громадами України та країн Європи.

За допомогою методу *узагальнення* виділено загальні політичні, економічні, міжнародні фактори, які сприяли генезі процесу самоврядності в Україні. Наприклад, ратифікація Україною Європейської хартії місцевого самоврядування, яка виступає ключовим дороговказом втілення процесу децентралізації органів державної влади та місцевого самоврядування в країнах Європи та є основним міжнародно-правовим документом, який установлює головні принципи розмежування публічної влади між органами державної влади та місцевого самоврядування в європейських державах, стала концептуальним орієнтиром у процесі реформування системи публічної влади та впровадження децентралізаційної політики в нашій державі.

Метод *дедукції* надав можливість на основі доктринальних поглядів науковців вивести загальний висновок щодо необхідності розгляду питання децентралізації в Україні системно, поєднуючи історичний, адміністративний, фінансовий, податковий та інші аспекти. Індуктивний метод надав можливість одержати висновок щодо послідовності зміни нормативно-правового регулювання децентралізації в Україні, яка є комплексною, системною та, що найважливіше, послідовною та спрямована на перетворення України з унітарної держави з централізованим управлінням на державу з потужним і незалежним місцевим самоврядуванням.

У статті застосовувались також й спеціально-юридичні методи, зокрема *формально-юридичний* і *системно-структурний*, які було використано під час викладення термінологічного апарату цієї роботи, а саме під час з'ясування змісту категорій «децентралізація».

Як нормативна база в статті використовуються: Конституція України [9]; Європейська хартія місцевого самоврядування [10]; Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» [11]; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України і виконавчого комітету Вінницької міської ради щодо офіційного тлумачення положень статей 38, 78 Конституції України, статей 1, 10, 12, частини другої статті 49 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про сумісництво посад народного депутата України і міського голови) [12]; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [13]; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [14]; Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [15]; Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [16]; Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [17]; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 № 707-р – 730-р. «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад» [18]; Закон України від 24.04.2024 № 3668-IX «Про міжнародне територіальне співробітництво України» [19]; Постанова Верховної Ради України від 07.04.2026 № 4832-IX «Про прийняття за основу проекту Закону України про засади розмежування та розподілу повноважень між рівнями публічного врядування» [20]. Також у статті використовуються доктринальні джерела, що розкривають різні аспекти процесу децентралізації в Україні.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Наріжним каменем правової бази регулювання відносин у сфері місцевого самоврядування стала Конституція України, прийнята в 1996 році [9]. Вона передбачила право жителів українських сіл, селищ і міст самостійно вирішувати питання місцевого значення, що дозволяє враховувати унікальність кожної територіальної одиниці, виходячи з історичних, демографічних, етнічних, економічних та інших їх особливостей. Розділ XI Основного Закону, присвячений місцевому самоврядуванню, закріплює, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади, а не просто функцією державної влади, делегованою «зверху». Конституція гарантує фінансову самостійність, визначаючи, що матеріальною й фінансовою

основою місцевого самоврядування є рухоме та нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів та інші власні ресурси.

Проте Конституція України не закріплює вихідні положення розмежування повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування, що на практиці часто-густо може спричиняти боротьбу за владу між органами місцевого самоврядування (особливо великих українських міст) та органами центральної державної влади у вирішенні питань місцевого значення.

Так, наприклад, стаття 132 Конституції України [9] передбачає, що «територіальний устрій України ґрунтується на засадах… поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, …розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій». Тобто в цій статті мовиться про централізацію та децентралізацію органів державної влади, а не органів публічної влади в Україні, до яких і відносяться органи державної влади та місцевого самоврядування.

Місцеві державні адміністрації є найнижчою ланкою в системі органів державної влади та функціонують за територіальним принципом, тобто є в кожній області та районах України, в місті Київ та Севастополь. Голів місцевих державних адміністрацій призначають на посаду Президент України за поданням Кабінету Міністрів України. Таким чином, децентралізація, яка передбачена статтею 132, фактично зводиться до того, що представники державної влади вирішують місцеві питання регіонів, залишаючись підконтрольними Президенту України та підзвітними Кабінету Міністрів України.

Натомість можна висловити припущення, що якби стаття 132 Конституції України була викладена в редакції «територіальний устрій України ґрунтується на засадах… поєднання централізації і децентралізації у здійсненні публічно влади (органів державної влади та місцевого самоврядування)…..» це б надало реальну можливість органам місцевого самоврядування на місцях розвивати регіони з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій без надмірного втручання з боку центральних органів державної влади. Зазначене твердження, звичайно, потребує додаткового конституційно-правового вивчення й аналізу.

У 1997 році Україна ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування [10], яка виступає ключовим дороговказом втілення процесу децентралізації органів державної влади та місцевого самоврядування в країнах Європи та є основним міжнародно-правовим документом, який установлює головні принципи розмежування публічної влади між органами державної влади та місцевого самоврядування в європейських державах. Вона була прийнята Радою Європи 15 жовтня 1985 року й стала універсальним стандартом для держав, що прагнуть утвердити принципи демократії, субсидіарності й автономності територіальних громад.

Для України Хартія стала концептуальним орієнтиром у процесі реформування системи публічної влади та впровадження децентралізаційної політики.

Основна ідея Хартії полягає у визнанні права громад на самостійне вирішення значної частини державних справ у межах закону. Її положення ґрунтуються на переконанні, що справжня демократія можлива лише тоді, коли громадяни мають реальний вплив на управлінські рішення, які безпосередньо стосуються їхнього життя. Правові норми Європейської хартії місцевого самоврядування стали фундаментом для побудови сучасної європейської моделі децентралізації та, окрім засад поділу повноважень між різними органами публічної влади, також передбачають правові гарантії незалежності органів місцевого самоврядування від органів державної влади. У цьому контексті децентралізація розглядається як системна передумова демократичного врядування, що забезпечує баланс між єдністю держави і свободою територіальних утворень.

Основою впровадження європейських принципів місцевого самоврядування є зміцнення інституційної та фінансової незалежності громад, що дозволяє їм діяти не як підрозділи центральної влади, а як самостійні суб'єкти публічного управління. Це забезпечує підзвітність влади перед громадою, підвищує прозорість процесів прийняття рішень і сприяє розвитку локальної демократії. Українська модель децентралізації, таким чином, безпосередньо відображає положення Хартії, згідно з якою «влада має бути максимально наближена до громадянина».

В європейській практиці імплементація положень Хартії супроводжується не лише юридичними змінами, а й трансформацією управлінської культури. Саме такий підхід створює умови для демократичного розвитку сільських територій, активізації місцевих ініціатив і формування фінансово спроможних громад, що можуть забезпечити належну якість життя населення. Імплементація Хартії в українському правовому полі стала каталізатором структурних змін у системі публічного управління, адже дала громадам не лише права, а й відповідальність за власний розвиток.

Фінансова децентралізація стала однією із найскладніших у реалізації, оскільки потребувало перерозподілу бюджетних надходжень, створення нової системи міжбюджетних відносин і податкових стимулів. Запровадження бюджетної автономії громад в Україні не лише підвищило ефективність управління на місцях, а й забезпечило більш раціональне використання коштів, спрямованих на місцевий розвиток.

Попри значний прогрес, залишається низка викликів, пов'язаних із повною імплементацією стандартів Хартії. По-перше, це нерівномірність економічного розвитку регіонів України. По-друге, збільшення повноважень органів місцевого самоврядування зумовлює необхідність кадрового забезпечення органів публічної влади на місцях, рівень кваліфікації яких буде відповідати покладеним обов'язкам і щоденним викликам. По-третє, питання політичної відповідальності місцевої

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

влади перед громадянами, яке потребує вдосконалення механізмів контролю й підзвітності. Для стабільного функціонування місцевого самоврядування необхідне не лише правове, а й соціально-політичне підґрунтя – розвиток культури участі, довіри та громадської активності.

Загалом Європейська хартія місцевого самоврядування стала для України дороговказом у процесі реформування державного управління. Її реалізація сприяла зміцненню інституту місцевого самоврядування, підвищенню якості публічних послуг, розвитку соціальної інфраструктури та формуванню нових механізмів громадської участі.

Положення Європейської хартії місцевого самоврядування слугують основою для формування ефективного, відкритого та підзвітного врядування, що відповідає принципам демократії, верховенства права та забезпечує участь громадян у прийнятті публічних рішень і визначають концептуальну рамку, в межах якої має відбуватися реформування місцевих інститутів влади, формування культури відповідального врядування та розбудова партнерських відносин між державою й громадою.

Таким чином, Європейська хартія місцевого самоврядування встановила єдині для країн-членів Ради Європи стандарти прав та обов'язків місцевої влади, підтверджуючи її автономію та захищаючи від надмірного державного втручання. Адаптація національного законодавства до положень Хартії стала обов'язковою для євроінтеграційного курсу України. Її центральним завданням стало утворення спроможних територіальних громад, наділених достатніми ресурсами для ефективного вирішення питань місцевого значення.

Окрім загального нормативного значення, Європейська хартія місцевого самоврядування має глибокий концептуальний вплив на формування сучасної філософії децентралізації в Україні. Згідно з положеннями Хартії саме громади мають право і спроможність вирішувати значну частину публічних справ під власну відповідальність, що стало концептуальною основою української реформи 2014 року. Визнання автономії місцевого самоврядування та закріплення його в конституційному полі є ключовими елементами формування демократичної, правової держави.

Після приєднання України до Європейської хартії місцевого самоврядування національне законодавство почало поступово адаптуватися до її положень. У тому ж році, в якому було ратифіковано Хартію, в Україні був прийнятий профільний Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Цей Закон на сьогоднішній день зазнав 203 зміни, а Конституційний Суд України ухвалив 7 рішень, які або тлумачать положення зазначеного Закону, або розглядають питання щодо конституційності його окремих положень. Звертає увагу, що двічі суб'єктами звернення до Конституційного Суду України виступали саме органи місцевого самоврядування. Зокрема, виконавчий комітет Вінницької міської ради та 49 на-

родних депутатів України в 1999 році зверталися до суду зі справою про сумісництво посад народного депутата України й міського голови. У цій справі Конституційний Суд України вирішив, що реалізувати набутий представницький мандат громадянин може тільки в одному з цих органів чи на посаді сільського, селищного, міського голови [12]. У 2009 році Харківська міська рада звернулася з конституційним поданням до Конституційного Суду України з клопотанням надати офіційне тлумачення положень стосовно права органу місцевого самоврядування скасовувати свої раніше прийняті рішення та вносити до них зміни з будь-якого питання, що є компетенцією органу місцевого самоврядування (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування). У цьому рішенні Конституційний Суд України наголосив, що орган місцевого самоврядування має право приймати рішення, вносити до них зміни та/чи скасовувати їх на підставі, у межах повноважень і в спосіб, передбачений Конституцією та законами України [13].

Практична реалізація децентралізації в Україні розпочалася з прийняттям Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в 2014 році [14]. Цей документ визначив стратегічне бачення змін, включаючи необхідність формування спроможних територіальних громад і зміни адміністративно-територіального устрою на субрегіональному рівні. Концепція чітко розмежувала повноваження: ті, що можуть здійснюватися безпосередньо місцевими радами, і ті, що делегуються державою та фінансуються з державного бюджету.

Наступним і, можливо, найбільш визначальним етапом стало прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [15]. Цей Закон легалізував і стимулював процес утворення нових адміністративних одиниць – об'єднаних територіальних громад (ОТГ), яким надавалася повна фінансова й адміністративна незалежність. Закон передбачив право органів місцевого самоврядування діяти на основі принципів добровільності, але при цьому суворо дотримувався критеріїв економічної ефективності та соціальної спроможності, що забезпечувало життєздатність новостворених структур.

Паралельно з цими актами були внесені суттєві зміни до Бюджетного [16] та Податкового кодексів України [17], які забезпечили фінансове підґрунтя реформи. Перерозподіл податкових надходжень, особливо в частині податку на доходи фізичних осіб, став прямим правовим механізмом, що перетворив нові ОТГ на реальних суб'єктів бюджетного процесу.

Таким чином, нормативно-правове поле децентралізації є комплексним, системним і, що найважливіше, послідовно спрямованим на перетворення України з унітарної держави з централізованим управлінням на державу з потужним і незалежним місцевим самоврядуванням.

Фінансова децентралізація в Україні стала одним із ключових напрямів реформи місцевого самоврядування. Її головна мета полягає в тому, щоб надати

громадам достатньо ресурсів та інструментів для забезпечення власного розвитку, сталого функціонування та належної якості публічних послуг. Передача частини фінансових повноважень на місця змінила не лише структуру доходів місцевих бюджетів, а й логіку управління територіями, рівень відповідальності місцевої влади та можливості громад впливати на своє майбутнє. Упродовж останніх років реформа демонструє, що фінансова децентралізація є основою створення спроможних територіальних громад, які здатні не лише управляти власними фінансовими потоками, а й формувати політику розвитку, виходячи з реальних потреб населення.

Важливість фінансової децентралізації полягає в тому, що вона забезпечує нову модель територіальної організації влади, в якій не центр визначає, куди спрямовувати кошти, а громади самі визначають пріоритети. Це дозволяє більш раціонально, адресно й ефективно використовувати бюджетні ресурси.

Крім того, фінансова автономія місцевого самоврядування створює умови для посилення громадянської участі, адже мешканці безпосередньо бачать, як використовуються їхні податки, і можуть впливати на рішення через механізми локальної демократії. Таким чином, децентралізація змінює не лише фінансові потоки, а й структуру суспільних відносин, формуючи в Україні нову культуру місцевого управління.

У цьому контексті українське законодавство значною мірою було гармонізоване з вимогами Хартії. Конституційні норми та закони «Про місцеве самоврядування в Україні» [11] і «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [15] відтворюють її базові принципи – правову, організаційну та фінансову автономію територіальних громад. Проте реалізація цих принципів залишається неповною через нерівномірний розвиток регіонів, відмінності у фінансовій спроможності громад і відсутність чітких механізмів контролю за ефективністю управління на місцях.

Якість публічних послуг є одним із найважливіших індикаторів ефективності фінансової децентралізації. Саме в сфері освіти, медицини, соціального захисту та комунального господарства результати реформи стали найбільш відчутними для населення. Передача повноважень і фінансових ресурсів на місцевий рівень дозволила громадам самостійно визначати, в які сфери інвестувати в першу чергу, й адаптувати систему послуг до потреб конкретних територій.

У сфері освіти фінансова децентралізація дозволила громадам утримувати та модернізувати школи, оновлювати матеріально-технічну базу, проводити ремонти, покращувати умови навчання. Багато громад інвестували в енергозбереження закладів освіти, що дозволило зменшити витрати та спрямувати зекономлені кошти на освітні програми чи розвиток інфраструктури.

У сфері медицини особливе значення мала первинна ланка. Саме громади стали відповідальними за забезпечення функціонування амбулаторій, фельдшер-

сько-акушерських пунктів, центрів надання первинної медичної допомоги. Завдяки фінансовій автономії громади змогли відкрити нові медичні кабінети, закупити обладнання, забезпечити транспорт для лікарів. У багатьох випадках саме місцева влада модернізувала заклади охорони здоров'я швидше, ніж це відбувалося за централізованого фінансування.

Комунальне господарство стало ще однією сферою, де фінансова децентралізація принесла значні зміни. Благоустрій територій, ремонт доріг, освітлення вулиць, утримання зелених зон – усе це перейшло в зону відповідальності громад. Місцеві бюджети отримали можливість виділяти кошти на ремонти, закупівлю техніки, оновлення інфраструктури. У багатьох громадах уперше за роки з'явилися кошти на системні комунальні проєкти, а не тільки на аварійні заходи.

Наступний етап територіальної реформи, що відбувся у 2020 році, закріпив нову систему адміністративно-територіального устрою в Україні. Розпорядженнями Кабінету Міністрів України № 707–730 від 12.06.2020 було сформовано 1469 територіальних громад, які охоплюють усю територію України [18]. Важливість цього етапу полягає в забезпеченні повсюдності місцевого самоврядування, тобто відсутності «білих плям», де місцеве самоврядування не здійснюється. Проте законність визначення питань територіального устрою розпорядженнями Кабінету Міністрів України, тобто підзаконними правовими актами залишається відкритим.

Ця зміна адміністративних меж створила трирівневу систему: держава – регіон (область) – громада. При цьому на рівні районів, функції районних державних адміністрацій були суттєво зменшені та переорієнтовані, оскільки більшість повноважень перейшла на рівень громад. Цей процес вимагає остаточного правового врегулювання, зокрема, впровадження інституту префектів – державних службовців, які матимуть право здійснювати нагляд за законністю рішень органів місцевого самоврядування, не втручаючись у їхню доцільність. Запровадження префектів є важливим кроком для забезпечення конституційного контролю, що відповідає європейським демократичним стандартам і є гарантією захисту прав громадян від можливих зловживань на місцевому рівні.

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації, що розпочалася в лютому 2022 року, стала найжорсткішим іспитом для всієї системи державного управління України. Саме в умовах війни виявилася ключова важливість децентралізації, підтверджуючи її незворотність і ефективність.

Фінансово й адміністративно спроможні громади продемонстрували надзвичайну оперативну стійкість. На відміну від старої, ієрархічної системи, де всі рішення блокувалися б на рівні обласних чи районних адміністрацій, органи місцевого самоврядування діяли автономно й швидко. Голови громад, маючи власні фінансові ресурси, змогли моментально переорієнтувати місцеві бюджети на першочергові потреби: фінансування територіальної оборони, закупівлю засо-

бів захисту, організацію логістики гуманітарної допомоги й облаштування укриттів. Це дозволило ефективно виконувати функції тилового забезпечення.

Крім того, децентралізація сприяла розвитку горизонтальних зв'язків і муніципальної дипломатії. Українські громади, оминаючи центральні державні структури, почали напряму налагоджувати партнерські відносини з муніципалітетами країн Європейського Союзу, США та Канади. Цей механізм дозволив швидко отримувати значні обсяги гуманітарної та технічної допомоги, необхідної для підтримки життєдіяльності в умовах руйнування інфраструктури.

У сфері інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) громади взяли на себе головний тягар забезпечення житлом, соціальними та медичними послугами для мільйонів українців, які були змушені залишити свої домівки. Це довело, що саме місцевий рівень управління є найбільш гнучким і здатним до швидкої адаптації до масштабних соціальних криз.

Попри тривалу агресивну війну Росії проти України реформа децентралізації сьогодні продовжується. Так, уже після повномасштабного вторгнення агресора на терени нашої держави 24 квітня 2024 року був прийнятий Закон України «Про міжнародне територіальне співробітництво України» [19], який визначив правові, економічні та організаційні засади співробітництва не лише України, як держави, з іноземними державами, а й фактично визнав органи місцевого самоврядування окремими суб'єктами, учасниками міжнародного співробітництва та засновниками, членами об'єднань єврорегіонального співробітництва окремо від органів державної влади. Тут можна знов повернутися до висловленої раніше тези щодо статті 132 Конституції України, яка передбачає децентралізацію органів державної влади, а не органів публічної влади. Більше того, пункт 8 статті 4 Закону України «Про міжнародне територіальне співробітництво України» передбачає розмежування повноважень і відповідальності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з метою найбільш ефективного розв'язання проблем і виконання завдань у сфері міжнародного територіального співробітництва.

Цікавою з позиції збільшення автономії органів місцевого самоврядування від органів державної влади та можливості діяти самостійно в міжнародних відносинах є пункт 3 статті 12 Закону України «Про міжнародне територіальне співробітництво України». Зазначена норма права передбачає можливість покладати функції органу міжнародного територіального співробітництва (його штабквартири), у разі розміщення на території України, на виконавчі органи органів місцевого самоврядування.

Зовсім нещодавно, 7 квітня цього року Верховна Рада України прийняла за основу урядовий законопроєкт «Про засади розмежування та розподілу повноважень між рівнями публічного врядування» [20], який спрямований на формування чіткої системи розподілу повноважень між державним, регіональним і міс-

цевим рівнями влади. Головною засадою якого й виступає принцип децентралізації, основна вимога якого полягає в тому, щоб рішення щодо публічних справ ухвалювалися на найближчому до людини рівні.

ВИСНОВКИ

Наостанок, хотілося би наголосити на тому, що через війну в Україні та різні об'єктивні чинники, які вона зумовила, потреби в територіальних громад суттєво відрізняються: від необхідності відновлення знищених об'єктів інфраструктури в регіонах, що розташовані поблизу країни-агресора, до необхідності створення належних умов життя для внутрішньо-переміщених осіб. В таких умовах саме органи місцевого самоврядування, без надмірного втручання органів державної влади, зможуть найефективнішим способом використати наявний ресурс із метою його ефективного та раціонального розподілення відповідно до наявних потреб кожної територіальної громади. А можливість органів місцевого самоврядування самостійно виступати суб'єктами міжнародного співробітництва стає міцним фундаментом для побудови довгострокових зв'язків між територіальними громадами України та країн Європейського Союзу.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Батанов О. Децентралізація як історичне явище та процес: концептуальні проблеми теорії та практики. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право».* 2021. №2(3). С. 39–45. URL: https://doi.org/10.32342/2709-6408-2021-2-3-3

[2] Василенко Л., Добровінський М. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. №3. С. 123–126. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/28.pdf.

[3] Кравченко О. Децентралізація влади в Україні: історія реформування, проблеми законодавчого унормування та шляхи підвищення ефективності впровадження. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. «Юридичні науки».* 2025. Т. 129. №1. С. 25–31. URL: https://doi.org/10.17721/1728–2195/2025/1.129–5.

[4] Куц Б. Децентралізація публічної влади в Україні як чинник демократичного розвитку сільських територій. *Аспекти публічного управління*. 2023. Т. 11. №2. С. 40–46. URL: https://doi.org/10.15421/152317.

[5] Копилюк О., Музичка О. та ін. Фінансова спроможність територіальних громад Львівської області в умовах децентралізації. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. «Економічні науки».* 2024. №75. С. 13–21. URL: https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-02.

[6] Глущенко А. С. Формування самодостатніх фінансово спроможних територіальних громад в Україні: стан, проблеми та перспективи. *Проблеми економіки*. 2019. №2. С. 126–133. URL: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-2-126-133.

[7] Казюк Я. М., Венцель В. Т. Фінансова спроможність територіальних громад як основний елемент у забезпеченні реалізації повноважень органів місцевого самовряду-

вання. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2024. № 1. С. 357–364. URL: https://doi.org/10.35546/kntu2078–4481.2024.1.50.

[8] Крючкова Н. М., Чуркіна І. Є. Ефективність фіскальної децентралізації як складової системи публічних фінансів в умовах трансформацій. *Український економічний часопис.* 2025. С. 74–80. URL: https://doi.org/10.32782/2786–8273/2026-12-12.

[9] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 10.08.2026).

[10] Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 10.08.2026).

[11] Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-вр (дата звернення: 10.08.2026).

[12] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України і виконавчого комітету Вінницької міської ради щодо офіційного тлумачення положень статей 38, 78 Конституції України, статей 1, 10, 12, частини другої статті 49 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про сумісництво посад народного депутата України і міського голови) від 06.07.1999 № 7-рп/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v007p710–99 (дата звернення: 10.08.2026).

[13] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 16.04.2009 № 7-рп/2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710–09 (дата звернення: 10.08.2026).

[14] Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Каб. Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333–2014-р (дата звернення: 10.08.2026).

[15] Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/157–19 (дата звернення: 10.08.2026).

[16] Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456–17 (дата звернення: 10.08.2026).

[17] Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755–17 (дата звернення: 10.08.2026).

[18] Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад : Розпорядження Каб. Міністрів України від 12.06.2020 № 707-р – 730-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/a20200612 (дата звернення: 10.08.2026).

[19] Про міжнародне територіальне співробітництво України : Закон України від 24.04.2024 № 3668-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668–20 (дата звернення: 10.08.2026).

[20] Про прийняття за основу проєкту Закону України про засади розмежування та розподілу повноважень між рівнями публічного врядування : Постанова Верховн. Ради України від 07.04.2026 № 4832-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4832–20 (дата звернення: 10.08.2026).

REFERENCES

[1] Batanov, O. V. (2021). Decentralization as a historical phenomenon and process: conceptual problems of theory and practice. *Bulletin of Alfred Nobel University. Series «Law»*, 2(3), 39–45. Retrieved from https://doi.org/10.32342/2709-6408-2021-2-3-3.

[2] Vasylenko, L., & Dobrovinskyi, M. (2017). Decentralization and local government reform. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 3, 123–126. Retrieved from https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/28.pdf.
[3] Kravchenko, O. (2025). Decentralization of power in Ukraine: history of reform, problems of legislative regulation and ways to improve implementation efficiency. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. «Legal Studies»,* 129(1), 25–31. Retrieved from https://doi.org/10.17721/1728–2195/2025/1.129–5.
[4] Kuts, B. (2023). Decentralization of public power in Ukraine as a factor of democratic development of rural areas. *Public Administration Aspects,* 11(2), 40–46. Retrieved from https://doi.org/10.15421/152317.
[5] Kopyliuk, O., Muzychka, O., et al. (2024). Financial capacity of territorial communities of Lviv region under decentralization. *Bulletin of Lviv University of Trade and Economics. «Economic Sciences»,* 75, 13–21. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-02.
[6] Hlushchenko, A. S. (2019). Formation of self-sufficient financially capable territorial communities in Ukraine: state, problems and prospects. *Problems of Economy*, 2, 126–133. Retrieved from https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-2-126-133.
[7] Kaziuk, Ya.M., & Ventsel, V. T. (2024). Financial capacity of territorial communities as a key element in ensuring the implementation of powers of local self-government bodies. *Bulletin of Kherson National Technical University*, 1, 357–364. Retrieved from https://doi.org/10.35546/kntu2078–4481.2024.1.50.
[8] Kriuchkova, N. M., & Churkina, I. Ye. (2025). Effectiveness of fiscal decentralization as a component of the public finance system under conditions of transformation. *Ukrainian Economic Journal,* 74–80. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2786–8273/2026-12-12.
[9] Constitution of Ukraine. (1996, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
[10] European Charter of Local Self-Government. (1985, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
[11] On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine. (1997, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80.
[12] Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case concerning the compatibility of the positions of a People's Deputy of Ukraine and a city mayor No. 7-rp/99. (1999, July 6). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/v007p710–99.
[13] Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case concerning the official interpretation of certain provisions of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» No. 7-rp/2009 (2009, April 16). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710–09.
[14] On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine: Order Cabinet of Ministers of Ukraine No. 333-p. (2014, April 1). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333–2014-%D1%80.
[15] On Voluntary Association of Territorial Communities: Law of Ukraine. (2015, Februar). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-VIII.
[16] Budget Code of Ukraine. (2010, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456–17.
[17] Tax Code of Ukraine. (2010, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755–17.

[18] On determination of administrative centres and approval of the territories of territorial communities: Order Cabinet of Ministers of Ukraine No. 707-p – 730-p. (2020, June 12). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/a20200612.
[19] On International Territorial Cooperation of Ukraine: Law of Ukraine (2024, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668–20.
[20] On adoption as a basis of the draft Law of Ukraine «On the principles of delimitation and distribution of powers between levels of public governance»: Resolution Verkhovna Rada of Ukraine No. 4832-IX. (2026, April 7). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4832–20.

Анастасія Муслімівна Мерник
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Доцент кафедри теорії та історії права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
email: mernik.n@gmail.com

Anastasiia M. Mernyk
Doctor of Law, Professor
Corresponding Member NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Associate Professor of the Department of Theory and history of Law
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
email: mernik.n@gmail.com

Рекомендоване цитування: Мерник А. М. Генеза процесу децентралізації в Україні в умовах інституційної конвергенції України з ЄС. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 3. С. 35–52. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.35.

Suggested Citation: Mernyk, A. M. (2026). The Genesis of the Decentralization Process in Ukraine Under the Conditions of Ukraine's Institutional Convergence with the European Union. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 35–52. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.35.

Дата першого надходження статті до видання: 10.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.09.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 341.4:341.64
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.53

Олександр Вікторович Базов
Харківський районний суд Харківської області
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0001-5763-1653

Віктор Петрович Базов
Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-7065-008X

Ясін Дере
Відділ міжнародного права та права ЄС
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Київ, Україна
https://orcid.org/0009-0007-1351-5838

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС КЕРІВНОГО КОМІТЕТУ СПЕЦІАЛЬНОГО ТРИБУНАЛУ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. *Статтю присвячено аналізу ключового адміністративного й управлінського органу Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України – Керівного комітету. Відзначено безпрецедентність інтеграції Комітету до структури Ради Європи, що вимагає глибокого доктринального осмислення з огляду на особливу предметну юрисдикцію (ratione materiae) Спеціального трибуналу, яка охоплює розслідування, кримінальне переслідування та судовий розгляд справ стосовно осіб, які несуть найбільшу відповідальність за злочин агресії проти України. Звернуто увагу на те, що в умовах неефективності універсальних безпекових інститутів міжнародного рівня саме новостворений Комітет перебирає на себе роль координаційного центру Трибуналу, гарантуючи належне, безперервне фінансування та загальну функціональність судового механізму. Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що створення Керівного комітету шляхом укладення специфічної розширеної часткової угоди сприяє залученню широкої коаліції держав (зокрема й тих, що не є членами Ради Європи), уособлюючи консолідовану волю міжнародного співтовариства. Це підтверджує наявність об'єктивної міжнародної правосуб'єктності судової інституції та формує правове підґрунтя для здійснення правосуддя. Окремо наголошено, що Керів-*

ний комітет виконує не лише стандартні для міжнародних судових інституцій фінансово-адміністративні функції, а й наділений винятковими формувальними, контрольними та нормотворчими повноваженнями. Зокрема, його компетенція поширюється на призначення Суддів і Прокурорів, а також на внесення змін до Правил процедури і доказування Трибуналу. Автори зазначають, що в такий спосіб забезпечується система стримувань і противаг між політичним наглядом держав-засновниць та абсолютною процесуальною незалежністю під час здійснення правосуддя. Додатково висвітлено потенціал Комітету як міжнародного центру взаємної правової допомоги та головного координатора створення майбутнього залишкового механізму для виконання вироків. Оптимальним вбачається використання отриманих висновків для розробки внутрішніх регламентів функціонування Керівного комітету, модернізації правил процедури та доказування, а також для формування дієвої стратегії співробітництва між державами у процесі здійснення міжнародного кримінального правосуддя. Визначено актуальні подальші напрями наукових розвідок і дискусій щодо інтеграції таких гібридних моделей у загальну архітектуру міжнародного права. Наразі очікується ухвалення зацікавленими державами розширеної часткової угоди про Керівний комітет, яка покликана забезпечити необхідне фінансування та організаційне управління для практичного початку роботи Трибуналу.

Ключові слова: *Рада Європи; Керівний комітет; Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України; розширена часткова угода; злочин агресії; коаліція держав; агресивна війна; міжнародне право; ad hoc трибунал.*

Oleksandr V. Bazov
Judge of the Kharkiv District Court of Kharkiv Region
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-5763-1653

Viktor P. Bazov
Department of International Law and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-7065-008X

Yasin Dere
Department of International Law and European Union Law
V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0007-1351-5838

INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF THE STEERING COMMITTEE OF THE SPECIAL TRIBUNAL FOR THE CRIME OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Abstract. *The article is devoted to the analysis of a paramount institutional body of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine – the Management Committee. The author*

notes the unprecedented nature of establishing a governing body for international criminal law under the auspices of the Council of Europe, which requires profound doctrinal reflection given the specific ratione materiae of the Special Tribunal – the investigation, prosecution, and adjudication of cases against individuals bearing the greatest responsibility for the crime of aggression against Ukraine, including mechanisms for overcoming immunities established in customary international law. Attention is drawn to the fact that in the face of the ineffectiveness of traditional international security institutions, it is the newly created Committee that assumes the role of a central hub, ensuring adequate, continuous funding and the overall functionality of the judicial mechanism. The conducted analysis allows for the assertion that the creation of the Steering Committee through a specific Enlarged Partial Agreement facilitates the involvement of a broad coalition of states (including non-members of the Council of Europe), embodying the consolidated will of the international community. This confirms the objective international legal personality of the judicial institution and forms the legal basis for the administration of justice.It is specifically emphasized that the Management Committee performs not only the standard financial and administrative functions typical of international judicial institutions but is also endowed with exceptional formative, oversight, and quasi-legislative powers. In particular, its role extends to the appointment of judges and prosecutors, as well as to the adoption of amendments to the Tribunal's Rules of Procedure and Evidence. The authors believe that this ensures a system of checks and balances between the political oversight of the founding states and the absolute procedural independence of the administration of justice.Furthermore, the Committee's potential as an international center for mutual legal assistance and the primary coordinator for the creation of a future residual mechanism for the enforcement of sentences is highlighted. It is deemed optimal to utilize the findings obtained for the development of internal regulations for the functioning of the Management Committee, the modernization of the Rules of Procedure and Evidence, and for the formation of an effective strategy for cooperation between states in the process of international criminal justice. Current directions for further scholarly research and discussions regarding the integration of such hybrid models into the general architecture of international law are identified. Presently, the adoption by interested states of the Enlarged Partial Agreement on the Steering Committee is expected, which is intended to provide the necessary funding and organizational management for the practical commencement of the Tribunal's operations.

Keywords: *Council of Europe; Management Committee; Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine; Enlarged Partial Agreement; crime of aggression; coalition of states; aggressive war; international law; ad hoc tribunal.*

ВСТУП

Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України (далі – Спеціальний трибунал) було створено 25 червня 2025 року на підставі Угоди між Україною та Радою Європи. Ця подія є знаковою для міжнародного кримінального правосуддя – вперше з часів Нюрнберзького та Токійського воєнних трибуналів було створено *ad hoc* суд, *ratione materiae* якого охоплює «злочин агресії» та «агресивну війну».

Водночас варто наголосити на обраному механізмі створення цього трибуналу, а саме на підставі Угоди між Україною та Радою Європи. Ця міжнародна регіональна організація фокусується на захисті прав людини та розвитку демокра-

тичних інститутів, проте вперше за свою історію виступила співзасновником органу міжнародної кримінальної правосуддя. Проте повноваження Ради Європи знаходять своє глибоке доктринальне обґрунтування у сучасній практиці тлумачення міжнародного права прав людини. Зокрема, Комітет з прав людини ООН у Зауваженні загального порядку №36 до статті 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права прямо визнав, що акти агресії є першопричиною найбільш масштабних порушень невід'ємного права на життя (п. 70) [5]. Відтак створення механізмів відповідальності за агресію охоплюється широким правозахисним повноваженням міжнародних інституцій, які прагнуть захистити європейський континент від руйнівних наслідків війни.

У зв'язку з тим, що Трибунал є новоствореною інституцією в системі міжнародного кримінального правосуддя, дослідження його інституційної складової потребує детальної та належної уваги. Одним із найважливіших органів, без якого діяльність Спеціального трибуналу вважається неможливою, є Керівний комітет *(Management Committee* – згідно офіційної англійської версії Статуту*).* Аналізуючи норми Статуту Трибуналу, помилково може здаватись, що на Комітет покладається суто технічна або адміністративна функція, наприклад, фінансовий або паперовий облік. Натомість проведене дослідження інституційних засад діяльності Спеціального трибуналу дозволяє нам визначити Керівний комітет як ключовий політичний та управлінський орган Трибуналу, оскільки саме на нього покладається делегована країнами договірна ініціатива щодо досягнення головної мети Трибуналу – розслідування та кримінального переслідування осіб, які несуть найвищу відповідальність за злочин агресії відповідно до найвищих сучасних стандартів міжнародного кримінального правосуддя.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Емпіричну та нормативну базу дослідження склали установчі міжнародно-правові акти, що складають основу заснування та діяльності Спеціального трибуналу, насамперед Угода між Україною та Радою Європи від 25.06.2025 та безпосередньо Статут Спеціального трибуналу. Додатковою джерельною базою слугували Статут Ради Європи, Статутна резолюція Комітету Міністрів РЄ (93) 28 щодо часткових і розширених угод, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/79/284, судові справи Міжнародного Суду ООН та праці провідних науковців міжнародного кримінального права.

Методологічну основу роботи становить комплекс загальнонаукових і спеціальних юридичних методів. *Формально-юридичний (догматичний)* метод застосовано для детального аналізу положень Статуту Спеціального трибуналу щодо компетенції, кадрових і нормотворчих повноважень Керівного комітету. *Порівняльно-правовий* метод дозволив зіставити специфіку цього унікального органу з комітетами управління інтернаціоналізованих судів (зокрема, Спеціального суду для Сьєрра-Леоне) та Асамблеєю держав-учасниць Міжнародного кримінально-

го суду. *Телеологічний* метод використано для з'ясування цільового призначення механізму розширеної часткової угоди Ради Європи в контексті захисту основоположних прав людини від наслідків агресивної війни. *Системно-структурний* метод сприяв визначенню місця Керівного комітету в інституційній системі Ради Європи як ключової сполучної ланки між консолідованою волею держав-партнерів і незалежним судовим механізмом.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Інтеграція управління Спеціальним трибуналом в інституційній системі Ради Європи (далі – РЄ) вимагала застосування особливих механізмів правового регулювання, оскільки Статут цієї міжнародної організації *expressis verbis* не передбачає створення міжнародних кримінальних трибуналів. Стаття 1(a) Статуту Ради Європи визначає метою Організації досягнення більшої єдності між її членами для захисту спільних ідеалів і принципів, що відкриває шлях до різновекторного використання договірних механізмів Організації [13].

Варто пригадати і статтю 17 Статуту Ради Європи, яка дозволяє Комітету Міністрів (далі – КМ) створювати допоміжні органи для реалізації специфічних завдань Організації, хоча прямого правового інструменту щодо створення розширених часткових угод Статут РЄ не містить. Вважаємо, що саме Статутна резолюція Комітету Міністрів РЄ 93 (28) щодо часткових і розширених угод стала основою для майбутнього інтегрування Керівного комітету в інституційну систему Ради Європи.

Часткова угода – це нормативно-правовий акт, що ухвалюється Комітетом міністрів РЄ як резолюція. Вона передбачає створення спеціального органу для співпраці держав у конкретних галузях. Хоча такі угоди не вважаються міжнародними договорами, вони є специфічною правовою формою взаємодії, що допомагає країнам розвивати відносини, обмінюватися досвідом і досягати спільних цілей. Таким чином, ця Резолюція дозволяє створювати в межах Організації автономні структури, для реалізації специфічних завдань, у яких не беруть участі всі держави-члени. Відповідно до ст. 5 Угоди між Україною та Радою Європи від 25.06.2025, саме формат «Розширеної часткової угоди» був обраний як правова основа для заснування Керівного комітету [14].

На думку німецької вченої Керстін Одендаль, «Комітет Міністрів має уповноважити держави-члени на прийняття часткової угоди. Це здійснюється шляхом прийняття резолюції тими державами-членами, які бажають взяти участь в угоді. Якщо до угоди приєднуються деякі держави-членів та одна або декілька держав, що не є членами РЄ, така угода називається «розширеною частковою угодою» [9, с. 765].

Статутна Резолюція 93 (28) визначає, що розширені угоди, на відміну від звичайних часткових, відкриті для приєднання третіх держав, які не є членами

Ради Європи, а також міжнародних організацій [8]. Це дозволяє інтегрувати до складу Керівного комітету ключових міжнародних партнерів за межами Європейського континенту або інших заінтересованих держав або організацій. Наприклад, нещодавно Європейський Союз та Рада Європи підписали угоду про фінансування підготовчої групи для запуску Спеціального трибуналу, метою якої є створення команди для підготовки інституційних, логістичних та організаційних основ. За офіційною заявою проєкт триватиме максимум 24 місяці або до того часу, поки робота не зможе фінансуватися через майбутню Розширену часткову угоду про Керівний комітет трибуналу [4]. Таким чином, ЄС як унікальна економічна та політична організація може доєднатися до розширеної часткової угоди, що створює важливий прецедент для інших суб'єктів міжнародного права, у т.ч. міжнародних організацій.

Вважаємо, що широке міжнародне представництво беззаперечно посилює легітимацію Трибуналу з боку світового співтовариства. Цей механізм є необхідним, оскільки договірна природа заснування Трибуналу (на підставі Угоди між Україною та РЄ) суттєво відрізняє його від своїх попередників – Міжнародних кримінальних трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди, які були створені резолюціями Ради Безпеки ООН на підставі Розділу VII Статуту ООН.

Відповідно до ст. 5 Угоди між Україною та Радою Європи цей орган наділений розгалуженою системою повноважень, що охоплюють фінансові, адміністративні та стратегічні аспекти діяльності. Зокрема, Комітет уповноважений надавати несудові консультації та визначати політику з усіх адміністративних аспектів функціонування Трибуналу, включаючи питання його ефективності. Важливою складовою його мандата є розробка стратегій для посилення міжрегіональної підтримки інституції та забезпечення дієвої співпраці між учасниками на основі розподілу тягаря відповідальності [14]. Крім того, стаття 5 Угоди покладає на Комітет функції стратегічного планування, які виходять за межі активної фази роботи правосуддя. Це включає розгляд механізмів підтримки членів у покритті витрат, пов'язаних із виконанням вироків, звільненням засуджених і захистом свідків навіть після припинення дії Розширеної часткової угоди. Також до компетенції Комітету належить координація передачі певних несудових залишкових функцій, зокрема управління документацією й архівами, до Ради Європи [14].

Говорячи про фінансову складову діяльності Керівного комітету, варто відзначити, що згідно статей 5 і 6 Статуту бюджет Трибуналу повністю відокремлений від бюджету Ради Європи. Щорічний бюджет Спеціального трибуналу затверджується Керівним комітетом. Фінансування суду здійснюється через Розширену часткову Угоду, де Генеральний секретар РЄ інформує Керівний комітет про надходження достатніх внесків для фінансування створення Спеціального трибуналу та перших дванадцяти місяців його роботи, а також про надані зобов'язання щодо внесків, еквівалентних очікуваним витратам на наступні двадцять чотири місяці

діяльності Спеціального трибуналу. Тільки після цієї процедури Керівний комітет може вирішити, коли розпочнеться перший етап роботи Спеціального трибуналу, включно з набором кадрового складу [14].

Досліджуючи особливості фінансування такої міжнародної організації як Рада Європи, варто відзначити, що дохід Ради складається головним чином із обов'язкових і добровільних внесків держав-членів із позабюджетних ресурсів та інших надходжень. Адміністративні та фінансові положення Ради Європи застосовуються до Спеціального трибуналу, при цьому деякі відступи за поданням Керівного комітету до Комітету Міністрів РЄ допускаються за умови необхідності (ст. 51).

При цьому особливістю бюджету Спеціального трибуналу є те, що він буде формуватись окремо від бюджету РЄ, на підставі розширеної часткової угоди про фінансування. Слушно зазначає Штефані Шмаль, для таких міжнародних організацій як РЄ характерно формування бюджету, яке полягає спочатку в плануванні своєї діяльності, а згодом лише на цій підставі приймається рішення щодо свого бюджету [9, с. 109]. Саме на підставі такої моделі й побудовано фінансування Трибуналу, що пов'язано з належним розподіленням витрат, чіткої підзвітності й адміністрування.

Таким чином, із аналізу норм статуту Трибуналу, що стосуються питання фінансування, на Керівний комітет покладається роль: 1) забезпечення необхідного фінансування Трибуналу та самого Комітету (ст. 5 п. 2 (а); 2) Комітет наділений функціями нагляду за «адміністративними та фінансовими аспектами діяльності трибуналу» (ст. 5 п. 2 (а); 3) Керівний комітет затверджує щорічний бюджет (ст. 6 п. 4); 3) Керівний комітет відповідальний за затвердження поданого Президентом трибуналу щорічного звіту про діяльність (у т.ч. щодо положення про витрати) (ст. 52) [14];

Особливої уваги вартує взаємозв'язок Керівного комітету з Комітетом Міністрів РЄ, який прямо не передбачений в Угоді або Статуті Спеціального трибуналу. Імовірно, що окремі аспекти взаємозв'язку Керівного комітету з іншими інституціями Ради Європи будуть передбачені у розширеній частковій угоді про Керівний комітет. Оскільки на момент написання цієї статті приєднання держав до розширеної часткової угоди триває, правовий статус Керівного комітету як відокремленого органу управління залишається предметом подальшої нормативної розробки, яка має полягати в адміністративній підзвітності перед РЄ та забезпеченням необхідної незалежності як міжнародній кримінальній установі.

Угода між Україною та РЄ від 25.06.2025 наділяє міжнародною правосуб'єктністю виключно Трибунал як такий (ст. 3 Угоди), залишаючи статус Керівного комітету поза явним регулюванням. Утім відсутність прямої норми не означає відсутності правосуб'єктності – про що свідчить усталена практика Міжнародного Суду ООН (далі – МС ООН).

У консультативному висновку в справі *Reparations for Injuries Suffered in the Service of the United Nations* (1949) МС ООН сформулював правову позицію, відповідно до якої міжнародна правосуб'єктність не є виключною прерогативою держав і може належати іншим суб'єктам у тому обсязі, що є необхідним для виконання покладених на них функцій, у т.ч. міжнародним організаціям [6, с. 179]. Надалі цей принцип був розвинутий у консультативному висновку щодо *Certain Expenses of the United Nations* (1962)*, де Суд визначив, що «*кожен орган повинен, принаймні насамперед, сам визначати свою юрисдикцію» [2, с. 168].

Відзначимо, що ці справи є фундаментальними не тільки з огляду на визначення міжнародно-правового статусу Керівного комітету, вони є важливими для розуміння міжнародної правосуб'єктності та легітимації заснування Спеціального трибуналу, який заснований на Угоді між Україною та Радою Європи, що підкреслює його статус як незалежного ad hoc кримінального органу в сучасній системі міжнародного кримінального правосуддя.

Застосування практики МС ООН, на наш погляд, до аналізу міжнародного правового-статусу Керівного комітету видається методологічно обґрунтованим. Як буде викладено нижче, на комітет покладається – обрання Суддів і Прокурорів включно з їх заступниками, затвердження бюджету, формування політики з адміністративних питань, а також взаємозв'язок із третіми державами в межах свої повноважень (ст. 5 Угоди). Жодна з цих функцій не є внутрішньоорганізаційною, натомість усі вони безпосередньо впливають на здійснення міжнародної юрисдикції та на права осіб, які постануть перед Трибуналом.

Більш того, ми вважаємо, що в процесі своєї діяльності Спеціальний трибунал, керуючись загальновизнаним міжнародним принципом «компетенції-компетенції» (*compétence de la compétence)*, самостійно здійснюватиме аналіз власної унікальної правової природи заснування під егідою Ради Європи. Такий судовий контроль імовірно призведе до визначення меж повноважень Керівного комітету, що дозволить остаточно розмежувати сферу адміністративно-фінансового управління та зону абсолютної незалежності правосуддя.

Подібний прецедент уже мав місце в практиці Апеляційної палати Спеціального суду для Сьєрра-Леоне, яка у своєму рішенні від 31.05.2004 підтвердила легітимність власного створення через договірний механізм (з ООН), одночасно встановивши розподіл повноважень між політичною волею держав-засновниць і процесуальною автономією судової інституції (див. справу *Prosecutor v. Sam Hinga Norman).*

Джеймс Кроуфорд, аналізуючи правосуб'єктність допоміжних органів міжнародних організацій, прямо зазначає, що такі органи можуть мати обмежену самостійність і водночас визнаватися окремими правовими особами, та на його погляд «сама воля засновників означає чи володіє міжнародна організація міжнародною правосуб'єктністю» [3, с. 168–170].

З урахуванням викладеного, є підстави кваліфікувати Керівний комітет, як суб'єкта обмеженої похідної міжнародної правосуб'єктності. Похідної, оскільки вона делегована державами-засновниками через механізм розширеної часткової угоди Ради Європи і спирається на правосуб'єктність самої організації. Обмеженої, оскільки її обсяг визначається виключно функціями Комітету і не виходить за їх межі. Такий підхід узгоджується із застереженням сучасної доктрини щодо неприпустимості надмірно широкого тлумачення правосуб'єктності, яке на думку Кроуфорда, будь-яке дослідження цього питання має супроводжуватися «застереженням проти поверхневих узагальнень», оскільки контекст залишається визначальним [3, с. 126]. Таким чином, Керівний комітет можна охарактеризувати як гібридний *sui generis* орган який буде діяти в інституційній системі Ради Європи, міжнародна правосуб'єктність якого обмежена виключно повноваженнями з підтримки та координування діяльності Спеціального трибуналу з третіми країнами, правових аналогів якому в науці міжнародного кримінального права ще не існувало.

Відповідно до статей 8 і 10 Статуту Спеціального трибуналу Керівний комітет наділений повноваженнями обирати суддів і керівництво Офісу Прокурора. Процес формування суддівського корпусу й обрання Прокурора ґрунтується на багатоетапній процедурі, де держави-члени й асоційовані члени Керівного комітету реалізують своє право висування кандидатів. Утім для гарантування високих стандартів правосуддя та нівелювання ризиків неупередженості Статут прописує обмеження у вигляді особливого відбору. З цією метою Керівний комітет призначає Незалежну консультативну групу, до складу якої входять сім видатних правників – суддів найвищих національних чи міжнародних судів та авторитетних фахівців у галузі міжнародного кримінального права.

Консультативна група виконує функцію професійного відбору кандидатів на посаду. Серед її основних повноважень є оцінка потенційних номінантів і рекомендація Керівного комітету до тих осіб, які підпадають під суворі критерії компетентності, доброчесності, а також вимогам щодо географічного та гендерного балансу (ст. 8). Після фахової оцінки Консультативної групи, Керівний комітет ухвалює остаточне рішення, обираючи 15 суддів до списку строком на дев'ять років без права на переобрання (ст. 8 п. 2) та Прокурора із його заступниками строком на сім років (ст. 10 п. 7) шляхом таємного голосування абсолютною більшістю голосів [14].

Керівний комітет наділений правом на ініціювання змін до Правил процедури і доказування, який приймається в найкоротший строк після призначення суддями Спеціального трибуналу на пленарному засіданні (ст. 15 п. 2 (а). Це суттєво відрізняє його від інших трибуналів або судів. Наприклад, Спеціальний суд по Сьєрра Леоне (далі – СССЛ) мав Комітет із управління, у повноваження якого входило надання допомоги Генеральному секретарю в отриманні адекватного фінансу-

вання, а також для надання консультацій і визначення політичного напряму з усіх несудових аспектів діяльності Суду та інших функцій (ст. 7 Угоди) [1]. Що стосується затвердження правил процедури і доказування у СССЛ, то згідно Статуту Суд використовував наробки Трибуналу по Руанді з можливістю внесень правок суддями (ст. 14) [7].

У Міжнародному кримінальному суді (далі – МКС) відповідно до ст. 51 Римського статуту на Асамблею держав-учасниць (аналог Керівного комітету) покладається розробка, ухвалення і зміни до Правил процедури і доказування [12]. У науковій літературі піддається критиці підхід, закріплений у Римському статуті, через ризик надмірного впливу держав-учасниць. Зокрема, зазначається, що можливість лобіювання національних інтересів через Асамблею держав-учасниць може негативно позначитися на інституційній незалежності Суду та знизити загальну ефективність відправлення міжнародного правосуддя. Аналізуючи правила процедури і доказування в МКС, Кай Амбос зазначає, що АДУ в майбутньому, як і під час прийняття початкових Правил, ймовірно, зважатиме на настрої держав, що не є учасницями з метою залучення як нових ратифікацій, так і посилення їх співпраці … Тому в усіх наступних змінах Правил Асамблея повинна буде виконувати складне завдання з пошуку балансу [10, с. 1340].

Згідно зі ст. 15 Статуту ухвалені суддями Правила набувають чинності автоматично, якщо Керівний комітет не висловить заперечень на своєму наступному засіданні. Хоча члени Комітету можуть пропонувати поправки, їх остаточне ухвалення залишається прерогативою суддівського корпусу. Таким чином, Керівний комітет виконує наглядову функцію, що принципово відрізняє його від АДУ МКС, тим самим забезпечуючи нейтралітет до суддівської діяльності.

Особливість створення Керівного комітету на підставі розширеної часткової угоди дозволяє йому бути координатором міжнародного співробітництва зі Спеціальним трибуналом. Відповідно до ст. 48 Статуту держави-члени та асоційовані члени Керівного комітету утворюють необхідну мережу співпраці для надання взаємної правової допомоги. Спеціальний трибунал має право укладати з ними прямі угоди або домовленості про співробітництво [14]. Ця співпраця охоплює найважливіші сфери кримінального переслідування – від арешту та передачі осіб до збору доказів, ідентифікації та заморожування активів для подальшої конфіскації, а також реалізації програм захисту свідків (див.: ст. 48 п. 4). Згідно п. 3 ст. 48 Спеціальний трибунал може звертатися за допомогою та співробітництвом до держав-членів і асоційованих членів Керівного комітету, якщо така допомога необхідна для розслідування та кримінального переслідування осіб за злочин агресії проти України. Можна вважати, що Керівний комітет буде відігравати роль платформи (майданчику), на підставі якої члени й асоційовані члени розширеної часткової угоди будуть координувати свої дії щодо допомоги по притягненню та розкриттю Трибуналом відповідальних за злочин агресії у міжнародному пра-

ві. Оскільки деякі країни можуть потенційно проводити свої національні розслідування або пропонувати власну юридичну допомогу, це може значно пришвидшити процес роботи Спеціального трибуналу для досягнення його основної мети.

На Керівний комітет покладається завершення діяльності Спеціального трибуналу. Згідно зі ст. 54 Статуту після того, як Президент Трибуналу офіційно підтвердить завершення всіх розслідувань, судових розглядів та апеляційних проваджень, саме Керівний комітет наділяється виключним правом рекомендувати Сторонам розпустити Трибунал і створити залишковий механізм [14]. У свою чергу залишковий механізм має перебрати на себе функції захисту свідків, нагляду за виконанням вироків і розгляду клопотань про звільнення засуджених осіб.

Щодо ролі Керівного комітету на завершальному етапі, варто відзначити, що на нього покладається розробка домовленостей щодо скоординованого переходу певних несудових залишкових функцій (зокрема, управління архівами та документацією) безпосередньо до Ради Європи (ст. 5 п. 2 (g). Крім того, Комітет зобов'язаний розглянути механізми допомоги державам у покритті витрат, пов'язаних із виконанням вироків і захистом свідків після формального припинення дії Розширеної часткової угоди, зокрема шляхом можливого заснування цільового фонду (ст. 5. п. 2 (h) [14].

ВИСНОВКИ

У підсумку варто наголосити, що Керівний комітет Спеціального трибуналу щодо злочину агресії є безпрецедентною гібридною *sui generis* інституцією у структурі Ради Європи. Застосування механізму розширеної часткової угоди дозволяє залучити до співпраці всіх зацікавлених суб'єктів міжнародного права задля невідворотного покарання за злочин агресії. Створений у системі Ради Європи Комітет зберігає повну фінансову й оперативну автономію, об'єднуючи як європейські держави, так і ключових міжнародних партнерів.

Проведений аналіз установчих документів свідчить про унікальність Керівного комітету як виключно адміністративно-управлінського органу. Розробникам Статуту вдалося закласти компроміс між політичною підзвітністю перед державами-учасницями угоди та процесуальною незалежністю правосуддя. Остання забезпечується через залучення Незалежної експертної групи до формування суддівського корпусу й обрання Прокурора, що нівелює ризики прямих політичних призначень. Крім того, повноваження щодо прийняття правил процедури та доказування покладаються безпосередньо на суддів, завдяки чому Трибунал уникає політичного тиску, що, як наголошується в науковій літературі, подекуди властиво діяльності Асамблеї держав-учасниць Міжнародного кримінального суду.

Керівний комітет наділяється повноваженнями головного представника Спеціального трибуналу в зовнішніх зносинах. Він виконує роль координаційного

центру з питань надання взаємної правової допомоги між державами, зокрема у сфері збору доказів, накладення арешту на активи та забезпечення захисту свідків. Крім того, у разі повного виконання мандата Спеціального трибуналу, Комітет уповноважений рекомендувати Сторонам припинити діяльність цієї судової інституції й ініціювати створення залишкового механізму для подальшого нагляду за виконанням вироків.

Таким чином, Керівний комітет слід визначити як унікальний інституційний орган, на який покладаються ключові функції із забезпечення життєдіяльності Трибуналу. Саме від ефективної діяльності Комітету безпосередньо залежатиме функціонування внутрішніх структур Трибуналу – судових палат, Офісу Прокурора та Секретаріату. Наразі першочерговим завданням є приєднання держав до Розширеної часткової угоди про заснування Керівного комітету, що створить необхідні правові й організаційні передумови для практичного запуску роботи Трибуналу.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Agreement between the United Nations and the Government of Sierra Leone on the Establishment of a Special Court for Sierra Leone (Freetown, 16 January 2002). URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/scsl-agreement.pdf (access date: 31.03.2026)

[2] Certain Expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2, of the Charter): Advisory Opinion of 20 July 1962: I. C. J. Reports 1962, p. 151 / International Court of Justice. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/49/049–19620720-ADV-01–00-EN.pdf (access date: 01.04.2026)

[3] Crawford J. Brownlie's Principles of Public International Law. 8th ed. Oxford : Oxford University Press, 2012. 803 p.

[4] EU and Council of Europe agree to set up an advance team for the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine : Press release / European Commission. Brussels, 23 January 2026. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_26_198 (access date: 30.03.2026)

[5] General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life / Human Rights Committee. 3 September 2019. (CCPR/C/GC/36). URL: https://docs.un.org/en/ccpr/c/gc/36 (access date: 29.03.2026)

[6] Reparation for injuries suffered in the service of the United Nations : Advisory Opinion of 11 April 1949: I. C. J. Reports 1949. P. 174 / International Court of Justice. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/4/004–19490411-ADV-01–00-EN.pdf (access date: 01.04.2026)

[7] Statute of the Special Court for Sierra Leone : [annexed to the Agreement between the United Nations and the Government of Sierra Leone]. 16 January 2002. URL: https://www.un.org/ru/documents/bylaws/charter_sierra.pdf (access date: 31.03.2026)

[8] Statutory Resolution No. (93)28 on partial and enlarged agreements : adopted by the Committee of Ministers on 14 May 1993 at its 92nd Session / Council of Europe, Committee of Ministers. 1993. URL: https://rm.coe.int/0900001680063761 (access date: 29.03.2026)

[9] The Council of Europe : Its Law and Policies / edited by Stefanie Schmahl and Marten Breuer. Oxford : Oxford University Press, 2017. 986 p.
[10] The Rome Statute of the International Criminal Court : A Commentary / ed. by O. Triffterer, K. Ambos. 3rd ed. München : C. H. Beck; Oxford : Hart; Baden-Baden : Nomos, 2016. 2351 p.
[11] Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 (станом на 25.10.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 14.03.2026)
[12] Статут Ради Європи від 05.05.1949 (станом на 31.10.1995). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 29.03.2026)
[13] Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України від 25.06.2025 (станом на 15.07.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (дата звернення: 13.03.2026)

REFERENCES

[1] Agreement between the United Nations and the Government of Sierra Leone on the Establishment of a Special Court for Sierra Leone (2002, January). Retrieved from https://www.un.org/ruleoflaw/files/scsl-agreement.pdf
[2] Certain expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2, of the Charter), Advisory Opinion, I. C. J. 151 (1962, July). Retrieved from https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/49/049–19620720-ADV-01–00-EN.pdf
[3] Crawford, J. (2012). *Brownlie's principles of public international law* (8th ed.). Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
[4] European Commission. (2026, January). *EU and Council of Europe agree to set up an advance team for the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine* [Press release]. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_26_198
[5] United Nations Human Rights Committee. (2019, September). *General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life* (CCPR/C/GC/36). Retrieved from https://docs.un.org/en/ccpr/c/gc/36
[6] Reparation for injuries suffered in the service of the United Nations, Advisory Opinion, 1949 I. C. J. 174 (April 11). Retrieved from https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/4/004–19490411-ADV-01–00-EN.pdf
[7] Statute of the Special Court for Sierra Leone (2002, January). Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/bylaws/charter_sierra.pdf
[8] Council of Europe, Committee of Ministers. (1993, May). *Statutory Resolution No. (93)28 on partial and enlarged agreements*. Retrieved from https://rm.coe.int/0900001680063761
[9] Schmahl, S., & Breuer, M. (Eds.). (2017). *The Council of Europe: Its law and policies*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
[10] Triffterer, O., & Ambos, K. (Eds.). (2016). *The Rome Statute of the International Criminal Court: A commentary* (3rd ed.). Munich, Germany: C. H. Beck.
[11] Rome Statute of the International Criminal Court. (1998, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
[12] Statute of the Council of Europe. (1949, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text
[13] Agreement between Ukraine and the Council of Europe on the Establishment of a Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. Statute of the Special Tribunal for

the Crime of Aggression against Ukraine. (2025, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text

Олександр Вікторович Базов
Кандидат юридичних наук
Суддя Харківського районного суду Харківської області
62458, вул. Сковороди, 18, Покотилівка, Харківська область, Україна
email: dr.bazow@gmail.com

Oleksandr V. Bazov
Candidate of Law
Judge of the Kharkiv District Court of the Kharkiv Region
62458, 18 Skovorody St., Pokotylivka, Kharkiv Region, Ukraine
email: dr.bazow@gmail.com

Віктор Петрович Базов
Доктор юридичних наук, професор
Професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національний університет біоресурсів і природокористування України
03040, вул. Васильківська, 17, Київ, Україна
email: dr.bazovvp@gmail.com

Viktor P. Bazov
Doctor of Legal Sciences, Professor
Professor of the Department of International Law and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
03040, 17 Vasylkivska St., Kyiv, Ukraine
email: dr.bazovvp@gmail.com

Ясін Дере
Аспірант відділу міжнародного права та права ЄС
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
01001, вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, Україна
email: dere.yasin06@gmail.com

Y. Dere
Postgraduate student of the Department of International Law and EU Law
V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Science of Ukraine
01001, 4 Trokhsviatytelska St., Kyiv, Ukraine
email: dere.yasin06@gmail.com

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

Рекомендоване цитування: Базов О. В., Базов В. П., Дере Я. Міжнародно-правовий статус Керівного комітету Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Том 33. №3. С. 53–67. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.53.

Suggested Citation: Bazov, O. V., Bazov, V. P., & Dere, Y. (2026). International Legal Status of the Management Committee of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 53–67. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.53.

Дата першого надходження статті до видання: 06.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.04.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 347.73:004
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.68

Ганна Іванівна Воєводіна

Кафедра міжнародного та європейського права
Державний університет «Київський авіаційний інститут»
Київ, Україна
https://orcid.org/0009-0001-2656-3237

ГІБРИДНІ ЦИФРОВІ ФІНАНСОВІ АКТИВИ У ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ТИПОЛОГІЯ, ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ

Анотація. *Актуальність дослідження зумовлена тим, що розвиток цифрових фінансів спричинив появу активів, які одночасно поєднують утилітарні, платіжні, управлінські й інвестиційні ознаки. Такі активи складно класифікувати в межах усталених правових категорій, оскільки їхня цифрова форма, назва або позиціонування емітентом не завжди відображають реальний економіко-правовий зміст. Особливої актуальності ця проблема набуває в праві Європейського Союзу після прийняття Регламенту Європейського Парламенту і Ради 2023/1114 про ринки криптоактивів, оскільки саме на межі між режимом криптоактивів, фінансових інструментів, електронних грошей і платіжних послуг виникають найбільш складні питання правової кваліфікації. Метою статті є визначення правової природи гібридних цифрових фінансових активів у праві Європейського Союзу й обґрунтування функціонального підходу до їх класифікації. Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний, системний, порівняльно-правовий і функціональний методи, що дозволили проаналізувати співвідношення спеціального режиму криптоактивів із режимом фінансових інструментів, а також суміжними режимами електронних грошей і платіжних послуг. У результаті дослідження запропоновано визначати гібридний цифровий фінансовий актив як цифрове представлення вартості або права, що поєднує ознаки кількох регуляторних категорій і потребує багатокритеріальної правової оцінки. Обґрунтовано типологію таких активів, зокрема утилітарно-інвестиційних, платіжно-інвестиційних, управлінсько-інвестиційних токенів, фінансіалізованих невзаємозамінних токенів, токенізованих фінансових інструментів і багатофункціональних екосистемних токенів. Окрему увагу приділено токенам електронних грошей як прикладу нормативної гібридності, що демонструє можливість одночасного застосування кількох суміжних правових режимів. Доведено, що гібридність цифрового активу не повинна розглядатися як самостійна підстава для уникнення спеціальних вимог фінансового регулювання, якщо за своїм змістом такий актив виконує інвестиційну, платіжну або іншу врегульовану фінансову функцію. Практична цінність дослідження полягає у формулюванні функціонального тесту класифікації, який ураховує права власника, економічну функцію активу, очікування прибутку, передаваність, зв'язок із емітентом або протоколом і можливий регуляторний наслідок. Застосування такого тесту*

дозволяє зменшити ризики регуляторного арбітражу, оманливого маркетингу, помилкової кваліфікації активів і фрагментації наглядової практики.

Ключові слова: *криптоактиви; цифрові активи; фінансові інструменти; функціональний підхід; електронні гроші; MiCA, MiFID II.*

Ganna I. Voievodina
Department of International and European Law
State University «Kyiv Aviation Institute»
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0001-2656-3237

HYBRID DIGITAL FINANCIAL ASSETS IN EUROPEAN UNION LAW: TYPOLOGY, LEGAL NATURE AND CLASSIFICATION PROBLEMS

Abstract. *The relevance of the study is determined by the development of digital finance, which has led to the emergence of assets that simultaneously combine utility, payment, governance and investment features. Such assets are difficult to classify within established legal categories, since their digital form, name or positioning by the issuer does not always reflect their actual economic and legal substance. This problem becomes particularly relevant in European Union law after the adoption of Regulation of the European Parliament and of the Council 2023/1114 on markets in crypto-assets, since the most complex issues of legal qualification arise precisely at the boundary between the regimes of crypto-assets, financial instruments, electronic money and payment services. The purpose of the article is to determine the legal nature of hybrid digital financial assets in European Union law and to substantiate a functional approach to their classification. The methodological basis of the study consists of formal legal, systemic, comparative legal and functional methods, which made it possible to analyse the relationship between the special regime for crypto-assets and the regime for financial instruments, as well as the related regimes for electronic money and payment services. As a result of the study, it is proposed to define a hybrid digital financial asset as a digital representation of value or rights that combines features of several regulatory categories and requires a multi-criteria legal assessment. The article substantiates a typology of such assets, including utility-investment, payment-investment and governance-investment tokens, financialised non-fungible tokens, tokenised financial instruments and multi-functional ecosystem tokens. Particular attention is paid to electronic money tokens as an example of normative hybridity, which demonstrates the possibility of the simultaneous application of several related legal regimes. It is argued that the hybridity of a digital asset should not be regarded as an independent basis for avoiding specific financial regulatory requirements where, in substance, such an asset performs an investment, payment or other regulated financial function. The practical value of the study lies in the formulation of a functional classification test that takes into account the holder's rights, the economic function of the asset, profit expectations, transferability, the link with an issuer or protocol, and the possible regulatory consequence. The application of such a test makes it possible to reduce the risks of regulatory arbitrage, misleading marketing, incorrect qualification of assets and fragmentation of supervisory practice.*

Keywords: *crypto-assets; digital assets; financial instruments; functional approach; electronic money; MiCA; MiFID II.*

ВСТУП

Розвиток цифрових фінансів у Європейському Союзі (далі – ЄС) спричинив появу нових форм майнової та фінансової цінності, що існують у цифровому середовищі та можуть поєднувати ознаки платіжних, інвестиційних, управлінських і утилітарних інструментів. Особливе місце серед таких форм займають криптоактиви, які функціонують на основі технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології та можуть використовуватися для доступу до цифрових сервісів, здійснення розрахунків, участі в управлінні децентралізованими протоколами або отримання економічної вигоди.

Прийняття Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2023/1114 про ринки криптоактивів (далі – *MiCA* або Регламент) [1] стало важливим етапом формування спеціального правового режиму для криптоактивів у праві Союзу. Документ запроваджує нормативну класифікацію таких активів і виокремлює, зокрема токени, що пов'язані з активами (*Asset-referenced tokens*, далі – *ART*), токени електронних грошей (*Electronic money tokens*, далі – *EMT*) та інші криптоактиви, що не підпадають під інші дві категорії, у тому числі й утилітарні токени. Водночас сфера застосування *MiCA* не охоплює ті криптоактиви, що кваліфікуються як фінансові інструменти та регулюються іншим актом вторинного права Європейського Союзу – Директивою 2014/65/ЄС про ринки фінансових інструментів (далі – *MiFID II*) [2]. Саме тому розмежування між криптоактивами, які підпадають під дію *MiCA* та цифровими активами, що мають ознаки фінансових інструментів за *MiFID II*, набуває ключового значення для коректного правозастосування, досягнення регуляторної визначеності та захисту інвесторів.

Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку з поширенням гібридних цифрових фінансових активів, які можуть формально позиціонуватися як утилітарні токени, управлінські токени, невзаємозамінні токени (далі – *NFT*) або інші криптоактиви, але за своїм економічним змістом надають власнику права, що близькі до інвестиційних, корпоративних або боргових вимог. Унаслідок цього виникає ризик правової класифікації такого активу лише на підставі його назви, технічної форми або декларації емітента, у той час як необхідним є належний аналіз реальних прав, економічної функції і ризиків, які він створює.

У цьому контексті слід звернутися до підходу Європейського органу з цінних паперів і ринків (далі – *ESMA*), який закріплюється в його настановах щодо умов і критеріїв класифікації криптоактивів як фінансових інструментів. *ESMA* виходить із технологічно нейтрального та функціонального підходу, відповідно до якого сама по собі цифрова форма активу не повинна змінювати його правової природи. Тобто якщо криптоактив матиме ознаки фінансового інструменту, його кваліфі-

кація як такого має переважати над іншими формальними характеристиками, зокрема позначенням його як утилітарного або гібридного токена.

У зв'язку з цим метою цієї статті є визначення правової природи гібридних цифрових фінансових активів у праві Європейського Союзу й обґрунтування функціонального підходу до їх класифікації на межі між режимами *MiCA* та *MiFID II*. Для досягнення цього в статті проаналізовано нормативну класифікацію криптоактивів за *MiCA*, визначено роль *MiFID II* у відмежуванні криптоактивів від фінансових інструментів, досліджено підхід *ESMA* до кваліфікації криптоактивів як фінансових інструментів, охарактеризовано основні типи гібридних цифрових фінансових активів і запропоновано критерії їх функціонального аналізу.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні підходу, згідно з яким правова природа гібридного цифрового фінансового активу повинна визначатися не лише через його назву, технічну форму або декларацію емітента, а через сукупність функціональних критеріїв, таких як права власника, економічна роль активу, очікування прибутку, передаваність, зв'язок із вимогою до емітента та наявність ознак фінансового інструменту.

У сучасній іноземній науковій літературі проблематика правової природи криптоактивів здебільшого досліджується у зв'язку з формуванням спеціального режиму *MiCA* та необхідністю розмежування криптоактивів із фінансовими інструментами, електронними грошима, платіжними інструментами та іншими об'єктами фінансового регулювання. У цьому контексті слід згадати дослідження *D. A. Zetzsche, F. Annunziata, D. W. Arner і R. P. Buckley*, в якому MiCA розглядається як центральний елемент цифрової фінансової стратегії Європейського Союзу та як спроба створити комплексний режим для цифрових активів, що раніше залишалися поза межами традиційного фінансового регулювання [3]. Незважаючи на те, що ця робота є важливою для розуміння загальної логіки *MiCA*, воно не вирішує повною мірою проблеми гібридних активів, тож відповідна тема залишається актуальною.

Питання класифікації криптоактивів за сучасним європейським законодавством розглядає і *T. Tomczak*. Зокрема, автор підкреслює, що визначення криптоактивів та їхніх підкатегорій становить основу всього регуляторного механізму *MiCA*, водночас звертаючи увагу на те, що Регламент покликаний охопити насамперед ту частину ринку криптоактивів, яка раніше не підпадала під чинні режими фінансового регулювання [4]. Ця думка є принципово важливою, адже вона підтверджує, що у випадках, коли криптоактив уже має певні ознаки фінансового інструменту, він не повинен автоматично підпадати під регулювання *MiCA* лише через свою цифрову або токенізовану форму.

Серед досліджень інших зарубіжних учених слід згадати й наукові доробки *M. Lehmann* і *F. Schinerl*, які аналізують поняття фінансового інструменту як межу між *MiFID II* і *MiCA*. Автори виходять із того, що після прийняття Регламенту

значення поняття «фінансовий інструмент» істотно зросло, оскільки саме воно визначає, чи буде певний цифровий актив регулюватися за правилами традиційного фінансового ринку або за спеціальним режимом *MiCA* [5]. Особливої цінності набуває їхній висновок про недостатність формального підходу до класифікації та необхідність урахування економічної реальності активу. Саме ця ідея корелюється з функціональним підходом, відповідно до якого правова природа активу має визначатися не його назвою або технічною формою, а сукупністю прав і економічних характеристик, які він фактично втілює.

F. Annunziata в дослідженні, присвяченому таксономії криптоактивів і фінансових інструментів, аналізує складність побудови єдиної класифікаційної моделі для цифрових активів. Автор порівнює підходи США й Європейського Союзу, підкреслюючи, що європейська модель значною мірою залежить від уже наявних категорій фінансового права, зокрема поняття фінансового інструменту [6]. Праця *Annunziata* дозволяє розглядати проблему гібридних криптоактивів не лише як технічне питання *MiCA*, а як ширшу проблему таксономії цифрових фінансових активів у сучасному фінансовому праві.

Окремий аспект проблеми порушує й *A. Minto*, який досліджує координацію між *MiCA* та законодавством ЄС про платіжні послуги, зокрема Директивою Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2015/2366 про платіжні послуги на внутрішньому ринку (далі – *PSD2*) [7], у контексті токенів електронних грошей [8]. Його робота є корисною для аналізу тих гібридних активів, які можуть поєднувати платіжну функцію, стабілізаційний механізм та інші економічні характеристики. Це має значення для теми статті, оскільки демонструє, що межа класифікації цифрових активів проходить не лише між *MiCA* і *MiFID II*, але й між *MiCA*, платіжним законодавством і законодавством про електронні гроші.

N. Divissenko розглядає *MiCA* як спробу захисту регулювання інновацій у сфері цифрових фінансів від застаріння та втрати актуальності. Автор акцентує увагу на розширенні регуляторного периметра ЄС та необхідності поєднання ризик-орієнтованого та процесно-орієнтованого підходів до регулювання криптоактивів [9]. Таким чином, *N. Divissenko* підтримує ідею про те, що правова класифікація цифрового активу повинна враховувати не лише його форму, а й ризики, функції та реальну економічну роль у цифровій фінансовій екосистемі.

В українській юридичній літературі проблематика криптоактивів також поступово набуває розвитку, хоча й здебільшого вона розглядається у більш широкому контексті правової природи криптоактивів як такої, адаптації українського законодавства до європейських підходів, аналізу *MiCA* та дослідження потенційних вітчизняних законодавчих оновлень і пропозицій у цій сфері. Зокрема, слід виділити Н. О. Тіпікіна-Головко, який здійснив дослідження поняття та правової природи криптоактивів крізь призму українських та іноземних підходів, акцентуючи увагу на тому, що криптоактиви змінили наше уявлення про способи пере-

казу активів, взаємодії з ними та їх використання для інвестиційних і розрахункових цілей [10]. С. М. Защипас, у свою чергу, аналізує фундаментальні поняття віртуальних активів і механізм їх функціонування. Це дослідження є корисним для українського контексту, оскільки воно підкреслює потребу в системному підході до термінології та класифікації віртуальних активів [11]. О. В. Гарагонич, В. В. Поєдинок і П. А. Покотілов досліджують суб'єктів ринку криптоактивів Європейського Союзу, зокрема емітентів, постачальників послуг, клієнтів і регуляторів. Хоча предмет цієї праці не зосереджений безпосередньо на класифікації самих активів, вона дозволяє зрозуміти інституційне середовище *MiCA* та практичні наслідки віднесення певного цифрового активу до тієї чи іншої правової категорії [12].

Узагальнюючи наведені підходи, можна стверджувати, що в науковій літературі вже сформовано певну ґрунтовну базу для аналізу *MiCA*, класифікації криптоактивів і розмежування криптоактивів із фінансовими інструментами. Водночас недостатньо розробленим залишається питання саме гібридних цифрових фінансових активів, які поєднують утилітарні, платіжні, управлінські й інвестиційні ознаки. Це зумовлює потребу в формулюванні функціонального підходу до їх класифікації, за яким вирішальне значення мають не назва активу, його технічна форма або декларація емітента, а реальний обсяг прав, економічна роль активу, очікування прибутку, передаваність, зв'язок із вимогою до емітента та наявність ознак фінансового інструменту.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Матеріальну основу дослідження становлять нормативно-правові акти Європейського Союзу, акти та роз'яснення європейських наглядових органів, а також сучасні іноземні й українські наукові дослідження, присвячені правовій природі криптоактивів, їх класифікації та співвідношенню режимів *MiCA* і *MiFID II*. Вибір цих матеріалів зумовлений тим, що саме вони формують нормативну та методологічну основу для розмежування криптоактивів, які підпадають під спеціальний режим *MiCA*, і цифрових активів, що мають ознаки фінансових інструментів за *MiFID II*. Наукові джерела використано для аналізу сучасних доктринальних підходів до таксономії криптоактивів, поняття фінансового інструменту, токенізації активів та проблеми гібридних цифрових фінансових активів. Українські публікації залучено переважно для висвітлення національного наукового контексту щодо правової природи віртуальних активів та адаптації українського законодавства до європейських підходів.

Дослідження здійснювалося в кілька етапів. На першому етапі було проаналізовано нормативну класифікацію криптоактивів у *MiCA* та визначено її співвідношення з категорією фінансових інструментів за *MiFID II*. На другому етапі досліджено підхід *ESMA* до кваліфікації криптоактивів як фінансових інструментів, зокрема критерії технологічної нейтральності, економічної сутності активу

та пріоритету його реальних характеристик над формальною назвою. На третьому етапі на основі нормативних і доктринальних джерел сформульовано критерії функціонального аналізу гібридних цифрових фінансових активів.

У процесі дослідження використано формально-юридичний метод, який дозволив проаналізувати положення *MiCA*, *MiFID II* та актів *ESMA*; системний метод, за допомогою якого *MiCA* і *MiFID II* розглянуто як взаємопов'язані елементи фінансового регулювання ЄС; порівняльно-правовий метод, застосований для зіставлення різних регуляторних режимів цифрових активів, а також функціональний метод, який є ключовим для цієї статті. Саме функціональний метод дав змогу оцінити гібридний цифровий фінансовий актив не за його назвою, технічною формою або декларацією емітента, а за правами, які він надає власнику, економічною роллю, передаваністю, очікуванням прибутку, зв'язком із вимогою до емітента та наявністю ознак фінансового інструменту.

Темпоральні межі дослідження охоплюють переважно період 2020–2026 років, що пов'язано з формуванням цифрової фінансової стратегії Європейського Союзу, прийняттям *MiCA*, розробленням підходів *ESMA* до класифікації криптоактивів і активізацією наукової дискусії щодо меж між *MiCA* і *MiFID II.*

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Поняття гібридного цифрового фінансового активу на сьогодні не закріплене як самостійна правова категорія в законодавстві Європейського Союзу. *MiCA* оперує категоріями криптоактиву, *ART*, *EMT*, утилітарного токена й інших криптоактивів, у той час як *MiFID II* визначає фінансові інструменти, зокрема переказні цінні папери, інструменти грошового ринку, частки в інститутах спільного інвестування та деривативи [1; 2]. Водночас розвиток цифрових фінансів свідчить про появу активів, які не вкладаються повністю в одну нормативну категорію, оскільки можуть одночасно виконувати утилітарну, платіжну, інвестиційну, управлінську або забезпечувальну функцію. Саме тому поняття гібридного цифрового фінансового активу доцільно розглядати як доктринальну категорію, що використовується для опису цифрових активів на межі кількох правових режимів. Такі активи можуть формально позиціонуватися як утилітарні токени, токени управління, *NFT* або інші криптоактиви, однак за своїм економічним змістом надавати власнику права, які наближають їх до фінансових інструментів, електронних грошей, платіжних активів або інвестиційних продуктів.

Підґрунтя для такого підходу міститься в документах *ESMA*. У настановах щодо умов і критеріїв кваліфікації криптоактивів як фінансових інструментів *ESMA* визначає гібридні токени як криптоактиви, що поєднують елементи різних класифікацій та характеристики, властиві різним видам криптоактивів. Водночас *ESMA* наголошує, що наявність гібридних характеристик не повинна відволікати від першочергового питання: чи має актив ознаки фінансового інструменту. Якщо такі ознаки наявні, фінансова природа активу має переважати над

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

його альтернативною класифікацією, зокрема як утилітарного токена [13]. Такий підхід відображає принцип технологічної нейтральності та логіку «сутності над формою». Криптоактив не може розглядатися як такий, що не є фінансовим інструментом, лише тому, що він існує в токенізованій формі або функціонує на технології розподіленого реєстру. Так само актив не повинен автоматично вважатися утилітарним лише тому, що емітент або розробник називає його утилітарним. Вирішальне значення мають не технічна оболонка чи маркетингове позиціонування, а права, які актив надає власнику, його економічна роль, передаваність, зв'язок із емітентом та очікування, які формуються в потенційних набувачів [5].

Схожий підхід простежується й у дослідженні Європейського Парламенту щодо криптоактивів, у якому зазначається, що на практиці не завжди можливо провести чітку межу між інвестиційними, утилітарними та платіжними токенами, оскільки один криптоактив може поєднувати декілька функцій. Саме такі активи в дослідженні називаються гібридами або гібридними токенами, причому сама гібридність описується не через окрему технічну форму, а саме через комбінацію різних функцій [14]. У науковій доктрині подібний підхід розвивають *P. Hacker* і *C. Thomale*. Вони пропонують розрізняти три базові архетипи токенів: валютні, інвестиційні й утилітарні токени. Водночас автори прямо визнають існування гібридних форм і наголошують, що регуляторна кваліфікація має здійснюватися за принципом «сутності над формою» [15].

F. Annunziata також підходить до проблеми через питання кваліфікації токена. Його робота показує складність застосування традиційних категорій фінансового права до токенів і первинної пропозиції монет, оскільки цифровий актив може бути сконструйований так, що його юридична природа не випливає очевидно з назви або технічної форми [6]. Тут можна згадати і підхід Швейцарської служби з нагляду за фінансовими ринками (далі – *FINMA*), хоча й країна не входить до складу ЄС, яка ще у 2018 році прямо зазначала, що первинні пропозиції монет можуть існувати в гібридних формах, а класифікації токенів не є взаємовиключними. Наприклад, утилітарний токен може одночасно мати платіжну функцію, і тоді до нього можуть застосовуватися кумулятивні регуляторні вимоги. Цей підхід доцільно враховувати як порівняльний приклад раннього регуляторного осмислення гібридної природи токенів [16].

З аналізу вищенаведених підходів можна виокремити кілька моделей розуміння гібридності.

1. Перший підхід є функціональним, згідно з яким гібридним вважається актив, що поєднує платіжну, утилітарну та/або інвестиційну функцію.

2. Другий підхід є регуляторним і декларує, що гібридність виникає тоді, коли актив потенційно може підпадати одразу під декілька правових режимів, наприклад, *MiCA*, *MiFID II*, *PSD2* тощо.

3. Третій підхід є ризик-орієнтованим, відповідно до якого гібридність має значення тоді, коли комбінація функцій створює ризик неправильної класифікації, обходу вимог фінансового регулювання або помилкового сприйняття активу інвесторами.

Підбиваючи підсумки, слід визначити, що гібридний цифровий фінансовий актив доцільно розуміти не як окремий законодавчий тип активу, а як певну доктринальну категорію, під яку підпадають цифрові активи на межі кількох правових режимів. Цей підхід дозволяє уникнути помилки, коли актив автоматично класифікується лише на підставі того, як його назвав емітент або розробник. У зв'язку з цим, пропонуємо визначати гібридний цифровий фінансовий актив як цифрове представлення вартості або права, яке може передаватися та зберігатися за допомогою технології розподіленого реєстру або подібної технології, та яке в межах однієї економіко-правової конструкції поєднує ознаки кількох регуляторних категорій, зокрема криптоактиву, утилітарного токена, платіжного активу, токена електронних грошей, *NFT*, токену управління або фінансового інструменту, внаслідок чого його правова кваліфікація потребує функціонального аналізу прав власника, економічної ролі активу, передаваності, очікування прибутку, зв'язку з емітентом або іншою зобов'язаною особою та наявності ознак фінансового інструменту.

Типологія гібридних цифрових фінансових активів має доктринальний, а не законодавчий характер, і не замінює нормативні категорії, встановлені в *MiCA* та *MiFID II*, а використовується для виявлення тих цифрових активів, які перебувають на межі кількох регуляторних режимів. У науковій літературі вже сформовано певне підґрунтя для такого підходу. Зокрема, *P. Hacker* і *C. Thomale*, як уже було згадано, пропонують розрізняти три базові архетипи токенів: валютні, інвестиційні й утилітарні токени, одночасно визнаючи існування їх гібридних форм [15].

На підставі проаналізованих підходів, висвітлених під час обговорення визначення гібридних активів, можна зазначити, що критерієм типологізації доцільно обрати не технічну форму токена, а комбінацію його функцій, прав власника та регуляторних наслідків. Цю думку висловлюють і *M. Lehmann* і *F. Schinerl*, стверджуючи, що після прийняття *MiCA* поняття фінансового інструменту стало ключовим критерієм розмежування між режимом криптоактивів і традиційним фінансовим правом ЄС [5].

На цій підставі доцільно виокремити наступні категорії гібридних токенів.

1. Утилітарно-інвестиційні токени. У класичному розумінні утилітарні токени є такими, що лише надають доступ власнику до окремих товарів і послуг. Гібридність виникає тоді, коли утилітарна функція поєднується з інвестиційною, тобто коли токен не лише відкриває доступ до певного сервісу, а й надає власнику право на дохід, частку в економічному результаті проєкту, винагороду, зростання

вартості або інший фінансовий результат. Так само інвестиційний елемент може виникати через спосіб маркетингу токена, якщо він просувається не як інструмент доступу до сервісу, а як актив, від якого очікується прибуток або приріст капіталу. У такому випадку утилітарна функція не виключає інвестиційної природи активу, якщо його економічна конструкція виходить за межі простого доступу до сервісу. *FINMA* прямо зазначає, що якщо утилітарний токен має інвестиційну мету, він може розглядатися як інвестиційний [16]. Регуляторний наслідок тут залежатиме від того, чи набуватиме токен ознак фінансового інструменту. Відповідно до підходу *ESMA*, якщо криптоактив надає права, еквівалентні правам за акціями, облігаціями або іншими переказними цінними паперами, він буде кваліфікуватися як фінансовий інструмент за *MiFID II*. Якщо ж інвестиційна ознака обмежується лише суб'єктивним очікуванням зростання ринкової ціни без відповідних прав власника, цього самого по собі недостатньо для кваліфікації як фінансового інструменту [13].

Прикладом такого поєднання може бути токен онлайн-платформи, який формально надає доступ до преміум-функцій, але водночас передбачає, що частина доходів платформи буде спрямовуватися на винагороду власникам токенів, або що власники токенів будуть отримувати регулярні виплати залежно від фінансового результату проєкту.

2. Платіжно-інвестиційні токени. У класичному розумінні платіжні токени призначені для використання як засіб обміну, розрахунку або передачі вартості. Їхня основна функція полягає в тому, щоб забезпечити можливість платежу або переказу між учасниками екосистеми. У регуляторній практиці *FINMA* платіжні токени описуються саме через їх призначення бути засобом платежу за товари чи послуги або засобом переказу грошей чи вартості [16]. Гібридність виникає тоді, коли платіжна функція поєднується з інвестиційною або дохідною, наприклад, коли токен використовується для розрахунків у межах платформи, однак водночас надає власнику право на винагороду, частку в доході екосистеми або приріст вартості через спеціальний економічний механізм. У такому випадку актив перестає бути суто засобом платежу й починає виконувати роль інструменту накопичення або отримання економічної вигоди.

Регуляторно такі активи можуть опинятися на межі кількох режимів: *MiCA*, платіжного законодавства, законодавства про електронні гроші та, у певних випадках, *MiFID II*. Якщо актив лише використовується для розрахунків і не надає прав, подібних до фінансових інструментів, він може залишатися в площині *MiCA* або платіжного регулювання [1]. Якщо ж до платіжної функції додається право на дохід, боргова вимога, економічна участь або інші характеристики *transferable securities*, виникає потреба перевірити, чи не підпадає актив під *MiFID II* [2].

3. Управлінсько-інвестиційні токени. Зазвичай управлінські токени надають власникам право брати участь у прийнятті рішень щодо цифрового протоколу,

децентралізованих автономних організацій, платформи або іншої екосистеми. У базовій моделі такі права можуть стосуватися технічних або операційних рішень, зокрема щодо оновлення протоколу, зміни параметрів платформи, голосування за пропозиції спільноти або визначення напрямів розвитку екосистеми. Гібридність у таких токенів виникає тоді, коли управлінська функція починає поєднуватися з інвестиційною, наприклад, якщо власники не лише голосують щодо технічних питань, але й можуть впливати на розподіл прибутку, напрям використання доходів, порядок виплат, винагороди або інші технічні параметри, що безпосередньо впливають на фінансове становище власників. У такому випадку управлінський токен може наближатися за функцією до інструменту економічної участі. *ESMA* в цьому контексті проводить важливе розмежування: голосування щодо технічних або операційних питань саме по собі не повинно автоматично прирівнюватися до корпоративних прав, однак якщо токен надає право голосування щодо рішень подібних до корпоративних, наприклад щодо управління організацією, розподілу активів або значних економічних рішень, такі права можуть наближатися до прав, пов'язаних із акціями чи іншими фінансовими інструментами [13].

Тут слід навести за приклад управлінські токени децентралізованої автономної організації (далі – *DAO*), власники яких голосують не лише за технічні оновлення протоколу, але й за розподіл коштів, спрямування доходів екосистеми або програми винагород для власників токенів. У такій моделі право голосу має не лише організаційне, а й економічне значення. Як порівняльний приклад можна згадати справу *The DAO* у США: Комісія з цінних паперів і бірж (далі – *SEC*) дійшла висновку, що *DAO*-токени були інвестиційними, зокрема через те, що інвестори очікували прибутку від діяльності проєкту, хоча формально токени були пов'язані з участю в децентралізованій організації. Це не є джерелом права ЄС, але добре ілюструє ризик, коли управлінський механізм не усуває інвестиційну природу активу.

4. Фінансіалізовані та фракціоналізовані *NFT*. *NFT* є унікальним, невзаємозамінним цифровим активом, який може підтверджувати право на цифровий об'єкт, колекційний елемент, доступ до унікального сервісу або індивідуалізований цифровий запис. Саме унікальність і невзаємозамінність відрізняють *NFT* від взаємозамінних токенів, що випускаються серіями та можуть бути вільно замінені один одним. Гібридність виникає тоді, коли NFT перестає бути лише унікальним цифровим об'єктом і починає виконувати фінансову або інвестиційну функцію, наприклад, якщо токен надає право на частку доходу, частку в реальному або цифровому активі, доступ до інвестиційної схеми, регулярну винагороду або іншу економічну вигоду. Окремим випадком є фракціоналізовані *NFT*, коли один актив поділяється на багато взаємозамінних часток. У такому разі правова увага зміщується з унікальності первинного токена на економічну природу часток, які можуть поводитися як взаємозамінні інвестиційні активи. *MiCA* і регуляторні роз'яснення

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

підкреслюють, що фракціоналізовані частки унікального та невзаємозамінного криптоактиву, у свою чергу, не повинні вважатися унікальними й невзаємозамінними. Також випуск *NFT* у великих серіях або колекціях може бути індикатором їх взаємозамінності, а сам факт наявності унікального ідентифікатора не є достатнім для доведення унікальності активу [1, 17].

За приклад можна навести випадок, коли NFT, що представляє право на частку доходу від комерціалізації твору мистецтва, нерухомості, ігрового активу або іншого базового активу, поділяється на частки, які продаються багатьом інвесторам і дають право на пропорційну економічну вигоду. У такому випадку сама зовнішня форма токену вже не повинна автоматично виключати його фінансову або інвестиційну природу.

5. Токенізовані фінансові інструменти. Фінансові інструменти охоплюють категорії, що визнані *MiFID II*, і їхня правова природа визначається не способом технічного обліку, а тими правами, які вони надають власнику, зокрема, участь у капіталі, боргова вимога, право на дохід, участь у колективному інвестуванні або похідна позиція щодо базового активу. Гібридність токенізованих фінансових інструментів полягає в поєднанні традиційної фінансової природи з цифровою формою існування або передачі. Такий актив може бути випущений, облікований або передаватися за допомогою технології розподіленого реєстру, але це не змінює його правової сутності, саме тому він не повинен «переходити» під регулювання *MiCA* лише через токенізовану форму.

M. Lehmann і *F. Schinerl* підкреслюють, що поняття *«financial instruments»* відіграє ключову роль у визначенні межі між традиційним фінансовим правом ЄС і режимом *MiCA* [5]. За логікою *ESMA*, якщо криптоактив надає права, еквівалентні акціям, облігаціям або іншим переказним цінним паперам, він має регулюватися як фінансовий інструмент відповідно до принципу технологічної нейтральності [13]. Як приклад, можна навести токенізовану облігацію, акцію або пай у колективному інвестиційному утворенні, форма яких може спростити обіг, облік або розрахунки, однак не змінює їхньої базової кваліфікації як фінансових інструментів.

6. Багатофункціональні екосистемні токени. Екосистемні токени можуть використовуватися всередині певної цифрової платформи або протоколу для операційних цілей, таких як оплата комісій, доступу до сервісів, отримання знижок, участь у програмах лояльності тощо. Сам по собі такий токен не обов'язково є фінансовим інструментом, однак його гібридність виникає тоді, коли він одночасно виконує кілька ролей, тобто є засобом оплати, інструментом доступу, токеном управління, винагородою за активність, активом для стейкінгу або таким активом, що очікувано зростає в ціні через розвиток екосистеми. У такому випадку складність полягає не в одному конкретному інвестиційному праві, а в загальній багатофункціональності токена, що може створювати різні очікування

у користувачів і різні регуляторні наслідки. *T. Tomczak* зазначає, що дефініція «криптоактиви» та їх підкатегорій є основою *MiCA*, однак практичний розвиток ринку показує складність чіткого відмежування окремих категорій криптоактивів. Саме багатофункціональні токени демонструють обмеженість суто формального підходу, оскільки один актив може одночасно виконувати утилітарну, платіжну, управлінську й інвестиційну функцію [4].

У цьому контексті окремої уваги потребують *EMT*, які, на перший погляд, можна розглядати як ще один різновид гібридного цифрового фінансового активу, оскільки вони одночасно мають ознаки криптоактиву, платіжного засобу й електронних грошей. Однак насправді їхня природа є дещо особливою, адже, на відміну від доктринальних категорій на кшталт утилітарних-інвестиційних або управлінських-інвестиційних токенів, подвійність *EMT* прямо випливає з конструкції *MiCA* та суміжного платіжного законодавства Європейського Союзу. З одного боку, *EMT* залишаються криптоактивами в межах *MiCA*, а з іншого – їх законодавчо прирівняно до електронних грошей, що тягне за собою застосування окремих положень *PSD2* і Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2009/110/ЄС про початок та здійснення діяльності установ електронних грошей, а також про пруденційний нагляд за ними (далі – *EMD2*) [18].

EBA з цього приводу зазначає, що відповідно до статті 48(2) *MiCA EMT* вважаються електронними грошима, а тому підпадають також під поняття «кошти» за *PSD2*. Звідси *EBA* робить важливий висновок про те, що *EMT* мають подвійну природу, тобто одночасно є й криптоактивами, які регулюються *MiCA*, і електронними грошима/коштами, що регулюються *PSD2*. Саме ця подвійна природа створює питання про можливе накладення регуляторних режимів один на один. У зв'язку з цим виникає питання, чи може постачальник послуг із криптоактивами, що працює з *EMT*, потребувати не лише авторизації за *MiCA*, а й авторизації як платіжна установа за *PSD2* [19].

Тому складність *EMT*, на нашу думку, варто розглядати не як класичну колізію між *MiCA* і *PSD2*, а як цілеспрямоване поєднання двох режимів, яке поки що створює практичну невизначеність і потребує подальшого нормативного уточнення. Таким чином, ситуацію з *EMT* можна охарактеризувати як особливий випадок нормативної гібридності, коли один і той самий цифровий актив одночасно вбудований у режим криптоактивів і режим електронних грошей. Проблема тут полягає не в тому, що ці режими є несумісними, а в тому, що їх одночасне застосування потребує більш чіткого розмежування послуг, ліцензійних вимог і наглядових повноважень.

Класифікація гібридних цифрових активів між *MiCA* і *MiFID II* має здійснюватися з урахуванням того, що *MiCA* не є універсальним режимом для всіх цифрових активів, а застосовується до криптоактивів лише тією мірою, якою такі активи не підпадають під уже наявні категорії фінансового права Європейського

Союзу. Саме тому стаття 2 *MiCA* виключає зі сфери дії Регламенту ті криптоактиви, що кваліфікуються як фінансові інструменти. *ESMA* в одному з фінальних звітів також підкреслює, що межа між *MiCA* і *MiFID II* проходить через відповідь на питання, чи є конкретний криптоактив фінансовим інструментом [20]. *MiFID II* визначає фінансові інструменти через їх перелік у Додатку I, а після оновлення відповідного визначення до нього прямо включили також ті фінансові інструменти, що випускаються за допомогою технології розподіленого реєстру [2]. Це має принципове значення, адже сам факт токенізації не змінює правової природи активу, якщо він за своїми правами й економічною функцією залишається акцією, облігацією, паєм, деривативом або іншим фінансовим інструментом. Отже, первинним питанням повинно бути не те, чи актив має форму токена, *NFT* або активу на базі смарт-контракту, а те, які права він надає власнику.

У науковій літературі ця межа між *MiCA* і традиційним фінансовим правом ЄС описується як одна з ключових проблем цифрових фінансів. *V. Ferrari* ще до прийняття *MiCA* звертала увагу на складність правової кваліфікації криптоактивів на базі блокчейну, які можуть функціонувати як інвестиційні інструменти або як електронні гроші/платіжні токени [21]. Подібну логіку підтримують і *J. Saulnier ma I. Giustacchini*, які в дослідженні щодо появи ризиків у сфері криптоактивів наголошують, що розвиток цифрових фінансів ставить питання про межі регуляторного периметра та здатність наявної фінансової архітектури адаптуватися до нових форм активів [22]. Тобто проблема полягає не лише в формальному віднесенні токена до певної категорії, а у визначенні того, чи створює він ризики, характерні для вже врегульованих фінансових інструментів або послуг.

Отже, цифровий актив має залишатися у сфері *MiCA* тоді, коли він є криптоактивом у розумінні Регламенту, але не надає прав, еквівалентних фінансовим інструментам за *MiFID II*. Наприклад, токен, який використовується виключно для доступу до сервісу, оплати комісій у межах екосистеми або отримання технічного функціоналу платформи, за загальним правилом може залишатися в площині *MiCA*. Натомість якщо токен фактично представляє акцію, облігацію, пай у колективному інвестиційному утворенні, дериватив або іншу позицію, передбачену Додатком I до *MiFID II*, він має оцінюватися як фінансовий інструмент незалежно від токенізованої форми. У цьому контексті корисною є класифікація Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – *OECD*), відповідно до якої криптоактиви зазвичай поділяються на три базові категорії: платіжні, утилітарні й інвестиційні токени. Такий поділ не вирішує всіх випадків, коли актив знаходиться на межі декількох режимів, але він демонструє, що функція активу, платіжна, утилітарна або інвестиційна, є відправною точкою для подальшої правової кваліфікації [23]. Водночас у випадку гібридних активів недостатньо встановити лише одну домінантну функцію. Якщо токен поєднує доступ до сервісу, право голосу, можливість розрахунку, очікування прибутку, право

на відшкодування або вимогу до емітента, його класифікація потребує багатокритеріального аналізу. Саме тут проявляється практичне значення функціонального підходу, адже він дозволяє не «прив'язувати» актив до формальної назви, а встановити, який правовий режим найбільш точно відповідає його реальній природі.

З огляду на гібридну природу сучасних цифрових активів, їх правова кваліфікація не може обмежуватися назвою токена, його технічною формою або описом у Білій книзі (технічній документації). Для встановлення справжньої правової природи активу доцільно застосовувати функціональний тест класифікації, який поєднує юридичні, економічні та регуляторні критерії. Це поєднується не лише з підходом *ESMA*, а й із позицією Міжнародної організації комісій із цінних паперів (далі – *IOSCO*), яка у своїх рекомендаціях щодо крипто- та цифрових ринків прямо обрала функціональний, економічний підхід замість універсальної таксономії [24]. Близьку логіку закріплює Рада з фінансової стабільності (далі – *FSB*) через принцип *«same activity, same risk, same regulation»* («та сама діяльність, той самий ризик, ті самі норми»). Його значення полягає в тому, що актив або діяльність не повинні уникати відповідного регуляторного режиму лише через використання нової технологічної форми. Якщо токен фактично виконує функцію фінансового інструменту, інвестиційного продукту або платіжного засобу, регуляторний аналіз має виходити з відповідної діяльності та ризиків [25].

Подібний підхід простежується й у матеріалах Європейської консультативної групи з фінансової звітності щодо криптоактивів, де підкреслюється необхідність аналізувати економічну сутність, передбачені права власника й обов'язки, а також те, що фактично міститься «всередині» активу, а не лише його технологічну оболонку. Це підтверджує загальну методологічну ідею, згідно з якою класифікація цифрового активу має спиратися на права, обов'язки й економічний зміст, а не на форму контейнера [26].

На нашу думку, до відповідного функціонального тесту класифікації мають входити наступні елементи.

1. Технічна форма активу, тобто чи існує він як токен, *NFT*, запис у технології розподіленого реєстру, актив на основі смарт-контракту або як інша цифрова форма. Слід зазначити, що такий критерій повинен мати допоміжне, а не визначальне значення, адже технічна форма активу лише показує спосіб його існування, а не вирішує питання його правової природи.

2. Права власника, тобто чи надає актив право доступу до сервісу, право вимоги до емітента, право на відшкодування, право на дохід, право голосу, право на частку в активах, право на участь у прибутку або інше майнове чи корпоративне право. Саме цей критерій є одним із ключових, оскільки фінансові інструменти відрізняються не цифровою формою, а характером прав, які вони надають власнику.

3. Економічна функція активу, тобто чи виконує він утилітарну, платіжну, інвестиційну, управлінську, забезпечувальну або змішану функцію. Якщо актив фактично використовується для залучення капіталу, надання доходу, участі у фінансовому результаті або репрезентації боргової чи корпоративної позиції, його не можна оцінювати як простий утилітарний токен лише через відповідну назву.

4. Очікування прибутку та спосіб маркетингу активу, що потребує оцінки того, чи просувається актив як джерело доходу, зростання капіталу, участі в прибутку або іншої фінансової вигоди. При цьому саме очікування прибутку не є достатнім для автоматичної кваліфікації активу як фінансового інструменту, але воно є важливим індикатором, який має оцінюватися разом із правами власника й економічною конструкцією активу.

5. Ступінь передаваності та ринкового обігу, тобто чи може актив вільно передаватися, обертатися на вторинному ринку, бути предметом торгівлі або використовуватися як ліквідний інвестиційний інструмент. Якщо так, то це посилює потребу в оцінці його через призму MiFID II. Водночас сама передаваність без наявності прав, еквівалентних фінансовим інструментам, не повинна автоматично змінювати кваліфікацію активу.

6. Зв'язок із емітентом, протоколом або іншою зобов'язаною особою для визначення якого потрібно встановити, чи існує особа або структура, яка бере на себе зобов'язання перед власником активу, такі як виплатити дохід, забезпечити відшкодування, підтримувати вартість, надати доступ, здійснити управління активами або виконати іншу економічно значущу дію. Цей критерій особливо важливий для відмежування децентралізованих технічних токенів від активів, які фактично створюють вимогу до емітента або оператора.

7. Регуляторний наслідок, тобто те, який режим найбільш точно відповідає встановленій природі активу: *MiCA*, *MiFID II*, *EMD2*, *PSD2* або інший режим фінансового права ЄС. Такий підхід дозволяє уникнути ситуації, коли актив штучно залишається в режимі *MiCA*, хоча за своєю економічною сутністю відповідає фінансовому інструменту.

Такий тест дозволяє встановити, чи актив залишається криптоактивом за *MiCA*, чи має бути кваліфікований як фінансовий інструмент за *MiFID II*, або чи потребує застосування кількох суміжних режимів.

Неправильна класифікація гібридного цифрового фінансового активу створює не лише теоретичну, а й практичну проблему. Вона впливає на ліцензування, розкриття інформації, маркетинг, захист інвесторів, застосування правил ринкової доброчесності, вимоги до зберігання активу, управління конфліктами інтересів, транскордонне надання послуг і наглядові повноваження компетентних органів. Перш за все через неї може виникати ризик регуляторного арбітражу. Якщо актив, який фактично має ознаки фінансового інструменту, штучно структурується як утилітарний чи управлінський токен, *NFT* або інший криптоактив, емітент або

постачальник послуг може намагатися уникнути більш суворих вимог *MiFID II*. Цей ризик узгоджується з підходом *FSB*, який визначає, що якщо однакова діяльність створює однаковий ризик, вона має підпадати під однакове регулювання незалежно від технологічної форми [25].

Другим ризиком є фрагментація регуляторної практики, оскільки криптоактиви можуть бути транскордонними за своєю природою, і національні регулятори можуть по-різному оцінювати прикордонні активи, а отже емітенти та постачальники послуг можуть обирати юрисдикції з більш сприятливим або менш суворим підходом. *J. Saulnier* та *I. Giustacchini* пов'язують розвиток криптоактивів саме з викликами для регуляторного периметра та наглядової архітектури у сфері фінансових послуг [22].

Також виникає ризик оманливого маркетингу, адже якщо актив називається, наприклад, утилітарним токеном, але фактично надає очікування доходу, право на виплати, відшкодування або іншу інвестиційну характеристику, інвестори можуть неправильно оцінити рівень ризику та правового захисту. Саме тому в функціональному тесті важливо враховувати не лише формальні документи, а й Білу книгу криптоактиву, дані з вебсайту емітента, маркетингові матеріали, заяви емітента, токеноміку й очікувані результати. Крім того, неправильна кваліфікація створює ризик обходу вимог до фінансових інструментів і цінних паперів, адже якщо токен фактично репрезентує участь у капіталі, боргову вимогу, пай у спільному інвестуванні або деривативну позицію, але оформлюється як криптоактив за *MiCA*, це може призвести до уникнення вимог щодо проспекту, ліцензування інвестиційних послуг, правил організації торгівлі, захисту інвесторів і ринкової доброчесності. *IOSCO* у своїх рекомендаціях пов'язує регулювання цифрових активів із ризиками для цілісності ринку, захисту інвесторів, дотримання умов зберігання активів, конфлікту інтересів, транскордонного співробітництва тощо [24].

П'ятим ризиком є невизначеність щодо кумулятивного застосування режимів. У випадку гібридного активу може виникати не лише питання обрання *MiCA* чи *MiFID II*, а й питання одночасного застосування кількох режимів. Наприклад, платіжно-інвестиційний актив може одночасно викликати питання *MiCA*, *MiFID II* та *PSD2/EMD2*. Комітет із законодавства фінансових ринків (далі – *FMLC*) прямо звертає увагу на те, що для гібридних токенів можливе кумулятивне застосування законодавства про цінні папери та платіжні послуги, якщо відповідні юридичні обов'язки не є взаємовиключними [27]. Останнім слід виділити ризик зниження правової визначеності для емітентів, постачальників послуг із криптоактивами й інвесторів. Якщо відсутній послідовний тест класифікації, один і той самий актив може оцінюватися по-різному, зокрема, як криптоактив за MiCA, як фінансовий інструмент за *MiFID II*, як *EMT*, як платіжний інструмент або як актив поза спеціальним регулюванням. Це ускладнює визначення правил щодо

технічної документації, маркетингових повідомлень, ліцензування, нагляду, вторинного обігу, зберігання, запобігання ринковим зловживанням та відповідальності.

Саме тому запропонований функціональний тест має практичне значення, адже він дозволяє зменшити ризик регуляторного арбітражу, уніфікувати підхід до класифікації, запобігти оманливому маркетингу та забезпечити, щоб гібридний цифровий фінансовий актив регулювався відповідно до його реальної економіко-правової природи, а не відповідно до формальної назви, технічної оболонки або декларації емітента.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що гібридний цифровий фінансовий актив не є самостійною законодавчо закріпленою категорією в праві Європейського Союзу, однак є важливою доктринальною конструкцією для пояснення тих цифрових активів, які перебувають на межі кількох правових режимів. Такі активи можуть одночасно поєднувати ознаки криптоактиву, утилітарного токена, платіжного активу, *EMT*, *NFT*, токена управління або фінансового інструменту. Саме тому їх правова природа не може бути належно визначена лише через формальну назву, технічну форму або декларацію емітента.

У статті обґрунтовано, що ключовим підходом до класифікації гібридних цифрових фінансових активів має бути функціональний аналіз. Його зміст полягає в установленні реальних прав власника, економічної ролі активу, наявності або відсутності очікування прибутку, ступеня передаваності, зв'язку з емітентом, протоколом або іншою зобов'язаною особою, а також потенційних ознак фінансового інструменту. Такий підхід відповідає логіці технологічної нейтральності та принципу переваги сутності над формою, оскільки цифрова або токенізована форма активу сама по собі не повинна змінювати його базову правову природу.

За результатами дослідження запропоновано авторське визначення гібридного цифрового фінансового активу як цифрового представлення вартості або права, що може передаватися та зберігатися за допомогою технології розподіленого реєстру або подібної технології та в межах однієї економіко-правової конструкції поєднує ознаки кількох регуляторних категорій. Саме така комбінована природа зумовлює потребу в багатокритеріальній правовій оцінці, а не в механічному віднесенні активу до однієї з формальних категорій.

У межах статті також запропоновано типологію гібридних цифрових фінансових активів. До них віднесено утилітарно-інвестиційні, платіжно-інвестиційні, управлінсько-інвестиційні токени, фінансіалізовані та фракціоналізовані *NFT*, токенізовані фінансові інструменти, а також багатофункціональні екосистемні токени. Така типологія має доктринальний характер і не замінює нормативні категорії *MiCA* або *MiFID II*, однак дозволяє показати, як саме різні функції можуть

поєднуватися в одному цифровому активі та створювати регуляторну невизначеність.

Окреме місце в дослідженні посідають токени електронних грошей. Установлено, що *EMT* доцільно розглядати не як приклад класичної колізії між *MiCA* та платіжним законодавством ЄС, а як особливий випадок нормативної гібридності. Їх подвійна природа випливає із самої конструкції *MiCA*, адже з одного боку, *EMT* є криптоактивами, а з іншого – прирівнюються до електронних грошей і можуть підпадати під відповідні положення *PSD2* та *EMD2*. Проблема полягає не в несумісності цих режимів, а в потребі більш чіткого розмежування послуг, ліцензійних вимог і наглядових повноважень.

Визначено, що межа між *MiCA* і *MiFID II* проходить не через технічну форму активу, а через його правову й економічну сутність. Якщо цифровий актив фактично надає права, еквівалентні акціям, облігаціям, паям у колективному інвестиційному утворенні, деривативам або іншим фінансовим інструментам, він має кваліфікуватися в межах *MiFID II* незалежно від того, що технічно існує у формі токена. Натомість актив може залишатися у сфері *MiCA* лише тоді, коли він є криптоактивом у розумінні Регламенту, але не має ознак фінансового інструменту чи іншого вже врегульованого фінансового продукту.

Науковим результатом статті є запропонований функціональний тест класифікації гібридного цифрового фінансового активу. До його елементів віднесено технічну форму активу, права власника, економічну функцію, очікування прибутку та спосіб маркетингу, ступінь передаваності й ринкового обігу, зв'язок із емітентом, протоколом або іншою зобов'язаною особою, а також кінцевий регуляторний наслідок. Застосування такого тесту дозволяє визначити, чи має актив залишатися у сфері *MiCA*, чи повинен кваліфікуватися як фінансовий інструмент за *MiFID II*, або ж потребує одночасного врахування кількох суміжних режимів. Неправильна класифікація гібридних цифрових фінансових активів створює низку практичних ризиків, до яких належать регуляторний арбітраж, фрагментація наглядової практики, оманливий маркетинг, обхід вимог до фінансових інструментів і цінних паперів, невизначеність щодо кумулятивного застосування кількох режимів, а також зниження правової визначеності для емітентів, постачальників послуг із криптоактивами й інвесторів. Саме тому функціональний підхід має не лише теоретичне, а й прикладне значення для правозастосування, нагляду та структурування цифрових фінансових продуктів.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі окремих категорій гібридних активів, зокрема *EMT*, фракціоналізованих *NFT*, токенів управління та токенів, що використовуються в екосистемах децентралізованих фінансів. Окремого дослідження потребує також практика національних компетентних органів держав-членів ЄС щодо класифікації гібридних цифрових активів, а також питання співвідношення *MiCA* з *MiFID II*, *PSD2/EMD2* та майбутніми оновленнями європейського фінансового законодавства.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. *Official Journal of the European Union*. 2023. L 150. P. 40–205. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj/eng (access date: 30.04.2026).

[2] Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments and amending Directive 2002/92/EC and Directive 2011/61/EU. *Official Journal of the European Union*. 2014. L 173. P. 349–496. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/65/oj/eng (access date: 30.04.2026).

[3] Zetzsche D. A., Annunziata F., Arner D. W., Buckley R. P. The Markets in Crypto-Assets Regulation (MiCA) and the EU Digital Finance Strategy. *Capital Markets Law Journal*. 2021. Vol. 16. Iss. 2. P. 203–225. URL: https://doi.org/10.1093/cmlj/kmab005.

[4] Tomczak T. Crypto-assets and crypto-assets' subcategories under MiCA Regulation. *Capital Markets Law Journal*. 2022. Vol. 17. Iss. 3. P. 365–382. URL: https://doi.org/10.1093/cmlj/kmac008.

[5] Lehmann M., Schinerl F. The Concept of Financial Instruments: Drawing the Borderline between MiFID and MiCAR. *Capital Markets Law Journal*. 2024. Vol. 19. Iss. 4. P. 330–351. URL: https://doi.org/10.1093/cmlj/kmae017.

[6] Annunziata F. Taxonomy of Crypto-Assets and Financial Instruments: Where Do We Stand? *Bocconi Legal Studies Research Paper*. 2024. No. 4989905. 45 p. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.4989905.

[7] Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal market. *Official Journal of the European Union*. 2015. L 337. P. 35–127. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L2366 (access date: 30.04.2026).

[8] Minto A. E-money tokens and coordination issues between the Market in Crypto-assets Regulation (MiCAR) and the payment services legislation (PSD2). *Capital Markets Law Journal*. 2024. Vol. 19. Iss. 4. P. 362–375. URL: https://doi.org/10.1093/cmlj/kmae012.

[9] Divissenko N. Regulation of Crypto-assets in the EU: Future-proofing the Regulation of Innovation in Digital Finance. *European Papers*. 2023. Vol. 8. No. 2. P. 665–687. URL: https://doi.org/10.15166/2499–8249/681.

[10] Тіпікін-Головко Н. О. Поняття та правова природа криптоактивів: український та іноземний підходи. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2024. Т. 35(74). № 5. С. 19–25. URL: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/04.

[11] Защипас С. М. Фундаментальні поняття віртуальних активів та механізм їх функціонування. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. №2(112). С. 121–134. URL: https://doi.org/10.26642/ema-2025-2(112) – 121–134.

[12] Гарагонич О. В., Поєдинок В. В., Покотілов П. А. Суб'єкти ринку криптоактивів Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 90. Ч. 2. С. 272–283. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/341132.

[13] ESMA. Guidelines on the conditions and criteria for the qualification of crypto-assets as financial instruments. ESMA75453128700–1323. 2025. URL: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/2025–03/ESMA75453128700-1323_Guidelines_on_the_conditions_and_criteria_for_the_qualification_of_CAs_as_FIs.pdf (access date: 30.04.2026).
[14] Houben R., Snyers A. Crypto-assets: Key developments, regulatory concerns and responses. European Parliament. *Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies.* 2020. 77 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/648779/IPOL_STU%282020%29648779_EN.pdf (access date: 30.04.2026).
[15] Hacker P., Thomale C. Crypto-Securities Regulation: ICOs, Token Sales and Cryptocurrencies under EU Financial Law. *European Company and Financial Law Review.* 2018. Vol. 15. Iss. 4. P. 645–696. URL: https://doi.org/10.1515/ecfr-2018–0021.
[16] FINMA. Guidelines for enquiries regarding the regulatory framework for initial coin offerings (ICOs). 2018. URL: https://www.iosco.org/library/ico-statements/Switzerland%20-%20FINMA%20-%20ICO%20Guidelines.pdf (access date: 30.04.2026).
[17] AMF. The European regulation Markets in Crypto-Assets (MiCA). 2024. URL: https://www.amf-france.org/en/news-publications/depth/mica (access date: 30.04.2026).
[18] Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions. *Official Journal of the European Union.* 2009. L 267. P. 7–17. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/110/oj/eng (access date: 30.04.2026).
[19] EBA. Opinion on the interplay between PSD2 and MiCA. EBA/Op/2025/08. 2025. URL: https://www.eba.europa.eu/sites/default/files/2025–06/e2958c99-a1b0-4b07-9d31-bcba0a28dbe7/Opinion%20on%20the%20interplay%20between%20PSD2%20and%20MiCA.pdf (access date: 30.04.2026).
[20] ESMA. Final Report. Guidelines on the conditions and criteria for the qualification of crypto-assets as financial instruments. ESMA75453128700–1323. 2024. URL: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/2024–12/ESMA75453128700-1323_Final_Report_Guidelines_on_the_conditions_and_criteria_for_the_qualification_of_CAs_as_FIs.pdf (access date: 30.04.2026).
[21] Ferrari V. The regulation of crypto-assets in the EU – investment and payment tokens under the radar. *Maastricht Journal of European and Comparative Law.* 2020. Vol. 27. Iss. 3. P. 325–342. URL: https://doi.org/10.1177/1023263X20911538.
[22] Saulnier J., Giustacchini I. Crypto-assets: Key developments, regulatory concerns and responses. *European Parliamentary Research Service.* 2020. 44 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/654177/EPRS_STU%282020%29654177_EN.pdf (access date: 30.04.2026).
[23] OECD. Taxing Virtual Currencies: An Overview of Tax Treatments and Emerging Tax Policy Issues. Paris : OECD Publishing, 2020. 69 p. URL: https://doi.org/10.1787/e29bb804-en (access date: 30.04.2026).
[24] IOSCO. Policy Recommendations for Crypto and Digital Asset Markets. Final Report. 2023. 77 p. URL: https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD747.pdf (дата звернення: 30.04.2026).
[25] FSB. FSB Global Regulatory Framework for Crypto-asset Activities. 2023. URL: https://www.fsb.org/2023/07/fsb-global-regulatory-framework-for-crypto-asset-activities/ (access date: 30.04.2026).
[26] EFRAG. Accounting for Crypto-assets (Liabilities) Discussion Paper. Presentation to the Accounting Standards Advisory Forum. 2020. URL: https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/meetings/2020/december/asaf/02-asaf-paper-on-crypto-assets-efrag-presentation.pdf (access date: 30.04.2026).

[27] Financial Markets Law Committee. Response to the European Commission's consultation on an EU framework for markets in crypto-assets. Part I: Taxonomy. 2020. URL: https://fmlc.org/wp-content/uploads/2020/03/FMLC_UP_11706611_v_1_Part-I-Response-to-EC–Consultation-on-regulating-cryptoassets-taxonomy.pdf (access date: 30.04.2026).

REFERENCES

[1] Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council on markets in crypto-assets. (2023, May 31). *Official Journal of the European Union*, L 150, 40–205. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj/eng.

[2] Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council on markets in financial instruments. (2014, May 15). *Official Journal of the European Union*, L 173, 349–496. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/65/oj/eng.

[3] Zetzsche, D. A., Annunziata, F., Arner, D. W., & Buckley, R. P. (2021). The Markets in Crypto-Assets Regulation (MiCA) and the EU Digital Finance Strategy. *Capital Markets Law Journal*, 16(2), 203–225. Retrieved from https://doi.org/10.1093/cmlj/kmab005.

[4] Tomczak, T. (2022). Crypto-assets and crypto-assets' subcategories under MiCA Regulation. Capital Markets Law Journal, 17(3), 365–382. Retrieved from https://doi.org/10.1093/cmlj/kmac008.

[5] Lehmann, M., & Schinerl, F. (2024). The Concept of Financial Instruments: Drawing the Borderline between MiFID and MiCAR. *Capital Markets Law Journal*, 19(4), 330–351. Retrieved from https://doi.org/10.1093/cmlj/kmae017.

[6] Annunziata, F. (2024). Taxonomy of Crypto-Assets and Financial Instruments: Where Do We Stand? *Bocconi Legal Studies Research Paper* No. 4989905. Retrieved from https://doi.org/10.2139/ssrn.4989905.

[7] Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council on payment services in the internal market. (2015, November). *Official Journal of the European Union*, L 337, 35–127. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L2366.

[8] Minto, A. (2024). E-money tokens and coordination issues between the Market in Crypto-assets Regulation (MiCAR) and the payment services legislation (PSD2). *Capital Markets Law Journal,* 19(4), 362–375. Retrieved from https://doi.org/10.1093/cmlj/kmae012.

[9] Divissenko, N. (2023). Regulation of Crypto-assets in the EU: Future-proofing the Regulation of Innovation in Digital Finance. *European Papers*, 8(2), 665–687. Retrieved from https://doi.org/10.15166/2499–8249/681.

[10] Tipikin-Holovko, N. O. (2024). The concept and legal nature of crypto-assets: Ukrainian and foreign approaches. *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series «Juridical Sciences»*, 35(74), 5, 19–25. Retrieved from https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/04.

[11] Zashchypas, S. M. (2025). Fundamental concepts of virtual assets and the mechanism of their functioning. *Economics, Management and Administration*, 2(112), 121–134. Retrieved from https://doi.org/10.26642/ema-2025-2(112) – 121–134.

[12] Harahonych, O. V., Poiedynok, V. V., & Pokotilov, P. A. (2025). Subjects of the crypto-assets market of the European Union. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series «Law»*, 90(2), 272–283. Retrieved from https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/341132.

[13] European Securities and Markets Authority. (2025). Guidelines on the conditions and criteria for the qualification of crypto-assets as financial instruments. ESMA75453128700–1323. Retrieved from https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/2025–03/ESMA75453128700-1323_Guidelines_on_the_conditions_and_criteria_for_the_qualification_of_CAs_as_FIs.pdf.

[14] Houben, R., & Snyers, A. (2020). Crypto-assets: Key developments, regulatory concerns and responses. *European Parliament, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/648779/IPOL_STU%282020%29648779_EN.pdf.

[15] Hacker, P., & Thomale, C. (2018). Crypto-Securities Regulation: ICOs, Token Sales and Cryptocurrencies under EU Financial Law. *European Company and Financial Law Review*, 15(4), 645–696. Retrieved from https://doi.org/10.1515/ecfr-2018–0021.

[16] Swiss Financial Market Supervisory Authority. (2018). Guidelines for enquiries regarding the regulatory framework for initial coin offerings (ICOs). Retrieved from https://www.iosco.org/library/ico-statements/Switzerland%20-%20FINMA%20-%20ICO%20Guidelines.pdf.

[17] Autorité des Marchés Financiers. (2024). The European regulation Markets in Crypto-Assets (MiCA). Retrieved from https://www.amf-france.org/en/news-publications/depth/mica.

[18] Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions. (2009, September 16). *Official Journal of the European Union*, L 267, 7–17. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/110/oj/eng.

[19] European Banking Authority. (2025). Opinion on the interplay between PSD2 and MiCA. EBA/Op/2025/08. Retrieved from https://www.eba.europa.eu/sites/default/files/2025–06/e2958c99-a1b0-4b07-9d31-bcba0a28dbe7/Opinion%20on%20the%20interplay%20between%20PSD2%20and%20MiCA.pdf.

[20] European Securities and Markets Authority. (2024). Final Report: Guidelines on the conditions and criteria for the qualification of crypto-assets as financial instruments. ESMA75453128700–1323. Retrieved from https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/2024–12/ESMA75453128700-1323_Final_Report_Guidelines_on_the_conditions_and_criteria_for_the_qualification_of_CAs_as_FIs.pdf.

[21] Ferrari, V. (2020). The regulation of crypto-assets in the EU – investment and payment tokens under the radar. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 27(3), 325–342. Retrieved from https://doi.org/10.1177/1023263X20911538.

[22] Saulnier, J., & Giustacchini, I. (2020). Crypto-assets: Key developments, regulatory concerns and responses. *European Parliamentary Research Service*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/654177/EPRS_STU%282020%29654177_EN.pdf.

[23] OECD. (2020). Taxing Virtual Currencies: An Overview of Tax Treatments and Emerging Tax Policy Issues. Paris: OECD Publishing. Retrieved from https://doi.org/10.1787/e29bb804-en.

[24] International Organization of Securities Commissions. (2023). Policy Recommendations for Crypto and Digital Asset Markets: Final Report. Retrieved from https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD747.pdf.

[25] Financial Stability Board. (2023). FSB Global Regulatory Framework for Crypto-asset Activities. Retrieved from https://www.fsb.org/2023/07/fsb-global-regulatory-framework-for-crypto-asset-activities/.

[26] European Financial Reporting Advisory Group. (2020). Accounting for Crypto-assets (Liabilities) Discussion Paper: Presentation to the Accounting Standards Advisory Forum. Retrieved from https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/meetings/2020/december/asaf/02-asaf-paper-on-crypto-assets-efrag-presentation.pdf.

[27] Financial Markets Law Committee. (2020). Response to the European Commission's consultation on an EU framework for markets in crypto-assets. Part I: Taxonomy. Retrieved from https://fmlc.org/wp-content/uploads/2020/03/FMLC_UP_11706611_v_1_Part-I-Response-to-EC–Consultation-on-regulating-cryptoassets-taxonomy.pdf.

Ганна Іванівна Воєводіна
Доктор філософії в галузі права
Кафедра міжнародного та європейського права
Державний університет «Київський авіаційний інститут»
03058, проспект Любомира Гузара, 1, Київ, Україна
email: anna.v@manimama.eu

Ganna I. Voievodina
Doctor of Philosophy in Law (PhD)
Department of International and European Law
State University «Kyiv Aviation Institute»
03058, 1 Liubomyra Huzara Av., Kyiv, Ukraine
email: anna.v@manimama.eu

Рекомендоване цитування: Воєводіна Г. І. Гібридні цифрові фінансові активи у праві Європейського Союзу: типологія, правова природа та проблеми класифікації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. №3. С. 68–91. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.68.

Suggested Citation: Voievodina, G. I. (2026). Hybrid Digital Financial Assets in European Union Law: Typology, Legal Nature and Classification Problems. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 68–91. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.68.

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.06.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 34:615
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.92

Наталія Олександрівна Гуторова
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Полтава, Україна
Національна академія правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0003-2485-0651

Євген Сергійович Гнедик
Науково-дослідний інститут державного будівництва і місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0003-3005-3624

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННІЯ OFF-LABEL ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ, ЯКІ МІСТЯТЬ ПСИХОАКТИВНІ РЕЧОВИНИ (НА ПРИКЛАДІ КЕТАМІН-АСИСТОВАНОЇ ТЕРАПІЇ)

Анотація. *В Україні спостерігається значне поширення застосування поза призначенням (off-label) лікарських засобів, що містять психоактивні речовини, зокрема, проведення кетамін-асистованої терапії. Це пов'язано з різким збільшенням в умовах війни кількості осіб, які страждають на психічні розлади, та пошуком ефективних методів лікування. Метою дослідження є виявлення проблемних питань і вироблення рекомендацій щодо забезпечення прав пацієнтів під час застосування off-label лікарських засобів, що містять психоактивні речовини (на прикладі кетамін-асистованої терапії). Використано методи юридичного аналізу, індукції й дедукції, системно-структурного, порівняльного аналізу та контент-аналізу інформації з відкритих джерел, а також аналітичні методи дослідження. Констатовано, що застосування зареєстрованих лікарських засобів off-label не заборонене чинним законодавством, але має враховувати наявні ризики, зумовлені відсутністю результатів клінічних досліджень (випробувань) щодо безпечності й ефективності цих засобів. Специфіка застосування off-label лікарських засобів, які містять психоактивні речовини, полягає в тому, що таке застосування потребує більш прискіпливої уваги до забезпечення прав пацієнтів. Це обумовлено тим, що: а) таке застосування створює підвищений ризик для життя і здоров'я пацієнтів як під час застосування, так і в довгостроковій перспективі, оскільки може мати наслідком виникнення за-*

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

лежності від цієї речовини; 2) при отриманні інформованої згоди дієздатного пацієнта на таке застосування лікар має переконатися не лише в тому, що пацієнт ознайомлений із можливими короткостроковими і довгостроковими ризиками застосування такого лікарського засобу off-label, а й, у разі лікування розладів психіки, – у його можливості розуміти зміст такої згоди. У випадках застосування off-label лікарського засобу, який містить психоактивну речовину і за показаннями призначається лікарем-анестезіологом, зокрема лікарського засобу «Кетамін» для кетамін-асистованої терапії, проведення такої терапії обов'язково має здійснюватися за участю та під контролем лікаря-анестезіолога. На відміну від застосування off-label лікарських засобів, які містять психоактивні речовини, їх реклама заборонена, а тому наявна практика такого рекламування є протизаконною.

Ключові слова: *права людини; лікарські засоби, що містять наркотичні засоби та психотропні речовини; інформована згода; промоція; реклама лікарських засобів.*

Nataliya O. Gutorova
Poltava Law Institute of the
Yaroslav Mudryi National Law University
Poltava, Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-2485-0651

Yevhen S. Hnedyk
Scientific Research Institute of State Building and Local Government of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-3005-3624

PROTECTING PATIENTS' RIGHTS IN THE OFF-LABEL USE OF MEDICINES CONTAINING PSYCHOACTIVE SUBSTANCES (EXAMPLE: KETAMINE-ASSISTED THERAPY)

Abstract. *In Ukraine, off-label use of medicines containing psychoactive substances, including ketamine-assisted therapy, is widespread. This is due to a sharp increase in the number of people suffering from mental disorders during wartime and the search for effective treatment methods. The purpose of the study is to identify problematic issues and develop recommendations to ensure patients' rights when using off-label medicines containing psychoactive substances (using the example of ketamine-assisted therapy). The study used legal analysis, induction and deduction, system-structural and comparative analysis, content analysis of information from open sources, and analytical research methods. It was found that the off-label use of registered medicines is not prohibited by current legislation. Still, consideration must be given to the existing risks caused by the lack of clinical trial results on the safety and effectiveness of medicines.*

The specificity of the off-label use of medicinal products containing psychoactive substances is that it requires more meticulous attention to ensuring patients' rights. This is because: a) such use creates an increased risk to patients' life and health both during use and in the long term, as it may result in dependence on this substance; b) when obtaining informed consent from a competent patient for such use, the doctor must ensure not only that the patient is familiar with the possible short-term and long-term risks of using such an off-label medicinal product, but also, in the case of treating patients with mental disorders, that the patient can understand the content of such consent. In cases of off-label use of a medicinal product containing a psychoactive substance prescribed by an anesthesiologist for approved indications, in particular the medicinal product «Ketamine» when conducting ketamine-assisted therapy, such therapy must be carried out with the participation and under the supervision of an anesthesiologist. Unlike the off-label use of drugs containing psychoactive substances, their advertising is prohibited, and therefore the current practice of such advertising is illegal.

Keywords*: human rights; medicines containing narcotic drugs and psychotropic substances; informed consent; promotion; advertising of medicines.*

ВСТУП

В Україні за роки збройної агресії російської федерації, яка розпочалася у 2014 році, а з 24 лютого 2022 року перейшла в повномасштабне вторгнення, суттєво зросла кількість осіб, які потребують психологічної та психіатричної допомоги. Значна кількість військовослужбовців – учасників бойових дій, а також цивільного населення, особливо з числа тих, хто перебував або перебуває на територіях, де ведуться активні бойові дії, а також під постійними повітряними обстрілами, страждає на посттравматичний стресовий розлад, різні види депресії й інші розлади психіки. Необхідність надання таким пацієнтам медичної допомоги, її тривалість і складність зумовлюють активний пошук нових ефективних форм і методів лікування.

Одним із інноваційних методів лікування резистентних психічних розладів є застосування кетамін-асистованої терапії [1]. Таке лікування в Україні практикує значна кількість закладів охорони здоров'я приватної форми власності, а також Державне підприємство «Центр психічного здоров'я і реабілітації ветеранів «Лісова поляна»; їхню діяльність широко висвітлюють засоби масової інформації [1; 2; 3].

Водночас застосування кетамін-асистованої терапії в Україні здійснюється за відсутності галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я, які передбачають надання цього виду медичної допомоги. Крім того, застосування зареєстрованого в Україні лікарського засобу «Кетамін», який належить до психотропних речовин, під час такої терапії здійснюється не за призначенням (off-label use), оскільки показання для такого застосування не зазначені в короткій характеристиці цього лікарського засобу.

Усе це зумовлює необхідність правового дослідження питань, пов'язаних із захистом прав пацієнтів під час застосування психоактивних лікарських засобів

off-label. У науковій літературі звертається увага на те, що хоча призначення лікарських засобів поза затвердженими показаннями в багатьох клінічних контекстах є законним, а іноді й необхідною терапевтичною альтернативою, воно створює загрозу таким правам людини, як право на якісну медичну допомогу та захист від непотрібних ризиків [4].

Правові питання захисту прав пацієнтів під час застосування лікарських засобів off-label відповідно до українського законодавства розглядалися в наукових працях О. Ю. Кашинцевої й М. М. Трофименка [5], А. Б. Берзіної й І. Ю. Хміль [6], Н. О. Серьогіної [7] та ін. Разом із тим ці роботи присвячені загальним питанням застосування лікарських засобів без урахування специфіки застосування психоактивних речовин. Крім того, дослідники звертають увагу на те, що в Україні зазначена проблематика недостатньо розроблена та потребує подальших наукових досліджень.

Зважаючи на це, питання забезпечення прав пацієнтів під час застосування off-label лікарських засобів, що містять психоактивні речовини (на прикладі кетамін-асистованої терапії), є новими, недостатньо розробленими й актуальними.

Метою наукового дослідження є виявлення проблемних питань і вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо забезпечення прав пацієнтів під час застосування off-label лікарських засобів, що містять психоактивні речовини (на прикладі кетамін-асистованої терапії).

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Дослідження проведене у 2026 році з використанням законодавства України, що регулює надання медичної допомоги, законодавства у сфері лікарських засобів та обігу психоактивних речовин, регуляторних актів Європейського Союзу, а також практики застосування закладами охорони здоров'я України кетамін-асистованої терапії.

На початку дослідження з використанням методу *контент-аналізу* інформації, опублікованої у відкритих джерелах, за ключовими словами «кетамін-асистована терапія», «кетамінова терапія» і «лікування психічних розладів кетаміном» виокремлено 8 закладів охорони здоров'я приватної форми власності, а також Державне підприємство «Центр психічного здоров'я і реабілітації ветеранів «Лісова поляна». Було вивчено інформацію, розміщену на офіційних сайтах цих закладів охорони здоров'я щодо застосування кетамін-асистованої терапії для лікування психічних розладів. Після цього вивчено 3 публікації в електронних засобах масової інформації (BBC Україна, Hromadske та Focus.ua), в яких містилися інтерв'ю з ветеранами, які розповідали про своє лікування психічних розладів із використанням кетамін-асистованої терапії, що призвело до значного покращення їхнього стану здоров'я. Зібраний таким чином емпіричний матеріал було проаналізовано з використанням методів *індукції*, *дедукції* та *системного аналізу* з точки зору забезпечення прав пацієнтів.

На другому етапі дослідження використовувався метод *юридичного аналізу*. У такий спосіб було досліджено Основи законодавства України про охорону здоров'я, закони України «Про лікарські засоби» від 04.04.1996 № 123/96-ВР *(чинний)*, «Про лікарські засоби» від 28.07.2022 № 2469-IX *(вводиться в дію з 01.01.2027)*, «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15.02.1995 № 60/95-ВР, «Про рекламу» від 03.07.1996 № 270/96-ВР, а також підзаконні нормативно-правові акти щодо стандартів надання медичної допомоги, а також призначення та застосування лікарських засобів, які містять наркотичні засоби та психотропні речовини. Після цього було проаналізовано Директиву 2001/83/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 06.11.2001 про кодекс Співтовариства щодо лікарських засобів для людського використання [8] та рішення Суду загальної юрисдикції ЄС у справі Laboratoires CTRS v European Commission (Справа T-452/14) від 11.06.2015 [9].

Наступний, третій етап дослідження присвячено виявленню проблемних питань забезпечення прав пацієнтів під час застосування закладами охорони здоров'я України кетамін-асистованої терапії з використанням методів *аналізу*, *синтезу*, *індукції* та *дедукції*, а також *системного аналізу*, з урахуванням наявних обмежень щодо призначення та застосування off-label лікарських засобів, що містять психоактивні речовини, а також рекламування такого застосування лікарських засобів і методів лікування.

На четвертому етапі результати, отримані на перших двох етапах, були порівняні з результатами наукових досліджень інших науковців щодо проблемних питань забезпечення захисту прав пацієнтів під час застосування лікарських засобів off-label загалом, і лікарських засобів, що містять психоактивні речовини, зокрема.

Заключний, п'ятий етап дослідження полягав у виробленні з використанням *аналітичних* методів, *юридичного аналізу* та *системно-структурного* методу пропозицій і рекомендацій щодо забезпечення захисту прав пацієнтів під час застосування off-label лікарських засобів, що містять психоактивні речовини.

Інструменти штучного інтелекту під час підготовки рукопису використовувалися для пошуку наукових джерел та оформлення їхнього переліку, а також для перевірки граматики й редагування тексту. Для цього була використана програма Grammarly. Результати, отримані за допомогою штучного інтелекту, перевірялися авторами; технології генеративного штучного інтелекту не використовувалися для створення основного тексту роботи, формування оригінальних дослідницьких результатів і наукових висновків.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Аналіз інформації з відкритих джерел показує, що значна кількість закладів охорони здоров'я України приватної форми власності пропонує пацієнтам із розла-

дами психіки та поведінки кетамін-асистовану терапію як ефективний і безпечний засіб лікування депресії, посттравматичного стресового розладу й інших захворювань. У ході дослідження було виявлено 8 прикладів такого рекламування, інформація, про які станом на 10 серпня 2026 року наведена в Таблиці 1.

Таблиця 1.

Рекламування закладами охорони здоров'я застосування кетамінової терапії для пацієнтів з психічними розладами

№	Назва закладу охорони здоров'я	Посилання на інформацію на офіційному сайті	Інформація щодо застосування для лікування психічних розладів лікарського засобу «Кетамін»	Інформація щодо ефективності кетамінової терапії для лікування психічних розладів	Інформація щодо застосування кетамінової терапії за участі лікаря-анестезіолога
1.	Центр кетамінової терапії	https://ketamine.com.ua/o-tsentre/	Так	Так	Так
2.	Медсейв+	https://medsaveclinic.kiev.ua/konsultaciya-psihiatra/ketaminova-terapiya-u-kievi/	Так	Так	Ні
3.	МЦ «Інновація»	https://mc-innovaciya.com/services/ketamine-therapy	Так	Так	Так
4.	Клініка Картушинської	https://kartushynska.clinic/likuvannya/ketaminova-terapiya/#	Так	Так	Ні
5.	Медичний центр ТОВ Експіо	https://expio.clinic/psihodelichna-mediczina/ketaminova-terapiya/	Так	Так	Так
6.	ТОВ «СПРАВНО»	https://spravno.clinic/methods/infuziyi-ketaminu/	Так	Так	Ні
7.	Приватна наркологічна клініка «Медіко Менте»	https://medicomente.com/ketaminova-terapiya/	Так	Так	Ні
8.	Центр ментального здоров'я лікаря психіатра-нарколога Степанченко А. В.	https://www.stepanchenko.com.ua/190-2/	Так	Так	Ні

Державний заклад «Центр психічного здоров'я та реабілітації ветеранів «Лісова Поляна» МОЗ України» не розміщує інформації рекламного характеру щодо проведення кетамін-асистованої терапії. Водночас на сайті організації Heal Ukraine Trauma, яка є ініціативою Heal Traumas International, Inc. – неприбуткової організації, зареєстрованої у США, – здійснюється реєстрація на програму групової кетамін-асистованої терапії. Це джерело описує таку програму, як «новий формат психотерапевтичної допомоги, створений для ветеранів із резистентною депресією, тобто станом, що не реагує на звичні методи лікування, а також супутніми симптомами ПТСР чи тривоги». При цьому зазначено, що така частина програми, як 3 інфузії кетаміну (психолітична та психоделічна дози) здійснюється під час госпіталізації на 21 день до ДЗ «Центр психічного здоров'я та реабілітації ветеранів «Лісова Поляна» МОЗ України» [10]. Проведення в цьому закладі охорони здоров'я кетамін-асистованої терапії для військовослужбовців, які мають розлади психіки, описано і в інших джерелах [1; 2]. Водночас рекламування лікарського засобу «Кетамін» для лікування розладів психіки і поведінки, як і рекламування методів лікування таких розладів із застосуванням цього лікарського засобу, ДЗ «Лісова поляна» не здійснює.

Правовий аналіз наведеної інформації щодо застосування катемін-асистованої терапії потребує відповіді на такі питання: а) чи передбачене застосування такої терапії національними стандартами у сфері охорони здоров'я; б) якщо ні – чи є така медична допомога правомірною, і за яких умов; в) чи відповідає чинному законодавству України та європейським стандартам у цій сфері рекламування на сайтах закладів охорони здоров'я лікарського засобу «Кетамін» для лікування розладів психіки та рекламування такого методу лікування, як кетамін-асистована терапія.

2.1. Галузеві національні стандарти України у сфері лікування розладів психіки та поведінки щодо застосування кетамін-асистованої терапії

Відповідно до ст. 14^1 Основ законодавства України про охорону здоров'я до галузевих стандартів у сфері надання медичної допомоги належать стандарт медичної допомоги (медичний стандарт), клінічний протокол, табель матеріально-технічного оснащення та лікарський формуляр. Аналіз законодавства України у сфері охорони здоров'я показує, що в Україні застосування кетамін-асистованої терапії для лікування розладів психіки не передбачене галузевими стандартами медичної допомоги, затвердженими МОЗ України, клінічними протоколами та, відповідно, табелями матеріально-технічного оснащення. Щодо лікарського формуляра, то в Державному реєстрі лікарських засобів України (результат пошуку за назвою лікарського засобу – містить кетамін) зареєстровано 4 готових лікарських засоби (КЕТАМІН (50 мг/мл) – розчин для ін'єкцій, ЕСКЕТАМІН КАЛЦЕКС (5 мг/мл) – розчин для ін'єкцій та інфузій, ЕСКЕТАМІН КАЛЦЕКС (25 мг/мл) – розчин для

ін'єкцій та інфузій та КЕТАМІН-ЗН (50 мг/мл) – розчин для ін'єкцій). Відповідно до інструкцій для медичного застосування ці лікарські засоби належать до фармакотерапевтичної групи «Анестетики». Так, лікарський засіб КЕТАМІН (50 мг/мл) – розчин для ін'єкцій відповідно до показань має застосовуватись як анестезуючий засіб (монотерапія) при проведенні нетривалих (короткочасних) діагностичних процедур і хірургічних втручань у дітей та в деяких особливих випадках у дорослих для введення в наркоз і його підтримання, а також для проведення загального наркозу в комбінації з іншими препаратами [11]. З викладеного випливає, що *лікування розладів психіки шляхом застосування кетамін-асистованої терапії не передбачене галузевими стандартами в сфері охорони здоров'я.*

2.2. Правомірність надання в Україні медичної допомоги у вигляді кетамін-асистованої терапії

Відповідно до наказу МОЗ України від 28.09.2012 № 751 «Про створення та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної та реабілітаційної допомоги в системі Міністерства охорони здоров'я України» розроблення нового клінічного протоколу медичної допомоги може здійснюватися шляхом затвердження в цій якості настанов, які розроблені національними та/або фаховими медичними асоціаціями країн-членів Європейського Союзу (членство визначається станом на 01.01.2017), Сполучених Штатів Америки, Канади й Австралії за існуючими методиками та базуються на доказовій медицині, а також викладені англійською та/або українською мовами.

Ґрунтуючись на цьому положенні, українські заклади охорони здоров'я застосовують кетамін-асистовану терапію для надання медичної допомоги при розладах психіки на підставі власних протоколів, створених шляхом адаптації клінічної настанови «Кетамін та ескетамін для лікування уніполярної депресії в дорослих: застосування, ефективність і побічні ефекти». Зазначена настанова розроблена фахівцями Американської психіатричної асоціації (останнє оновлення – 03.02.2026) [12].

Разом із тим, як уже зазначалося, зареєстровані в Україні лікарські засоби «Кетамін» і «Ескетамін» не передбачають лікування розладів психіки як показання до їх застосування. За таких умов проведення в закладах охорони здоров'я кетамін-асистованої терапії для лікування розладів психіки є застосуванням зареєстрованого лікарського засобу *не за призначенням (off-label)*. Таке застосування в Україні не є забороненим, але порядок його здійснення чинним законодавством не регламентується, тобто в цій сфері існує певний «правовий вакуум».

Ситуація має кардинально змінитися після 1 січня 2027 року з введенням в дію Закону України «Про лікарські засоби» від 28.07.2022 № 2469-IX. Цей Закон містить поняття «застосування зареєстрованого лікарського засобу не за призначенням («off-label use»)», під яким розуміється використання лікарського засобу

за показаннями, у віковій групі, у дозуванні або способом введення, що не зазначені в короткій характеристиці лікарського засобу (п. 26 ч. 1 ст. 2).

Також зазначеним Законом Основи законодавства України про охорону здоров'я будуть доповнені ст. 44^2 «Застосування зареєстрованого лікарського засобу не за призначенням («off-label use»)». Ця стаття встановлює, що призначення лікарського засобу off-label дозволяється лише за умови отримання інформованої згоди пацієнта на медичне втручання при одночасному дотриманні таких умов:

– у пацієнта підтверджено наявність захворювання, що загрожує життю пацієнта та/або призводить до тривалого та значного погіршення якості життя;

– в Україні не зареєстрований або відсутній доступ до лікарського засобу з необхідними показаннями до застосування, необхідний для лікування пацієнта за відповідними показаннями до застосування;

– консиліумом лікарів підтверджено відсутність лікарських засобів, що можуть мати очікувану ефективність застосування в пацієнта та застосовуватися згідно з інструкцією до медичного застосування;

– консиліумом лікарів підтверджено неефективність застосування в пацієнта інших лікарських засобів, що мають необхідні показання до застосування;

– очікувана користь від застосування лікарського засобу не за призначенням («off-label use») переважає ризики його незастосування, що підтверджено інформацією з галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я (у т.ч. нових клінічних протоколів).

З урахуванням змін до законодавства закладам охорони здоров'я, які застосовують лікарський засіб «Кетамін» off-label для лікування психічних розладів, потрібно бути готовими до виконання цих умов з 1 січня 2027 року в обов'язковому порядку. На цю обставину звертають увагу науковці, які досліджували питання такого застосування лікарських засобів [6; 7].

Станом на зараз, хоча наведені вимоги формально законодавством України і не передбачені, надання таких медичних послуг слід здійснювати з урахуванням потенційної небезпеки застосування лікарських засобів off-label для фундаментальних прав людини на життя і здоров'я. H. M. M. Dos Santos, L. F. Botelho-Souza, R. Nunes і I. Duarte також звертають увагу на те, що з юридичної точки зору відсутність конкретної регуляторної бази або чітких рекомендацій щодо використання поза показаннями може призвести до цивільної й етичної відповідальності лікарів і установ. Йдеться про відповідальність за недбалість або лікарські помилки, особливо коли немає переконливих доказів ефективності або коли відсутнє чітке спілкування з пацієнтом [4].

Відповідно до ст. 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я для застосування методів діагностики, профілактики і лікування необхідна згода інформованого пацієнта (інформована *згода).* Щодо пацієнта віком до 14 років (малолітнього пацієнта), а також пацієнта, визнаного в установленому законом

порядку недієздатним, медичне втручання здійснюється за згодою їх законних представників.

Стаття 44^2 Основ законодавства України «Про охорону здоров'я», яка буде введена в дію з 1 січня 2027 року, в частинах 3 і 4 передбачає, що пацієнт та/або його законний представник мають бути поінформовані про факт призначення лікарського засобу не за показаннями, зазначеними в інструкції для застосування («off-label use»). У разі використання лікарського засобу не за призначенням («off-label use») пацієнт та/або його законний представник мають бути поінформовані про очікувані ризики та користь від такого застосування, про інші доступні способи лікування та про клінічні випробування, що проводяться в Україні, в яких пацієнт може взяти участь.

Інформована згода пацієнта при здійсненні кетамін-асистованої терапії розладів психіки має специфіку, пов'язану із наявністю таких факторів: 1) медичне втручання здійснюється щодо пацієнта, який має розлади психіки, а тому лікар повинен переконатися в дійсній можливості пацієнта усвідомлювати зміст того, що відбувається, а також можливі наслідки для його здоров'я, а в разі наявності до того підстав отримати таку згоду від законного представника [13]; 2) лікування здійснюється із використанням лікарського засобу «Кетамін» не за призначенням (off-label) та застосуванням інноваційного й недостатньо дослідженого методу лікування розладів психіки, що має бути обов'язково роз'яснене пацієнту, а в разі необхідності – його законному представнику [5; 6; 7]; лікарський засіб «Кетамін» належить до психотропних речовин, а його застосування може бути небезпечним для здоров'я пацієнта як під час введення, так і після цього.

Щодо останнього фактора, то в розділі 3.3 Клінічної настанови Американської асоціації психіатрів, шляхом адаптації якої створені клінічні протоколи українських закладів охорони здоров'я, стверджується з посиланням на наукові джерела, що переваги та безпека довгострокового лікування кетаміном невідомі через відносно коротку тривалість лікування у високоякісних дослідженнях і відсутність подальшого спостереження. Зазначено, що в дослідженнях висловлювалися занепокоєння, що може виникнути толерантність або тахіфілаксія, у результаті чого антидепресивна ефективність кетаміну з часом знижується при повторному застосуванні; це може призвести до поступово зростаючих доз і збільшення частоти введення та, зрештою, до кетамінової залежності [12].

Зважаючи на наведені обставини, слід погодитись із фахівцями, які наполягають на *необхідності такої інформованої згоди пацієнта або його законного представника на застосування кетамін-асистованої терапії, яка включатиме як згоду на таке лікування, так і обізнаність щодо застосування психотропного лікарського засобу «Кетамін» не за призначенням та наявні ризики під час і після такого застосування* [14].

Наявність інформованої згоди пацієнта, який розуміє всі можливі ризики кетамін-асистованої терапії, попри її важливість, не означає перекладення на нього повної відповідальності за ці ризики. У будь-якому разі відповідальність за безпечність надання медичної послуги лежить на закладі охорони здоров'я, який затвердив протокол лікування із застосуванням кетамін-асистованої терапії, а також на лікарях, які проводять таку терапію. Слід ураховувати ту обставину, що за показаннями кетамін призначається і вводиться лише *лікарем-анестезіологом*, який має попередньо оцінити ризики для пацієнта, а надалі контролювати стан життєдіяльності організму й, за необхідності, бути готовим до проведення інтенсивної терапії.

Так, у Консенсусній заяві щодо використання кетаміну в лікуванні розладів настрою (mood disorder), оприлюдненій фахівцями Американської асоціації психіатрів, звертається увага на те, що «хоча введення кетаміну в пікових концентраціях у плазмі, подібних до тих, що утворюються при дозі 0,5 мг/кг за 40 хвилин внутрішньовенно, на сьогоднішній день виявилося відносно безпечним, потенційно тривожні гострі наслідки для серцево-судинної функції та поведінки свідчать про те, що клінічні умови повинні забезпечувати достатні засоби моніторингу пацієнтів та надання негайної допомоги, якщо це необхідно» [15]. У навчально-методичному посібнику «Застосування кетамін-асистованої психотерапії у комплексному лікуванні резистентної депресії з коморбідним посттравматичним стресовим розладом у ветеранів: результати пілотного проєкту» в підрозділі 4.2.1. «Мультидисциплінарна команда фахівців» також зазначається, що до складу такої команди мають входити лікар-психіатр, лікар-анестезіолог, медична сестра, психотерапевт (клінічний психолог) та адміністратор або координатор програми [15, с. 99–100].

Водночас проведений аналіз інформації щодо проведення кетамін-асистованої терапії в українських закладах охорони здоров'я приватної форми власності показав, що лише в 3 із 8 випадків до складу лікарів цього закладу входили лікарі-анестезіологи та/або про участь цих лікарів згадувалося під час опису порядку проведення кетамін-асистованої терапії (див. Таблиця 1).

Така ситуація свідчить про те, що не всі заклади охорони здоров'я, які пропонують і надають медичні послуги у вигляді кетамін-асистованої терапії, вживають заходів для забезпечення безпеки пацієнтів. *Відмова від участі лікаря-анестезіолога в проведенні такої терапії позбавляє можливості здійснювати ефективний контроль за показниками життєдіяльності пацієнта, а в разі різкого погіршення серцево-судинної функції – унеможливлює оперативне надання необхідної допомоги, що створює небезпеку для життя пацієнта.*

Викладене дає підставу для висновку, що *застосування кетамін-асистованої терапії для лікування розладів психіки і поведінки в Україні з урахуванням відсутності галузевих національних стандартів є правомірною за умови додержан-*

ня таких вимог: 1) заклад охорони здоров'я затвердив шляхом адоптації іноземної клінічної настанови клінічний протокол щодо такого лікування; 2) лікування проводити з урахуванням вимог до застосування off-label лікарських засобів, ураховуючи належність кетаміна до психотропних речовин; 3) інформована згода пацієнта (його законного представника) на медичне втручання має включати наявні ризики застосування off-label лікарського засобу, який є психотропною речовиною, а при її отриманні лікарі мають переконатися, що психічний стан пацієнта дозволяє усвідомлювати зміст і значення такої згоди; 4) з урахуванням наявної інформації щодо впливу кетаміну на організм людини до команди фахівців, які проводять таку терапію, має входити лікар-анестезіолог.

2.3. Відповідність чинному законодавству України й європейським стандартам у цій сфері рекламування на сайтах закладів охорони здоров'я лікарського засобу «Кетамін» для лікування розладів психіки та рекламування такого методу лікування, як кетамін-асистована терапія

Проведений аналіз, результати якого викладені в Таблиці 1, показав, що всі 8 закладів охорони здоров'я приватної форми власності на своїх офіційних вебсайтах розміщували інформацію рекламного характеру для пацієнтів щодо успішного досвіду застосування лікарського засобу «Кетамін» у лікуванні розладів психіки та поведінки, зокрема депресії та посттравматичного стресового розладу.

Відповідно до ч. 4 ст. 26 чинного Закону України «Про лікарські засоби» від 04.04.1996 № 123/96-ВР та ч. 2 ст. 21 Закону України «Про рекламу» від 03.07.1996 № 270/96-ВР реклама лікарських засобів, застосування та відпуск яких дозволяються лише за рецептом лікаря, а також тих, що внесені до переліку заборонених до рекламування лікарських засобів, забороняється. Наказом МОЗ України від 06.06.2012 № 422 «Про деякі питання заборони рекламування лікарських засобів» затверджено Критерії, що застосовуються для визначення лікарських засобів, рекламування яких заборонено. До таких критеріїв, зокрема, належать: 1) відпуск лікарського засобу здійснюється лише за рецептом лікаря; 2) лікарський засіб містить наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори.

Відповідно до інструкцій для медичного застосування лікарських засобів «КЕТАМІН» і «КЕТАМІН-ЗН», розміщених у Державному реєстрі лікарських засобів [11], їх відпуск здійснюється лише за рецептом лікаря, і ці лікарські засоби містять психотропну речовину кетамін.

Окрім заборони рекламування лікарських засобів, які відпускаються за рецептом лікаря та містять психотропні речовини, при рекламуванні лікарського засобу «Кетамін» і методів лікування розладів психіки з використанням кетамінової терапії заклади охорони здоров'я порушують вимоги щодо заборони рекламування та промоції під час застосування лікарських засобів off-label. На це питання звертають увагу А. Б. Берзіна й І. Ю. Хміль [11]. Науковці цілком слушно зазна-

чають, що ч. 1 ст. 21 Закону «Про рекламу» дозволяє рекламу лише таких лікарських засобів, що в установленому порядку дозволені центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері охорони здоров'я, до застосування в Україні.

Ці положення національного законодавства України узгоджуються зі ст. 87 Директиви Європейського Парламенту і Ради 2001/83/ЄС від 06.11.2001 про Кодекс Співтовариства щодо лікарських засобів, призначених для застосування людиною, відповідно до якої всі частини рекламування лікарського засобу повинні відповідати відомостям, зазначеним у короткій характеристиці лікарського засобу [8]. Зазначені положення цієї Директиви також були роз'яснені в рішеннях Суду Європейського Союзу в справах Novo Nordisk AS проти Ravimiamet від 05.05.2011 (Справа C-249/09) [17] і Laboratoires CTRS v European Commission (Справа T-452/14) від 11.06.2015 [9]. У наведених рішеннях Суд ЄС підтвердив свою позицію щодо недопустимості рекламування та промоції лікарських засобів для застосування, яке не відповідає короткій характеристиці зареєстрованого лікарського засобу.

Таким чином, *рекламування українськими закладами охорони здоров'я на офіційних вебсайтах лікарського засобу «Кетамін» для лікування розладів психіки є протиправним, оскільки таке рекламування заборонене через: а) належність зазначеного лікарського засобу до тих, відпуск яких здійснюється за рецептом лікаря; б) вміст у лікарському засобі психотропної речовини; в) застосування off-label.*

ВИСНОВКИ

Застосування не за показаннями (off-label) лікарських засобів, які містять психоактивні речовини, в Україні протягом останніх років набуло значного поширення через обумовлене війною різке збільшення кількості пацієнтів, які страждають на розлади психіки, та недостатню ефективність у багатьох випадках методів лікування цих захворювань, передбачених національними стандартами у сфері охорони здоров'я.

Застосування зареєстрованих лікарських засобів off-label не заборонене чинним законодавством України, а після 1 січня 2027 року, у зв'язку з введенням в дію Закону України «Про лікарські засоби» від 28.07.2022 № 2469-IX, таке застосування отримає правову регламентацію з чітким переліком умов правомірності.

Специфіка застосування off-label лікарських засобів, які містять психоактивні речовини, зокрема наркотичні засоби та психотропні речовини, полягає в тому, що таке застосування потребує більш прискіпливої уваги до забезпечення прав пацієнтів. Це обумовлено тим, що: а) таке застосування створює підвищений ризик для життя і здоров'я пацієнтів як під час застосування, так і в довгостроковій перспективі, оскільки може мати наслідком виникнення залежності від цієї речовини; 2) при отримання інформованої згоди дієздатного пацієнта на таке

застосування лікар має переконатися не лише в тому, що пацієнт ознайомлений із можливими короткостроковими і довгостроковими ризиками застосування такого лікарського засобу off-label, а й, в разі лікування розладів психіки, – у його можливості розуміти зміст такої згоди.

У випадках застосування off-label лікарського засобу, який містить психоактивну речовину і за показаннями призначається та застосовується лікарем-анестезіологом, зокрема, лікарського засобу «Кетамін» при проведенні кетамін-асистованої терапії, проведення такої терапії обов'язково має здійснюватися за участю та під контролем лікаря-анестезіолога. Така вимога ґрунтується на необхідності забезпечення прав пацієнтів на життя і здоров'я та зумовлена науково доведеною потенційною небезпекою застосування кетаміну для функціонування серцево-судинної системи й органів дихання.

На відміну від застосування off-label лікарських засобів, які містять психоактивні речовини, їх реклама та промоція застосування заборонені законодавством України, що відповідає правовим актам і судовій практиці Європейського Союзу. Критеріями такої заборони є такі: 1) лікарські засоби відпускаються лише за рецептом лікаря; 2) вони містять психоактивні речовини; 3) застосування здійснюється off-label. Зважаючи на це, протизаконною є наявна практика рекламування закладами охорони здоров'я України лікарського засобу «Кетамін» як ефективного й безпечного препарату для проведення кетамін-асистованої терапії.

Перспективним для подальших досліджень цієї теми є аналіз законодавства та практики його застосування в країнах Європейського Союзу, а також вивчення практики застосування лікарських засобів off-label в Україні після введення в дію законодавчих положень щодо правового регулювання цієї сфери.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Орлов О., Заіка В., Фітькало О. Застосування кетамін-асистованої психотерапії для подолання резистентної депресії з коморбідним посттравматичним стресовим розладом у ветеранів. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*. 2025. № 14. С. 115–136. URL: https://doi.org/10.32999/2663-970X/2025-14-6

[2] Чи стане кетамінова терапія проривом у лікуванні військових. *BBC News Україна.* 2026. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c890zvy9kg8o (дата звернення: 10.08.2026)

[3] «Бачив усіх загиблих побратимів». Як кетамінова терапія допомагає долати наслідки війни. *Hromadske*. 2023. 14 листоп. URL: https://hromadske.ua/posts/bachiv-usih-zagiblih-pobratimiv-yak-ketaminova-terapiya-dopomagaye-dolati-naslidki-vijni (дата звернення: 10.08.2026)

[4] Dos Santos, H. M. M., Botelho-Souza, L. F., Nunes, R., & Duarte, I. (2026). Thematic mapping of off-label prescription in psychiatry and its implications for bioethics, human rights, and clinical practice: a scoping review. *Frontiers in psychiatry*, *17*, 1705340. URL: https://doi.org/10.3389/fpsyt.2026.1705340

[5] Кашинцева О. Ю., Трофименко М. М. Застосування ліків off-label та незареєстрованих лікарських засобів крізь призму права інтелектуальної власності. 2020. URL: https://medcom.unba.org.ua/publications/5427-zastosuvannya-likiv-off-label-ta-nezareestrovanih-likars-kih-zasobiv-kriz-prizmu-prava-intelektual-noi-vlasnosti.html (дата звернення: 10.08.2026)

[6] Берзіна А. Б., Хміль І. Ю. Проблеми правового регулювання застосування та просування лікарських засобів не за призначенням. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки».* 2025. Т. 36(75). № 5. С. 42–48. URL: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.5/07

[7] Серьогіна Н. О. Правове регулювання off-label застосування лікарських засобів в Україні: порівняльно-правовий аналіз, судова практика та алгоритми мінімізації ризиків. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки».* 2026. Т. 37(76). № 3. С. 207–215. URL: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.3/31.

[8] Consolidated text: Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to medicinal products for human use. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02001L0083–20250101

[9] Judgment of the General Court (Seventh Chamber) of 11 June 2015. Laboratoires CTRS v European Commission. Case T-452/14. InfoCuria: Court of Justice of the European Union. URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/redirect/juris/document/document.jsf?docid=164943&doclang=EN.

[10] Heal Ukraine Trauma. Програма групової кетамін-асистованої психотерапії (Г-КАП) для ветеранів. URL: https://healtraumas.org/g-kap-vet (дата звернення: 10.08.2026)

[11] Державний реєстр лікарських засобів України. Інформаційний фонд. Результат пошуку за назвою ЛЗ: містить «кетамін». URL: http://www.drlz.com.ua/ibp/ddsite.nsf/all/shlist?opendocument&query=%EA%E5%F2%E0%EC%B3%ED (дата звернення: 10.08.2026)

[12] UpToDate. Ketamine and esketamine for treating unipolar depression in adults: Administration and adverse effects. URL: https://www.uptodate.com/contents/ketamine-and-esketamine-for-treating-unipolar-depression-in-adults-administration-and-adverse-effects

[13] Blease, C., Kelley, J. M., & Trachsel, M. Informed Consent in Psychotherapy: Implications of Evidence-Based Practice. *J Contemp Psychother.* 2018. No 48, P. 69–78. URL: https://doi.org/10.1007/s10879-017-9372-9

[14] Даневич Б., Пятушко Р. Правове підґрунтя для впровадження психоделічно асистованої терапії в Україні: перспективи та виклики. ЮРЛІГА. 2023. 19 верес. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/222279_pravove-pdruntya-dlya-vprovadzhennya-psikhodelchno-asistovano-terap-v-ukran-perspektivi-ta-vikliki (дата звернення: 11.08.2026).

[15] Sanacora, G., Frye, M. A., McDonald, W., Mathew, S. J., Turner, M. S., Schatzberg, A. F., Summergrad, P., Nemeroff, C. B. American Psychiatric Association (APA) Council of Research Task Force on Novel Biomarkers and Treatments. A Consensus Statement on the Use of Ketamine in the Treatment of Mood Disorders. *JAMA psychiatry.* 2017. No 74(4). P. 399–405. URL: https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2017.0080

[16] Застосування кетамін-асистованої психотерапії у комплексному лікуванні резистентної депресії з коморбідним посттравматичним стресовим розладом у ветеранів: результати пілотного проєкту : навч.-метод. посіб. / [Л. Бондаренко, К. Возніцина, М. Грудій та ін.] / за ред. О. В. Орлова. Київ : Фенікс, 2025.164 с.

[17] Judgment of the General Court (Seventh Chamber) of 11 June 2015. Laboratoires CTRS v European Commission. Case T-452/14. InfoCuria: Court of Justice of the European Union. URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document?source=document&docid=164943&doclang=EN (accessed: 12.08.2026).

REFERENCES

[1] Orlov O., & Zaika V., Fitkalo O. (2025). The use of ketamine-assisted psychotherapy to overcome resistant depression with comorbid post-traumatic stress disorder in veterans. *Insight: The Psychological Dimensions of Society,* 14, 115–136. Retrieved from https://doi.org/10.32999/2663-970X/2025-14-6

[2] Will ketamine therapy become a breakthrough in the treatment of the military? (2026). *BBC News Ukraine*. Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c890zvy9kg8o

[3] «I saw all my fallen brothers.» How ketamine therapy helps overcome the consequences of war. (2023, November). *Hromadske.* Retrieved from https://hromadske.ua/posts/bachiv-usih-zagiblih-pobratimiv-yak-ketaminova-terapiya-dopomagaye-dolati-naslidki-vijni

[4] Dos Santos, H. M. M., Botelho-Souza, L. F., Nunes, R., & Duarte, I. (2026). Thematic mapping of off-label prescription in psychiatry and its implications for bioethics, human rights, and clinical practice: a scoping review. *Frontiers in psychiatry*, 17, 1705340. Retrieved from https://doi.org/10.3389/fpsyt.2026.1705340

[5] Kashintseva, O. Yu., & Trofymenko, M. M. (2020). Use of off-label and unregistered drugs through the prism of intellectual property rights. Retrieved from https://medcom.unba.org.ua/publications/5427-zastosuvannya-likiv-off-label-ta-nezareestrovanih-likars-kih-zasobiv-kriz-prizmu-prava-intelektual-noi-vlasnosti.html

[6] Berzina, A. B., & Khmil, I. Yu. (2025). Problems of legal regulation of the use and promotion of drugs not for their intended purpose. *Scientific notes of V. I. Vernadsky TNU. Series «Legal Sciences»,* 36(75), 5, 42–48. Retrieved from https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.5/07

[7] Seregina, N. O. (2026). Legal regulation of off-label use of medicines in Ukraine: comparative legal analysis, case law and algorithms for minimizing risks. *Scientific notes of V. I. Vernadsky TNU. Series «Legal Sciences»,* 37(76), 3, 207–215. Retrieved from https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.3/31

[8] Consolidated text: Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council (2001, November) on the Community code relating to medicinal products for human use. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02001L0083–20250101

[9] Judgment of the General Court (Seventh Chamber) (2015, June). Laboratoires CTRS v European Commission. Case T-452/14. InfoCuria: Court of Justice of the European Union. Retrieved from https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/redirect/juris/document/document.jsf?docid=164943&doclang=EN.

[10] Heal Ukraine Trauma. *Group Ketamine-Assisted Psychotherapy (G-KAP) Program for Veterans*. Retrieved from https://healtraumas.org/g-kap-vet

[11] State Register of Medicinal Products of Ukraine. *Information Fund. Search result by drug name: contains «ketamine».* Retrieved from http://www.drlz.com.ua/ibp/ddsite.nsf/all/shlist?opendocument&query=%EA%E5%F2%E0%EC%B3%ED

[12] UpToDate. *Ketamine and esketamine for treating unipolar depression in adults: Administration and adverse effects*. Retrieved from https://www.uptodate.com/contents/ketamine-and-esketamine-for-treating-unipolar-depression-in-adults-administration-and-adverse-effects
[13] Blease, C., Kelley, J. M. & Trachsel, M. (2018). Informed Consent in Psychotherapy: Implications of Evidence-Based Practice. *J Contemp Psychother,* 48, 69–78 Retrieved from https://doi.org/10.1007/s10879-017-9372-9
[14] Danevich B., & Pyatushko R. (2023, September). Legal basis for the implementation of psychedelic-assisted therapy in Ukraine: prospects and challenges. *YURLIGHA.* Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/222279_pravove-pdruntya-dlya-vprovadzhennya-psikhodelchno-asistovano-terap-v-ukran-perspektivi-ta-vikliki
[15] Sanacora, G., Frye, M. A., McDonald, W., Mathew, S. J., Turner, M. S., Schatzberg, A. F., Summergrad, P., & Nemeroff, C. B. (2017). American Psychiatric Association (APA) Council of Research Task Force on Novel Biomarkers and Treatments A Consensus Statement on the Use of Ketamine in the Treatment of Mood Disorders. *JAMA psychiatry*, 74(4), 399–405. Retrieved from https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2017.0080
[16] Bondarenko, L., Voznitsyna, K., Grudiy, M., & et al. (2025). *The use of ketamine-assisted psychotherapy in the complex treatment of resistant depression with comorbid posttraumatic stress disorder in veterans: results of a pilot project*. In O. V. Orlova (Ed). Kyiv: Fenix.
[17] Judgment of the General Court (Seventh Chamber) (2015, June). Laboratoires CTRS v European Commission. Case T-452/14. InfoCuria: Court of Justice of the European Union. Retrieved from https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document?source=document&docid=164943&doclang=EN.

Наталія Олександрівна Гуторова
Доктор юридичних наук, професор
Дійсний член (академік) НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Полтавський юридичний інститут
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
email: natalygutorova@gmail.com

Nataliya O. Gutorova
Doctor of Law, Professor
Full Member (Academician) NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Poltava Law Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
email: natalygutorova@gmail.com

Євген Сергійович Гнедик
Кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Науково-дослідний інститут державного будівництва і місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
61002, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна

Yevhen S. Hnedyk
Candidate of Law, Senior research fellow
Scientific Research Institute of State Building and Local Government of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61002, 80 Chernyshevska St., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Гуторова Н. О., Гнедик Є. С. Забезпечення прав пацієнтів при застосуванні off-label лікарських засобів, які містять психоактивні речовини (на прикладі кетамін-асистованої терапії). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 3. С. 92–109. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.92.

Suggested Citation: Gutorova, N. O., & Hnedyk, Ye.S. (2026) Protecting Patients' Rights in the Off-Label Use of Medicines Containing Psychoactive Substances (Example: Ketamine-Assisted Therapy). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 92–109. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.92.

Дата першого надходження статті до видання: 11.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.09.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.110

Євген Анатолійович Гетьман
Національна академія правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-1801-7252

Роман Володимирович Шаповал
Кафедра адміністративного права та адміністративної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-5716-9291

Ольга Іванівна Деменко
Кафедра педагогіки, іноземної філології та перекладу
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0003-0244-9218

Лілія В'ячеславівна Пилюга
Кафедра адміністративного права та адміністративної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-4267-2062

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНИХ ВИДАТКІВ НА ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ ДЕРЖАВНОГО АГЕНТСТВА З УПРАВЛІННЯ РЕЗЕРВАМИ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. *У статті здійснено комплексне адміністративно-правове дослідження питання правового забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі Державного агентства з управління резервами України в умовах сучасних трансформацій публічного управління, воєнного стану та реформування системи державного фінансового контролю. Досліджено теоретико-правові засади бюджетних видатків у сфері публічних закупівель, розкрито зміст та адміністративно-правову природу категорії «бюджетні видатки», а також здійснено наукове співвідношення понять «фінансування бюджету», «бюджетні асигнування» та «видатки бюджету». Проаналізовано функції бюджетних видатків у системі публічного управління та визначено особливості їх реалізації у сфері забезпечення державного резерву. Проаналізовано адміністративно-правові засади діяльності Державного агентства з управління резервами України, визначено його місце у системі центральних органів виконавчої влади, охарактеризовано компетенцію у сфері формування та управління державним резервом, а також систему повноважень щодо здійснення публічних закупівель. Значну увагу приділено аналізу нормативно-правового*

забезпечення бюджетних видатків на здійснення публічних закупівель. Розкрито конституційні засади функціонування бюджетної системи України, проаналізовано положення бюджетного та закупівельного законодавства, а також адміністративно-правові механізми державного фінансового контролю у сфері використання бюджетних коштів. Окремий науковий акцент зроблено на особливостях правового регулювання закупівель в умовах воєнного стану. Досліджено та виокремлено основні сучасні проблеми правового забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі. За результатами проведеного дослідження сформульовано перспективні напрями вдосконалення правового забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі Державного агентства з управління резервами України. Значну увагу приділено аналізу міжнародного й європейського досвіду у сфері публічних закупівель і бюджетного контролю, а також перспективам адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу.

Ключові слова: *бюджетні видатки; публічні закупівлі; державний резерв; адміністративно-правове забезпечення; публічне адміністрування; бюджетні кошти; воєнний стан; цифровізація; бюджетне планування.*

Yevhen A. Hetman
National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-1801-7252

Roman V. Shapoval
Department of administrative law and administrative activity
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-5716-9291

Olga I. Demenko
Department of Pedagogy, Foreign Philology and Translation
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-0244-9218

Liliia V. Pyliuha
Department of Administrative Law and Administrative Activities
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-4267-2062

LEGAL SUPPORT FOR BUDGET EXPENDITURES FOR PUBLIC PROCUREMENT OF THE STATE AGENCY FOR RESERVES MANAGEMENT OF UKRAINE: CURRENT STATUS, PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

Abstract. *The article carries out a comprehensive administrative and legal study of the issue of legal support for budget expenditures for public procurement of the State Agency for Reserve*

Management of Ukraine in the context of modern transformations of public administration, martial law and reform of the state financial control system. The theoretical and legal foundations of budget expenditures in the field of public procurement are studied, the content and administrative and legal nature of the category «budget expenditures» are revealed, and the scientific correlation of the concepts of «budget financing», «budget appropriations» and «budget expenditures» is carried out. The functions of budget expenditures in the public administration system are analyzed and the features of their implementation in the field of ensuring the state reserve are determined. The administrative and legal foundations of the activities of the State Agency for Reserve Management of Ukraine are analyzed, its place in the system of central executive bodies is determined, the competence in the field of formation and management of the state reserve, as well as the system of powers for carrying out public procurement are characterized. Considerable attention is paid to the analysis of the regulatory and legal support of budget expenditures for public procurement. The constitutional principles of the functioning of the budget system of Ukraine are revealed, the provisions of budget and procurement legislation are analyzed, as well as administrative and legal mechanisms of state financial control in the field of the use of budget funds. A separate scientific emphasis is placed on the features of the legal regulation of procurement under martial law. The main modern problems of legal support of budget expenditures for public procurement are investigated and identified. Based on the results of the study, promising directions for improving the legal support of budget expenditures for public procurement of the State Agency for Reserve Management of Ukraine are formulated. Considerable attention is paid to the analysis of international and European experience in the field of public procurement and budget control, as well as the prospects for adapting Ukrainian legislation to European Union standards.

Keywords: *budget expenditures; public procurement; state reserve; administrative and legal support; public administration; budget funds; martial law; digitalization; budget planning.*

ВСТУП

Сучасний розвиток системи публічного управління в Україні супроводжується посиленням вимог до ефективності використання бюджетних коштів, прозорості публічних фінансів і вдосконалення адміністративно-правових механізмів здійснення публічних закупівель. Особливої актуальності зазначені питання набувають у сфері діяльності Державного агентства з управління резервами України, функціонування якого безпосередньо пов'язане із забезпеченням економічної стабільності держави, формуванням стратегічних запасів і реалізацією безпекової політики держави. В умовах воєнного стану, трансформації системи державного управління та необхідності оперативного реагування на кризові виклики правове забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі набуває особливого значення як один із ключових інструментів забезпечення ефективного функціонування системи державного резерву.

Проблематика адміністративно-правового регулювання бюджетних видатків і публічних закупівель останніми роками стала предметом активних наукових досліджень як в Україні, так і на міжнародному рівні. Важливі аспекти ефективності державного регулювання та фінансового контролю у сфері закупівель аналізуються в роботах Я. В. Петруненко, де особлива увага приділяється європей-

ському досвіду використання публічних закупівель як інструменту забезпечення ефективного використання державних коштів [16]. Дослідження адміністративно-правових механізмів регулювання закупівельної діяльності здійснюються також М. В. Купцовим, який розглядає компаративні аспекти функціонування системи публічних закупівель в Україні та державах Європейського Союзу [17].

Питання адміністративно-правового забезпечення прозорості та цифровізації закупівельних процедур висвітлюються у працях Р. В. Вітюка, А. С. Лупая й В. І. Скрипця, які аналізують сучасні механізми функціонування електронної системи закупівель і правові гарантії добросовісної конкуренції [7]. Окремі аспекти контролю за використанням бюджетних коштів і забезпечення законності закупівельних процедур в умовах воєнного стану досліджуються у роботах В. В. Русіна [10], а питання державного регулювання ефективності публічних закупівель – у наукових працях К. К. Халецької [3].

Попри значну кількість наукових досліджень у сфері публічних закупівель і бюджетного контролю, комплексний адміністративно-правовий аналіз проблематики правового забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі саме у діяльності Державного агентства з управління резервами України фактично відсутній. Недостатньо дослідженими залишаються питання співвідношення бюджетного та закупівельного законодавства у сфері державного резерву, особливості адміністративно-правового механізму використання бюджетних коштів агентством, проблеми здійснення закупівель в умовах воєнного стану, а також перспективи адаптації національного законодавства до європейських стандартів у сфері публічного адміністрування та державного фінансового контролю. Це обумовлює необхідність проведення комплексного наукового дослідження зазначеної проблематики з позицій адміністративного права.

Актуальність теми статті визначається необхідністю вдосконалення адміністративно-правових механізмів забезпечення законності, прозорості й ефективності бюджетних видатків на публічні закупівлі у сфері державного резерву, особливо в умовах сучасних безпекових викликів і реформування системи публічного управління України. Важливість дослідження посилюється також процесами цифровізації публічного адміністрування, необхідністю гармонізації національного законодавства із правом Європейського Союзу та потребою формування ефективної системи державного фінансового контролю за використанням бюджетних коштів.

Метою статті є комплексне дослідження адміністративно-правових засад правового забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі Державного агентства з управління резервами України, визначення сучасного стану нормативно-правового регулювання у зазначеній сфері, виявлення основних проблем правозастосування й обґрунтування перспектив удосконалення законодавства й адміністративно-правових механізмів публічного адміністрування.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження: розкрити поняття й адміністративно-правову природу бюджетних видатків у сфері публічних закупівель; проаналізувати правові засади діяльності Державного агентства з управління резервами України; дослідити нормативно-правове регулювання бюджетних видатків і закупівельних процедур; визначити особливості правового забезпечення закупівель в умовах воєнного стану; охарактеризувати проблеми здійснення державного фінансового контролю у сфері закупівель; сформулювати напрями вдосконалення адміністративно-правового механізму забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі.

Наукова новизна статті полягає в комплексному адміністративно-правовому дослідженні правового забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі у сфері діяльності Державного агентства з управління резервами України з урахуванням сучасних викликів воєнного стану, процесів цифровізації публічного адміністрування й адаптації національного законодавства до європейських стандартів. У роботі запропоновано авторський підхід до розуміння адміністративно-правової природи бюджетних видатків у сфері державного резерву, обґрунтовано необхідність гармонізації бюджетного та закупівельного законодавства, а також визначено перспективні напрями модернізації механізмів державного фінансового контролю й адміністративно-правового забезпечення закупівельної діяльності.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Наукове дослідження правового забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі у діяльності Державного агентства з управління резервами України здійснювалося із застосуванням комплексного підходу, що поєднав загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання. Методологічна основа роботи сформована з урахуванням сучасних підходів до дослідження адміністративно-правових механізмів публічного управління, фінансового контролю та правового регулювання закупівельної діяльності. Необхідність використання комплексної методології обумовлена міжгалузевим характером досліджуваної проблематики, яка охоплює норми адміністративного, фінансового та бюджетного права, а також законодавства у сфері публічних закупівель.

Під час проведення дослідження було використано *діалектичний* метод наукового пізнання, який дозволив розглянути правове забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі як динамічне правове явище, що розвивається під впливом сучасних економічних, безпекових та управлінських процесів. Застосування цього методу дало можливість дослідити взаємозв'язок між бюджетним законодавством, законодавством у сфері публічних закупівель та адміністративно-правовими механізмами реалізації владно-управлінських функцій у сфері державного резерву. За допомогою *системного* методу було визначено місце бюджетних видатків на публічні закупівлі у загальній системі публічного адміністрування

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

та державного фінансового контролю, а також охарактеризовано взаємодію суб'єктів, наділених контрольними й управлінськими повноваженнями у зазначеній сфері.

Формально-юридичний метод застосовувався для аналізу положень Конституції України, Бюджетного кодексу України, Закону України «Про публічні закупівлі» та інших нормативно-правових актів, що регламентують порядок здійснення бюджетних видатків і закупівельних процедур. Використання цього методу дозволило встановити особливості правового статусу Державного агентства з управління резервами України, визначити зміст його компетенції у сфері формування державного резерву та дослідити адміністративно-правові засади реалізації закупівельної діяльності. *Порівняльно-правовий* метод використовувався для аналізу окремих положень національного законодавства в співвідношенні зі стандартами Європейського Союзу в сфері публічних закупівель і бюджетного контролю, що дозволило визначити перспективні напрями гармонізації українського законодавства із європейськими підходами.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1. Адміністративно-правові засади здійснення бюджетних видатків і публічних закупівель Державного агентства з управління резервами України

Сучасний етап розвитку системи публічного управління в Україні характеризується поступовим переосмисленням ролі бюджетних ресурсів у забезпеченні ефективного функціонування державного механізму. В умовах трансформації публічної адміністрації, цифровізації управлінських процесів, а також функціонування держави в умовах воєнного стану питання правового забезпечення бюджетних видатків набуває не лише фінансово-економічного, а й виразного адміністративно-правового значення. Особливої актуальності зазначене питання набуває у сфері здійснення публічних закупівель, оскільки саме через механізм бюджетних видатків забезпечується реалізація значної частини функцій держави, пов'язаних із гарантуванням обороноздатності, економічної безпеки, стабільності функціонування державного резерву та забезпечення безперервності діяльності органів державної влади.

У науковій літературі бюджетні видатки традиційно розглядаються як одна з ключових категорій бюджетного процесу, через яку держава реалізує покладені на неї публічні функції. Водночас сучасні умови розвитку адміністративного права зумовлюють необхідність розширення класичного фінансово-правового підходу до розуміння сутності бюджетних видатків. У цьому контексті вони мають розглядатися не лише як економічна категорія або елемент бюджетної системи, але й як складова адміністративно-правового механізму реалізації державної політики [1, с. 458–459].

Відповідно до положень п. 13 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України видатки бюджету визначаються як кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів,

передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених сум до бюджету [2].

Нормативне визначення бюджетних видатків дозволяє сформувати їх базові ознаки: а) публічний характер; б) законодавчу визначеність; в) цільову спрямованість; г) підконтрольність; ґ) зв'язок із реалізацією функцій держави; д) фінансове забезпечення управлінських рішень. Разом із тим аналіз положень бюджетного законодавства свідчить, що законодавець переважно концентрується на фінансовому аспекті бюджетних видатків, залишаючи поза увагою їх управлінську й адміністративно-правову природу. З огляду на це доцільним видається формулювання авторського підходу до визначення досліджуваної категорії.

На нашу думку, бюджетні видатки у сфері публічного управління слід визначати як урегульовану нормами бюджетного, адміністративного та фінансового права систему цільового розподілу та використання публічних коштів, спрямовану на забезпечення реалізації функцій держави, виконання завдань органів державної влади та досягнення суспільно значущих результатів у межах відповідних бюджетних програм.

Запропоноване визначення дозволяє акцентувати увагу на кількох принципово важливих аспектах. По-перше, бюджетні видатки мають комплексний міжгалузевий характер, оскільки регулюються одночасно нормами бюджетного, адміністративного та фінансового права. По-друге, їх призначення не обмежується простим фінансуванням витрат, а полягає у забезпеченні реалізації публічних функцій держави. По-третє, бюджетні видатки виступають інструментом реалізації державної політики у різних сферах суспільного життя.

Також варто наголосити на тому, що особливе значення для адміністративно-правової науки має співвідношення категорій «фінансування бюджету», «бюджетні асигнування» та «видатки бюджету». Незважаючи на їх тісний взаємозв'язок, ототожнення зазначених понять є помилковим як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Категорія «видатки бюджету» є найбільш широкою й охоплює всю систему використання бюджетних ресурсів на виконання функцій держави. Водночас фінансування бюджету виступає формою реалізації бюджетних видатків через механізм надання бюджетних коштів відповідним розпорядникам. Бюджетні асигнування, у свою чергу, є конкретизованим обсягом повноважень розпорядника бюджетних коштів на взяття бюджетних зобов'язань і здійснення платежів у межах визначених бюджетних призначень.

Таким чином, зазначені категорії співвідносяться як загальне, процесуальне та конкретизоване. Видатки бюджету формують загальний зміст бюджетної діяльності держави, фінансування бюджету відображає механізм руху бюджетних ресурсів, а бюджетні асигнування визначають юридично допустимі межі використання бюджетних коштів конкретним суб'єктом публічної адміністрації.

У системі державного управління бюджетні видатки виконують низку важливих функцій. Насамперед йдеться про забезпечувальну функцію, яка полягає у фінансовому забезпеченні діяльності органів державної влади та реалізації державних програм. Не менш важливою є регулятивна функція, через яку держава впливає на економічні, соціальні та безпекові процеси. Контрольна функція бюджетних видатків проявляється через систему державного фінансового контролю, аудиту, моніторингу та оцінки ефективності використання бюджетних коштів [3, с. 114].

Крім того, в умовах сучасного розвитку публічного адміністрування дедалі більшого значення набуває стратегічна функція бюджетних видатків, яка полягає у забезпеченні довгострокових напрямів державної політики. Особливо чітко це проявляється у сфері функціонування державного резерву, де бюджетні видатки мають забезпечувати не лише поточні потреби держави, а й формування системи національної стійкості. Особливості бюджетних видатків у сфері забезпечення державного резерву обумовлені специфікою самої сфери державного резервування. Державний резерв є одним із ключових елементів системи національної безпеки та виконує функції стратегічного забезпечення держави в умовах кризових ситуацій, надзвичайних станів, воєнних дій та економічних потрясінь.

У зв'язку з цим бюджетні видатки у сфері державного резерву характеризуються: а) підвищеним рівнем суспільної значущості; б) стратегічним характером; в) необхідністю оперативного використання; г) особливим режимом контролю; ґ) високими корупційними ризиками; д) потребою поєднання відкритості та режиму обмеженого доступу до інформації. Зазначені особливості безпосередньо впливають на механізм здійснення публічних закупівель у сфері державного резерву й обумовлюють необхідність формування спеціального адміністративно-правового режиму бюджетних видатків.

Адміністративно-правова природа бюджетних видатків проявляється передусім у тому, що вони є складовою владно-управлінської діяльності держави. Саме через систему бюджетних видатків органи публічної адміністрації реалізують свої компетенційні повноваження, забезпечують виконання державних програм і здійснюють управлінський вплив на відповідні сфери суспільних відносин.

У цьому аспекті бюджетні видатки слід розглядати не виключно як фінансовий інструмент, а як елемент адміністративно-правового механізму публічного управління, що поєднує: а) владно-організаційний компонент; б) процедурний компонент; в) контрольний компонент; г) юрисдикційний компонент; ґ) інформаційно-аналітичний компонент. Особливого значення така характеристика набуває у сфері діяльності Державне агентство з управління резервами України, оскільки саме тут бюджетні видатки безпосередньо пов'язані із забезпеченням реалізації функцій держави у сфері стратегічного резервування, кризового реагування та гарантування економічної безпеки.

Що стосується питання публічних закупівель, то в сучасних умовах функціонування державного механізму система таких закупівель перетворилася з виключно господарської процедури на один із ключових інструментів реалізації державної політики. Через механізм закупівель держава забезпечує функціонування системи охорони здоров'я, оборонного сектору, критичної інфраструктури, правоохоронної діяльності, а також системи державного резерву.

Відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі» публічна закупівля являє собою придбання замовником товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому законодавством [4]. Разом із тим сучасне адміністративно-правове розуміння публічних закупівель не може обмежуватися лише формально-процедурним підходом. У широкому значенні публічні закупівлі виступають інструментом реалізації публічного інтересу, через який забезпечується функціонування держави та задоволення суспільних потреб.

У системі публічного адміністрування закупівлі виконують одразу кілька взаємопов'язаних функцій: а) забезпечувальну; б) організаційну; в) антикорупційну; г) контрольну; ґ) економічно-регулятивну; стратегічну. Особливе значення має саме стратегічна функція публічних закупівель, оскільки через закупівельні механізми держава фактично визначає напрями використання значної частини бюджетних ресурсів.

Принципи здійснення публічних закупівель визначені у ст. 5 Закону України «Про публічні закупівлі» та включають: а) добросовісну конкуренцію; б) максимальну економію; в) ефективність; г) відкритість і прозорість; ґ) недискримінацію учасників; д) об'єктивне визначення переможця; е) запобігання корупційним діям і зловживанням.

Разом із тим практична реалізація зазначених принципів у сфері діяльності Державного агентства з управління резервами України має певну специфіку. Це пов'язано насамперед із необхідністю забезпечення балансу між відкритістю закупівель і потребами захисту інформації у сфері державної безпеки.

На нашу думку, публічні закупівлі в сфері державного резерву характеризуються: а) підвищеним рівнем стратегічного значення; б) необхідністю оперативного прийняття управлінських рішень; в) високим рівнем ризиків; г) значною суспільною важливістю; ґ) необхідністю забезпечення безперервності державного постачання. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема співвідношення публічного інтересу й ефективності використання бюджетних коштів. З одного боку, держава зобов'язана забезпечити прозорість і конкурентність закупівельних процедур. З іншого – у сфері державного резерву надмірна процедурна формалізація може негативно впливати на оперативність реагування держави в умовах кризових ситуацій.

Саме тому ми вважаємо, що сучасний адміністративно-правовий механізм публічних закупівель має забезпечувати: а) поєднання прозорості й оперативнос-

ті; б) ефективність бюджетних видатків; в) належний рівень контролю; г) мінімізацію корупційних ризиків; ґ) гарантування безперервності функціонування державного резерву.

Що стосується питання Державного агентства з управління резервами України, то воно займає важливе місце у системі забезпечення економічної та національної безпеки держави, діяльність якого безпосередньо пов'язана із формуванням, зберіганням і використанням державного резерву. Правовий статус агентства визначається Положенням про Державне агентство з управління резервами України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15.04.2025 № 435 [5, с. 122]. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акта агентство є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України. Основними завданнями агентства є реалізація державної політики у сфері державних резервів, управління державним матеріальним резервом, а також забезпечення формування та збереження відповідних матеріальних цінностей.

На нашу думку, компетенція агентства у сфері закупівель має комплексний характер та охоплює: а) планування закупівель; б) формування потреб державного резерву; в) організацію закупівельних процедур; г) укладення договорів; ґ) контроль за виконанням контрактів; д) забезпечення збереження закуплених матеріальних цінностей. Особливістю діяльності агентства є поєднання адміністративно-управлінських, координаційних і контрольних функцій. Саме це обумовлює специфіку адміністративно-правового регулювання його діяльності.

У системі центральних органів виконавчої влади агентство займає особливе місце, оскільки виконує функції стратегічного забезпечення держави. В умовах воєнного стану значення його діяльності суттєво посилюється, що у свою чергу, зумовлює необхідність удосконалення правового механізму бюджетних видатків і закупівельних процедур.

Вважається, що в сучасних умовах одним із ключових напрямів удосконалення діяльності агентства має стати формування ефективного адміністративно-правового механізму здійснення бюджетних видатків на публічні закупівлі, який забезпечуватиме одночасно: а) ефективність використання бюджетних ресурсів; б) прозорість закупівельних процедур; в) оперативність управлінських рішень; г) належний рівень державного контролю; ґ) захист національних інтересів України.

2.2. Нормативно-правове забезпечення бюджетних видатків на здійснення публічних закупівель у діяльності Державного агентства з управління резервами України з урахуванням умов воєнного стану

У свою чергу, варто відзначити, що нормативно-правове забезпечення бюджетних видатків на здійснення публічних закупівель Державним агентством із управлін-

ня резервами України ґрунтується на багаторівневій системі нормативних актів, які визначають засади функціонування бюджетної системи держави, порядок використання бюджетних коштів, особливості здійснення закупівельних процедур і механізми державного фінансового контролю. Водночас специфіка діяльності органів, що забезпечують функціонування державного резерву, зумовлює необхідність комплексного поєднання бюджетного, адміністративного, фінансового та закупівельного законодавства.

Фундаментальне значення в системі правового регулювання бюджетних видатків мають положення Конституція України, які визначають основні принципи функціонування бюджетної системи держави. Зокрема, ст. 95 Конституції України закріплює, що бюджетна система України будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами та територіальними громадами. Водночас виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, а держава прагне до збалансованості бюджету України. Таке конституційне положення формує базові принципи публічності, законності, цільового характеру та контрольованості бюджетних видатків [6]. Конституційні засади бюджетного регулювання набувають особливого значення у сфері публічних закупівель, оскільки саме через механізм закупівель забезпечується реалізація значної частини функцій держави. У зв'язку із цим правове регулювання бюджетних видатків повинно забезпечувати не лише формальне дотримання бюджетних процедур, а й ефективне, економне та результативне використання бюджетних ресурсів.

Ключове місце в системі нормативного регулювання бюджетних видатків посідає Бюджетний кодекс України, який визначає правові засади функціонування бюджетної системи України, принципи бюджетного процесу, компетенцію учасників бюджетних правовідносин і механізми державного фінансового контролю [2].

Особливе значення для дослідження мають положення Бюджетного кодексу України, які визначають принципи бюджетної системи. Серед них доцільно виокремити: а) принцип законності; б) принцип ефективності та результативності; в) принцип цільового використання бюджетних коштів; г) принцип публічності та прозорості; ґ) принцип відповідальності учасників бюджетного процесу. Зазначені принципи формують основу адміністративно-правового механізму здійснення бюджетних видатків у сфері публічних закупівель. Їх практичне значення полягає в тому, що будь-яке використання бюджетних коштів органами державної влади повинно здійснюватися виключно у межах бюджетних призначень, відповідно до затверджених бюджетних програм і з дотриманням установлених процедур.

У сучасних умовах особливого значення набуває принцип ефективності використання бюджетних коштів. В умовах воєнного стану, економічної нестабільності й обмеженості фінансових ресурсів держава змушена забезпечувати макси-

мальну результативність бюджетних видатків. Саме тому категорія «ефективне використання бюджетних коштів» набуває не лише економічного, а й адміністративно-правового змісту.

У контексті діяльності Державного агентства з управління резервами України ефективність бюджетних видатків безпосередньо пов'язується із забезпеченням своєчасного формування державного резерву, належним рівнем матеріального забезпечення стратегічних потреб держави й оперативністю реагування на кризові ситуації. Це зумовлює необхідність поєднання принципу економії бюджетних коштів із принципом безперервності функціонування державного резерву.

Правове регулювання цільового використання бюджетних коштів передбачає існування чіткої системи юридичних обмежень і контрольних механізмів. Бюджетні асигнування можуть використовуватися виключно на цілі, визначені законом про Державний бюджет України та відповідними бюджетними програмами. Порушення цільового характеру використання бюджетних коштів тягне застосування заходів юридичної відповідальності, у т.ч. адміністративної, дисциплінарної та фінансової. У цьому аспекті важливе значення має діяльність органів державного фінансового контролю. Відповідно до чинного законодавства повноваження у сфері контролю за використанням бюджетних коштів здійснюють: а) Рахункова палата; б) Державна аудиторська служба України; в) Міністерство фінансів України; г) органи Казначейства; ґ) внутрішні підрозділи фінансового контролю й аудиту. Діяльність зазначених органів спрямована на забезпечення законності, прозорості та підконтрольності бюджетних видатків [7, с. 70].

Особливе місце в цій системі посідає державний фінансовий аудит, який спрямований не лише на виявлення порушень бюджетного законодавства, а й на оцінку ефективності використання бюджетних коштів. У сучасних умовах саме ефективність стає ключовим критерієм оцінки діяльності органів публічної адміністрації у сфері здійснення закупівель. Загалом конституційні та законодавчі засади регулювання бюджетних видатків формують комплексний адміністративно-правовий механізм, спрямований на забезпечення законного, ефективного, прозорого та цільового використання бюджетних коштів у сфері діяльності Державного агентства з управління резервами України.

Правове регулювання публічних закупівель в Україні є одним із ключових елементів сучасної системи публічного адміністрування, оскільки через закупівельні процедури реалізується значна частина бюджетної політики держави. У сучасних умовах публічні закупівлі виступають не лише способом придбання товарів, робіт і послуг, а й механізмом забезпечення економічної безпеки держави, інструментом реалізації антикорупційної політики та складовою системи державного управління.

Базовим нормативно-правовим актом у цій сфері є Закон України «Про публічні закупівлі», який визначає правові й економічні засади здійснення закупівель

для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад [4]. Прийняття зазначеного Закону стало одним із ключових етапів реформування системи державних закупівель і наближення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу. Законодавець фактично заклав нову модель закупівельної діяльності, побудовану на принципах відкритості, конкурентності, цифровізації та підконтрольності.

Особливого значення в системі публічних закупівель набувають процедури закупівель, які визначають юридичний механізм витрачання бюджетних коштів. Законодавство передбачає використання: а) відкритих торгів; б) торгів із обмеженою участю; в) конкурентного діалогу; г) переговорної процедури закупівлі; ґ) спрощених закупівель. Кожна із зазначених процедур має власну специфіку та застосовується залежно від вартості закупівлі, предмета закупівлі й умов її здійснення.

Важливим елементом сучасного правового регулювання закупівель є функціонування електронної системи закупівель Prozorro [8]. Саме цифровізація закупівельних процедур стала одним із найбільш ефективних інструментів забезпечення прозорості використання бюджетних коштів. Система Prozorro забезпечує: а) відкритість інформації про закупівлі; б) автоматизацію процедур; в) рівний доступ учасників до участі у закупівлях; г) можливість громадського контролю; ґ) мінімізацію корупційних ризиків. На нашу думку, система електронних закупівель виступає важливим інструментом цифрового публічного адміністрування, оскільки забезпечує автоматизацію владно-управлінських процедур і підвищує рівень прозорості діяльності органів державної влади [9, с. 99].

Водночас ефективність системи публічних закупівель значною мірою залежить від існування правових гарантій добросовісної конкуренції. Законодавство України встановлює заборону дискримінаційних вимог, обмеження конкуренції та неправомірного визначення переможців закупівель. У цьому контексті важливу роль відіграє діяльність Антимонопольний комітет України, який здійснює розгляд скарг у сфері публічних закупівель і забезпечує захист конкурентного середовища.

Суттєвого значення набувають і правові механізми запобігання корупції у сфері закупівель. Публічні закупівлі традиційно належать до сфер із підвищеним рівнем корупційних ризиків, що обумовлено значними обсягами бюджетних коштів і високим рівнем дискреційних повноважень посадових осіб. У зв'язку з цим законодавство передбачає: а) обов'язковість оприлюднення інформації про закупівлі; б) функціонування системи електронного моніторингу; в) можливість громадського контролю; г) процедури оскарження; ґ) механізми внутрішнього аудиту; д) юридичну відповідальність за порушення законодавства у сфері закупівель.

Адміністративно-правові механізми контролю у сфері закупівель охоплюють моніторинг закупівель, державний фінансовий аудит, перевірки закупівель, внутрішній контроль, судовий контроль, громадський контроль. Особливе місце серед

зазначених механізмів посідає моніторинг закупівель, який здійснюється Державна аудиторська служба України. Моніторинг дозволяє оперативно виявляти порушення законодавства, оцінювати ризики неефективного використання бюджетних коштів і забезпечувати дотримання принципів законності й прозорості закупівельної діяльності [10, с. 122].

Крім того, варто наголосити на тому, що повномасштабна збройна агресія проти України зумовила необхідність суттєвого перегляду підходів до нормативного регулювання публічних закупівель. В умовах воєнного стану держава була змушена забезпечити оперативність прийняття управлінських рішень, безперервність постачання товарів критичного значення та можливість швидкого реагування на потреби сектору безпеки й оборони. Правовою основою функціонування держави в особливий період став Закон України «Про правовий режим воєнного стану», який визначає особливості діяльності органів державної влади та можливість запровадження спеціальних механізмів державного управління [11].

У сфері публічних закупівель ключове значення має Постанова Кабінету Міністрів України № 1178, якою затверджено особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для замовників у період дії воєнного стану [12]. Запровадження спеціального режиму закупівель було обумовлено необхідністю спрощення процедур і мінімізації бюрократичних бар'єрів. У зв'язку з цим законодавець передбачив можливість скорочення строків проведення закупівель, використання спрощених процедур, прямого укладення договорів, незастосування окремих процедурних обмежень, оперативного коригування умов закупівель.

Особливе значення для діяльності Державного агентства з управління резервами України має можливість прямого укладення договорів у випадках нагальної потреби забезпечення державного резерву. В умовах воєнного стану надмірна тривалість закупівельних процедур може створювати реальні загрози національній безпеці та стабільності функціонування держави.

Разом із тим спрощення процедур закупівель об'єктивно призводить до зростання ризиків зловживань. Скорочення конкурентних механізмів, підвищення рівня дискреційних повноважень та обмеження відкритості окремих закупівель можуть створювати сприятливі умови для неефективного використання бюджетних коштів та корупційних практик. У зв'язку з цим однією з ключових проблем сучасного адміністративно-правового регулювання є забезпечення балансу між оперативністю та прозорістю закупівель. Держава повинна одночасно гарантувати швидкість прийняття управлінських рішень, ефективність забезпечення потреб держави, законність використання бюджетних коштів, підконтрольність закупівельних процедур, мінімізацію корупційних ризиків.

Саме тому навіть в умовах воєнного стану законодавство зберігає систему контрольних механізмів у сфері закупівель. Зокрема, продовжують функціонувати: а) моніторинг закупівель; б) державний фінансовий аудит; в) внутрішній контроль;

г) механізми оприлюднення інформації; ґ) юридична відповідальність за порушення законодавства. Особливого значення набуває післяконтроль закупівельних процедур, оскільки в умовах воєнного стану попередній контроль часто є обмеженим через необхідність оперативного реагування на виклики безпеки.

Таким чином, нормативне регулювання закупівель в умовах воєнного стану характеризується поєднанням двох взаємопов'язаних тенденцій, а саме спрощення процедур закупівель та одночасного посилення механізмів контролю за використанням бюджетних коштів. Саме ефективність такого балансу значною мірою визначає результативність функціонування системи державного резерву та загальну стійкість державного управління в умовах кризових викликів.

2.3. Проблеми та перспективи вдосконалення правового забезпечення бюджетних видатків у сфері публічних закупівель Державного агентства з управління резервами України

Сучасний стан правового забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі Державного агентства з управління резервами України свідчить про необхідність комплексного вдосконалення чинного законодавства, яке повинно враховувати як сучасні безпекові виклики, так і потребу забезпечення ефективного функціонування системи державного резерву. У сучасних умовах правове регулювання бюджетних видатків не може залишатися статичним, оскільки постійна трансформація публічного адміністрування, цифровізація державного управління та воєнні виклики формують нові вимоги до механізмів використання бюджетних коштів.

Одним із ключових напрямів удосконалення законодавства є гармонізація бюджетного та закупівельного законодавства. На сучасному етапі вказані правові масиви нерідко функціонують відокремлено один від одного, що створює нормативні колізії й ускладнює практичну реалізацію закупівельних процедур. Зокрема, бюджетне законодавство орієнтоване на жорстку регламентацію бюджетної дисципліни, тоді як законодавство про публічні закупівлі дедалі більше орієнтується на забезпечення гнучкості, оперативності та конкурентності закупівельних процедур. У результаті виникають ситуації, коли дотримання вимог одного нормативного акта фактично ускладнює виконання положень іншого.

У зв'язку із цим доцільним видається запровадження системного підходу до нормативного узгодження положень Бюджетного кодексу України та Закону України «Про публічні закупівлі». Така гармонізація повинна передбачати: а) узгодження строків бюджетного планування та закупівельних процедур; б) уніфікацію підходів до визначення бюджетних зобов'язань; в) удосконалення механізмів фінансування довгострокових закупівель; г) врегулювання особливостей закупівель стратегічних товарів державного резерву; ґ) створення спеціального правового режиму закупівель для потреб державної безпеки.

Важливим напрямом удосконалення законодавства є реформування процедур державного фінансового контролю. Сучасна система контролю у сфері бюджетних видатків характеризується значною кількістю дублюючих повноважень контрольних органів, надмірною формалізацією перевірок і недостатньою орієнтацією на оцінку ефективності використання бюджетних коштів. У зв'язку із цим перспективним видається перехід до ризик-орієнтованої моделі державного фінансового контролю, яка повинна ґрунтуватися не лише на перевірці формального дотримання процедур, а й на оцінці результативності закупівельної діяльності.

Особливого значення набуває необхідність підвищення рівня прозорості закупівель. В умовах воєнного стану окремі закупівлі обґрунтовано можуть мати обмежений режим публічності, однак навіть за таких умов повинні існувати ефективні механізми післяконтролю й аудиту. Саме тому подальший розвиток законодавства має бути спрямований на формування збалансованої моделі співвідношення між безпековими інтересами держави та принципом відкритості використання бюджетних коштів.

Одним із перспективних напрямів реформування виступає оптимізація процедур у сфері закупівель. На сучасному етапі значна частина процедур характеризується надмірною бюрократизованістю, складністю погоджувальних механізмів і значними часовими витратами [13, с. 55–56]. Особливо негативно це впливає на діяльність органів, пов'язаних із забезпеченням державного резерву, де оперативність прийняття рішень нерідко має стратегічне значення. У зв'язку із цим доцільним є: а) скорочення надлишкових погоджувальних процедур; б) цифровізація документообігу; в) автоматизація окремих етапів закупівель; г) упровадження електронних механізмів внутрішнього погодження; ґ) розширення використання аналітичних інструментів оцінки ризиків.

Окремої уваги потребує вдосконалення механізмів планування бюджетних видатків. Ефективність закупівельної діяльності безпосередньо залежить від якості бюджетного прогнозування й обґрунтованості бюджетних запитів. У сфері державного резерву планування повинно мати стратегічний характер і враховувати не лише поточні потреби, а й потенційні кризові сценарії, ризики надзвичайних ситуацій і довгострокові безпекові виклики. У сучасних умовах доцільним видається впровадження середньострокового та ризик-орієнтованого бюджетного планування у сфері формування державного резерву. Такий підхід дозволить забезпечити більш стабільне фінансування закупівель стратегічних матеріальних цінностей і підвищити ефективність використання бюджетних ресурсів.

На нашу думку, подальший розвиток системи публічних закупівель у сфері державного резерву неможливий без комплексного вдосконалення адміністративно-правового механізму діяльності Державного агентства з управління резервами України. Сучасні виклики у сфері національної безпеки, цифрової трансформації й управління бюджетними ресурсами потребують суттєвої модернізації внутріш-

ніх організаційних процедур агентства та впровадження нових управлінських підходів.

Одним із першочергових напрямів удосконалення виступає модернізація внутрішніх процедур закупівельної діяльності. На сучасному етапі значна частина внутрішніх механізмів діяльності органів державної влади зберігає риси традиційної бюрократичної моделі управління, яка характеризується надмірною процедурністю, тривалістю погоджень і недостатньою гнучкістю. У сфері державного резерву такі недоліки можуть створювати реальні ризики для оперативного забезпечення стратегічних потреб держави. У зв'язку із цим доцільним є: а) перегляд внутрішніх регламентів; б) скорочення строків погодження рішень; в) делегування окремих управлінських повноважень; г) упровадження електронного документообігу; ґ) створення інтегрованих систем управління закупівлями.

Важливого значення набуває й удосконалення системи внутрішнього контролю. Сучасний внутрішній контроль не повинен обмежуватися лише перевіркою формального дотримання процедур. Його ключовим завданням має стати попередження ризиків неефективного використання бюджетних коштів та забезпечення результативності закупівельної діяльності. У цьому контексті перспективним є впровадження: а) внутрішнього аудиту ефективності; б) систем управління ризиками; в) електронного моніторингу закупівель; г) автоматизованого аналізу ризикових операцій; ґ) внутрішніх антикорупційних механізмів.

Особливо актуальним напрямом розвитку є цифровізація процесів закупівель. Попри функціонування електронної системи Prozorro, значна частина внутрішніх управлінських процесів залишається недостатньо автоматизованою. У сучасних умовах цифровізація повинна охоплювати не лише проведення закупівель, а й усі етапи управління бюджетними видатками – від планування до контролю виконання договорів. Доцільним видається створення єдиної інтегрованої цифрової системи управління закупівлями державного резерву, яка повинна забезпечувати: а) автоматизоване планування закупівель; б) аналітику ризиків; в) моніторинг виконання контрактів; г) інтеграцію із системами бюджетного контролю; ґ) електронний аудит закупівельних процедур.

Суттєвого значення набуває підвищення професійної підготовки вповноважених осіб у сфері закупівель. Складність сучасного закупівельного законодавства, постійні зміни нормативної бази та специфіка діяльності державного резерву потребують високого рівня професійної компетентності посадових осіб. У зв'язку із цим доцільно: а) запровадити системну підготовку та перепідготовку уповноважених осіб; б) розширити спеціалізовані програми підвищення кваліфікації; в) удосконалити професійні стандарти; г) впровадити механізми професійної сертифікації; ґ) розвивати практики обміну досвідом із міжнародними партнерами.

Важливим напрямом модернізації виступає впровадження сучасних механізмів управління ризиками. У сфері закупівель державного резерву ризики мають

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

комплексний характер та охоплюють: а) фінансові ризики; б) корупційні ризики; в) логістичні ризики; г) безпекові ризики; ґ) ризики зриву поставок; д) ризики неякісного виконання договорів.

У сучасних умовах ефективне управління ризиками повинно стати невід'ємним елементом адміністративної діяльності агентства. Для цього необхідно впроваджувати: а) системи ризик-менеджменту; б) автоматизовану аналітику; в) прогнозування ризикових операцій; г) механізми раннього реагування; ґ) внутрішні системи оцінки надійності постачальників.

Окремої уваги потребує посилення антикорупційних гарантій. Високий рівень концентрації бюджетних ресурсів у сфері закупівель державного резерву об'єктивно формує підвищені корупційні ризики. Саме тому антикорупційна політика повинна бути інтегрованою складовою системи управління закупівлями. Перспективними заходами у цій сфері є: а) розширення електронного моніторингу; б) посилення внутрішнього комплаєнсу; в) впровадження механізмів перевірки доброчесності контрагентів; г) автоматизація оцінки ризикових закупівель; ґ) удосконалення системи декларування конфлікту інтересів.

Поруч із цим одним із важливих і актуальних питань сучасного правового забезпечення бюджетних видатків у сфері публічних закупівель у діяльності Державного агентства з управління резервами України є забезпечення своєчасного оновлення матеріальних цінностей державного резерву в умовах необхідності одночасного дотримання принципів оперативності, економічної ефективності та прозорості використання бюджетних коштів. Адже значна частина продукції, паливно-мастильних матеріалів, продовольчих товарів та інших ресурсів має обмежені строки придатності або експлуатації, що обумовлює необхідність їх своєчасного оновлення, реалізації чи заміни. У такому випадку ефективність адміністративно-правового механізму публічних закупівель безпосередньо впливає не лише на безперервність функціонування системи державного резерву, а й на можливість забезпечення раціонального використання бюджетних коштів, недопущення економічних втрат та формування додаткових фінансових ресурсів для подальшого оновлення резервів. Відсутність належної координації між бюджетним плануванням, закупівельними процедурами та механізмами реалізації матеріальних цінностей може призводити до неефективного використання державного майна, втрати його споживчих властивостей і зниження рівня економічної безпеки держави.

Особливої актуальності зазначене питання набуває в умовах сучасних безпекових викликів та воєнного стану, коли система державного резерву фактично виконує функцію стратегічного інструменту забезпечення стабільності держави та підтримання належного рівня національної безпеки. За таких умов несвоєчасне оновлення резервів або затримка в проведенні закупівельних процедур може негативно впливати на спроможність держави оперативно реагувати на кризові

ситуації, забезпечувати потреби сектору безпеки й оборони, а також підтримувати безперервність функціонування критично важливих сфер суспільного життя. Саме тому бюджетні видатки у сфері державного резерву повинні розглядатися не виключно як фінансовий інструмент забезпечення діяльності відповідного органу державної влади, а як один із елементів системи публічного адміністрування у сфері економічної та національної безпеки держави.

На нашу думку, належне правове регулювання процесів оновлення та реалізації матеріальних цінностей державного резерву сприяє підвищенню ефективності управління державними ресурсами загалом. Раціонально організовані закупівельні процедури дозволяють мінімізувати ризики надмірних бюджетних витрат, забезпечити прозорість руху матеріальних ресурсів і створити належні умови для здійснення внутрішнього і зовнішнього фінансового контролю. Водночас недосконалість адміністративно-правових механізмів у цій сфері може створювати передумови для виникнення корупційних ризиків, зниження ефективності бюджетного планування та порушення принципів законності та підконтрольності використання державних коштів. У зв'язку із цим питання вдосконалення правового забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі у сфері державного резерву набуває не лише фінансового чи організаційного, а й важливого адміністративно-правового значення.

Крім того, важливим напрямом удосконалення правового забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі є використання міжнародного досвіду й адаптація українського законодавства до сучасних європейських стандартів. У сучасних умовах інтеграційних процесів і набуття Україною статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу питання гармонізації законодавства у сфері закупівель набуває особливої актуальності.

Правове регулювання публічних закупівель у країнах Європейського Союзу ґрунтується на принципах відкритої конкуренції, недискримінації, прозорості, ефективного використання публічних ресурсів, добросовісної конкуренції, цифровізації закупівельних процедур. Ключове значення у цій сфері мають: Directive 2014/24/EU [14] і Directive 2014/25/EU [15]. Європейський підхід до публічних закупівель характеризується переходом від формального контролю процедур до оцінки ефективності витрачання публічних коштів. У центрі уваги перебуває не лише дотримання процедурних вимог, а й досягнення суспільно значущого результату [16, с. 25].

Особливого значення для України набуває міжнародний досвід цифровізації закупівельних процедур. Країни Європейського Союзу активно впроваджують системи електронного аудиту, автоматизований моніторинг ризиків, інтегровані цифрові платформи, механізми аналітики закупівель, електронний документообіг. Українська система Prozorro вже стала одним із найбільш успішних прикладів цифровізації закупівель у Східній Європі, однак подальший розвиток потребує

інтеграції з сучасними європейськими механізмами цифрового контролю й аналітики.

Важливим є і міжнародний досвід бюджетного контролю. У більшості європейських держав система фінансового контролю базується на ризик-орієнтованому аудиті, незалежності контрольних органів, цифровому моніторингу, оцінці ефективності державних витрат, превентивному характері контролю. Перспективним для України є впровадження моделі превентивного фінансового контролю, за якої ключовий акцент робиться не на покаранні за вже вчинені порушення, а на їх попередженні шляхом аналітики ризиків та автоматизованого моніторингу закупівельних операцій.

Окремого значення набуває питання імплементації міжнародних антикорупційних стандартів. У сфері публічних закупівель міжнародні організації приділяють значну увагу забезпеченню доброчесності посадових осіб, запобіганню конфлікту інтересів, прозорості використання публічних коштів, відкритості інформації, розвитку механізмів громадського контролю [17, с. 152–154].

Загалом ми вважаємо, що в контексті адаптації українського законодавства до європейських вимог доцільним є: а) подальше наближення законодавства до директив Європейського Союзу; б) вдосконалення системи державного фінансового контролю; в) розвиток цифрових інструментів закупівель; г) гармонізація процедур бюджетного планування; ґ) впровадження сучасних стандартів внутрішнього аудиту; д) створення інтегрованої системи ризик-менеджменту у сфері закупівель.

Таким чином, перспективи вдосконалення правового забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі Державного агентства з управління резервами України безпосередньо пов'язані з комплексною модернізацією бюджетного та закупівельного законодавства, цифровою трансформацією закупівельних процедур, посиленням антикорупційних механізмів і адаптацією національної правової системи до сучасних європейських стандартів публічного адміністрування.

ВИСНОВКИ

Правове забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі Державного агентства з управління резервами України в сучасних умовах слід розглядати як один із ключових напрямів адміністративно-правового забезпечення функціонування системи державного резерву та реалізації державної політики в сфері національної безпеки. Ефективність використання бюджетних коштів у зазначеній сфері безпосередньо впливає на здатність держави забезпечувати стабільність публічного управління, своєчасно реагувати на кризові явища та підтримувати належний рівень стратегічної готовності державного резерву. Водночас сучасний стан нормативно-правового регулювання бюджетних видатків і публічних закупівель свідчить про необхідність подальшого вдосконалення адміністративно-

правових механізмів управління, контролю та реалізації закупівельної діяльності. Особливої актуальності це питання набуває в умовах воєнного стану, коли потреба в оперативності прийняття управлінських рішень повинна поєднуватися із забезпеченням законності, прозорості, підконтрольності й ефективності використання бюджетних ресурсів.

Перспективний розвиток правового забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі у сфері державного резерву має бути спрямований на комплексну гармонізацію бюджетного та закупівельного законодавства, модернізацію закупівельних процедур, цифровізацію процесів управління закупівлями та впровадження сучасних ризик-орієнтованих механізмів державного фінансового контролю. Важливого значення набуває також удосконалення внутрішнього контролю, посилення антикорупційних гарантій, підвищення професійної компетентності уповноважених осіб та адаптація національного законодавства до європейських стандартів у сфері публічного адміністрування та публічних закупівель. Саме комплексне реформування адміністративно-правового механізму забезпечення бюджетних видатків у сфері діяльності Державного агентства з управління резервами України повинно стати важливою передумовою підвищення ефективності використання публічних ресурсів, зміцнення фінансової дисципліни та забезпечення належного функціонування системи державного резерву України в умовах сучасних безпекових викликів.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : навч. посіб. Київ : Знання-Прес, 2006. 607 с.

[2] Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI (станом на 01.01.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456–17#Text

[3] Халецька К. К. Регуляторна функція держави у забезпеченні ефективності публічних закупівель. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2025. Вип. 2. № 92. С. 112–118. URL: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.92.2.14

[4] Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII (станом на 23.04.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922–19#Text

[5] Про затвердження Положення про Державне агентство з управління резервами України : постанова Каб. Міністрів України від 15.04.2025 № 435 (станом на 24.07.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–2025-п#Text

[6] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (станом на 01.01.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

[7] Вітюк Р. В., Лупай А. С., Скрипець В. І. Правове регулювання публічних закупівель в Україні. *Ірпінський юридичний часопис.* 2023 № 3(12). С. 64–72. URL: https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12) – 2023-64-72
[8] Prozorro. URL: https://prozorro.gov.ua/uk
[9] Бригінець О. О. проблеми адміністративно-правового регулювання публічних закупівель в Україні. *Економіка. Фінанси. Право.* 2025. Вип. 4. С. 98–100. URL: https://doi.org/10.37634/efp.2025.4.20
[10] Русін В. М. Контроль у сфері публічних закупівель. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.110
[11] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (станом на 04.03.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text
[12] Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : постанова Каб. Міністрів України від 12.10.2022 № 1178 (станом на 24.04.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178–2022-п#Text
[13] Длугопольський О. В., Чапрак Ю. В. Ключові напрямки дослідження та дилеми в сфері публічних закупівель: теоретичний фрейм. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 1. С. 51–63. URL: https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/119/142
[14] Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on public procurement and repealing Directive 2004/18/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/24/oj/eng
[15] Directive 2014/25/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on procurement by entities operating in the water, energy, transport and postal services sectors and repealing Directive 2004/17/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/25/oj/eng
[16] Петруненко Я. В. Зарубіжний досвід регулювання публічних закупівель як господарсько-правового засобу забезпечення ефективного використання державних коштів. *Правова держава.* 2019. № 34. С. 23–28. URL: https://doi.org/10.18524/2411–2054.2019.34.169526
[17] Купцов М. В. Адміністративно-правове регулювання публічних закупівель в Україні та державах Європейського Союзу: компаративний аспект : дис … д-ра філос.: 081 / Одеськ. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2025. 256 с.

REFERENCES

[1] Pasichnyk, Y. V. (2006). *Budgetary system of Ukrain*. Kyiv: Znannia-Press.
[2] Budgetary code of Ukraine (2010, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456–17#Text
[3] Khaletska, K. K. (2025). Regulatory function of the state in ensuring the efficiency of public procurement. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series «Law»*, 2(92), 112–118. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.92.2.14
[4] On Public Procurement: Law of Ukraine (2015, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922–19#Text
[5] On Approval of the Regulations on the State Agency for Reserves Management of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 435 (2025, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–2025-п#Text

[6] Constitution of Ukraine (1996, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
[7] Vityuk, R. V., Lupay, A. S., & Skrypets, V. I. (2023). Legal regulation of public procurement in Ukraine. *Irpin legal journal*, 3(12), 64–72. Retrieved from https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12) – 2023-64-72
[8] Prozorro. URL: https://prozorro.gov.ua/uk
[9] Bryginets, O. O. (2025). Problems of administrative and legal regulation of public procurement in Ukraine. *Economics. Finances. Law*, 4, 98–100. Retrieved from https://doi.org/10.37634/efp.2025.4.20
[10] Rusin, V. M. (2020). Control in the field of public procurement. *Effective economy*, 12. Retrieved from https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.110
[11] On the legal regime of martial law: Law of Ukraine (2015, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text
[12] On approval of the features of public procurement of goods, works and services for customers provided for by the Law of Ukraine «On Public Procurement», for the period of the legal regime of martial law in Ukraine and within 90 days from the date of its termination or cancellation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1178 (2022, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178–2022-п#Text
[13] Dlugopolskyi, O. V., & Chaprak, Yu.V. (2023). Key research directions and dilemmas in the field of public procurement: theoretical framework. *Innovation and Sustainability,* 1, 51–63. Retrieved from https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/119/142
[14] Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council (2014, February) on public procurement and repealing Directive 2004/18/EC. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/24/oj/eng
[15] Directive 2014/25/EU of the European Parliament and of the Council (2014, February) on procurement by entities operating in the water, energy, transport and postal services sectors and repealing Directive 2004/17/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/25/oj/eng
[16] Petrunenko, Ya.V. (2019). Foreign experience in regulating public procurement as an economic and legal means of ensuring the effective use of public funds. *Lawful State,* 34, 23–28. Retrieved from https://doi.org/10.18524/2411–2054.2019.34.169526
[17] Kuptsov, M. V. (2025). *Administrative and legal regulation of public procurement in Ukraine and the countries of the European Union: a comparative aspect* (PhD dissertation, Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine).

Євген Анатолійович Гетьман
Доктор юридичних наук, професор
Головний учений секретар
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна
email: getmane@ukr.net

Yevhen A. Hetman
Doctor of Legal Science, Professor
Chief Scientific Secretary
Corresponding Member National Academy of Legal Sciences of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
email: getmane@ukr.net

Роман Володимирович Шаповал
Доктор юридичних наук, професор
Завідувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 106, Харків, Україна
email: rvshapoval1@gmail.com

Roman V. Shapoval
Doctor of Law, Professor
Head of the Department of Administrative Law and Administrative Activity
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 106 Hryhoriia Skovorydy St., Kharkiv, Ukraine
email: rvshapoval1@gmail.com

Ольга Іванівна Деменко
Кандидат юридичних наук, доцент
Професор кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
61165, проспект Науки, 9а, Харків, Україна
email: olga.demenko@ukr.net

Olga I. Demenko
Candidate of Law, Associate Professor
Professor of the Department of Pedagogy, Foreign Philology and Translation
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
61165, 9a Science Av., Kharkiv, Ukraine
email: olga.demenko@ukr.net

Лілія В'ячеславівна Пилюга
Кандидат юридичних наук, доцент
Доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
email: liliyavb13@gmail.com

Liliia V. Pyliuha
Candidate of Law, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Administrative Law and Administrative Activities
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
email: liliyavb13@gmail.com

Рекомендоване цитування: Гетьман Є. А., Шаповал Р. В., Деменко О. І., Пилюга Л. В. Правове забезпечення бюджетних видатків на публічні закупівлі Державного агентства з управління резервами України: сучасний стан, проблеми та перспективи вдосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. №3. С. 110–134. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.110.

Suggested Citation: Hetman, Ye.A., Shapoval, R. V., Demenko, O. I., & Pyliuha, L. V. (2026). Legal Support for Budget Expenditures for Public Procurement of the State Agency for Reserves Management of Ukraine: Current Status, Problems and Prospects for Improvement. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 110–134. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.110.

Дата першого надходження статті до видання: 25.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.06.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.135

В'ячеслав Станіславович Політанський

Сектор теоретико-методологічних проблем організації державної влади
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-4664-8537

Ганна Миколаївна Зайкіна

Кафедра правового забезпечення та адміністрування транспортної діяльності
Український державний університет залізничного транспорту
Харків, Україна

Сектор теоретико-методологічних проблем організації державної влади
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0009-0007-7141-1391

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОГО АГЕНТСТВА З УПРАВЛІННЯ РЕЗЕРВАМИ УКРАЇНИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. *У статті здійснено комплексне дослідження особливостей взаємодії Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування в умовах трансформації системи публічного адміністрування, децентралізаційних процесів і функціонування держави в умовах воєнного стану. Досліджено теоретико-правові засади взаємодії суб'єктів публічної адміністрації, розкрито зміст категорії взаємодії як адміністративно-правового явища та визначено її місце у механізмі реалізації публічної влади. Проаналізовано сутність, ознаки та принципи взаємодії між центральним органом виконавчої влади у сфері управління державними резервами та органами місцевого самоврядування. Окрему увагу приділено характеристиці організаційно-правових форм взаємодії, серед яких виокремлено координаційні, інформаційні, контрольні та ресурсні форми співпраці. Досліджено адміністративно-правовий статус Державного агентства з управління резервами України, визначено його місце у системі органів виконавчої влади, а також розкрито правову природу органів місцевого самоврядування як самостійних суб'єктів публічної влади. У межах дослідження здійснено системний аналіз нормативно-правових актів, що регулюють взаємодію зазначених суб'єктів, включаючи Конституцію України, законодавство у сфері державного резерву, місцевого самоврядування та правового режиму воєнного стану, а також підзаконні нормативно-правові акти. Визначено особливості компетенції суб'єктів взаємодії у сфері формування,*

зберігання та використання державних резервів, а також забезпечення життєдіяльності територіальних громад. Проаналізовано специфіку організаційно-правових механізмів взаємодії в умовах воєнного стану та кризових ситуацій. Встановлено, що в умовах підвищених безпекових загроз відбувається трансформація механізмів публічного адміністрування в напрямі посилення централізації управління, розширення повноважень органів державної влади та підвищення ролі військових адміністрацій у координації використання державних резервів. Виокремлено ключові проблеми взаємодії Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування. На підставі проведеного дослідження сформульовано авторські пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового механізму їх взаємодії.

Ключові слова: *публічне адміністрування; Державне агентство з управління резервами України; органи місцевого самоврядування; державний матеріальний резерв; воєнний стан; адміністративно-правове забезпечення; децентралізація; цифровізація.*

Viacheslav S. Politanskyi

Sector of Theoretical and Methodological Problems of the Organization of State Power
Scientific Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-4664-8537

Hanna M. Zaikina

Department of Legal Support and Administration of Transport Activities
Ukrainian State University of Railway Transport
Kharkiv, Ukraine

Sector of Theoretical and Methodological Problems of the Organization of State Power
Scientific Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0007-7141-1391

FEATURES OF THE INTERACTION BETWEEN THE STATE AGENCY FOR RESERVES MANAGEMENT OF UKRAINE AND LOCAL GOVERNMENT BODIES

Abstract. *The article carries out a comprehensive study of the features of the interaction between the State Agency for Reserve Management of Ukraine and local self-government bodies in the context of the transformation of the public administration system, decentralization processes and the functioning of the state under martial law. The theoretical and legal principles of the interaction of public administration entities are studied, the content of the category of interaction as an administrative and legal phenomenon is revealed and its place in the mechanism of the implementation of public power is determined. The essence, features and principles*

of interaction between the central executive body in the field of state reserve management and local self-government bodies are analyzed. Special attention is paid to the characteristics of organizational and legal forms of interaction, among which coordination, information, control and resource forms of cooperation are distinguished. The administrative and legal status of the State Agency for Reserve Management of Ukraine is studied, its place in the system of executive bodies is determined, and the legal nature of local self-government bodies as independent subjects of public power is also revealed. The study conducted a systematic analysis of regulatory legal acts regulating the interaction of the above-mentioned entities, including the Constitution of Ukraine, legislation in the field of state reserves, local self-government and the legal regime of martial law, as well as subordinate regulatory legal acts. The features of the competence of the entities of interaction in the field of formation, storage and use of state reserves, as well as ensuring the vital activity of territorial communities were determined. The specifics of organizational and legal mechanisms of interaction in conditions of martial law and crisis situations were analyzed. It was established that in conditions of increased security threats, the transformation of public administration mechanisms is taking place in the direction of strengthening the centralization of management, expanding the powers of state authorities and increasing the role of military administrations in coordinating the use of state reserves. Key problems of interaction between the State Agency for Reserve Management of Ukraine and local self-government bodies were identified. Based on the conducted study, the author's proposals were formulated to improve the administrative and legal mechanism of their interaction.

Keywords: *public administration; State Agency for Reserve Management of Ukraine; local governments; state material reserve; martial law; administrative and legal support; decentralization; digitalization.*

ВСТУП

Сучасний етап розвитку системи публічного адміністрування України характеризується суттєвими трансформаційними процесами, зумовленими реформою децентралізації, цифровізацією управлінських процесів, необхідністю забезпечення національної безпеки та функціонуванням держави в умовах воєнного стану. За таких умов особливої актуальності набуває проблема ефективної взаємодії між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у сфері управління державними резервами, оскільки саме належна координація діяльності суб'єктів публічної адміністрації забезпечує стабільність функціонування державного механізму, оперативне реагування на кризові ситуації та задоволення базових потреб територіальних громад. У сучасній адміністративно-правовій доктрині взаємодія суб'єктів публічної влади розглядається як одна із ключових передумов ефективності реалізації державної політики та належного функціонування системи публічного управління.

Проблематика взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування активно досліджується як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній науці. В останні роки значна увага приділяється питанням координації суб'єктів публічної адміністрації в умовах децентралізації та кризового управління. Зокрема, у дослідженні О. Антонюк розкрито особливості взаємодії органів вико-

навчої влади та органів місцевого самоврядування в процесі оптимізації повноважень на базовому рівні публічного управління [1, с. 213]. У праці С. Прокопенка проаналізовано сучасні тенденції взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері адміністративних послуг в умовах цифровізації та реформування публічного адміністрування [1, с. 27–28]. Водночас В. Божко досліджує правовий механізм взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, акцентуючи увагу на трансформації адміністративно-правових механізмів координації [3, с. 9–11].

Окремі аспекти форм і принципів взаємодії органів публічної влади висвітлені в працях Р. Панчишина, який досліджував поняття та форми взаємодії органів місцевого самоврядування і місцевих органів державної виконавчої влади [4, с. 111]. Значний науковий інтерес становлять також роботи, присвячені проблемам міжрівневої координації суб'єктів публічної влади, функціонуванню системи публічного управління в умовах децентралізації та забезпеченню стійкості територіальних громад у кризових умовах. Зокрема, В. Куйбіда й А. Ткачук досліджують трансформацію системи місцевого самоврядування в умовах адміністративно-територіальної реформи та акцентують увагу на необхідності посилення координації між центральними органами виконавчої влади та територіальними громадами в процесі реалізації державної політики [5].

Попри значну кількість наукових праць, проблематика взаємодії Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування досі не отримала комплексного адміністративно-правового дослідження. Особливо це стосується питань нормативно-правового забезпечення координації у сфері формування, зберігання та використання державних резервів, адміністративних процедур міжвідомчої взаємодії, функціонування механізмів ресурсного забезпечення територіальних громад в умовах воєнного стану та цифрової трансформації системи публічного управління. Вказані обставини свідчать про актуальність обраної теми дослідження та необхідність вироблення нових наукових підходів до вдосконалення адміністративно-правового механізму взаємодії суб'єктів публічної адміністрації у сфері управління державними резервами.

Метою статті є комплексне дослідження особливостей взаємодії Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування крізь призму адміністративно-правового регулювання, визначення проблем функціонування відповідного механізму взаємодії та формування науково обґрунтованих пропозицій щодо його вдосконалення.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження: розкрити поняття взаємодії в системі публічного адміністрування як адміністративно-правової категорії; визначити сутність, ознаки та принципи взаємодії між Державним агентством з управління резервами України та органами місцевого самоврядування; дослідити нормативно-правові засади взаємодії суб'єктів пу-

блічної адміністрації; охарактеризувати організаційно-правові форми взаємодії; проаналізувати особливості функціонування механізму взаємодії в умовах воєнного стану; виявити проблемні аспекти адміністративно-правового забезпечення відповідної діяльності та запропонувати шляхи їх вирішення.

Наукова новизна дослідження полягає у формуванні комплексного адміністративно-правового підходу до аналізу взаємодії Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування як складової системи публічного адміністрування. У статті запропоновано авторське бачення сутності та форм взаємодії у сфері управління державними резервами, удосконалено підходи до визначення адміністративно-правового статусу суб'єктів відповідної взаємодії, а також обґрунтовано напрями модернізації нормативно-правового й організаційного забезпечення координації органів публічної влади в умовах сучасних безпекових викликів і цифрової трансформації державного управління.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, застосування яких зумовлено предметом, метою та завданнями статті. Дослідження особливостей взаємодії Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування здійснювалося з позицій сучасної доктрини адміністративного права та теорії публічного адміністрування, що дозволило розглянути відповідну взаємодію як комплексне адміністративно-правове явище.

У процесі дослідження використано *діалектичний* і *системний* методи, завдяки яким проаналізовано розвиток і трансформацію механізмів взаємодії суб'єктів публічної адміністрації в умовах децентралізації та воєнного стану, а також визначено місце Державного агентства з управління резервами України в системі органів виконавчої влади. *Формально-юридичний* метод застосовано для аналізу Конституції України, законів України, підзаконних нормативно-правових актів та інших джерел адміністративного законодавства, що регламентують діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері управління резервами.

Структурно-функціональний метод дав можливість охарактеризувати основні форми взаємодії між суб'єктами публічної влади, зокрема координаційну, інформаційну, ресурсну та контрольну. Використання *порівняльно-правового* методу дозволило дослідити сучасні підходи до міжвідомчої координації та функціонування систем державних резервів у кризових умовах. Крім того, метод *правового моделювання* застосовано для формування авторських пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-правового механізму взаємодії між Державним агентством з управління резервами України й органами місцевого самоврядування.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1. Теоретико-правові засади дослідження взаємодії суб'єктів публічної адміністрації у сфері управління державними резервами

У сучасній адміністративно-правовій доктрині категорія «взаємодія» посідає одне з ключових місць у дослідженні функціонування системи публічного адміністрування. Це зумовлено тим, що ефективність реалізації публічних функцій держави безпосередньо залежить не лише від належного правового статусу окремих органів, а й від узгодженості їх діяльності. Відтак взаємодія в системі публічного адміністрування постає як складне багаторівневе явище, що охоплює як організаційні, так і правові аспекти координації діяльності суб'єктів владних повноважень.

На нашу думку, взаємодію доцільно розглядати як урегульовану нормами адміністративного права узгоджену діяльність суб'єктів публічної адміністрації, спрямовану на досягнення спільної мети шляхом поєднання їх компетенцій, ресурсів та управлінських рішень. Такий підхід дозволяє відмежувати взаємодію від суміжних категорій, зокрема підпорядкування або координації, підкреслюючи її горизонтально-вертикальну природу та функціональну спрямованість. У цьому контексті взаємодія виступає не лише інструментом управління, а й самостійною адміністративно-правовою формою реалізації публічної влади.

Сутність взаємодії між органами виконавчої влади, зокрема Державним агентством з управління резервами України, та органами місцевого самоврядування полягає в забезпеченні балансу між централізованим управлінням державними ресурсами та автономією територіальних громад. З одного боку, Державне агентство реалізує державну політику в сфері формування та використання матеріальних резервів, що передбачає наявність владних повноважень і управлінської ієрархії. З іншого боку, органи місцевого самоврядування здійснюють самостійне вирішення питань місцевого значення, що закріплено на конституційному рівні.

У цьому контексті взаємодія зазначених суб'єктів характеризується низкою специфічних ознак. По-перше, вона має публічно-владний характер, оскільки здійснюється у сфері реалізації державної політики. По-друге, взаємодія є функціонально обумовленою, адже виникає з необхідності вирішення конкретних управлінських завдань, зокрема забезпечення потреб населення в кризових умовах. По-третє, вона має змішаний характер, поєднуючи елементи як субординації, так і координації. По-четверте, взаємодія носить процедурний характер, реалізуючись через визначені адміністративні процедури та форми управлінської діяльності.

Важливе значення для розуміння природи взаємодії має аналіз її принципів. Принцип законності означає, що всі дії суб'єктів взаємодії повинні ґрунтуватися на нормах Конституції та законів України, що забезпечує правову визначеність і передбачуваність управлінських рішень. Принцип субсидіарності передбачає,

що повноваження повинні реалізовуватися на найближчому до громадянина рівні, якщо це не суперечить ефективності їх виконання. Це особливо актуально у відносинах між центральними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування [6, с. 26–45].

Принцип координації відображає необхідність узгодження дій суб'єктів взаємодії, що досягається через спільне планування, обмін інформацією та погодження управлінських рішень. Принцип відповідальності означає, що кожен суб'єкт несе юридичну відповідальність за результати своєї діяльності в межах компетенції. Принцип інформаційної відкритості забезпечує прозорість взаємодії, доступ до інформації та можливість контролю з боку суспільства [7, с. 54–55].

Розкриваючи види взаємодії, слід зазначити, що у сфері управління державними резервами вони мають чітко виражений функціональний характер. Координаційна взаємодія передбачає узгодження стратегічних і тактичних рішень щодо формування та використання резервів. Інформаційна взаємодія полягає в обміні даними про потреби територіальних громад, наявні ресурси та можливості їх використання. Контрольна взаємодія забезпечує моніторинг ефективності використання резервів і дотримання встановлених процедур. Ресурсна взаємодія, у свою чергу, пов'язана із безпосереднім розподілом і використанням матеріальних цінностей державного резерву [4, с. 111–112].

Що стосується місце Державного агентства з управління резервами України в системі органів виконавчої влади, то воно визначається його спеціальною компетенцією у сфері державного матеріального резерву. Агентство виступає центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Його адміністративно-правовий статус характеризується наявністю владних повноважень, спеціальної компетенції, а також відповідальності за реалізацію державної політики у відповідній сфері.

Водночас органи місцевого самоврядування мають особливу правову природу, яка відрізняє їх від органів виконавчої влади. Вони є самостійними суб'єктами публічної влади, що діють від імені територіальних громад і наділені власною компетенцією. Їх діяльність не входить до системи органів виконавчої влади, що забезпечує інституційну автономію та можливість самостійного вирішення питань місцевого значення.

2.2. Нормативно-правове забезпечення взаємодії Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування

Що стосується нормативно-правових засад взаємодії Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування, то, на нашу думку, вони формуються в межах багаторівневої системи правового регулювання, що включає конституційні норми, законодавчі акти та підзаконні нормативні документи. Така ієрархічна побудова забезпечує як загальну правову рамку функ-

ціонування суб'єктів публічної адміністрації, так і конкретизацію їх повноважень і процедур взаємодії. При цьому саме системний підхід до аналізу зазначених актів дозволяє виявити не лише формально визначені зв'язки, а й реальні механізми їх практичної реалізації.

Конституційний рівень правового регулювання визначає фундаментальні засади взаємодії через закріплення принципів організації публічної влади, розмежування повноважень між державою та місцевим самоврядуванням, а також гарантій їх діяльності. Зокрема, Основний Закон України встановлює, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють свої повноваження в межах, визначених Конституцією і законами України, що створює правову основу для їх взаємодії. Водночас закріплення принципів місцевого самоврядування як самостійної форми здійснення публічної влади обумовлює необхідність узгодження централізованих управлінських рішень із інтересами територіальних громад [8].

Законодавчий рівень деталізує конституційні положення та визначає конкретні правові механізми взаємодії. Важливе значення в цьому контексті має законодавство про державні резерви, яке регламентує порядок формування, зберігання та використання резервів, а також визначає повноваження відповідних органів виконавчої влади [9]. У свою чергу, законодавство про місцеве самоврядування встановлює компетенцію органів місцевого самоврядування щодо забезпечення життєдіяльності територіальних громад, що об'єктивно зумовлює їх участь у процесах використання державних резервів, особливо в умовах надзвичайних ситуацій [10].

Підзаконний рівень правового регулювання забезпечує конкретизацію та деталізацію механізмів взаємодії. Постанови Кабінету Міністрів України визначають організаційні засади функціонування Державного агентства з управління резервами України, порядок використання резервів, а також процедури взаємодії з іншими органами. Відомчі нормативні акти, у свою чергу, регламентують внутрішні аспекти діяльності та координації, що дозволяє забезпечити оперативність управлінських рішень [11].

Окрему роль відіграє законодавство у сфері правового режиму воєнного стану, яке істотно трансформує механізми взаємодії між суб'єктами публічної влади. В умовах воєнного стану відбувається перерозподіл повноважень на користь органів державної влади, що супроводжується посиленням координаційних функцій та обмеженням автономії місцевого самоврядування. У такій ситуації взаємодія набуває більш імперативного характеру, що відображає пріоритет забезпечення національної безпеки та оборони [12].

Повноваження Державного агентства з управління резервами України визначаються його адміністративно-правовим статусом як центрального органу виконавчої влади зі спеціальною компетенцією. Основними напрямами діяльності Агентства є формування державного матеріального резерву, забезпечення його

зберігання, оновлення та використання відповідно до встановлених процедур. Зазначені повноваження мають комплексний характер і включають як нормотворчі, так і управлінські функції.

У сфері формування резервів Агентство здійснює планування обсягів і номенклатури матеріальних цінностей, що підлягають накопиченню, з урахуванням потреб держави та можливих кризових сценаріїв. У сфері зберігання воно забезпечує організацію системи збереження матеріальних ресурсів, включаючи контроль за їх якістю та станом. У сфері використання резервів Агентство приймає рішення щодо їх відпуску, що нерозривно пов'язано із взаємодією з іншими суб'єктами публічної адміністрації, зокрема органами місцевого самоврядування [13]. Особливістю повноважень Агентства є їх спрямованість на забезпечення публічних інтересів загальнодержавного значення, що обумовлює необхідність координації з регіональним і місцевим рівнями управління. Водночас наявність владних повноважень дозволяє Агентству виступати ініціатором і координатором взаємодії, що підкреслює його ключову роль у системі управління державними резервами.

У свою чергу, компетенція органів місцевого самоврядування в контексті взаємодії з Державним агентством з управління резервами України визначається їх функціональним призначенням як суб'єктів, відповідальних за забезпечення життєдіяльності територіальних громад. Законодавство закріплює за ними повноваження у сферах житлово-комунального господарства, соціального захисту, цивільного захисту й інших напрямів, що безпосередньо пов'язані з використанням матеріальних ресурсів.

Особливого значення набуває участь органів місцевого самоврядування в ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, де використання державних резервів є одним із ключових інструментів реагування. У таких умовах вони виступають не лише споживачами ресурсів, але й активними учасниками процесу їх розподілу та використання, що зумовлює необхідність тісної взаємодії з центральними органами виконавчої влади.

Водночас компетенція органів місцевого самоврядування характеризується певною автономією, що проявляється в праві самостійного прийняття рішень у межах власних повноважень. Це створює передумови для виникнення як конструктивної взаємодії, так і потенційних конфліктів інтересів, що потребує чіткого нормативного врегулювання.

На нашу думку, нормативні підстави взаємодії Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування можуть бути класифіковані на прямі й опосередковані. Прямі підстави передбачають безпосереднє закріплення обов'язку або права на взаємодію в нормативно-правових актах. До них належать положення законодавства, що визначають порядок використання державних резервів, участь органів місцевого самоврядування у відповідних процесах, а також механізми координації діяльності.

Опосередковані підстави взаємодії випливають із загальних норм, що визначають повноваження суб'єктів публічної адміністрації й їх обов'язок діяти в інтересах держави та територіальних громад. Вони не містять прямого припису щодо взаємодії, однак створюють правове підґрунтя для її здійснення. Саме такі норми забезпечують гнучкість адміністративно-правового регулювання, дозволяючи адаптувати взаємодію до конкретних умов і потреб. Важливою особливістю нормативних підстав взаємодії є їх фрагментарний характер, що проявляється у відсутності єдиного системного акта, який би комплексно регулював відповідні відносини. Це обумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства з метою підвищення ефективності взаємодії між суб'єктами публічної адміністрації.

2.3. Організаційно-правові механізми взаємодії Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування

Що стосується організаційно-правових форм взаємодії Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування, то, на нашу думку, це питання потребує виходу за межі формально-юридичного аналізу та врахування реальних управлінських практик, що склалися у сфері публічного адміністрування. Саме через відповідні форми взаємодії відбувається практична реалізація повноважень суб'єктів, що були визначені на нормативному рівні, а також забезпечується узгодженість їх діяльності в умовах динамічних суспільних викликів.

Однією з базових форм взаємодії виступає укладення угод про співпрацю між центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Хоча законодавство України не завжди прямо передбачає такі угоди як обов'язковий елемент взаємодії у сфері державного резерву, практика міжінституційної кооперації свідчить про їх важливу роль у врегулюванні конкретних аспектів спільної діяльності. На нашу думку, такі угоди можуть визначати правильний порядок обміну інформацією, необхідні механізми реагування на кризові ситуації, а також особливості законного використання матеріальних ресурсів у визначених межах певних територіальних громад.

Крім того, важливою формою взаємодії також є здійснення спільного планування та проведення заходів щодо формування та використання державних резервів. Саме в межах цієї форми відбувається необхідне узгодження наявних потреб територіальних громад із загальнодержавною політикою у сфері державних резервів, що дозволяє забезпечити більш раціональне використання ресурсів, а також підвищити рівень готовності до надзвичайних ситуацій. Більш того, таке планування має особливе значення в умовах воєнного стану, коли потреби регіонів можуть змінюватися вкрай динамічно.

Ще однією важливою формою взаємодії є інформаційний обмін, який забезпечує циркуляцію даних про стан резервів, потреби територіальних громад, на-

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

явні ресурси та можливості їх використання. Інформаційна взаємодія є основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, а також виступає передумовою для реалізації інших форм взаємодії. Наприклад, у сфері цивільного захисту функціонує система оперативного інформування про надзвичайні ситуації, яка реалізує можливість обміну даними між центральними органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування. На нашу думку, такий обмін дозволяє своєчасно та комплексно реагувати на сучасні загрози та приймати законні й обґрунтовані управлінські рішення щодо використання наявних резервів.

Крім того, доволі суттєве значення для здійснення такої взаємодії мають координаційні наради та міжвідомчі робочі групи, проведення яких дозволяє оперативно узгоджувати позиції між різними суб'єктами публічної адміністрації. Такі організаційні форми забезпечують гнучкість управління та можливість швидкого реагування на зміну умов. Вони є особливо актуальними в умовах кризових ситуацій, коли необхідна швидка мобілізація ресурсів і прийняття колективних рішень. Прикладом є діяльність регіональних комісій із питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій (ТЕБ і НС), до складу яких входять представники органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Саме на таких засіданнях приймаються рішення щодо залучення ресурсів державного резерву, визначаються пріоритети їх використання та координуються дії відповідних служб [14].

Окрім зазначених форм, доцільно виокремити також такі форми взаємодії, як спільні перевірки, консультації, участь представників органів місцевого самоврядування в розробленні управлінських рішень, а також залучення їх до процесів контролю за використанням резервів. Сукупність цих форм свідчить про багатовимірний характер взаємодії, яка не обмежується виключно формальними процедурами, а включає широкий спектр управлінських практик.

У свою чергу варто наголосити, що наведені організаційно-правові форми взаємодії набувають реального змісту лише за умови їх процесуального забезпечення, що здійснюється через систему адміністративних процедур. Саме процедури визначають послідовність дій суб'єктів взаємодії, порядок прийняття рішень, а також механізми їх реалізації та контролю.

У сфері управління державними резервами адміністративні процедури охоплюють, зокрема, порядок формування запитів на використання резервів, їх погодження, прийняття відповідних управлінських рішень і контроль за їх виконанням. Участь органів місцевого самоврядування в цих процедурах забезпечує врахування місцевих потреб і специфіки конкретних територій. Особливого значення має правильна організована координація діяльності суб'єктів, що включає погодження рішень, проведення консультацій, а також застосування за потреби механізмів контролю. За таких умов процедури виступають не лише інструментом реалізації повноважень, але і при цьому гарантією дотримання основних прин-

ципів, як-то законності, прозорості та відповідальності. Більш того, чітке визначення порядку дій, строків і відповідальних осіб дозволяє мінімізувати ризики дублювання функцій, перевищення повноважень або бездіяльності.

Крім того, варто наголосити, що сьогодні, розвиток публічного адміністрування характеризується активним упровадженням сучасних цифрових технологій, які доволі суттєво трансформують форми та механізми взаємодії між суб'єктами публічної влади. У сфері управління державними резервами цифровізація виступає важливим чинником підвищення ефективності управлінських процесів і забезпечення їх прозорості. Електронне урядування створює передумови для автоматизації процесів обміну інформацією, що дозволяє значно скоротити час прийняття рішень і зменшити вплив людського фактору. Використання інформаційних систем обліку резервів забезпечує оперативний доступ до даних про наявні ресурси, їх стан і можливості використання, що є критично важливим у кризових ситуаціях [15].

Важливим напрямом цифровізації є інтеграція інформаційних систем різних суб'єктів публічної адміністрації, що дозволяє забезпечити єдиний інформаційний простір. Такий підхід сприяє підвищенню узгодженості управлінських рішень і мінімізації ризиків інформаційної асиметрії. Водночас упровадження цифрових технологій потребує належного нормативного забезпечення, зокрема у сфері захисту інформації та персональних даних. Таким чином, цифровізація виступає не лише технічним інструментом, а й важливим елементом адміністративно-правового механізму взаємодії, що забезпечує його адаптацію до сучасних умов і підвищення ефективності функціонування [16, с. 27–28].

2.4. Особливості взаємодії Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану і кризових ситуацій

Крім того, важливим є питання такої взаємодії в умовах воєнного стану та кризових ситуацій. Адже запровадження воєнного стану в Україні зумовило істотну трансформацію адміністративно-правових механізмів взаємодії між суб'єктами публічної адміністрації, зокрема між органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування. Якщо у звичайних умовах така взаємодія базується на принципах координації, субсидіарності та відносної автономії, то в умовах воєнного стану відбувається її переорієнтація на імперативно-координаційну модель, що передбачає домінування централізованих управлінських рішень. Це пояснюється необхідністю забезпечення оперативності реагування, єдності управління та концентрації ресурсів для досягнення стратегічних цілей держави.

У цьому контексті адміністративно-правові механізми взаємодії набувають ознак мобілізаційного управління, що проявляється в спрощенні процедур, скороченні строків прийняття рішень і розширенні дискреційних повноважень орга-

нів державної влади. Водночас така трансформація не скасовує необхідності правового регулювання, а навпаки – підвищує вимоги до його чіткості й узгодженості.

В умовах воєнного стану відбувається суттєве розширення повноважень органів державної влади, що безпосередньо впливає на характер взаємодії з органами місцевого самоврядування. Зокрема, органи виконавчої влади отримують додаткові повноваження щодо управління ресурсами, координації діяльності інших суб'єктів і прийняття обов'язкових до виконання рішень. Одночасно спостерігається обмеження автономії місцевого самоврядування, яке проявляється в передачі частини його повноважень військовим адміністраціям або іншим державним органам. Такий підхід має тимчасовий характер і обумовлений необхідністю забезпечення національної безпеки, однак він змінює баланс між рівнями публічної влади та впливає на механізми їх взаємодії [17, с. 73–74].

Однією з ключових особливостей взаємодії в досліджуваній сфері є оперативне використання державних резервів для забезпечення потреб територіальних громад. У кризових умовах, зокрема під час воєнного стану, значно зростає роль Державного агентства з управління резервами України як координатора процесу розподілу матеріальних ресурсів. Практика свідчить, що рішення щодо використання резервів приймаються в максимально стислі строки, часто за спрощеними процедурами, що дозволяє оперативно реагувати на потреби населення. Така модель взаємодії характеризується високим рівнем взаємозалежності та необхідністю постійного обміну інформацією.

Особливе місце в системі взаємодії в умовах воєнного стану займають військові адміністрації, які виступають проміжною ланкою між центральними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування. Їх діяльність спрямована на забезпечення реалізації державної політики на відповідних територіях, а також на координацію дій різних суб'єктів публічної адміністрації. Військові адміністрації наділені широкими повноваженнями, включаючи право приймати обов'язкові до виконання рішення, координувати діяльність органів місцевого самоврядування та забезпечувати використання державних ресурсів. У контексті управління резервами вони відіграють ключову роль у визначенні пріоритетів використання ресурсів та організації їх розподілу [12].

Аналіз практики взаємодії в період воєнного стану дозволяє виокремити низку характерних тенденцій. По-перше, спостерігається підвищення рівня централізації управління, що забезпечує швидкість прийняття рішень, але водночас знижує рівень автономії місцевого самоврядування. По-друге, зростає значення неформальних механізмів взаємодії, зокрема оперативних комунікацій і координаційних нарад. По-третє, відзначається активне залучення органів місцевого самоврядування до процесів реалізації державної політики, що свідчить про їх важливу роль у забезпеченні життєдіяльності територіальних громад. По-

четверте, спостерігається інтеграція різних рівнів публічної влади в межах єдиної системи реагування на кризові ситуації.

2.5. Проблеми та перспективи вдосконалення адміністративно-правового механізму взаємодії Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування

Попередній аналіз організаційно-правових форм і особливостей взаємодії в кризових умовах дає підстави стверджувати, що, попри наявність нормативної бази та сформованих управлінських практик, відповідний механізм не є цілісним і позбавленим суперечностей. Однією з базових проблем виступає нечіткість розмежування повноважень між Державним агентством з управління резервами України та органами місцевого самоврядування. Законодавство лише фрагментарно визначає їх роль у процесах формування, розподілу та використання державних резервів, що призводить до виникнення ситуацій правової невизначеності, особливо в умовах кризових навантажень. Зокрема, нечіткість розмежування повноважень підтверджується ситуаціями, коли рішення щодо відпуску матеріальних цінностей приймаються на центральному рівні без достатнього врахування локальних потреб або можливостей їх реалізації на місцях. Прикладом є централізоване рішення про відпуск значних обсягів матеріальних ресурсів (зокрема пального, зерна, продовольства) із державного резерву для потреб оборони й інших сфер, що потребувало оперативної координації з регіонами, однак не завжди супроводжувалося чіткими алгоритмами взаємодії з місцевими органами [18, с. 122].

Іншою суттєвою проблемою є недостатній рівень координації між суб'єктами взаємодії. Відсутність єдиних процедур узгодження управлінських рішень, а також чітко визначених каналів комунікації зумовлює несвоєчасність або неузгодженість дій. Це особливо проявляється в ситуаціях, що потребують оперативного реагування, де навіть незначні затримки можуть мати суттєві наслідки для забезпечення потреб населення. У перші місяці повномасштабної агресії, коли виникала потреба швидкого розподілу ресурсів, практика показала, що відсутність єдиного координаційного механізму в сфері резервів ускладнювала узгодження дій між центральними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, що підтверджується урядовими оцінками стану системи державного резерву як такої, що потребує докорінного реформування.

Важливим аспектом проблематики є інформаційна фрагментарність, що проявляється у відсутності єдиного інформаційного простору між органами державної влади та місцевого самоврядування. Дані про наявні ресурси, їх стан і потреби територіальних громад часто є розпорошеними або несистематизованими, що ускладнює прийняття ефективних управлінських рішень. Зокрема, у процесі управління резервами виявлялися випадки накопичення товарів, що не відповідали актуальним потребам або втратили свою актуальність, що свідчить про відсутність належного інформаційного обміну між суб'єктами, відповідальними

за формування резервів і визначення реальних потреб населення. Прикладом є багаторічне накопичення певних видів продукції, що в подальшому підлягала утилізації [19].

Окремо слід виокремити проблему дублювання функцій, яка виникає внаслідок нечіткого визначення компетенції суб'єктів. У практиці публічного адміністрування це проявляється в паралельному виконанні однакових або схожих функцій різними органами, що призводить до нераціонального використання ресурсів і зниження ефективності управління. Наприклад, рішення про продаж значних обсягів зерна або іншого майна, що тривалий час зберігалося без належного використання, свідчить про недосконалість механізмів планування та координації [20].

Не менш значущою є недосконалість нормативної бази, яка характеризується відсутністю комплексного підходу до регулювання взаємодії. Наявні нормативно-правові акти не формують єдиної системи, що ускладнює їх практичне застосування та створює передумови для різного тлумачення норм. Зокрема, було встановлено, що чинна модель державного резерву не відповідає сучасним викликам, включаючи воєнні загрози, що обумовило розроблення нової стратегії реформування [21].

На нашу думку, причини зазначених проблем мають комплексний характер і зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. До об'єктивних слід віднести складність самої системи публічного адміністрування, що поєднує різні рівні влади, а також динамічність суспільних процесів, які потребують постійної адаптації управлінських механізмів. У цьому контексті законодавство не завжди встигає за змінами практики, що призводить до виникнення прогалин і колізій.

Серед наявних суб'єктивних причин важливу роль відіграє недостатній рівень інституційної спроможності окремих органів, що проявляється у відсутності належних кадрових, технічних та організаційних ресурсів. Це ускладнює реалізацію навіть тих повноважень, які прямо передбачені законодавством. Крім того, слід ураховувати вплив наявних кризових умов, зокрема воєнного стану, які посилюють існуючі проблеми та створюють нові виклики.

Вирішення зазначених проблем потребує комплексного підходу, що включає як нормативно-правові, так і організаційні заходи. Одним із ключових напрямів є внесення змін до законодавства з метою чіткого розмежування повноважень між суб'єктами взаємодії та визначення процедур їх реалізації. Це дозволить підвищити рівень правової визначеності та зменшити ризики дублювання функцій. Мовиться про стандартизацію процесів прийняття рішень, визначення чітких строків їх реалізації, а також запровадження механізмів контролю за виконанням. У цьому контексті значний потенціал має Закон України «Про адміністративну процедуру», який закладає основу для формування єдиних стандартів управлінської діяльності [22].

Не менш важливим є використання та впровадження цифрових платформ взаємодії, які дозволяють створити єдиний інформаційний простір і забезпечити оперативний обмін даними, зокрема використання електронних аукціонів для реалізації матеріальних цінностей державного резерву через систему «Прозорро. Продажі» [23]. Використання сучасних інформаційних технологій сприятиме підвищенню прозорості, ефективності й узгодженості управлінських рішень.

Підвищення рівня інституційної спроможності органів публічної адміністрації також є необхідною умовою вдосконалення взаємодії. Це передбачає розвиток кадрового потенціалу, удосконалення організаційної структури та забезпечення належного матеріально-технічного забезпечення.

Крім того, значущим є вдосконалення механізмів планування, зокрема шляхом залучення органів місцевого самоврядування до визначення потреб територіальних громад. Практика свідчить, що саме на місцевому рівні формується найбільш точне уявлення про потреби населення, що має бути враховано при формуванні державних резервів.

Окрему увагу слід приділити розвитку механізмів міжрівневої координації, які забезпечують узгодженість дій різних суб'єктів публічної влади. Йдеться про створення постійно діючих координаційних органів, удосконалення процедур взаємодії та запровадження механізмів спільного планування.

Узагальнюючи викладене, доцільно сформулювати низку авторських пропозицій, спрямованих на оптимізацію взаємодії між Державним агентством із управління резервами України та органами місцевого самоврядування. По-перше, необхідно розробити та прийняти комплексний нормативно-правовий акт, який би системно врегулював питання взаємодії у сфері управління державними резервами, визначав форми, процедури та принципи взаємодії, а також закріпив положення щодо відповідальності суб'єктів. По-друге, доцільно вважається створити сучасну й інтегровану цифрову платформу для управління державними резервами, яка належно забезпечуватиме доступ до всієї актуальної інформації для суб'єктів такої взаємодії. Це має дозволити підвищити оперативність прийняття необхідних рішень і високу ефективність використання державних ресурсів. По-третє, слід запровадити чіткі процедури координації дій саме в нинішніх кризових умовах, наприклад необхідним вважається визначення алгоритмів взаємодії між центральними органами, військовими адміністраціями й органами місцевого самоврядування. По-четверте, слід запровадити обов'язкові механізми участі органів місцевого самоврядування в процесах планування та використання державних резервів, з метою врахування потреб територіальних громад. По-п'яте, потрібно забезпечити регулярне оновлення резервів із урахуванням реальних потреб, що дозволить уникнути накопичення застарілих або непридатних ресурсів. Загалом оптимізація взаємодії потребує системного підходу, який поєднує вдосконалення нормативно-правової бази, розвиток організаційних механізмів і впровадження

сучасних технологій управління, а також підтверджує необхідність її комплексного реформування та вдосконалення.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження встановлено, що взаємодія Державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування є складним багаторівневим адміністративно-правовим механізмом, спрямованим на забезпечення належного функціонування системи публічного адміністрування в сфері формування, зберігання та використання державних резервів. Така взаємодія має комплексний характер і реалізується через координаційні, інформаційні, контрольні та ресурсні форми діяльності, які поєднують елементи виконавчо-розпорядчого впливу, міжінституційної координації та публічно-сервісного забезпечення потреб територіальних громад. Ефективність відповідної взаємодії безпосередньо залежить від належного нормативно-правового регулювання, чіткого розмежування компетенції суб'єктів публічної влади, дотримання принципів законності, субсидіарності, інформаційної відкритості та відповідальності, а також від рівня організаційної та функціональної узгодженості між центральними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування.

Водночас проведений аналіз дозволив установити, що сучасний стан адміністративно-правового забезпечення такої взаємодії характеризується наявністю низки системних проблем, серед яких особливого значення набувають фрагментарність нормативної бази, недостатня інституційна координація, дублювання окремих функцій, обмеженість цифрової інтеграції та відсутність уніфікованих адміністративних процедур взаємодії. В умовах воєнного стану та кризових ситуацій зазначені проблеми набувають особливої актуальності, оскільки безпосередньо впливають на оперативність прийняття управлінських рішень і забезпечення життєдіяльності територіальних громад. У зв'язку з цим необхідним вбачається вдосконалення адміністративно-правового механізму взаємодії шляхом системного оновлення законодавства, розвитку цифрових платформ обміну інформацією, впровадження сучасних адміністративних процедур координації та посилення міжрівневої взаємодії суб'єктів публічної адміністрації. Запропоновані в дослідженні підходи спрямовані на підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері управління резервами та формування більш стійкої моделі публічного адміністрування в умовах сучасних безпекових викликів.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Антонюк О. Взаємодія органів виконавчої влади на базовому рівні у процесі оптимізації повноважень органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. №71. С. 210–215. URL: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2022.71.35

[2] Прокопенко С. Л. Взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері надання адміністративних послуг у контексті децентралізації та цифровізації. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2024. №2. С. 25–30. URL: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.2.4

[3] Божко В. Правовий механізм взаємодії органів місцевого самоврядування із органами державної влади україни в умовах воєнного стану. *Полтавський правовий часопис*. 2022. №1. С. 5–18. URL: https://plr.nlu.edu.ua/article/view/287724/285664.

[4] Панчишин Р. І. Поняття та форми взаємодії органів місцевого самоврядування і місцевих органів державної виконавчої влади. *Право і суспільство*. 2018. Т. 2. №6. С. 108–113. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5a3a8b32-7498-4bbb-a82b-b3a21a7a6680/content.

[5] Gov.ua Державні сайти України: URL: https://decentralization.gov.ua/

[6] Куйбіда В. С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування : монографія. Київ : МАУП, 2004. 432 с. URL: https://uu.edu.ua/upload/Osvita/Navch_metod_d_t/Navch_metod_materiali/Politologiya/Principi_i_metodi_kuybida.pdf

[7] Барвіненко В. Д. До питання класифікації принципів місцевого самоврядування як інституту адміністративного права. *Галицькі студії.* 2023. №4. С. 53–57. URL: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-4-8

[8] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (станом на 01.01.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

[9] Про державні резерви : Закон України від 09.08.2023 №3310-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3310–20#Text

[10] Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР (станом на 12.04.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text

[11] Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : постанова Каб. Міністрів України від 10.09.2014 №442 (станом на 27.02.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442–2014-п#Text

[12] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 №389-VIII (станом на 04.03.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text

[13] Про затвердження Положення про Державне агентство з управління резервами України : постанова Каб. Міністрів України від 15.04.2025 №435 (станом на 24.07.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–2025-п#Text

[14] Про затвердження Типового положення про регіональну та місцеву комісію з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій : постанова Каб. Міністрів України від 17.06.2015 №409 (станом на 05.02.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409–2015-п#Text

[15] Міністерство цифрової трансформації України. URL: https://thedigital.gov.ua/

[16] Прокопенко С. Л. Взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері надання адміністративних послуг у контексті децентралізації та цифровізації. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2024. №2. С. 25–30. URL: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.2.4

[17] Шаповал Р. В. Деякі питання адміністративно-правового регулювання повноважень органів місцевого самоврядування під час дії адміністративного режиму воєнного

стану. *Інтернаука. Серія «Юридичні науки»*. 2022. №3(85). С. 69–79. URL: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-3-10825

[18] Про погодження рішення Кабінету Міністрів України про відпуск матеріальних цінностей із незнижуваного запасу державного матеріального резерву : постанова Верхов. Ради України від 29.05.2023 №3121-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3121–20#Text

[19] Міністерство економіки рекомендує не закуповувати м'ясні консерви до державного резерву. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/17181695-52ff-4f6d-82c9-e6b417047620?lang=uk-UA&title=DerzhavnogoRezervu

[20] Interfax-Ukraine. Держрезерв реалізує незатребуване майно, термін зберігання якого закінчився. *Інтерфакс-Україна*. URL: https://interfax.com.ua/news/economic/946206.html

[21] Шмигаль анонсував реформування державного резерву. *Львівський портал*. URL: https://portal.lviv.ua/news/2023/02/17/shmyhal-anonsuvav-reformuvannia-derzhavnoho-rezervu

[22] Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 №2073-IX (станом на 15.11.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073–20#Text

[23] В Україні змінили порядок продажу запасів Держрезерву. Мінфін – все про фінанси: новини, курси валют, банки. URL: https://minfin.com.ua/ua/2023/06/28/108138934/

REFERENCES

[1] Antonyuk, O. (2022). Interaction of executive authorities at the basic level in the process of optimizing the powers of local self-government bodies. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series «Law»*, 71, 210–215. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307–3322.2022.71.35

[2] Prokopenko, S. L. (2024). Interaction of state authorities and local self-government bodies in the field of providing administrative services in the context of decentralization and digitalization. *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*, 2, 25–30. Retrieved from https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.2.4

[3] Bozhko, V. (2022). Legal mechanism of interaction of local self-government bodies with state authorities of Ukraine under martial law. *Poltava legal journal,* 1, 5–18. Retrieved from https://plr.nlu.edu.ua/article/view/287724/285664.

[4] Panchyshyn, R. I. (2018). Concept and forms of interaction of local self-government bodies and local state executive bodies. *Law and Society*, 2(6), 108–113. Retrieved from https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5a3a8b32-7498-4bbb-a82b-b3a21a7a6680/content.

[5] *Gov.ua State websites of Ukraine*. Retrieved from https://decentralization.gov.ua/

[6] Kuybida, V. S. (2004). *Principles and methods of activity of local self-government bodies*, Kyiv: MAUP. Retrieved from https://uu.edu.ua/upload/Osvita/Navch_metod_d_t/Navch_metod_materiali/Politologiya/Principi_i_metodi_kuybida.pdf

[7] Barvinenko, V. D. (2023). On the issue of classification of principles of local self-government as an institute of administrative law. *Galician Studies*, 4, 53–57. Retrieved from https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-4-8

[8] Constitution of Ukraine (1996, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

[9] On State Reserves: Law of Ukraine (2023, September). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3310–20#Text

[10] On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine (1997, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text
[11] On the optimization of the system of central executive bodies: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 442 (2014, September). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442–2014-п#Text
[12] On the legal regime of martial law: Law of Ukraine (2015, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text
[13] On approval of the Regulations on the State Agency for Reserve Management of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 442 (2014, September). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442–2014-п#Text
[14] On approval of the Model Regulation on regional and local commissions on technogenic and environmental safety and emergencies: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 409 (2015, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409–2015-п#Text
[15] Ministry of Digital Transformation of Ukraine. Retrieved from https://thedigital.gov.ua/
[16] Prokopenko, S. L. (2024). Interaction of state authorities and local self-government bodies in the field of providing administrative services in the context of decentralization and digitalization. *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, and Law*, 2, 25–30. Retrieved from: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.2.4
[17] Shapoval, R. V. (2022). Some issues of administrative and legal regulation of the powers of local government bodies during the administrative regime of martial law. *Internauka. Series «Legal Sciences»,* 3(85), 69–79. Retrieved from https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-3-10825
[18] On approval of the decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the release of material values from the inexhaustible stock of the state material reserve: Resolution of the Supreme Court. Rada of Ukraine No. 3121-IX (2023, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3121–20#Text
[19] The Ministry of Economy recommends not purchasing canned meat for the state reserve. Retrieved from https://me.gov.ua/News/Detail/17181695-52ff-4f6d-82c9-e6b417047620?lang=uk-UA&title=DerzhavnogoRezervu
[20] Interfax-Ukraine. The State Reserve sells unclaimed property whose storage period has expired. *Interfax-Ukraine.* Retrieved from https://interfax.com.ua/news/economic/946206.html
[21] Shmyhal announced the reform of the state reserve. *Lviv portal.* Retrieved from https://portal.lviv.ua/news/2023/02/17/shmyhal-anonsuvav-reformuvannia-derzhavnoho-rezervu
[22] On the administrative procedure: Law of Ukraine (2022, February). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073–20#Text
[23] The procedure for selling the State Reserve's reserves has been changed in Ukraine. Ministry of Finance – all about finance: news, exchange rates, banks. Retrieved from https://minfin.com.ua/ua/2023/06/28/108138934/

В'ячеслав Станіславович Політанський
Доктор юридичних наук, старший дослідник
Провідний науковий співробітник сектору теоретико-методологічних
проблем організації державної влади
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування

Національної академії правових наук України
61002, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна
email: slavik777tom@gmail.com

Viacheslav S. Politanskyi
Doctor of Law, Senior Researcher
Leading Researcher Sector of Theoretical and Methodological
Problems of the Organization of State Power
Scientific Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61002, 80 Chernyshevska St., Kharkiv, Ukraine
email: slavik777tom@gmail.com

Ганна Миколаївна Зайкіна
Доктор юридичних наук, професор
Професор кафедри правового забезпечення та адміністрування транспортної діяльності
Український державний університет залізничного транспорту
61050, майдан Фейєрбаха, 7, Харків, Україна

Головний науковий співробітник сектору теоретико-методологічних
проблем організації державної влади
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
61002, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна
email: Anna-zaykina@ukr.net

Hanna M. Zaikina
Doctor of Law, Professor
Professor of the Department of Legal Support and Administration of Transport Activities
Ukrainian State University of Railway Transport
61050, 7 Feuerbach Sq., Kharkiv, Ukraine

Chief Researcher Sector of Theoretical and Methodological
Problems of the Organization of State Power
Scientific Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61002, 80 Chernyshevska St., Kharkiv, Ukraine
email: Anna-zaykina@ukr.net

Рекомендоване цитування: Політанський В. С., Зайкіна Г. М. Особливості взаємодії державного агентства з управління резервами України та органів місцевого самоврядування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 3. С. 135–156. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.135.

Suggested Citation: Politanskyi, V. S., & Zaikina, H. M. (2026). Features of the Interaction Between the State Agency for Reserves Management of Ukraine and Local Government Bodies. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 135–156. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.135.

Дата першого надходження статті до видання: 15.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.06.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 342.25
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.157

Костянтин Євгенович Соляннік
Кафедра державного будівництва
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-7586-2188

РЕФОРМА, ЩО НЕ ВІДБУЛАСЯ: ДО ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. *У статті знайшли відображення позиції автора щодо напрямків реформування законодавства України в сфері місцевого самоврядування. Вітчизняна історія становлення і розвитку муніципальної влади демонструє постійну увагу законодавця до її регламентування, про що, крім іншого, свідчать численні зміни до базових законів і галузевого законодавства, що регламентує компетенцію органів місцевого самоврядування в різних сферах місцевого господарства. Сучасна доктрина муніципального права акцентує на необхідності повної імплементації міжнародних і європейських стандартів в організації муніципальної влади, врахування досвіду й найкращих практик діяльності територіальних колективів розвинутих демократій, формування нової методології розподілу повноважень, заснованої на принципах субсидіарної й оптимальної децентралізації. Проте останні зміни до законодавства України свідчать про наявність різних підходів у розумінні природи муніципальної влади, її автономії та відповідальності перед територіальною громадою. Сучасний стан нормативно-правового регулювання в своїй змістовній складовій зберігає сформовані ще до набрання незалежності нашою державою наративи та теоретичні моделі окремих інститутів організації влади на місцях. Загальнодержавне регулювання, акти органів місцевого самоврядування містять достатньо значну кількість норм, що свідчать про «радянські» підходи в організації влади на місцях, другорядність у здійсненні владних повноважень муніципальними структурами порівняно з іншими інститутами публічної влади. Автором проведено аналіз чинних норм муніципального права, які збережені після 1997 року і є нормативною частиною Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Обґрунтовується позиція, що ці «відкладені зміни» законодавства можна характеризувати як нормативний бар'єр у розвитку муніципально-правових відносин у процесі становлення демократичних інституцій сучасної України, автономності та партнерських відносин між структурами громадянського суспільства, місцевого самоврядування та держави. Метою статті є аналіз існуючих у муніципально-правовій дійсності теоретичних моделей організації певних інститутів муніципального права, які були впроваджені протягом розбудови державності й організації місцевої влади в радянську добу й «автоматично» вбудовані в сучасне законодавство демократичної держави. Автор проводить дослідження окреслених об'єктів із огляду їх негативного впливу на становлення муніципальної влади в Україні та необхідності корегування законодавства шляхом усунення блокуючих норм і запровадження сучасних моделей. Обґрунтування здійснюється за допомогою методів виокремлення*

часткового серед загального, кількісних і якісних показників єдиного правового явища, порівняння правових інститутів минулого та сучасного в зарубіжних країнах та в Україні, окреслення закономірностей негативного впливу існуючих норм на організацію та діяльність органів місцевого самоврядування з оцінки їх демократичності й ефективності, а також теоретичного моделювання нових інститутів у муніципальному праві сучасної держави. Отримані результати дослідження використовуватимуться в нормотворчій діяльності парламенту України та представницьких органів місцевого самоврядування задля формування потужного інституту публічної влади, який повною мірою відповідатиме міжнародним і європейським стандартам.

Ключові слова: *реформа місцевого самоврядування; органи місцевого самоврядування; територіальна громада; децентралізація влади; інститут муніципального права.*

Kostyantyn Y. Solyannik

Department of State Construction
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-7586-2188

THE REFORM THAT DIDN'T HAPPEN: ON THE ISSUE OF LEGISLATIVE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Abstract. *The article reflects the author's position regarding the directions of reforming the legislation of Ukraine in the field of local self-government. The domestic history of the formation and development of municipal power demonstrates the legislator's constant attention to its regulation, which, among other things, is evidenced by numerous changes to the basic law and sectoral legislation regulating the competence of local self-government bodies in various spheres of the local economy. The modern doctrine of municipal law emphasizes the need for full implementation of international and European standards in the organization of municipal power, taking into account the experience and best practices of the activities of territorial collectives of developed democracies, forming a new methodology for the distribution of powers based on the principles of subsidiary and optimal decentralization. However, the latest changes to the legislation of Ukraine testify to various approaches in understanding the nature of municipal power, its autonomy and the responsibility of bodies exclusively to the territorial community. The current state of regulatory and legal regulation in its substantive component preserves the narratives and theoretical models of individual institutions of municipal power formed even before our state gained independence. National regulation, acts of local self-government bodies contain a fairly significant number of norms that testify to «Soviet» approaches in the organization of local government, secondary importance in the exercise of power by municipal structures compared to other institutions of public power. The author analyzed the current norms of municipal law, which were preserved after 1997 and are a normative part of the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine». The position is substantiated that these «delayed changes in the legislation can be characterized as a normative barrier in the development*

of municipal-legal relations in the process of formation of democratic institutions of modern Ukraine, autonomy and partnership relations between structures of civil society, local self-government and the state. The purpose of the article is to analyze the theoretical models of the organization of certain institutions of municipal law existing in the municipal legal reality, which were implemented during the organization of local government during the Soviet era of statehood development and «are automatically embedded in the modern legislation of a democratic state. The author conducts a study of the outlined objects in view of their negative impact on the establishment of municipal government in Ukraine and the need to adjust legislation by eliminating blocking norms and introducing modern models. The justification is carried out with the help of methods of distinguishing a single legal phenomenon from general, quantitative and qualitative indicators, comparing legal institutions of the past and present in foreign countries and in Ukraine, outlining the patterns of negative impact of existing norms on the organization and activity of local self-government bodies in assessing their democracy and efficiency, as well as theoretical modeling of new institutions in the municipal law of the modern state. The obtained research results will be used in the rule-making activities of the Parliament of Ukraine and representative bodies of local self-government for the formation of a powerful institution of public power that will fully meet international and European standards.

Keywords: *reform of local self-government; local self-government bodies; territorial community; decentralization of power; institution of municipal law.*

ВСТУП

Військова агресія проти української держави та державності змінила пріоритети законодавчого забезпечення розвитку відносин у сфері здійснення публічної влади в бік регламентування організації та діяльності в аспекті національної безпеки й оборони. На нашу думку, розвиток інститутів муніципальної влади протягом останніх років перебуває під залежністю перманентної загрози збереження їх автономності та демократичності, які стали основним дороговказом із набуттям незалежності для розвитку цього інституту публічної влади в управлінні територіями та взаємодії з інститутами громадянського суспільства. Однією із таких загроз сучасності є «одержавлення» муніципальної влади, формування в суспільній свідомості її другорядності при здійсненні народовладдя. Безумовно, вести мову про повноцінний розвиток місцевого самоврядування можна виключно в мирних умовах, проте, незважаючи на військову агресію, Україна має зберегти ті цінності, які український народ визнав у 1996 році, виборов протягом 2004–2014 років і вмонтував у державну сутність.

У науковій, науково-практичній літературі автори постійно акцентують увагу на необхідності повної імплементації норм Європейської хартії місцевого самоврядування, використання світового й європейського досвіду організації місцевого самоврядування та її органів тощо. Вважаючи цей інститут загальним демократичним напрацюванням і надбанням усіх демократичних країн, законодавство повинно максимально повно врахувати всі позитивні практики, що містить сучасна муніципально-правова думка, особливо що стосується країн із близькою до нас суспільно-політичною формацією та перехідними етапами державного будівництва

демократичної держави. Водночас власний досвід правової регламентації вже сьогодні дає підстави для корегування існуючого законодавства в сфері регламентації організації та діяльності органів місцевого самоврядування в Україні. Законодавство нашої держави в цій сфері протягом розвитку незалежності піддавалося постійним змінам. На різних рівнях державного механізму приймалися програмні документи щодо корегування існуючої моделі, відмови від «радянщини» в муніципальній владі, створення механізмів реалізації муніципальних прав громадян тощо. Проте вони не торкнулися концептуальних понять, що є визначними в організації влади територіальної громади, і продовжують нагадувати й сьогодні про радянські принципи організації представницьких органів, їх взаємодію з іншими суб'єктами влади, розподілу компетенції, участі населення, підстави конституційно-правової відповідальності тощо. Причиною цього явища є існуючий на момент прийняття базового закону брак власних практик, але, як головне, помилкове розуміння про ймовірну «автоматичну» зміну змісту відносин влади в місцевому самоврядуванні при інституалізації територіальних громад як первинних суб'єктів муніципальної влади.

Дійсно, із запровадженням нової моделі управління територіальним розвитком через місцеве самоврядування, були запроваджені нові для нашої дійсності політико-правові інститути, які й досі залишаються проблемними в їх теоретичному обґрунтуванні та правовому закріпленні, як-то: територіальна громада, форми участі членів територіальної громади в управлінні місцевими справами, статути громад, відповідальність органів і посадових осіб перед територіальною громадою та перед державою, питання місцевого значення, первинний і вторинний рівень місцевого самоврядування тощо. Проте нижче будуть окреслені ті правові приписи, які є напрацюванням діяльності місцевих рад народних депутатів радянської доби, а на сьогодні виступають блокуючим елементом у становленні повноцінного місцевого самоврядування.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Питаннями нормативного забезпечення діяльності територіальної громади та її органів приділено достатньо уваги з боку представників конституційно-правової й інших суміжних наук. Предметом наукових досліджень стають питання муніципально-правового регулювання форм здійснення муніципальних прав громадян і територіальної громади, форм реалізації безпосередньої демократії, взаємодії муніципальних структур із органами державної влади й інститутами громадянського суспільства, імплементації норм Європейської Хартії місцевого самоврядування, кодифікації муніципального законодавства, відповідність міжнародним стандартам вітчизняних інститутів місцевого самоврядування і т.д. Серед сучасних досліджень можна окреслити роботи М. Баймуратова [1], О. Батанова [2], І. Бодрової [3], В. Борденюка [4], О. Бориславської [5], П. Любченка [7], О. Лялюка [8], М. Пухтинського [11] та ін.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Дослідження здійснено з використанням загально-наукових і спеціальних методів наукового дослідження, які дали змогу провести системний аналіз існуючих правових моделей закріплення інститутів муніципального права сучасної України. Об'єднуючою складовою окремих із них є чітко окреслений ретроспективний характер правових приписів, що мали бути скасовані (скореговані) ще на початковому етапі становлення вітчизняного місцевого самоврядування.

Метод *системного аналізу* був застосований при дослідженні взаємовідносин норм та інститутів муніципального права між собою та теоретичними моделями побудови окремих інституцій муніципально-правового регулювання; *формально-юридичний* метод розкрив можливість вивчення законодавства України та актів органів місцевого самоврядування; *порівняльно-правовий* метод окреслив шляхи аналізу вітчизняного законодавства та нормативно-правового регулювання інших країн. У роботі також застосовано метод *правового моделювання* задля розкриття можливих шляхів вирішення окреслених проблем нормативного регулювання та авторського бачення щодо доцільності й необхідності впровадження сучасних підходів у регламентації окремих муніципально-правових інститутів.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Спостерігаючи за розвитком сучасного законодавства про місцеве самоврядування, можна вести мову про часткову наявність двох блоків нормативного регулювання сучасних муніципально-правових інститутів, які характеризуються негативним впливом на розвиток демократичних основ розвитку муніципальної влади. Перший блок має ретроспективний характер виливу, тобто сформований через стереотипи розуміння організації місцевої влади радянської доби. Вони були сформовані в минулому й залишились у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» 1997 року [9], продовжуючи регулювання в первинному вигляді й на сьогодні.

По-перше, йдеться про норми законодавства України, якими визначається дія в часі окремих актів органів місцевого самоврядування, прив'язка їх до певного скликання місцевої ради. Такі акти стосуються, як правило, статусних питань діяльності відповідних структур місцевого самоврядування, що було характерним при дослідженні місцевих рад народних депутатів як рад у широкому розумінні, «робочих корпорацій» з прийняття та реалізації рішень на місцевому рівні єдиним органом державної влади – Радою народних депутатів. Зокрема, йдеться про регламенти місцевих рад, положення про виконавчі органи місцевої ради, про рішення і термін діяльності органів самоорганізації населення тощо.

У сучасному концепті побудови владних інституцій досить незрозумілою і, на нашу думку, помилковою є аргументація прийняття відповідних документів на відповідний термін (скликання). Позиція щодо місця й ролі місцевої ради

в широкому розумінні не узгоджується з сучасною інституційною складовою самоврядування, де місцева рада є самостійним представницьким органом із власними функціями і компетенцією (якщо не розглядати місцеву раду та її виконавчі органи як єдиний орган самоврядування, на кшталт муніципалітету [14]). Зміна персонального складу органу не призводить до припинення його діяльності як публічно-владної інституції або як юридичної особи, незалежно від обрання її або на чергових, або позачергових виборах. Місцева рада як і її виконавчі органи є постійно діючими органами місцевого самоврядування, існування яких передбачено Конституцією України [6]; зміна персонального складу не дає підстав вважати їх тимчасово діючими органами публічної влади.

Аналізуючи відповідні документи місцевих рад (регламенти, положення про виконавчі органи) можна стверджувати про їх фактичну тотожність за змістом і формою, які наслідують місцеві ради наступних скликань. У свою чергу, необхідність прийняття цих рішень саме в такий спосіб на практиці породжують питання щодо (1) можливості оскарження відповідних рішень, а також легітимності рішень, що були прийняті на їх основі; питання правонаступництва в діяльності виконавчих органів місцевого самоврядування, особливо у випадках зміни організаційної структури виконавчого органу без створення юридичної особи; визначення позивача в адміністративному судочинстві, й загального регламентування діяльності муніципальних структур у певній громаді тощо.

При цьому в місцевих радах існує також інший регламентуючий документ – регламент виконавчого комітету або регламент виконавчих органів відповідної місцевої ради. Щодо цих документів практика свідчить про їх чинність незалежно від скликань місцевої ради та формування персонального складу виконавчого комітету. Вбачається, що регламентуючі документи, а також положення, в яких знаходять деталізацію й конкретизацію норми законодавства для окремих виконавчих структур місцевої ради та здійснюється закріплення конкретних повноважень для виконавчого органу в межах загальних повноважень виконавчого органу, які визначені галузевим законодавством, має відбуватися незалежно від часових меж обрання депутатів відповідного представницького органу місцевого самоврядування. Такий підхід у розумінні єдиного органу влади на відповідній території з наявністю організаційно-розпорядчих структур у сучасних умовах не відповідає стандартам місцевого самоврядування і загалом організації побудови владних інституцій на принципах організаційної автономії в межах наданих повноважень із чіткими відносинами підзвітності, підконтрольності та відповідальності.

По-друге, збереження в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» терміну «загальна компетенція сільських, селищних, міських рад» (ст. 25) і «виключна компетенція сільських, селищних, міських рад» (ст. 26). Така термінологічна конструкція була притаманна радянській добі, що використовувалося за-

конодавцем як бар'єр для виконавчого комітету вирішувати питання розвитку територій у міжсесійний період без участі представницького органу. За своєю юридичною властивістю виключність компетенції є її основною ознакою, що характеризується встановленням предметів відання та повноважень у межах реалізації якихось спільних функцій за конкретним органом (посадовою особою). Наявність у місцевої ради загальних повноважень у певних галузях місцевого господарства лише дає можливість самостійно встановити коло конкретних повноважень для власних виконавчих органів, що може обмежуватися наданням певних повноважень у межах регулювання суспільних відносин законом іншій публічній інституції та/або через конкретизацію повноваження щодо певного виконавчого органу в структурі місцевого самоврядування іншим законодавчим актом.

Закріплення повноважень виконавчих органів місцевих рад, виходячи з самої інституалізації таких структур в Основному Законі та базовому законодавстві, передбачає визначення його компетенції через спільність предметів відання з представницьким органом місцевого самоврядування, а також установлення конкретних повноважень у межах загальних повноважень місцевої ради. Така б конструкція формування компетенції змінила загальну методологію розмежування повноважень та провадження реформи децентралізації, визначивши автономність у вирішенні питань місцевого значення для кожного представницького органу з урахуванням місцевих особливостей.

Держава ж обрала інший варіант, визначаючи компетенцію виконавчих органів місцевих рад через (1) закріплення в рамках загальних повноважень місцевої ради, (2) прямого закріплення повноважень виконавчих органів у законодавстві України, а також (3) окреслюючи в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» делеговані повноваження як частини компетенції виконавчих органів місцевих рад. Такий порядок унормування компетенції для відповідних структур автоматично породжує питання про неприродне їх найменування, адже їх функції не тотожні функціям місцевої ради, що обґрунтовує коригування їх назви на «виконавчі органи місцевого самоврядування». Відмова законодавця від назви «виконавчі органи місцевих рад», на нашу думку, зумовлена існуванням стереотипу щодо місії виконавчих структур у місцевому самоврядуванні, який народився в організації місцевої влади радянської доби.

Виконавчі структури в місцевому самоврядуванні сьогодення є самостійними органами публічної влади, які реалізують власну компетенцію й є підзвітними і підконтрольними місцевій раді тільки-но в здійснені власної компетенції. При цьому місцева рада не може прийняти рішення щодо питання, яке безпосередньо законом віднесено до повноваження виконавчого органу (виконавчих органів) законодавством, а також вплинути на реалізацію делегованих повноважень, обсяг реалізації яких у місцевому самоврядуванні достатньо широкий. Виконавчі струк-

тури, у свою чергу, відграють і забезпечують роль інституційної пам'яті та послідовності в здійсненні муніципальної політики в громаді з урахуванням зміни депутатського корпусу на чергових і позачергових виборах.

По-третє, існування самого виконавчого комітету як органу в структурі органів місцевого самоврядуванні. Якщо в радянські часи цей орган виступав як колегіальний виконавчо-розпорядчий орган із подвійним підпорядкуванням, до складу якого входили відділи й управління, то на сьогодні це одна із виконавчих структур, яка поряд із іншими виконавчими органами місцевої ради, здійснює відповідні функції виконавчого органу. Колегіальність виконавчої структури того часу обґрунтовувалася позицією максимального залучення мешканців відповідних територій до роботи в місцевих органах влади й управління, демонструючи демократизм політичного устрою. До речі, залишення в сучасному законодавстві радянської норми про можливість включення до складу виконавчих комітетів інших осіб, у сучасних умовах призводить до безпідставного збільшення кількості членів виконавчого комітету, що створюють паралельну колегіальну структуру в діяльності місцевої ради.

Загальноприйнятим механізмом залучення громадськості до роботи владних інституцій є створення робочих, дорадчих, консультативних та інших структур для підготовки пропозиції й обговорення певних питань. Навпаки, виконавчий комітет може включати осіб, які прийматимуть рішення від імені та в інтересах територіальної громади, не будучи пов'язаним ані статусом муніципального службовця, ані персональною відповідальністю перед членами територіальної громади (практика доводить про включення військових капеланів, керівників футбольних клубів і банківських установ, партнерів адвокатських компаній, голів первинних профспілкових організацій тощо). На рівні району в місті конструкція організації виконавчого комітету залишилася на кшталт радянської доби, адже головою виконавчого комітету залишено голову відповідної районної в місті ради з відповідними відносинами підзвітності, підконтрольності та відповідальності.

Відсутність розуміння іншого місця та ролі виконавчого комітету в структурі місцевого самоврядування, що закладена в Конституції України, можна продемонструвати через зміни до ст. 51 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», внесеними згідно із законами № 3038-VI від 17.02.2011, № 711-IX від 17.06.2020 в частині, що сільська, селищна, міська рада утворює у складі виконавчого комітету ради орган із питань містобудування й архітектури. На практиці переважно формуються виконавчі органи місцевої ради, як-то передбачено в Конституції України; лише окремі ради визначають такі органи з прив'язкою найменування до структури виконавчого комітету, але за правовим статусом вони є виконавчими органами місцевої ради. У законодавстві також спостерігається різноманіття способів закріплення компетенції за цим органом: використовується

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

власне поняття «виконавчий комітет» або «виконавчий орган місцевої ради», або «виконавчі органи місцевої ради».

Практика свідчить, що обсяг компетенції виконавчого комітету різниться, а фактичний перелік повноважень залежить від низки факторів. Проте прослідковується єдина тенденція, чим більше інституційно розвинутою є система виконавчих органів місцевої ради, тим менше обсяг повноважень закріплюється за виконавчим комітетом. Україна є однією з небагатьох країн минулого радянського табору, яка залишила у складі виконавчих структур місцевої ради колегіальний виконавчий орган, надавши їй дещо модернізований статус. Особливість цього статусу зумовлена координаційною функцією серед виконавчих структур місцевої ради, а також інших структур місцевої ради при підготовці питань на розгляд ради. Проте тотожні функції характеризують також статус сільського, селищного, міського голови й апарату місцевої ради, що доводить організація муніципального менеджменту в інших країнах.

На нашу думку, єдиним аргументом, що обґрунтовує доцільність існування й залишення в структурі місцевого самоврядування виконавчих комітетів на рівні села, селища, міста, є позитивна практика окремих місцевих рад щодо обов'язкового включення до складу виконавчого комітету старост усіх старостинських округів територіальної громади, що були сформовані після 2020 року. Об'єднання цих посадових осіб територіальної громади, які представляють усі населені пункти (старостинські округи) в одній структурі з керівниками інших виконавчих органів і сільським, селищним, міським головою, надає змогу забезпечити прийняття належних рішень від імені всієї територіальної громади.

По-четверте, одночасність виборів депутатів місцевих рад, які обрані на чергових і позачергових виборах, кількість депутатського корпусу та здійснення повноважень депутата на громадських засадах, існування районних у місті рад та їх виконавчих органів.

Розуміння термінів обрання місцевої ради на чергових і позачергових виборах у нашій державі має неоднозначний підхід, у тому числі враховуючи позиції Конституційного Суду України. В одному тлумаченні цей орган обґрунтовує необхідність застосування однакової методології правового регулювання представницької демократії як щодо Верховної Ради України, так і місцевих рад [12] (рішення…), в іншому, навпаки, – «сприяння стабільності виборчих правовідносин у державі» й підтримує пропозицію одночасного проведення місцевих виборів й обліку їх скликань [13].

Дострокове припинення повноважень усього складу ради, як правило, і відбувається в результаті оцінки їхньої незадовільної роботи в реалізації муніципальної політики, реалізації реформ і забезпечення розробки та реалізації програм розвитку територій, а можливе й зловживання наданими правами. У межах певної територіальної громади проведення позачергових виборів є важливим політико-

соціальним явищем, яке будується на демократичних принципах територіальної громади брати участь в управлінні місцевими справами безпосередньо під свою відповідальність. Місцева рада, яка формується на позачергових виборах має «посилений» мандат довіри від територіальної громади, який має бути реалізований через виправлення помилок минулого корпусу ради й формування нової муніципальної політики. Залежно від терміну, що залишається до дати проведення чергових виборів у державі, місцева рада або має шанс на виконання передвиборних обіцянок, або статично заміняє корпус депутатів, повноваження яких були припинені на позачергових виборах, не маючи часу для розробки та впровадження нової муніципальної політики та корегування існуючих програм розвитку. У цьому випадку можна стверджувати, що позачергові вибори до місцевої ради в більшості випадків проводяться виключно заради виборів задля вирішення політико-соціального конфлікту серед відповідних мешканців громади.

Метою управління муніципальним розвитком є постійний процес розробки, реалізації та моніторингу сучасних та інноваційних програм розвитку територіальної громади, що будується на відповідальності депутатів перед членами громади. Повний термін діяльності депутатського корпусу, що обраний на позачергових виборах, є запорукою досягнення такої мети. І вона безумовно є пріоритетнішою, аніж унормування скликань місцевих рад та одночасності проведення виборів до них. Із огляду на зазначене, розрахунок скликань і необхідність одночасності є необхідними виключно для державних інституцій щодо «зручного» забезпечення організації місцевих виборів, їх фінансування, а також організаційного забезпечення проведення виборчої кампанії до місцевих рад.

Чисельність місцевої ради та робота депутата на громадських засадах є також питанням фахової дискусії, яка тривалий час має місце в доктрині муніципального права. У будь-якому випадку, зарубіжний досвід і вітчизняна практика роботи депутата місцевої ради безпосередньо в раді та з виборцями свідчать про необхідність кардинальних змін у цьому питанні як на рівні представництва територіальної громади, так і представництва останніх у районних та обласних радах.

Протягом усього періоду розбудови незалежної держави спостерігається поступове зменшення кількісного складу представницьких органів місцевого самоврядування, але дискусія щодо кількісного складу залишається відкритою. Відповідь на питання про кількісні показники представницького органу, на нашу думку, може стати аналіз вітчизняного досвіду роботи депутатів місцевих рад щодо реалізації своїх повноважень в окрузі та виборцями. При цьому необхідно враховувати, якщо депутат тільки-но займається збором скарг від мешканців і висвітленням їх перед місцевою радою та виконавчими органами, комунальними підприємствами й організаціями, то ефективність його діяльності можна розцінювати за високим балом виключно з позицій роботи депутата місцевої ради радянської доби. У сучасних реаліях ефективність діяльності депутата місцевої

ради має вимірюватися новими формами та методами взаємодії, координації та контроля зі всіма посадовими особами як місцевого самоврядування, так і державної влади, органами й установами, що працюють у територіальній громаді, його впливу на процес підготовки рішень і моніторингу за їх виконанням, постійної комунікації з мешканцями громади й акумуляції їх інтересів на всіх рівнях муніципального менеджменту. Змістовна трансформація розуміння статусу депутата місцевої ради природно ставить питання про «застарілість» стереотипу про масовість депутатського корпусу як запоруку демократичності місцевого самоврядування.

Збереження районних у місті рад у державі в Конституції України, на нашу думку, також є збереженням тієї моделі організації місцевої влади, що була притаманна радянській добі. Не зважаючи про згадку про територіальну громаду району в місті в законодавстві, автономне управління окремим районом у місті є неможливим, як і виокремлення із міської громади районної в місті територіальної громади як окремого суб'єкта публічно-правових відносин. Відсутність власних джерел доходів, як і окресленої в законодавстві компетенції щодо розвитку окремого району в місті, перетворюють цей представницький орган в особливий колегіальний виконавчий орган міської ради, що вирішує окремі повноваження міської ради в межах території району міста на основі затвердженого кошторису витрат.

Районний та обласний рівень організації місцевого самоврядування характеризується його незавершеністю з позиції належного урядування й автономності ще з моменту створення відповідної моделі в Конституції України. Збереження такого формату управління на районному й обласному рівнях чітко свідчить про позицію держави про другорядність місцевого самоврядування в управлінні відповідними територіями. Регіональний рівень місцевого самоврядування потребує концептуального переосмислення стосовно ролі та місця структур місцевого самоврядування у взаємовідносинах із державними структурами та первинними органами самоврядування територіальних громад району й області. Реформування цього рівня не тільки й не стільки окреслюються формуванням власних виконавчих органів районних та обласних рад, про що доволі часто висувається як єдиний рецепт виправлення ситуації.

По-п'яте, правове регулювання та практика організації роботи місцевої ради. Законодавство України, що регламентує організацію роботи місцевої ради, у більшості залишає можливість регламентування організаційних форм і методів роботи самій місцевій раді. Дослідження норм регламентів місцевих рад, а в окремих випадках статутів територіальних громад, свідчить про єдині підходи в унормуванні процедур підготовки та проведенні сесії місцевої ради, засідань постійних і тимчасових комісій, роботи депутатів і апарату ради. І якщо регламенти обласних, районних і міських рад, як правило, містять норми щодо деталізації загальних

законодавчих приписів, які визначені в законах України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про статус депутатів місцевих рад» [10] тощо, то регламентуючі документи сільських і селищних рад, у переважній більшості обмежують свої процедури дублюванням законодавчих норм і закріплення питань організації роботи в загальному вигляді.

Можна стверджувати, що концептуальні підходи в організації роботи місцевої ради відтворюють організацію та діяльність місцевих рад радянської доби. Починаючи від формування порядку денного, ініціативи прийняття рішення, підготовки проєкту відповідного рішення та його узгодження, обговорення та прийняття депутатським корпусом кінцевого рішення, залишилися незмінними за своє суттю з минулого століття.

У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» законодавець, виокремлюючи поняття «сесія ради» і «пленарне засідання ради», фактично ототожнює ці два поняття. Законом не передбачено, і в переважній більшості не визначено регламентами місцевих рад, досесійних процедур залучення депутатів до фахового обговорення проєкту рішення до моменту його внесення до загального обговорення місцевою радою, окрім обговорення в постійній комісії певних проєктів, що стосуються предметів відання конкретних постійних комісій. У таких умовах організації роботи депутат фактично позбавлений можливості вплинути на текст рішення через пропозиції, поправки і доповнення при розгляді його на пленарному засіданні, адже будь-які пропозиції, озвучені з трибуни місцевої ради (письмові пропозиції, надані на пленарному засіданні) потребують додаткового узгодження та проведення правової експертизи й аналізу.

Робота депутатів на громадських засадах створює умови непрофесійності місцевої ради в розумінні ініціативи, опрацюванні та вироблення спільних рішень саме депутатським корпусом. Відсутність повторних розглядів на інших пленарних засіданнях у межах проведення сесій (як-то, наприклад, читань у Верховній Раді України) призводить до одноголосних ухвалень усіх проєктів рішень депутатським корпусом. Інакше кажучи, існуюча система організації роботи разом зі складовими правового статусу депутата місцевої ради перетворюють представницький орган територіальної громади в орган, що тільки-но ухвалює рішення, які розроблені виконавчими органами, а в обласних і районних радах – районною та обласною державними адміністраціями. Така модель представницької демократії повністю задовольняла рівень «демократичності» в радянську пору, але в сучасних умовах потребує кардинальної реконструкції.

Регламенти роботи місцевих рад у частині ініціювання, внесення, розгляду на сесії ради, як і можливість внесення пропозицій і зауважень протягом його розгляду через двоетапність прийняття рішення повинні надати депутатові реальні та дієві механізми впливу на формування та реалізацію муніципальної політики за всіма напрямками розвитку. Можливо, ситуація станом на зараз зберігаєть-

ся у зв'язку з відсутністю потреби формувати потужні й впливові депутатські корпуси, надаючи всю повноту влади сільському, селищному, міському голові. Проте подальший розвиток територіальної організації влади в умовах децентралізації й субсидіарності при закріплені повноважень зумовлять такі природні реконструкції.

Сьогодення свідчить про базову роботу місцевої ради в більшості як номінального власника комунальної форми власності, а також органу, що повинен погодити (схвалити) окремі рішення виконавчих органів через прийняття індивідуальних актів про розпорядження земельними ресурсами, природними копалинами тощо (затвердження звітів, планів, експертної оцінки, надання дозволу, затвердження технічної, землевпорядної документації тощо). Сучасний стан муніципального регулювання суспільних відносин представницькими органами місцевого самоврядування свідчить про дисбаланс між прийнятими нормативними й індивідуальними актами, при якому останні становлять переважну більшість обсягу правової форми роботи депутатського корпусу. При цьому центром ініціювання й основним розробником нормативних документів, які затверджуються радами (правила, порядки, процедури, положення тощо), є виконавчі органи.

До другого блоку нормативно-правого регулювання, що гальмує демократичний розвиток вітчизняного місцевого самоврядування, належать норми сучасних змін до законодавства з окремих питань діяльності територіальних громад та її органів. Держава, аргументуючи їх доцільність і необхідність прийняття в сучасних умовах, у загальному рахунку гальмує демократичний розвиток місцевого самоврядування на загальновизнаних принципах організації муніципальної влади. Йдеться передусім про норми, які визначили порядок «добровільного» об'єднання територіальних громад та про контроль із боку державних структур за нормотворчою діяльністю місцевих рад. Відповідні зміни призвели до викривленого розуміння територіальної громади як основного суб'єкта місцевого самоврядування, перетворивши його виключно на місцеве населення, а органи місцевого самоврядування в нормотворчій і правозастосовній діяльності ставляться в повну залежність від державних структур. Дослідження відповідних питань буде продовжено в інших роботах, адже потребують окремого аналізу причин таких змін і моделювання наслідків сучасного реформування.

ВИСНОВКИ

Попри існуючу демонстрацію владними інституціями важливості та необхідності існування в механізмі держави місцевого самоврядування, яке уособлює важливу місію в демократичній організації управління територіями та місцевими справами, правове регулювання цього інституту залишається в перехідному стані після радянського устрою. Такий стан, на нашу думку, у більшості зумовлений недостатністю наукового опрацювання моделей і механізмів здійснення

муніципальної влади, який має місце в зарубіжних країнах та їх імплементацію у вітчизняне законодавство. Крім того, багаторічний досвід організації місцевого управління радянської доби, який із мінімальними корекціями трансформувався в сучасні реалії, продовжує визначати більшість питань організації роботи органів місцевого самоврядування сучасності. Подальші реформи в частині законодавчого забезпечення місцевого самоврядування мають бути спрямовані на вдосконалення інститутів муніципальної влади, про які йдеться в цій роботі. Очищення законодавства від «радянських» моделей організації управління на місцевому рівні, крім іншого, виступить потужною гарантією та запобіжником сучасних змін, які можуть ставити під загрозу подальший демократичний розвиток місцевого самоврядування як основи демократичної державності.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Баймуратов М. Муніципальна влада в системі публічної влади в Україні в умовах муніципальної реформи. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. № 1. С. 41–44. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_1_2018-41-44.pdf

[2] Батанов О. В. Перспективи кодифікації муніципального права в Україні в контексті зарубіжного досвіду. *Альманах права*. 2025. Вип. 16. С. 116–122. URL: https://doi.org/10.33663/2524-017X-2025-16-116-122 (дата звернення: 21.06.2026).

[3] Бодрова І. І. Місцеве самоврядування в національній системі стійкості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2023. Вип. 46. С. 219–235. URL: https://doi.org/10.31359/1993-0941-2023-46-219

[4] Борденюк В. І. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення конституційного права людини на судовий захист у сфері публічно-правових відносин. *Нове українське право*. 2025. №4. С. 100–111. URL: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.12

[5] Бориславська О. М. Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика реалізації конституційно-правових засад. Львів : Паіс, 2005. 208 с.

[6] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 21.06.2026).

[7] Любченко П. М. Народовладдя та місцеве самоврядування: сутність і взаємообумовленість розвитку. *Право України*. 2019. №10. С. 195–211. URL: https://doi.org/10.33498/louu-2019-10-195

[8] Лялюк О. Ю. Конституційне регулювання децентралізації публічної влади в контексті забезпечення сталого регіонального розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2026. №93. С. 268–274. URL: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2026.93.1.38

[9] Про місцеве самоврядування : Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 21.06.2026).

[10] Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2022 №93-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93–15#Text (дата звернення: 21.06.2026).

[11] Пухтинський М. О. Трансформація місцевого самоврядування в контексті децентралізації публічної влади унітарної України. *Альманах права.* 2020. Вип. 11. С. 319–326. URL: https://doi.org/10.33663/2524-017X-2020-11-54

[12] Рішення Конституційного Суду України від 04.06.2009 № 13-рп/2009 у справі за конституційним поданням Київської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 141 Конституції України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-09#Text (дата звернення: 21.06.2026).

[13] Рішення Конституційного Суду України від 29.05.2013 № № 2-рп/2013 у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 136, частини третьої статті 141 Конституції України, абзацу першого частини другої статті 14 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-13#Text (дата звернення: 21.06.2026).

[14] Соляннік К. Муніципалітети як органи місцевого самоврядування в Україні. *Аспекти самоврядування*. 2003. № 2(18). С. 29–31.

REFERENCES

[1] Baymuratov, M. (2018). Municipal power in the system of public power in Ukraine under the conditions of municipal reform. *Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*, 1, 41–44. Retrieved from https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_1_2018-41-44.pdf

[2] Batanov, O. V. (2025). Prospects for the codification of municipal law in Ukraine in the context of foreign experience. *Almanac of Law*, 16, 116–122. Retrieved from https://doi.org/10.33663/2524-017X-2025-16-116-122

[3] Bodrova, I. I. (2023). Local self-government in the national system of stability. *State building and local self-government*, 46, 219–235. Retrieved from https://doi.org/10.31359/1993-0941-2023-46-219

[4] Bordeniuk, V. I. (2025). Current problems of legislative support of the constitutional right of a person to judicial protection in the sphere of public-legal relations. *New Ukrainian law*, 4, 100–111. Retrieved from https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.12

[5] Borislavska, O. M. (2005). *Local self-government in Ukraine: theory and practice of implementing constitutional and legal principles*. Lviv: Pais.

[6] Constitution of Ukraine (1996, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

[7] Lyubchenko, P. M. (2019). Democracy and local self-government: the essence and interdependence of development. *Law of Ukraine*, 10, 195–211. Retrieved from https://doi.org/10.33498/louu-2019-10-195

[8] Lyaluk, O. Yu. (2026). Constitutional regulation of public power decentralization in the context of ensuring sustainable regional development. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series «Law»,* 93, 268–274. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307–3322.2026.93.1.38

[9] On local self-government: Law of Ukraine (1997, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

[10] On the status of deputies of local councils: Law of Ukraine (2022, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93–15#Text

[11] Pukhtinsky, M. O. (2020). Transformation of local self-government in the context of decentralization of public power in unitary Ukraine. *Almanac of Law*, 11, 319–326. Retrieved from https://doi.org/10.33663/2524-017X-2020-11-54
[12] Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 13-рп/2009 (2009, June) in the case on the constitutional submission of the Kyiv City Council regarding the official interpretation of the provisions of parts one and two of Article 141 of the Constitution of Ukraine. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-09#Text
[13] Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 2-рп/2013 (2013, May) in the case on the constitutional petition of 48 people's deputies of Ukraine on the official interpretation of the provisions of part two of Article 136, part three of Article 141 of the Constitution of Ukraine, paragraph one of part two of Article 14 of the Law of Ukraine «On Elections of Deputies of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, Local Councils and Village, Settlement, City Mayors». Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-13#Text
[14] Solyannik, K. (2003). Municipalities as Local Self-Government Bodies in Ukraine. *Aspects of Self-Government,* 2(18), 29–31.

Костянтин Євгенович Соляннік
Кандидат юридичних наук, доцент
Доцент кафедри державного будівництва
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
email: k.ye.solyannik@nlu.edu.ua

Kostyantyn Y. Solyannik
Candidate of Law, Associate Professor
Associate Professor of the Department of State Construction
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Hryhoriy Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
email: k.ye.solyannik@nlu.edu.ua

Рекомендоване цитування: Соляннік К. Є. Реформа, що не відбулася: до питання законодавчого забезпечення розвитку місцевого самоврядування. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Том 33. № 3. С. 157–173. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.157.

Suggested Citation: Solyannik, K. Y. (2026). The Reform that Didn't happen: on the Issue of Legislative Support for the Development of Local Self-Government. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 157–173. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.157.

Дата першого надходження статті до видання: 22.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.07.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 347.1/.9:341.9:340.137(4-6ЄС)
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.174

Руслан Олексійович Стефанчук
Верховна Рада України
Київ, Україна

Національна академія правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0001-6385-0131

Наталія Семенівна Кузнєцова
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ, Україна

Національна академія правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-9543-9029

Олексій Олександрович Кот
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
Київ, Україна

Національна академія правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-7284-4507

ПРИВАТНЕ ПРАВО У СИСТЕМІ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЗАСАД ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ: ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА[1]

Анотація. *Стаття присвячена комплексному доктринальному аналізу концептуальних засад, системних новел та основних результатів рекодифікації цивільного (приватного)*

[1] У статті використані авторські позиції, викладені в раніше опублікованих працях: **Стефанчук Р. О., Кузнєцова Н. С.** Наукова концепція розвитку законодавства України: обґрунтування та прогнозування правотворчої діяльності. Розділ 5.1. «Цивільне законодавство». Юрінком-Інтер. Київ. 2025. С. 590–620; **Кузнєцова Н.** Оновлений Цивільний кодекс України: візія для суспільства і правової системи. *Нове українське право*. 2026. №2. С. 43–51; **Кузнєцова Н.** Оновлення основних засад – фундамента сучасного приватного права. *Загальні засади приватного права :* монографія / за заг. ред.: О. О. Кота, А. Б. Гриняка, М. М. Великанової. Київ : Юрінком Інтер, 2026. С. 8–21; **Кот О.** Загальні засади приватного права в європейському приватному праві та оновлення ЦК України. *Нове українське право* 2026. №2. С. 52–58; **Кот О.** Поняття та правова природа засад (принципів) приватного права. *Загальні засади приватного права :* монографія / за заг. ред.: О. О. Кота, А. Б. Гриняка, М. М. Великанової. Київ : Юрінком Інтер, 2026. С. 22–37.

законодавства України в умовах євроінтеграції та цифрових трансформацій. У публікації обґрунтовується необхідність якісної модернізації фундаментальних приватноправових інститутів і відмови від застарілих радянсько-державницьких конструкцій на користь сучасної людиноцентричної та гармонізованої з правом Європейського Союзу моделі. Метою статті є здійснення системного аналізу засадничих підходів рекодифікації цивільного законодавства України, визначення перспектив оновлення загальних положень приватного права, особистих немайнових, речових, зобов'язальних, сімейних, спадкових відносин, права інтелектуальної власності, міжнародного приватного права та публічності цивільних прав. У дослідженні використано комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. За допомогою діалектичного методу розкрито еволюцію цивілістичної доктрини. Формально-логічний і системний аналіз слугували підґрунтям для оцінки структури та змісту Книг 1–9 Проєкту Цивільного кодексу України № 15150. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення новел із міжнародними актами soft law (Принципами UNIDROIT, PECL, PETL, DCFR) та стандартами ЄС. У результаті дослідження доведено доцільність скасування Господарського кодексу України та розширення предмета регулювання Цивільного кодексу України шляхом закріплення презумпції приватності відносин і консолідації сімейного та міжнародного приватного права. Проаналізовано розширення джерел приватного права (включно з договорами, звичаями, локальними актами) та засад приватного права (автономія, заборона зловживання правом). Висвітлено модернізацію особистих прав (цифрова приватність, права юридичних осіб), оновлення речового права (скасування прав господарського відання та оперативного управління, запровадження узуфрукту та посідання як факту), розширення зобов'язального права (захист слабшої сторони, делікт збройної агресії, ризики штучного інтелекту), а також введення нової Книги дев'ятої «Публічність прав цивільних». Зроблено висновок, що оновлений Цивільний кодекс України формує модель Кодексу приватного права цифрового суспільства. Запропонована рекодифікація змінює філософію кодифікації, забезпечує високий рівень юридичної визначеності, гармонізує приватне право України зі стандартами ЄС та сприяє розвитку ринкової економіки.

Ключові слова: *приватне право, принципи права, приватні правовідносини, зобов'язання, рекодифікація, особисті права, речові права, право ЄС, цифровізація.*

Ruslan O. Stefanchuk
Verkhovna Rada of Ukraine
Kyiv, Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-6385-0131

Nataliia S. Kuznietsova
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-9543-9029

Oleksii O. Kot
Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-7284-4507

PRIVATE LAW IN THE SYSTEM OF FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF CIVIL SOCIETY OF UKRAINE: MAIN RESULTS OF THE RECODIFICATION OF CIVIL LEGISLATION

Abstract. *The article is devoted to a comprehensive doctrinal analysis of the conceptual foundations, systemic novelties, and main results of the recodification of the civil (private) legislation of Ukraine in the context of European integration and digital transformations. The publication substantiates the necessity of a qualitative modernization of fundamental private law institutes and the departure from outdated Soviet-statist concepts in favor of a modern human-centric model harmonized with the law of the European Union. The aim of the article is to conduct a systemic analysis of the foundational approaches to the recodification of the civil legislation of Ukraine, as well as to determine the prospects for updating the general provisions of private law, personal non-property, property, obligations, family, and inheritance relations, intellectual property law, private international law, and the publicity of civil rights. The research employs a complex of philosophical, general scientific, and special legal methods. The dialectical method is used to reveal the evolution of civil law doctrine. Formal-logical and systemic analysis served as the basis for assessing the structure and content of Books 1–9 of the Draft Civil Code of Ukraine No. 15150. The comparative legal method was applied to compare the novelties with international soft law instruments (UNIDROIT Principles, PECL, PETL, DCFR) and EU standards. As a result of the study, the expediency of repealing the Commercial Code of Ukraine and expanding the scope of regulation of the Civil Code of Ukraine by establishing the presumption of the private nature of relations and consolidating family law and private international law is proven. The expansion of private law sources (including contracts, customs, and local acts) and private law principles (party autonomy, prohibition of abuse of rights) is analyzed. The modernization of personal rights (digital privacy, rights of legal entities), the updating of property law (abolition of the rights of economic management and operational management, introduction of usufruct and possession as a fact), the expansion of the law of obligations (protection of the weaker party, tort of armed aggression, artificial intelligence risks), and the introduction of a new Book Nine, «Publicity of Civil Rights», are highlighted. It is concluded that the updated Civil Code of Ukraine shapes the model of a Private Law Code for a digital society. The proposed recodification transforms the codification philosophy, ensures a high level of legal certainty, harmonizes Ukraine's private law with EU standards, and fosters the development of a market economy.*

Keywords: *private law, principles of law, private legal relations, obligations, recodification, personal rights, property rights, EU law, digitalization.*

ВСТУП[1]

У квітні 2026 року Верховна Рада України прийняла в першому читанні оновлений Цивільний кодекс України (законопроєкт № 15150). Ця подія, яка стала важливим етапом більш як семирічної роботи численної групи фахівців, у першу чергу членів Робочої групи з рекодифікації (оновлення) Цивільного кодексу України, викликала жваве обговорення як у професійному середовищі, так і у засобах масової інформації, соціальних мережах і в цілому в суспільстві. Така реакція не є випадковою – Цивільний кодекс належить до тих фундаментальних кодифікованих актів, які безпосередньо впливають не тільки на життя суспільства, але й на життя кожного українця. Оскільки реакція на законопроєкт № 15150 є доволі неоднозначною, потреба в проведенні професійного аналізу цього документа не викликає сумнівів із огляду на її актуальність.

Перш за все заслуговує на увагу питання про доцільність і своєчасність оновлення положень Цивільного кодексу України.

Не можна не погодитися із загальним висновком про те, що чинний Цивільний кодекс України й дотепер зберігає свій регуляторний потенціал і при мінімальних змінах і доповненнях він може й далі в цілому залишатися доволі ефективним.

Водночас також не можна ігнорувати те, що за останні два десятиліття відбулись істотні зміни в суспільному житті: політичному, економічному, соціальному. Цифровізація суспільних процесів, розвиток інформаційних відносин, високих технологій, штучного інтелекту істотно впливає на необхідність уточнення (а подекуди й введення нових) правових інструментів і конструкцій.

У Концепції оновлення Цивільного кодексу України зазначається: «Питання про рекодифікацію ЦК України не виглядало би сьогодні таким актуальним, якби на межі століть спільними зусиллями сотень фахівців із країн Європи не були знайдені найоптимальніші й глобально придатні правові норми (рішення) для багатьох сфер приватноправових відносин.

Такі норми-рішення втілено в численних міжнародних документах із уніфікації приватного права. На їх основі в європейських країнах розпочалася найновіша модернізація (й одночасно гармонізація) національних цивільних кодексів і приватноправових доктрин» [1, с. 71].

За час чинності ЦК України динамічно розвивалися ринкові відносини в економічному секторі держави, які викликали необхідність удосконалення правових конструкцій, які мають застосовуватися в нових умовах.

Метою цієї публікації є здійснення комплексного доктринального аналізу системних новел і концептуальних засад рекодифікації цивільного (приватного) законодавства України в умовах євроінтеграції та цифрових трансформацій (на прикладі Проєкту Цивільного кодексу України № 15150), а також обґрунтування

[1] У цій статті для пошуку джерел, їх перекладу, адаптації тексту та порівняння використано інструмент генеративного штучного інтелекту *gemini.google.com.*

наукових підходів щодо модернізації фундаментальних приватноправових інститутів – від засад приватного права та джерел регулювання до оновлення особистих, речових, зобов'язальних, сімейних, спадкових відносин, міжнародного приватного права та публічності цивільних прав відповідно до європейських стандартів і викликів сьогодення.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу цього дослідження склала система загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, комплексне застосування яких дозволило здійснити ґрунтовний аналіз сутності, засад і структурно-змістових новел рекодифікації цивільного (приватного) законодавства України в умовах євроінтеграції та цифрових трансформацій. Під час проведення дослідження використовувалися філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціально-правові методи

Діалектичний метод дав змогу дослідити еволюцію цивілістичної доктрини та нормативного регулювання від застарілих радянсько-державницьких конструкцій (зокрема, прав господарського відання й оперативного управління) до сучасних ринкових інструментів, а також розкрити динаміку приватного права в умовах цифровізації та розвитку штучного інтелекту.

Формально-логічний метод і методи *аналізу* та *синтезу* застосовувалися для оцінки системного зв'язку між основними засадами приватного права, класифікації джерел приватного права (зокрема, включення до них договорів, звичаїв, локальних актів юридичних осіб), а також для виокремлення новел Книг 1–9 Проєкту Цивільного кодексу України № 15150.

Метод *системного аналізу* сприяв з'ясуванню взаємозв'язку між засадами приватної автономії, диспозитивності, добросовісності, доброзвичайності, заборони зловживання правом і механізмами захисту цивільних прав у різних сферах (особисті немайнові, речові, зобов'язальні, сімейні, спадкові та міжнародно-приватноправові відносини).

Формально-юридичний метод, як спеціально-науковий, слугував підґрунтям для детального аналізу нормативно-правового змісту приписів чинного Цивільного кодексу України, Проєкту Цивільного кодексу України № 15150, Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», а також спеціального законодавства в сфері інтелектуальної власності та сімейних відносин.

Порівняльно-правовий метод відіграв ключову роль при зіставленні запропонованих Проєктом № 15150 нормативних моделей із положеннями міжнародних рекомендаційних актів гармонізації європейського приватного права, зокрема Принципів міжнародних комерційних договорів UNIDROIT, Принципів європейського договірного права (PECL), Принципів європейського деліктного права

(PETL), Модельних правил європейського приватного права (DCFR), а також приписами статті 8 Європейської конвенції з прав людини.

Прогностичний метод слугував підґрунтям для оцінки ефективності запровадження нових юридичних конструкцій (узуфрукту, права sui generis для неоригінальних об'єктів, делікту збройної агресії, публічності приватних прав) і визначення перспектив гармонізації приватного права України зі стандартами Європейського Союзу.

Матеріальну базу дослідження склали акти чинного законодавства України, проєкт Цивільного кодексу України № 15150 від 09.04.2026, Концепція оновлення Цивільного кодексу України, релевантна практика Великої Палати Верховного Суду, Касаційного цивільного суду та Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (зокрема щодо суб'єктності юридичних осіб публічного права, оціночних категорій добросовісності та доброзвичайності), міжнародні документи (UNIDROIT Principles, PECL, PETL, DCFR), доктринальні праці вітчизняних і зарубіжних учених-цивілістів і фахівців у галузі теорії права та міжнародного приватного права.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Однією із важливих передумов оновлення Цивільного кодексу України виступає формування практики застосування норм чинного ЦК національними судами, передусім Великою палатою Верховного Суду, а також Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду та Касаційним господарським судом у складі Верховного Суду.

Правові позиції, що закріплюються у відповідних судових рішеннях, слугують важливим чинником, який має враховуватися в процесі вдосконалення правових норм.

Так, при визначенні належного суб'єкта приватноправових відносин за участю юридичних осіб, що використовують у своїй діяльності державне майно, зокрема юридичних осіб, що належать до ЗСУ, у рішенні Верховного Суду по конкретній справі було зазначено, що «військова частина не може мати достатнього рівня майнової самостійності, який є необхідним для учасника цивільних відносин, передбаченим ч. 1 ст. 1 ЦК України. Тому військова частина не може вважатися учасником цивільних правовідносин (юридичною особою) у розумінні ЦК України, а відтак не є самостійним суб'єктом господарських відносин. Та обставина, що відповідно до ч. 3 ст. 5 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» військова частина за своїми зобов'язаннями відповідає коштами, що надходять на її рахунок по відповідних статтях кошторису (крім захищених статей) не свідчать про їх майнову самостійність, наявність у неї статусу юридичної особи та здатність бути позивачем і відповідачем у суді. Належним відповідачем у справі має бути держава» [2, с. 22].

Ще більш рельєфно значення правових позицій Верховного Суду проявляється при застосуванні в законодавстві оціночних категорій. У судових рішеннях (включаючи постанови Верховного Суду) наголошується, що добросовісність – це відповідність дій учасників цивільних правовідносин певному стандарту поведінки, який характеризується чесністю, відкритістю, повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення [2, с. 22].

Принагідно можна зазначити, що виходячи з усталених підходів судової практики, закріплених у відповідних рішеннях, у тому числі в постановах Верховного Суду, в оновленій редакції ЦК України було запропоноване загальне визначення принципу доброзвичайності (ст. 6 законопроєкту № 15150) як сукупність моральних норм і принципів, стандартів етичної поведінки та загальновизнаних уявлень про належну поведінку, усталених у суспільстві.

Щоправда, ця запронована в проєкті стаття викликала найжвавішу дискусію в процесі обговорення, однак навряд чи можна сприймати обґрунтованими пояснення, що доброзвичайність є доволі хиткою оціночною правовою конструкцією, яка ніколи не може бути об'єктивно виміряна.

Не погоджуючись із таким висновком, можемо зазначити, що застосування оціночних категорій, які вже не один десяток років використовуються в приватному праві й відповідних законодавчих актах, а також тлумачаться судовою практикою в конкретних рішеннях, надає можливість ураховувати всі особливості конкретних обставин справи й об'єктивно забезпечувати всебічний повний і справедливий її розгляд.

Загалом характеризуючи законопроєкт № 15150, слід зазначити, що важливими фундаментальними змінами, які характеризують процес рекодифікації, є перш за все, скасування Господарського кодексу України, а також істотне розширення сфери дії Цивільного кодексу України через імплементацію в нього положень Сімейного кодексу України (Книга шоста «Право сімейне») та Закону України «Про міжнародне приватне право» (Книга восьма «Право приватне міжнародне»), а також доповнення положеннями нової Книги дев'ятої «Публічність прав цивільних».

Аналізуючи більш детально окремі новели законопроєкту, можна констатувати, що в процесі формування Концепції оновлення (рекодифікації) ЦК України вбачалося, що приписи Книги першої «Загальна частина» є найбільш *стабільними*, оскільки являють собою «хребет», «опорну систему» всього кодексу.

Однак у процесі постатейного перегляду з'ясувалося, що й у Загальну частину ЦК мають бути внесені істотні зміни. Доцільно більш детально зупинитися на новелах, які мають концептуальний характер.

До них передусім відноситься значне розширення кола джерел приватного права. Хоча традиційно законодавство залишається одним із найважливіших джерел формалізації приватного права як суб'єктивного права, а Цивільний кодекс

виконує роль системоутворюючого ядра всього приватноправового масиву законодавства, джерела приватного права ним не обмежуються.

Можна вважати завершеними дискусії з приводу розуміння *договору* не тільки як одного з найбільш поширених юридичних фактів приватного права, але й *джерела приватного права*.

Принагідно зазначимо, що в оновленому ЦК внесені зміни в назви структурних підрозділів Книги першої «Загальна частина». Так, розділ 1 іменується «Основні приписи», а глава 1, яка в чинному ЦК має назву «Цивільне законодавство», поіменована як «Джерела та засади приватного права», що більш точно відповідає змісту норм, включених у цю главу.

Така зміна назви глави 1 чинного ЦК («Цивільне законодавство») була обумовлена її неточністю – вона звужувала зміст норм, віднесених до неї, оскільки тільки ст. 4 була безумовно присвячена цивільному законодавству, його системі й окремим особливостям формування.

Між іншим ця термінологічна неточність дала підставу окремим науковцям розглядати цивільне законодавство в широкому розумінні, ґрунтуючись на системному тлумаченні назви та змісту положень глави 1 ЦК України, при якому коло форм цивільного законодавства охоплює також інші види норм і загальнообов'язкових правил у цій галузі [3, с. 136–137].

Навряд чи можна погодитися з такою позицією, оскільки обсяг поняття «цивільне законодавство» чітко визначений у ст. 4 ЦК України і він залишається незмінним.

Щодо інших складових – договору, звичаю, застосування принципів у межах конструкції «аналогія закону і аналогія права», то слід говорити про інші види джерел приватного права, які не належать за своїми характеристиками до актів цивільного законодавства.

Виходячи з цих міркувань, назва глави 1 була змінена. Новелізована не тільки назва, але й зміст цієї глави. Зокрема, істотно розширено й уточнено розуміння *звичаю* як джерела приватного права. Поряд із звичаєм ділового обороту названий у числі джерел *національний звичай, звичай національної меншини або корінного народу.*

Також до джерел приватного права віднесені *локальні акти юридичної особи.*

Такі новели не є випадковими, вони обумовлені розумінням місії приватного права в житті як окремої людини, певних спільнот і суспільства в цілому. Природа приватного права ґрунтується на його диспозитивності, яка передбачає, що впорядкування суспільних відносин здійснюється через самостійні автономні центри, шляхом координації (децентралізації) як основного методу правового регулювання.

Формулюючи загальні засади цивільного (приватного) права, автори проєкту оновленого ЦК України, виходили із тотожності понять цивільного та приватно-

го права, спираючись на те, що у вітчизняних цивілістичних дослідженнях останніх десятиліть саме такий підхід є найбільш поширеним.

У запропонованому проєкті закріплений широкий підхід до визначення предмета регулювання кодексу – це *приватні відносини*.

Відмовившись від визначення основних ознак цих відносин, розробники проєкту пропонують, по-перше, закріпити презумпцію приватності суспільних відносин: відносини є приватними, якщо їхній публічний характер не визначений законом або не випливає зі суті цих відносин. По-друге, до приватних відносин належать такі, що відповідають засадам приватного права.

Ці положення, що містяться в статтях 1 і 3 проєкту, мають концептуальний характер і формують нове бачення й приватного права як такого, і його місії в установленні цивілізованого правопорядку в суспільстві. Право як універсальний регулятор суспільних відносин, передусім покликане впливати на унормування відносин між суб'єктами як вільними індивідами. Воно визначає межі їх свободи, які дають можливість безконфліктного співіснування осіб, які діють у власному інтересі, забезпечуючи задоволення їхніх потреб.

За таких умов саме через наділення учасників цих відносин можливістю вільного волевиявлення в обранні такої поведінки й забезпечується досягнення ними бажаного результату. Водночас ця поведінка не повинна створювати негативні наслідки для інших індивідів. У цьому й полягає регуляторна функція приписів приватного права, які встановлюють своєрідні «правила приватного руху», визначаючи межі свободи кожного із учасників цього руху. Таким чином, саме приватноправові приписи є *первинними,* вони базуються на впорядкуванні нормального (звичайного) життя окремих осіб, їх спільнот і суспільства в цілому. Ці приписи охоплюють як майнові, так і немайнові відносини широкого спектру: належність певним особам (власникам) численних видів майна і можливість здійснювати щодо нього правомочності власника, спроможність укладати й виконувати договори, реалізувати творчий потенціал, створювати сімейні союзи, реалізувати особисті права як у сфері природного (фізичного) існування, так і у сфері соціального буття тощо.

Всі ці відносини будуються саме на засадах приватного права, які визначені в ст. 3 проєкту. Перелік цих засад значно розширений у порівнянні зі ст. 3 чинного ЦК України, при цьому цей перелік не є вичерпним.

Принагідно слід зазначити, що на відміну від ст. 3 чинного ЦК України, яка визначає загальні засади цивільного законодавства, у проєкті пропонується більш широкий підхід – мовиться про *засади приватного права.*

Також доцільно звернути увагу на те, що в переліку засад приватного права названі *юридична рівність суб'єктів приватних відносин, приватна автономія, диспозитивність.* Таким чином усі ті ознаки, які визначені як кваліфікаційні для цивільних відносин у ст. 1 чинного ЦК України (юридична рівність, вільне волевиявлення, майнова самостійність учасників), *збережені.*

Не випали із поля зору розробників проєкту й ті загальні засади, які визначені у ст. 3 чинного ЦК України, зокрема: *справедливість, добросовісність, розумність (1); неприпустимість свавільного втручання у сферу приватного життя людини (2); заборона протиправного позбавлення права власності (3); свобода договору та іншого правочину (4); свобода підприємницької діяльності, що не заборонена законом (5); судовий захист цивільного права та/або правомірного інтересу (6).*

Водночас коло загальних засад, визначених у ст. 3 проєкту, включає такі, що не поіменовані ні в ст. 1, ні в ст. 3 чинного ЦК України, зокрема це *заборона зловживання правом, а також недопущення отримання переваг зі своєї протиправної та/або недобросовісної поведінки.*

Оновлена версія чинного ЦК України, викладена в законопроєкті №15150, реалізувала ідею консолідації в одному законодавчому акті основних приписів, якими мають охоплюватися приватні відносини в різних сферах: особистій, речовій, інтелектуальній, зобов'язальній, спадковій, міжнародно-приватноправовій.

Таке об'єднання під одним «законодавчим дахом» усієї сукупності приватних відносин є можливим саме тому, що вони формуються і розвиваються на єдиному фундаменті, яким виступають основні засади приватного права. Їх відкритий перелік дає можливість не обмежувати сфери функціонування приватних відносин, як це вже сталося із особистими відносинами.

Норми, що становлять інститут особистих прав, метою якого є створення сучасної та ефективної системи правового забезпечення захисту нематеріальних благ фізичних та юридичних осіб, а також гармонізація цивільного законодавства України з європейськими стандартами у сфері прав людини, зазнали системного оновлення.

Як зазначається в Пояснювальній записці до законопроєкту №15150, проєкт Книги другої формує модерну, антропоцентричну підсистему приватного права: особисті права подані не як декларативний перелік, а як практичний юридичних можливостей і засобів захисту, придатних до застосування в умовах сучасного суспільства (у т.ч. цифрового).

Ключовий акцент – на автономії людини (тілесній, психічній, психологічній), на захисті особистої сфери та комунікацій, на превентивному припиненні небезпечної поведінки, а також на перенесенні до Цивільного кодексу реально затребуваних конструкцій репутаційного й інформаційного захисту.

Паралельно законопроєкт коректно «підтягує» особисті права юридичних осіб у випадках, якщо це відповідає природі таких благ (таємниця кореспонденції, професійна / комерційна таємниця, цифрова приватність), що є критично важливим для цивільного обороту [3, с. 10].

Якщо ретроспективно аналізувати унормування особистих відносин у Цивільному кодексі України, то слід зазначити, що в період попередньої кодифікації вони

лише «вимальовувалися» й мали скоріше вигляд майбутнього образу предмета правового регулювання. У той час надзвичайно важливим був самий факт включення особистих немайнових прав фізичної особи в форматі окремої Книги другої ЦК України й введення відповідних відносин у орбіту приватноправового регулювання, а відтак – і поширення на них дії всіх приватноправових інструментів впливу.

Натепер в оновленій Книзі другій особисті відносини й правові приписи, які до них застосовуються, отримали повноцінне регулювання: від норм-принципів здійснений важливий перехід до норм-регуляторів.

Значно розширений перелік особистих прав за рахунок включення нових, які відсутні в чинному Цивільному кодексі України. Зокрема, право вимагати заборони поширення інформації, що порушує особисте право (ст. 297 проєкту); право на компенсацію моральної шкоди, завданої порушенням особистого права (ст. 299); право на особисту безпеку (ст. 302); право на свободу природного існування (ст. 307); право на тілесну недоторканість (ст. 308); право на шанобливе ставлення до тіла померлої особи (ст. 309); право на психічну недоторканість (ст. 310), право на участь у медичних, медико-біологічних наукових та інших дослідженнях та експериментах (ст. 314); право на біометричні дані (ст. 319); право на генетичні дані (ст. 320); право на цифровий образ (ст. 321); право на цифрове вирізнення (ст. 322); постмортальні особисті права (ст. 325); право на забуття (ст. 328); низка особистих прав у інформаційній сфері (статті 329, 330, 331, 332 та ін.); розширені та деталізовані в проєкті репродуктивні права (ст. 305); окремо виділені права, що забезпечують особистий простір (приватність) фізичної особи (статті 334–337). Особливо слід підкреслити, що право на приватність розглядається як одна із найважливіших складових особистого права.

Законопроєкт принципово модернізує захист приватності та кореспонденції: таємниця кореспонденції безпосередньо охоплює електронні текстові та голосові повідомлення, зображення, аудіо- та відеоспілкування в месенджерах і соціальних мережах, під час використання цифрових сервісів. Окремо врегульовано режим належності отриманої інформації адресату, опублікування кореспонденції лише за згодою, а також специфіку захисту особи після смерті (включно з режимом надання згоди на оприлюднення матеріалів, що стосуються особистого/сімейного життя). Практичний ефект полягає в тому, що приватність зміщується з периферійних аргументів у центр кодифікованого регулювання, а суд отримує чітку нормативну рамку для захисту особи від цифрових посягань.

Важливою новелою є закріплення *особистих прав юридичної особи*: захист комунікацій, професійної таємниці й цифрового простору (статті 351, 352, 353).

Мета цих новацій полягає в забезпеченні юридичної визначеності для корпоративної та комерційної діяльності в умовах цифровізації, коли інформаційні втрати, втручання в комунікації становлять ризик для майнових інтересів, репутації та стабільності обороту.

Таким чином, Книга друга не тільки оновлює перелік особистих прав, а й кодифікує їх сучасну функцію: захист автономії людини, безпеки та приватності (включно з цифровою), з чіткими процесуальними та матеріальними механізмами відновлення, спростування, відповіді, заборони поширення, компенсації. Водночас законопроєкт створює адекватний «щит» для юридичних осіб у частині комунікацій та інформації, що безпосередньо підвищує довіру до цивільного обороту та знижує транзакційні ризики [3, с. 14–15].

Особливо слід наголосити, що особисті права, які системно та послідовно викладені в приписах Книги другої ЦК, ґрунтуються на загальних засадах приватного права, визначених у ст. 3 проєкту ЦК, зокрема на засадах приватної автономії, неприпустимості свавільного втручання в сферу приватного життя людини, судового захисту суб'єктивного цивільного права та/або правомірного інтересу.

Як вірно зазначив М. І. Козюбра, принципи права, як і право – це продукт людської діяльності, їх становлення відбувалося разом із становленням права в процесі взаємодії, комунікації між людьми. Як невідчужувані права людини й право взагалі – вони мають недержавне походження. Їх коріння часто слід шукати в релігії, божественних заповідях, таких як «не вбий», «не укради» тощо, що притаманні всім релігіям, які поширюються на віруючих незалежно від віросповідання й конфесій, у суспільній моралі, зокрема в таких її засадах, як «віддай кожному своє» (за його заслугами), «турбуючись про власне благо, не зашкодь іншому», «не будь суддею у власній справі» тощо, які у свою чергу ґрунтуються на суспільних уявленнях про справедливість, правильність, добропорядність інших моральних цінностях [5, с. 67].

Повністю підтримуючи погляди автора, зазначимо, що засадничі принципи приватного права, які втілені в проєкті оновленого ЦК, передусім формувалися на основі природного права, оскільки саме воно є філософським джерелом етичних цінностей.

У Книзі другій ЦК на нормативному рівні, тобто через приписи позитивного права, закріплюються такі фундаментальні природні права, як право на життя, на свободу, на недоторканість особи, повагу до власності.

Зауважимо, що одним із наріжних каменів функціонування громадянського суспільства є принцип непорушності власності.

Інститут права власності в приватному праві традиційно посідає особливе місце. Формуючи статику майнових відносин, приписи права власності становлять основу, фундамент цивільного обороту.

При підготовці Концепції оновлення Цивільного кодексу України обговорення питань речового права виявилися чи не найскладнішими, оскільки перед розробниками постало надзвичайно важливе завдання – знайти оптимальне співвідношення, баланс між правовими традиціями, що своїм корінням сягають у сиву

римську давнину, і сучасними новаціями, обумовленими стрімким розвитком економіки, появою нових технологій та іншими викликами сьогодення.

Змінена як назва Книги третьої – замість «Права власності та інших речових прав» вона йменується як «Право речове», чим акцентується увага саме на родовій ознаці цього приватноправового інституту, а також і структура цієї Книги.

Передусім вона розпочинається розділом VI «Загальні приписи про речові права», а саме главою 21 «Підвалини речових прав».

Важливість такої структурної новації обумовлена в тому числі характером речових прав, які за своє природою є правами абсолютними, в яких активну роль відіграє управоможений суб'єкт речового права, який реалізує його в своєму інтересі, водночас не зловживаючи ним і не порушуючи прав і правомірних інтересів інших суб'єктів приватних відносин.

З огляду наведеного важливими відправними точками регулювання речових відносин є визначення речового права (jus in rem), яке передбачає панування особи над річчю, зокрема здійснення безпосереднього впливу на неї без сприяння третіх осіб; поділ речових прав на право власності й обмежені речові права, перенесення з Книги першої класифікації речей та інших об'єктів речових прав у Книгу третю, визначення соціальної функції речових прав, закріплення положення про володіння річчю як фактичний стан (у проєкті він іменується як «посідання»).

Збережені й водночас істотно деталізовані приписи щодо здійснення та захисту речових прав, зокрема положення про віндикаційний позов (статті 366–368); негаторний позов (ст. 369); позов про визнання права (ст. 370).

Новелою Книги третьої є норма, якою визначені засади добросусідства як правовідносин між володільцями сусіднього нерухомого майна на засадах взаємної поваги й припустимого негативного впливу (ст. 364).

Особливої уваги заслуговує аналіз норм, якими регламентовані відносини щодо здійснення обмежених речових прав, які традиційно розглядаються як «права на чужі речі». Хоча в чинному ЦК ці права частково передбачені, зокрема, сервітути, суперфіцій, емфітевзис, водночас розвиток речових відносин обумовлює необхідність розширення їх кола.

Принагідно слід зауважити, що в процесі розробки Концепції оновлення ЦК України розгорнулася дискусія з приводу доцільності збереження закритого переліку речових прав. Це обговорення було доволі жвавим, висловлювалися думки «pro» і «contra», але зрештою був збережений традиційний підхід щодо принципу закритого переліку речових прав, який передбачає встановлення речових прав законом та обов'язковість нормативної конкретизації повноважень суб'єктів речових прав. Закритість переліку речових прав означає, що: щодо речей можливі лише повноваження, встановлені законом; види і зміст речових прав визначаються безпосередньо законом (а не договором із власником) [6, с. 24].

Ця позиція є надзвичайно важливою з огляду на визначення кола обмежених речових прав.

Особливо гостро ця проблема проявилася у зв'язку зі скасуванням Господарського кодексу України й відмовою від радянських правових конструкцій «господарського відання» та «оперативного управління», які розглядалися як релікти соціалістичного минулого, штучно створені для потреб одержавленої економіки обмежені речові права, які не мають аналогів у розвинених правопорядках і не відповідають поняттю речового права. Вже на етапі підготовки Концепції оновлення Цивільного кодексу України було визначено, що наділення майном унітарних державних і комунальних підприємств на праві господарською відання та праві оперативного управління є способом здійснення права власності, перш за все, для публічно-правових утворень, і жодним чином не є юридичною формою економічно необхідної участі однієї особи в праві власності іншої, що є головною передумовою існування самої категорії речових прав на чуже майно.

Квазіречові права радянської доби не можуть використовуватися в умовах ринкової економіки, коли держава й інші юридичні особи публічного права діють у цивільних відносинах на рівних правах із іншими учасниками, коли ліквідовані «привілейовані» форми власності тощо. В інтересах економічного зростання «радянські» конструкції мають бути замінені ринковими інструментами у вигляді організаційно-правових форм акціонерних та інших товариств, різних видів договорів, приватноправових конструкцій речових прав [1, с. 24–25].

Ці обставини спонукали розробників оновленого ЦК України до активного пошуку адекватної системи обмежених речових прав.

Прийняття Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» у січні 2025 року дало певний поштовх до вирішення цієї проблеми – був запроваджений інститут узуфрукту, який замінив право господарського відання й оперативного управління.

В оновленій редакції ЦК України запропонована доволі розгалужена система обмежених прав (ст. 498), яка включає, крім відомих чинному ЦК України, права сервітуту, емфітевзису та суперфіцію, право узуфрукта, речове право очікування, право переважної купівлі нерухомої речі, а також забезпечувальні речові права.

Обмеженим речовим правам присвячений розділ VIII Книги третьої, де в окремих главах регламентовані як поняття обмежених речових прав, так і основні повноваження учасників, механізми реалізації, умови та правові наслідки припинення. Такий підхід забезпечує можливість ефективного використання обмежених речових прав у майновому обороті й робить цю юридичну конструкцію дієвим інструментом ринкових відносин.

В оновленому ЦК принципово змінений підхід щодо володіння: якщо в чинному ЦК воно розглядається як обмежене речове право, то в проєкті нової редак-

ції – володіння (посідання) має статус фактичного контролю над річчю, незалежного від наявного юридичного титулу. Тобто володіння є фактом, а не правом. У відповідній главі IX «Посідання» розрізняється безпосереднє й опосередковане посідання, титульне та безтитульне посідання, а також введена нормативна модель добросовісного та недобросовісного посідання. Це має принципове значення для системності ЦК, оскільки дозволяє чітко відмежувати питання *фактичного панування* над річчю від *права на неї,* надати самостійне значення фактичному стану в майновому обороті, а також узгодити категорії володіння, набувальної давності, добросовісності та захисту речового стану в межах єдиної конструкції [4, с. 16].

У систему обмежених речових прав включені також забезпечувальні права (застави, притримання речі), які перенесені з Книги п'ятої чинного ЦК.

Слід зазначити, що питання про місце відповідних норм у структурі ЦК завжди викликало дискусії, які в процесі попередньої кодифікації було вирішено на користь інституту забезпечення зобов'язань. Водночас певним компромісом можна визнати віднесення цих способів забезпечення до *речово-правових.*

Книга третя в оновленому проєкті містить не тільки нові правові конструкції, але й значною мірою уточнює й деталізує усталені норми з урахуванням позицій судової практики та досліджень цивілістичної доктрини.

Все це значною мірою осучаснює речове право України й наближає його до стандартів відомих європейських правопорядків.

Правові приписи, що регулюють творчу діяльність і мають приватноправову природу посідають у ЦК України чільне місце.

Під час розробки чинного кодексу виникало чимало дискусій із приводу обсягу правового регулювання відносин інтелектуальної власності. Доволі «експансіоністську» позицію в цьому питанні зайняли Світова Організація Торгівлі (СОТ) і Всесвітня Організація Інтелектуальної Власності (ВОІВ), які пропонували з ЦК ці відносини вилучити і натомість прийняти окремі спеціальні закони, які б мали базуватися на модельних законах, розроблених ВОІВ.

Однак така позиція не була сприйнята законодавцем і Книга четверта чинного ЦК суцільно присвячена регламентації приватноправового статусу особи як творця. У Книзі п'ятій урегульовані договірні відносини щодо об'єктів інтелектуальної власності. З рештою за рахунок оптимального співвідношення ЦК України та спеціальних законів у сфері інтелектуальної власності був віднайдений баланс загального й спеціального законодавства.

Фактично до ЦК включені загальні норми та норми-принципи щодо права інтелектуальної власності, натомість спеціальні закони закріплюють детальну правову регламентацію цих правовідносин щодо окремих об'єктів інтелектуальної власності [7, с. 718].

Такий підхід обумовлений тим, що серед найважливіших концептуальних положень ЦК України – максимальне врахування інтересів творців, кодифікація

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

тільки тих норм, які визнані усталеними в доктрині й перевірені практикою; зближення спеціального законодавства у сфері інтелектуальної діяльності та ряд інших [7, с. 721].

У процесі рекодифікації ЦК України був збережений концептуальний підхід, визначений у чинному кодексі щодо природи правових норм, які регулюють відносини інтелектуальної власності через призму виключних прав.

Завданням оновлення Книги четвертої ЦК було вирішення низки питань у частині правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності, залучення майнових прав інтелектуальної власності в цивільний оборот, істотного розширення відносин щодо нематеріальних благ як об'єктів цивільних прав: особистих немайнових благ, інформації, результатів творчої діяльності, які доповнюються й удосконалюються в процесі розвитку інформаційного суспільства найбільш активно [7, с. 721].

Цивільний кодекс України має залишатися стабільним регулятором приватних відносин у суспільстві, водночас бути актуальним актом і своєчасно реагувати на ті зміни, які характеризують сучасні суспільні процеси.

Україна, яка активно просувається євроінтеграційним вектором, повинна враховувати в своїй діяльності фактор впливу інтелектуальної власності на розвиток національної економіки й забезпечити гармонізацію норм чинного законодавства України у сфері інтелектуальної власності з правом ЄС, через імплементацію відповідних правових приписів ЄС [7, с. 724–746].

Концептуальним положенням Книги четвертої «Право інтелектуальної власності» в редакції законопроєкту №15150 є формування сучасної, технологічно нейтральної й євроінтеграційної сумісної архітектури інтелектуальної власності як інфраструктури інноваційної економіки та цифрового обороту.

У загальних приписах Книга четверта кодифікує універсальну рамку права інтелектуальної власності, чітко розрізняючи режим об'єктів, що є результатом інтелектуальної творчої діяльності, та об'єктів, *які не є результатом творчості*, але потребують охорони (ст. 593). Каталог об'єктів інтелектуальної власності модернізований під європейську модель: у переліку (ст. 594) визначені основні охоронювані категорії (твори, комп'ютерні програми, бази даних, суміжні права, об'єкти промислової власності, засоби індивідуалізації тощо) та водночас закріплено підхід, за яким наукові відкриття та раціоналізаторські пропозиції не конструюються як «повноцінні» об'єкти кодифікованого цивільного права, а можуть бути врегульовані на рівні спеціального закону (ч. 2 ст. 594).

Окремо, з урахуванням викликів цифрової економіки, вводиться конструкція *права особливого роду (sui generis) для неоригінальних баз даних і неоригінальних об'єктів, згенерованих системами штучного інтелекту* (ст. 595), а також визначається приватноправовий режим *комерційної таємниці (нерозкритих ноу-хау та ділової інформації)* через субсідіарне застосування інструментарію

інтелектуальної власності, якщо це не суперечить природі такого об'єкта (ст. 596). Практична значущість цього рішення полягає в узгодженні європейського бачення юридичної природи комерційної таємниці з потребами бізнесу в договірному обороті й ефективних цивільно-правових способах захисту [4, с. 17–19].

Загальновідомо, що зобов'язальні відносини опосередковують цивільний оборот, тобто уособлюють динаміку приватного права, рух приватних відносин.

Книга п'ята «Право зобов'язань» в оновленій версії мала два важливих завдання: (1) зберегти стабільність правового режиму зобов'язальних відносин, тяглість основних підходів до регулювання як договірних, так і недоговірних зобов'язань і водночас (2) врахувати всі позитивні нововведення, обумовлені сучасними реаліями. Перш за все йдеться про новітні тенденції, які закріплені в рекомендаційних актах гармонізації європейського приватного права – Принципах Європейського контрактного права (PECL), Принципах європейського деліктного права (PETL), Принципах міжнародних комерційних договорах UNIDROIT, Модельних правилах приватного права (DCFR).

Здебільшого це знайшло свою реалізацію в новелах до Книги п'ятої «Право зобов'язань».

Якщо окремі види договірних зобов'язань меншою мірою були змінені, то загальні приписи про зобов'язання були істотно оновлені, перш за все з урахуванням міжнародних актів гармонізації приватного права [9, с. 319–339].

Крім того, цей розділ Книги п'ятої зазнав структурних змін – норми, що регламентують загальні положення про договори, перенесені в Книгу першу (глава 13 «Договори та інші правочини»).

Проєкт вибудовує повноцінну загальну частину зобов'язального права: поняття зобов'язання, основні засади, види, сторони, множинність осіб, підстави виникнення, заміна сторін, виконання, забезпечення, припинення, невиконання і способи захисту.

Повнота та системність урегулювання зобов'язальних відносин відіграє важливу роль із огляду того, що загальні приписи поширюються на всі права й обов'язки, які виникають із зобов'язань, якщо інше не встановлено ЦК, законом або не випливає із суті відносин.

Особливого значення набуває закріплення основних засад, на яких ґрунтується зобов'язання (ст. 708).

Зміст зобов'язання, його мета і спосіб виконання не можуть суперечити публічному порядку, імперативним нормам і доброзвичайності. Сторони мають діяти добросовісно, відповідно до чесної ділової практики, співпрацювати між собою, утримуватися від поведінки, яка може завдати шкоди правам та чи правомірним інтересам іншої сторони, надавати необхідну інформацію та враховувати принцип охорони довкілля.

У сучасному приватному праві виконання зобов'язання вимагає взаємодії, інформаційної відкритості, лояльної поведінки, недопущення шкоди й обачності щодо екологічних наслідків.

У проєкті застаріла формула «кожен сам за себе» замінена стандартом відповідального приватного обороту. Нагадаємо, що обов'язок добросовісності й чесного ведення справ прямо закріплено в Принципах UNIDROIT, PECL, у низці європейських цивільних кодексів.

В оновленому проєкті ЦК закріплено положення про захист слабшої сторони в зобов'язанні. Це традиційний для приватного права підхід – якщо сторони перебувають у нерівному становищі, умови зобов'язання слід тлумачити на користь слабшої сторони, якщо інше не випливає з суті зобов'язання або загальних засад приватного права. Це не руйнує принцип свободи договору, а робить цю свободу більш чесною і справедливою: сильніший не повинен отримувати перевагу, використовуючи обмеження, які має слабша сторона через свій юридичний статус, економічне становище або обмежений доступ до інформації, відсутність спеціальних знань тощо.

Важливими новелами є також проведення сучасної класифікації зобов'язань, системне врегулювання переддоговірних відносин, деталізація виконання зобов'язань, конкретизація режиму зустрічних і грошових зобов'язань.

На особливу увагу заслуговує оновлення правових приписів щодо наслідків невиконання зобов'язань із метою наближення українського приватного права до сучасних систем захисту.

Перш за все слід відзначити, що розробники проєкту пропонують відмовитися від загального формулювання «порушення зобов'язання» і деталізувати характер невиконання, яке розглядається як будь-яке відхилення від виконання обов'язку: повне або часткове невиконання, несвоєчасне виконання, виконання з неналежною якістю або з недотриманням інших умов. Такий підхід дозволяє правильно визначити спосіб захисту: вимагати примусового виконання, зупинення виконання, відшкодування збитків, розірвання договору, сплати неустойки або відмовитися від зобов'язання. Це більш повно забезпечує відновлення порушених зобов'язальних прав.

У проєкті уточнені умови звільнення від виконання зобов'язання: непереборна сила та інші перешкоди, що виправдовують невиконання. Це особливо актуально для України в умовах війни.

Невиконання є виправданим, якщо боржник доведе, що воно зумовлено перешкодою поза його контролем, яку не можна було передбачити, й наслідків якої не можна було уникнути або подолати за умови докладання розумних зусиль. Якщо перешкода тимчасова, звільнення діє лише протягом строку, необхідного для усунення її наслідків. Боржник також зобов'язаний негайно повідомити кредитора про наявну перешкоду та її вплив на хід виконання зобов'язання.

Запропонована модель забезпечує баланс між захистом інтересів кредитора і справедливим ставленням до боржника.

Підкреслимо, що новели загальних положень про зобов'язання ґрунтуються на гармонізованих підходах приватноправового регулювання в цивілізованих правопорядках, закріплених у Принципах UNIDROIT, Принципах європейського контрактного права (PECL), Модельних правилах приватного права (DCFR), оновлених кодифікаціях Франції, Німеччини, інших країн Центральної та Східної Європи. Це дає можливість зробити українське зобов'язальне право більш гнучким, чесним і ближчим до європейських стандартів.

Як уже зазначалося, розділ «Договірні зобов'язання» в цілому збережений без істотних змін, оскільки він складає основу цивільного обороту, водночас й у ньому з'явилися нові договірні конструкції у сфері послуг, перевезення. Також новелою є перенесення спадкового договору в цей розділ із Книги шостої чинного ЦК «Спадкове право».

Зазнав певної модернізації й розділ «Недоговірні зобов'язання». Відповідні приписи, що регламентують відносини із завдання шкоди, безпідставного збагачення, оголошення конкурсу, ведення чужих справ без доручення та інші, значною мірою деталізовані.

Деліктний блок (завдання шкоди) у проєкті розвиває сучасну європейську логіку відповідальності, особливо в частині підвищених ризиків і складних технологічних середовищ. Показовими є дві зв'язані новели: по-перше, спеціальне врегулювання відповідальності за ядерну шкоду з коректним узгодженням із законами і міжнародними договорами України; по-друге, відкрита (але нормативно «контрольована») рамка для інших випадків відповідальності безвідносно вини у сферах підвищеного ризику, де прямо згадані робототехнічні системи та застосування систем штучного інтелекту в сферах підвищеного ризику поряд із небезпечними речовинами, критичною інфраструктурою, медичною допомогою тощо.

У сукупності це дає праву інструмент адекватно реагувати на нові техногенні та цифрові ризики без «латання» Кодексу точковими й несистемними змінами щоразу, коли виникає новий тип небезпечної діяльності.

Додатково проєкт коректно вибудовує зв'язок делікту зі страхуванням і компенсаційними виплатами: передбачає регрес/суброгацію та, як загальне правило, фіксує, що спеціальні компенсації / соціальна допомога / підтримка / гуманітарна допомога не зменшують обсягу відповідальності завдавача шкоди, хоча можуть зумовлювати перехід права вимоги в межах здійснених виплат, якщо це встановлено законом.

На особливу увагу заслуговує *делікт збройної агресії* як самостійна і виразна новела деліктного блоку: ст. 1437 прямо встановлює, що шкода, завдана внаслідок збройної агресії, відшкодовується державою агресором, а також визначає, що відповідальність за таку шкоду настає незалежно від відповідальності інших осіб,

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

і що її застосування не обмежується зупиненням / припиненням відносин, у межах яких шкоду було завдано.

Ця норма є концептуально важливою для всього Кодексу. Вона кодифікує на рівні ЦК чітку приватноправову «точку опори» для вимог про відшкодування шкоди, завданої агресією, підвищує системність судового захисту та забезпечує незалежну нормативну рамку для подальшого розвитку спеціальних процедур компенсації й стягнення в міжнародному і національних вимірах [4, с. 25].

Насамкінець слід констатувати, що оновлена *Книга п'ята «Право зобов'язань»* створює всі необхідні правові умови для надійного функціонування й подальшого розвитку цивільного обороту. Вона зазнала істотного переосмислення загальних засад зобов'язального права, що забезпечує можливість системного та послідовного врегулювання як уже існуючих зобов'язальних відносин, так і тих, що виникатимуть у майбутньому.

Закладена ще в процесі підготовки Концепції оновлення Цивільного кодексу України ідея розширення меж кодифікованого регулювання цілісного блоку приватних відносин, включаючи сімейні та міжнародні приватноправові, була втілена через регламентацію цих відносин у оновлених *Книзі шостій «Право сімейне»* та *Книзі восьмій «Право приватне міжнародне».*

Характеризуючи загалом інтеграцію сімейного права до ЦК України в якості окремої Книги шостої слід відкинути хибні побоювання щодо «ліквідації» сімейного права або зменшення його значення. Навпаки, сімейне право отримує місце всередині головної приватноправової кодифікації, зберігаючи поряд із особистими правами, речовим правом, зобов'язаннями та міжнародним приватним правом свою внутрішню автономію.

Це перш за все ще раз підкреслює, що сімейні відносини – це не адміністративна сфера державного контролю, вони регулюються лише тією мірою, якою це допустимо й можливо з погляду інтересів їх учасників та інтересів суспільства в цілому. Антипатерналістська логіка впорядкування сімейних відносин передбачає неможливість свавільного державного втручання в сімейну сферу без потреби, повагу до таємниці особистого життя, особистої свободи.

Такий підхід відповідає стандарту, закріпленому у ст. 8 ЄКПЛ: держава повинна поважати приватне і сімейне життя, а втручання можливе лише на законній підставі, з легітимною метою і домірно.

Основні новели, які змістовно вдосконалюють регулювання сімейних відносин у Книзі шостій, на загальному рівні можуть бути визначені наступним чином: найкращі інтереси дитини стають центральною засадою сімейного права. Саме вони розглядаються як основний чинник при вирішенні сімейних питань, розірванні шлюбу подружжям, яке має дітей, визначенні батьківської відповідальності, управлінні майном дитини, сімейному житті, усиновленні та ін.

Основними новелами Книги шостої є те, що проєкт не погіршує становище жінки: він переводить сімейні відносини в площину рівності та взаємної відповідальності; шлюб і надалі розглядається як добровільний союз, а не інструмент примусу чи моралізаторства; розірвання шлюбу зроблено менш конфліктним і більш відповідальним щодо дітей; введено поняття батьківської відповідальності та договір про її розподіл; спеціальний захист отримало сімейне житло; інтереси дитини мають пріоритетне значення при визначенні питань щодо сімейного житла, управління майном дитини; аліменти прямо визначені як власність дитини.

Всі ці нововведення до правового регулювання сімейних відносин потребують не тільки ґрунтовного дослідження фахівцями, аналізу з боку інституцій громадянського суспільства, але й роз'яснення в широких колах громадськості. Вбачається, що саме широке висвітлення й обговорення на різних рівнях положень Книги шостої оновленого ЦК України «Право сімейне» зніме напругу в суспільстві, яка здебільшого має штучний характер, позбавлений належного обґрунтування [10, с. 521–554].

Оновлення *Книги сьомої «Право спадкове»* перш за все обумовлено появою нових об'єктів приватного права, які можуть включатися до спадщини.

Зберігаючи класичну модель спадкування за заповітом і законом, спадкове право оновлюється під сучасні виклики: цифрові речі, майбутні об'єкти нерухомості, репродуктивні технології, корпоративні права, управління спадщиною, права кредиторів, репарації й інші сучасні майнові вимоги.

Заслуговує на увагу те, що спадкове право адаптується до репродуктивних технологій, що є вкрай важливим в умовах війни.

Проєктом запроваджено спадкування прав на цифрові, компенсаційні та соціально сенсентивні вимоги; розширено заповідальну свободу, яку водночас зроблено відповідальною; поділ спадщини зроблено договірним і більш гнучким; управління спадщиною з корпоративними правами врегульовано як інструмент збереження бізнесу; більш чітким зроблено захист кредиторів.

Таким чином, Книга сьома зосереджена на властивих спадковому праву інститутах (заповіт, спадкування за законом, прийняття спадщини, охорона / управління спадщиною), водночас у проєкті не просто оновлені окремі інститути, а й вибудовується сучасний спадковий контур для економіки та суспільства: чітко визначається спадкова маса в умовах нових активів і компенсаційних механізмів (зокрема, цифрових речей і права на репарації), вводяться нові життєві конструкції (репродуктивний біологічний матеріал), і, що є критичним для практики – вводяться інструменти охорони й управління спадщиною до оформлення прав [4, с. 31].

Книга восьма «Право приватне міжнародне», як і *Книга шоста «Право сімейне»* включена до ЦК України і таким чином логічно стає невід'ємною складовою системної приватноправової кодифікації.

Ця книга охоплює загальні приписи та колізійні норми щодо фізичних та юридичних осіб, правочинів, речових прав, інтелектуальної власності, договірних і недоговірних зобов'язань, трудових, сімейних, спадкових відносин, міжнародної підсудності, судових доручень, визнання та виконання іноземних рішень. Таким чином, ця частина ЦК послідовно регламентує особливості всього спектру приватних відносин за участю іноземного елементу.

Це особливо актуально в сучасних умовах, коли українці живуть, працюють, одружуються, спадкують, ведуть бізнес, інвестують за кордоном, іноземці також укладають договори, набувають майно, створюють компанії та захищають права в Україні.

Проєкт установлює, що при застосуванні права до відносин із іноземним елементом ключовим є принцип найбільш тісного зв'язку, який є найбільш поширеним у сучасному європейському міжнародному приватному праві.

Проєкт розширює межі застосування принципу автономії волі в транскордонних відносинах, водночас зберігаючи в якості важелів, що слугують певним запобіжником, конструкції публічного порядку та встановлення надімперативних норм; при цьому уточнюється застереження про публічний порядок, а також умови про застосування надімперативних норм.

Можна констатувати, що Книга восьма «Право міжнародне приватне» створює сучасний, системний і практично орієнтований «колізійний каркас» для всього Кодексу, де основним методологічним стрижнем виступає принцип більш тісного зв'язку та *escape clause* (відступ від формальної прив'язки за очевидно тіснішим зв'язком), що прямо внормовано в ст. 1800 і дає можливість суду враховувати як територіальні, так і матеріальні чинники конкретних відносин [4, с. 31].

Доповнення проєкту оновленого ЦК України *Книгою дев'ятою «Публічність прав цивільних»* має на меті встановити загальні правила про те, які права, обтяження, обмеження, юридичні стани, правочини й юридичні факти підлягають публічності. Такий підхід спрямований на подолання правової невизначеності щодо реєстрів, які мають різну логіку та правові наслідки внесення відомостей у відповідний реєстр.

У проєкті закріплено засади публічності: визначеність, доступність, достовірність, пріоритет і добросовісність. Публічність розглядається як універсальний механізм юридичної визначеності в майновому обороті.

Книга дев'ята формує єдину рамку для оцінювання того, коли право або обтяження стає видимим для третіх осіб, коли воно набуває переваги в черговості та коли саме реєстрація породжує, змінює чи припиняє право.

Інструменти, встановлені у Книзі «Публічність прав цивільних», формують сучасну «інфраструктуру довіри» до цивільного обороту, підвищують керованість реєстраційних конфліктів, зменшують ризики недобросовісних перереєстрацій і забезпечують ефективне поєднання цивільного обороту з його публічною достовірністю.

ВИСНОВКИ

Аналіз змісту проєкту ЦК України, його основних новел, поданого на розгляд Верховної Ради України і схваленого в першому читанні, свідчить, що його основна мета системного оновлення приватного (цивільного) права України шляхом ухвалення нового Цивільного кодексу України як цілісного, внутрішньо узгодженого й ефективного акта, реалізована.

Законопроєкт № 15150 спрямований на формування сучасної нормативної основи для регулювання приватних відносин, що відповідає викликам XXI століття (цифровізація, розвиток нових економічних моделей, трансформація майнового обороту, ускладнення договірних і недоговірних конструкцій, транскордонність відносин) та забезпечує належний рівень юридичної визначеності, справедливості, ефективного захисту цивільних прав та інтересів.

Можна констатували, що завдання, поставлені в процесі оновлення чинного ЦК перед розробниками проєкту досягнуті, а саме:

1) проведення рекодифікації приватного права та підвищення якості кодифікованого регулювання;

2) утвердження і послідовна реалізація засад приватного права;

3) модернізація юридичного статусу учасників приватних відносин і гарантій їхньої взаємодії;

4) підвищення ефективності та передбачуваності приватноправового обороту;

5) підвищення гарантій захисту цивільних прав і правомірних інтересів;

6) оновлення строкових механізмів та інструментів юридичної визначеності;

7) гармонізація з європейськими правопорядками та уніфікаційними актами;

8) відрадянщення (дерадянизація) та модернізація понятійного апарату приватного права;

9) створення сприятливого юридичного середовища для економічного розвитку та інвестицій.

Триваюча в Україні рекодифікація цивільного законодавства далеко виходить за межі оновлення окремих правових інститутів. Її концептуальним результатом є формування моделі Кодексу приватного права цифрового суспільства, орієнтованого на сучасний цивільний оборот, цифровізацію, розвиток штучного інтелекту, ускладнення корпоративних і транскордонних зв'язків і трансформацію сімейних і спадкових відносин.

Наскрізними рисами проєкту оновленого ЦК є принципоцентричність, розширення приватної автономії, людино- і дитиноцентричність, цифровізація правових режимів, модернізація речового та зобов'язального права, інтеграція до ЦК сімейного і міжнародного права та перетворення публічності приватних прав на самостійний приватноправовий механізм.

Найбільшою перевагою проєкту ЦК є його комплексність, а головним викликом – потреба в забезпеченні внутрішньої узгодженості.

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

Рекодифікація передбачає не стільки точкову модернізацію чинного ЦК України, скільки зміну самої філософії приватноправової кодифікації, максимально наближаючи її до визнаних європейських стандартів, закладених у міжнародних рекомендаційних актах гармонізації приватного права.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Рекодифікація цивільного законодавства. України. Київ : Вид. дім «АртЕк», 2020. 128 с.

[2] Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 7-ме вид., переробл. і допов. / за ред.: О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Цюри. Київ : Юрінком Інтер, 2025. Т. 1. 1220 с.

[3] Харитонов О. Є., Харитонова О. І. Приватне право як концепт. Одеса : Фенікс. 2018. Т. 1. Витоки. 556 с.

[4] Пояснювальна записка до проекту Цивільного кодексу України URL: https://itd.rada.gov.ua/6c869f39-5666-4b90-abf7-b02e8878f437 (дата звернення: 15.08.2026).

[5] Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

[6] Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2021. 690 с.

[7] Орлюк О. П. Законодавство про інтелектуальну власність. У кн.: *Наукова концепція розвитку законодавства України: обґрунтування та прогнозування напрямів правотворчої діяльності*. Київ : Юрінком-Інтер. 2025. С. 713–746.

[8] Кузнєцова Н. С., Кохановська О. В. Сучасне приватне право: вектори Європейського розвитку. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. №3(86). С. 49–55.

[9] Сучасні тенденції правової регламентації договірних відносин у гармонізованих актах європейського приватного права. У кн.: *Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу :* монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 319–339.

[10] Сучасні тенденції розвитку сімейного законодавства в Україні в світлі рекодифікації (оновлення) Цивільного кодексу України. У кн. *Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу :* монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 521–554.

REFERENCES

[1] *Concept of updating the Civil Code of Ukraine. Recodification of civil legislation of Ukraine* (2020). Kyiv: Publishing house «ArtEk».

[2] *Scientific and Practical Commentary to the Civil Code of Ukraine*. (2025). In O. V. Dzera, N. S. Kuznietsova, & V. V. Tsiura (Eds.). 7th ed., rev. and exp., Vol. 1. Kyiv: Yurinkom Inter.

[3] Kharytonov, O. Ye., & Kharytonova, O. I. (2018). *Private law as a concept*. Odessa: Feniks. Vol. 1: Origins.

[4] Explanatory Note to the Draft Civil Code of Ukraine. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837.
[5] *General Theory of Law*. (2015). In M. I. Koziubra (Ed.). Kyiv: Vaite.
[6] *Recodification of civil legislation of Ukraine: Challenges of time.* (2021). In N. S. Kuznietsova (Ed.). Odessa: Publishing House «Helvetika».
[7] Orliuk, O. P. (2025). Intellectual property legislation. *In Scientific concept of development of the legislation of Ukraine: Substantiation and forecasting of directions of law-making activity* (pp. 713–746). Odessa: Yurinkom Inter.
[8] Kuznietsova, N. S., & Kokhanovska, O. V. (2016). Modern private law: Vectors of European development. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3(86), 49–55.
[9] Modern trends in legal regulation of contractual relations in harmonized acts of European private law. (2021). *In Recodification of civil legislation of Ukraine: Challenges of time* (pp. 319–339). In N. S. Kuznietsova (Ed.). Odessa: Publishing House «Helvetika».
[10] Modern trends in the development of family legislation in Ukraine in light of the recodification (updating) of the Civil Code of Ukraine (2021). *In Recodification of civil legislation of Ukraine: Challenges of time* (pp. 521–554). In N. S. Kuznietsova (Ed.). Odessa: Publishing House «Helvetika».

Руслан Олексійович Стефанчук
Доктор юридичних наук, професор
Заслужений діяч науки і техніки України
Дійсний член (академік) НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковорода, 70, Харків, Україна

Голова Верховної Ради України
01024, вул. Михайла Грушевського, 5, Київ, Україна

Ruslan O. Stefanchuk
Doctor of Law, Professor
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine
Full Member (Academician) of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Chairperson of the Verkhovna Rada of Ukraine
01024, 5 Mykhailo Hrushevsky St., Kyiv, Ukraine

Наталія Семенівна Кузнєцова
Доктор юридичних наук, професор
Заслужений діяч науки і техніки України
Дійсний член (академік) НАПрН України

Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковорода, 70, Харків, Україна

Директор Центру європейського права Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01601, вул. Володимирська, 64/13, Київ, Україна
email: prof.kuznetsova@gmail.com

Nataliia S. Kuznietsova
Doctor of Law, Professor
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine
Full Member (Academician) of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Director of the Center for European Law of the Education and Research Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
01601, 64/13 Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine
email: prof.kuznetsova@gmail.com

Олексій Олександрович Кот
Доктор юридичних наук, професор
Заслужений юрист України
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковорода, 70, Харків, Україна

Директор Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
01024, вул. Пилипа Орлика, 3, Київ, Україна
email: akot@antikalaw.com.ua

Oleksii O. Kot
Doctor of Law, Professor
Honored Jurist of Ukraine
Corresponding Member of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Director of the Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise
National Academy of Sciences of Ukraine

01024, 3 Pylyp Orlyk St., Kyiv, Ukraine
email: akot@antikalaw.com.ua

Рекомендоване цитування: Стефанчук Р. О., Кузнєцова Н. С., Кот О. О. Приватне право у системі фундаментальних засад громадянського суспільства України: основні результати рекодифікації цивільного законодавства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. №3. С. 174–200. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.174.

Suggested Citation: Stefanchuk, R. O., Kuznietsova, N. S., & Kot, O. O. (2026). Private Law in the System of Fundamental Principles of Civil Society of Ukraine: Main Results of the Recodification of Civil Legislation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 174–200. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.174.

Дата першого надходження статті до видання: 15.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.09.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 340+341+346
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.201

Володимир Анатолійович Устименко

Національна академія наук України
Київ, Україна

Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-1094-422X

Руслан Аятшахович Джабраілов

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-4422-2102

Тетяна Степанівна Гудіма

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-1509-5180

Станіслав Вадимович Сєрєбряк

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0001-7207-594X

ДЕРЖАВНА ДОПОМОГА СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ПРАВОВИЙ ЗАСІБ СПРИЯННЯ ДОСЯГНЕННЮ ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВНОЇ КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З УРАХУВАННЯМ ПРАВА ЄС

Анотація. *Відзначається значний прогрес у розвитку інституту державної допомоги в праві ЄС та використання його можливостей у досягненні стратегічних цілей кліматичної безпеки у взаємозв'язку із вимогами економічної стійкості та зміцнення конкурентних позицій суб'єктів господарювання стратегічних галузей економіки. Доводиться,*

що подальше правове забезпечення економіки України має спиратися на сучасні тренди в праві ЄС, якими позначаються процеси модернізації національного законодавства в сфері державної допомоги суб'єктам господарювання. Перспективне законодавство України потребує врахування напрацьованих у праві ЄС форм, видів і механізмів реалізації державної допомоги суб'єктам господарювання для досягнення цілей державної кліматичної політики. Зокрема, у статті приділено увагу особливостям механізму ціноутворення, окремим податковим стимулам і компенсаційному механізму як засобам підтримки суб'єктів господарювання, імплементація яких у національну правову систему потребуватиме значно менших інституціональних змін, а ефективність може виявитися вищою на етапі адаптації до права ЄС порівняно з іншими більш комплексними за правовою конструкцією формами та видами державної допомоги. З метою забезпечення системності та підвищення ефективності планування правотворчої діяльності та узгодженості із правилами ЄС у сфері державної допомоги, важливого значення набуває завдання доповнення розділу 8 «Конкурентна політика» Національної програми адаптації заходами, спрямованими на імплементацію в законодавство України норм права ЄС, якими врегульовані описані в цьому дослідженні форми та види державної допомоги щодо сприяння реалізації цілей державної кліматичної політики. Спираючись на метод юридичного прогнозування, стверджується, що реалізація імплементаційних заходів у разі збереження систематики запланованих до прийняття нормативно-правових актів та невжиття заходів до чіткого розмежування предметів регулювання може знизити ефективність і результативність законодавства України, що визначає засади надання державної допомоги суб'єктам господарювання для досягнення цілей державної кліматичної політики. Наголошено на тому, що дієвість підзаконного рівня правового регулювання в значній мірі залежатиме від ступеня відтворення в законах України норм права, які синхронізують із інституційними елементами системи державної допомоги ЄС форми та види державної підтримки реалізації цілей державної кліматичної політики.

Ключові слова: *державна допомога; суб'єкт господарювання; кліматична політика; економічна стійкість; конкуренція; право ЄС.*

Volodymyr A. Ustymenko
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-1094-422X

Ruslan A. Dzhabrailov
State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-4422-2102

Tetiana S. Hudima

State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-1509-5180

Stanislav V. Sieriebriak

State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-7207-594X

STATE AID TO UNDERTAKINGS AS A LEGAL INSTRUMENT FOR ADVANCING THE OBJECTIVES OF NATIONAL CLIMATE POLICY: PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF NATIONAL LEGISLATION IN LIGHT OF EU LAW

Abstract. *The article highlights the significant progress achieved in the development of the State aid regime under EU law and the increasing use of its instruments to advance the strategic objectives of climate security in conjunction with the requirements of economic resilience and the strengthening of the competitiveness of undertakings operating in strategic sectors of the economy. It is argued that the further development of Ukraine's legal framework governing the economy should be based on contemporary trends in EU law, which are reflected in the ongoing modernization of national legislation on State aid to undertakings. The prospective legislation of Ukraine should therefore take into account the forms, types, and implementation mechanisms of State aid developed under EU law for the purpose of achieving the objectives of national climate policy. In particular, the article examines the specific features of electricity pricing mechanisms, selected tax incentives, and compensation mechanisms as instruments for supporting undertakings. Their implementation into the national legal system would require considerably fewer institutional changes, while potentially proving more effective during the process of approximation to EU law than other, legally more complex forms and types of State aid. To ensure a systematic approach, enhance the effectiveness of legislative planning, and secure consistency with the EU State aid rules, particular importance should be attached to supplementing Chapter 8 «Competition Policy» of the National Programme for Approximation with measures aimed at implementing into Ukrainian legislation the provisions of EU law governing the forms and types of State aid examined in this study that facilitate the achievement of national climate policy objectives. Relying on the method of legal forecasting, the article argues that, if the existing structure of the planned legislative acts is maintained and no measures are taken to clearly distinguish their respective regulatory scopes, the implementation process may reduce the effectiveness and coherence of Ukraine's legislation governing the granting of State aid to undertakings for the achievement of national climate policy objectives. The article further emphasizes that the effectiveness of subordinate legislative level will largely depend on the extent to which Ukrainian laws incorporate legal provisions that align the forms and types*

of State support for achieving national climate policy objectives with the institutional components of the EU State aid system.

Keywords: *state aid; undertaking; climate policy; economic resilience; competition; EU law.*

ВСТУП

Сучасна економіка розвинутих країн світу перебуває в системному зв'язку із успішністю втілення визнаних міжнародним співтовариством Цілей сталого розвитку, які сприяють досягненню синергетичних ефектів сполучення різних напрямів державної політики. Зокрема, пріоритизація кліматичних цілей формує нову логіку правового регулювання економічних відносин, в цілому, та й, зокрема, розроблення та реалізації промислової політики. Невипадково, Європейська Комісія, посилаючись на Звіт М. Драгі, колишнього голови Європейського центрального банку, робить наголос на тому, що «політика декарбонізації є потужним драйвером зростання, коли вона інтегрована в промислову, конкурентну, економічну та торговельну політики» [1, с. 8].

Досягнення кліматичних цілей не в однаковій мірі є здійсненним у економічно вигідний спосіб для різних галузей економіки. Наприклад, енергоємні та, як наслідок, вуглецевоємні галузі економіки потребують створення спеціальної правової рамки, яка б упроваджувала низку стимулів, здатних зацікавити приватних інвесторів фінансувати проєкти з декарбонізації. Задля цього Європейською Комісією реалізовано політичні ініціативи, спрямовані, перш за все, на істотне розширення можливостей держав-членів Європейського Союзу в підтримці суб'єктів господарювання енергоємних галузей економіки в зеленому переході, використанні чистої енергії з відновлюваних джерел, упровадженні технологій із нульовим рівнем викидів.

Поступова інтеграція України до Європейського Союзу (далі – ЄС) передбачає наближення національного законодавства до стандартів ЄС, у тому числі у сфері захисту довкілля, протидії змінам клімату та пом'якшення їх наслідків. У цьому зв'язку вкрай важливого значення набуває завдання підвищення ефективності правових засобів, потенціал яких широко використовується ЄС та державами-членами ЄС задля досягнення цілей державної кліматичної політики, насамперед, інституту державної допомоги суб'єктам господарювання.

Відповідно цим обумовлюється актуальність і своєчасність підготовки цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі юридичного профілю приділяється увага дослідженню актуальних проблем, пов'язаних із теоретичними та практичними аспектами державної допомоги суб'єктам господарювання як засобу державного регулювання економічних відносин. Зокрема, можна виділити наукові праці Г. О. Кубрак [2], О. Ю. Курепіної [3], О. О. Лабунського [4], О. Е. Ліллемяе [5], І. М. Феофанової [6] та ін. Контекстуалізація про-

блематики державної допомоги крізь призму принципів сталого розвитку знайшла вияв у працях зарубіжних учених B. Bartniczak [7], A. Gupta [8], P. Nicolaides і M. Kleis [9], M. Rivera-Lirio і M. J. Muñoz-Torres [10], M. Williams [11] та ін.

На тлі наявних наукових розробок, слід водночас наголосити на значному прогресі в розвитку інституту державної допомоги в праві ЄС та перегляду його ролі в досягненні стратегічних цілей кліматичної безпеки у взаємозв'язку із вимогами економічної стійкості та зміцнення конкурентних позицій суб'єктів господарювання стратегічних галузей економіки. Саме зазначені тренди в реформуванні права ЄС потребують особливої уваги та наукової оцінки в контексті напрацювання стратегічного бачення шляхів виконання євроінтеграційних зобов'язань.

Отже, ***метою статті*** є наукове обґрунтування перспектив розвитку законодавства України у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання з урахуванням форм і видів державної підтримки реалізації цілей державної кліматичної політики, інтегрованих у систему державної допомоги ЄС.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Теоретичну основу дослідження склали наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, присвячені проблематиці правового забезпечення надання державної допомоги суб'єктам господарювання як засобу просування принципів сталого розвитку в державну економічну політику та досягнення кліматичних цілей. Емпіричну основу дослідження склали акти права ЄС, якими визначаються сучасні напрями розвитку кліматичної, промислової, енергетичної та конкурентної політики, правила сумісності державної допомоги із внутрішнім ринком ЄС, а також умови застосування окремих форм підтримки суб'єктів господарювання енергоємних галузей економіки. Особливу увагу приділено положенням CISAF, CEEAG, Керівних принципів державної допомоги в контексті EU ETS, рекомендаціям Європейської Комісії щодо податкових стимулів і керівництву щодо застосування схем вуглецевих контрактів на різницю. Додатково враховано правозастосовну практику Європейської Комісії щодо схвалення схем державної допомоги, спрямованих на зниження витрат енергоємних підприємств і запобігання ризикам витоку вуглецю.

Дослідження перспектив розвитку національного законодавства проведено на основі положень Національної програми адаптації законодавства України до права ЄС, законів України у сферах державної допомоги, кліматичної політики, охорони навколишнього природного середовища, ціноутворення, функціонування ринку електричної енергії й оподаткування. Вибір нормативного матеріалу зумовлено необхідністю визначення ступеня готовності законодавства України до впровадження передбачених правом ЄС механізмів тимчасового зниження цін на електроенергію, компенсації непрямих витрат, пов'язаних із викидами, змен-

шення розміру зборів за електроенергію, податкових кредитів, прискореної амортизації та вуглецевих контрактів на різницю.

Опрацювання зазначеного нормативного та наукового матеріалу здійснювалось із застосуванням комплексу загальних і спеціальних методів наукового пізнання, вибір яких визначався метою дослідження та необхідністю поєднання аналізу права ЄС з оцінкою перспектив його імплементації в законодавство України. Формально-юридичний метод застосовано для з'ясування змісту й умов реалізації передбачених актами ЄС форм і видів державної допомоги, визначення критеріїв їх сумісності із внутрішнім ринком ЄС, вимог щодо стимулюючого ефекту, пропорційності та внеску отримувачів допомоги в досягнення цілей декарбонізації. Системний метод дав змогу розглянути зазначені правові засоби у взаємозв'язку із кліматичною, промисловою, енергетичною та конкурентною політикою ЄС, а також установити особливості взаємодії загальних і спеціальних правових режимів державної допомоги. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення передбачених правом ЄС механізмів підтримки із чинними положеннями законодавства України та заходами, закріпленими в Національній програмі адаптації. На цій основі визначено прогалини в правовому регулюванні та напрями законодавчих змін, необхідних для впровадження відповідних форм державної допомоги в національну правову систему. Узагальнення правозастосовної практики Європейської Комісії сприяло встановленню особливостей практичної реалізації окремих схем державної допомоги в державах-членах ЄС. Метод юридичного прогнозування використано для оцінки можливих наслідків реалізації передбачених Національною програмою адаптації імплементаційних заходів, визначення ризиків неузгодженості нормативно-правових актів та виникнення колізій у разі недостатнього розмежування предметів їх регулювання. Спираючись на результати такого прогнозування, обґрунтовано пропозиції щодо системного оновлення законодавства України й узгодження на законодавчому та підзаконному рівнях форм державної підтримки реалізації цілей державної кліматичної політики з інституційними елементами системи державної допомоги ЄС.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Насамперед серед останніх програмних документів публічної політики ЄС, якими закладається підґрунтя для пожвавлення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання енергоємних галузей економіки щодо здійснення капіталовкладень у сталі практики організації та здійснення господарювання, слід згадати Повідомлення Європейської Комісії «Чистий промисловий курс: спільна дорожня карта для підвищення конкурентоспроможності та декарбонізації» від 26.02.2025 [12]. Насамперед, політична вага цього документу зумовлена визнанням необхідності подальшого просування цілей кліматичної політики ЄС, але не на шкоду конкурентоспроможності провідних галузей економіки, роблячи акцент на про-

мисловості, яку справедливо визнає Європейська Комісія основою стійкості економіки ЄС. Намагаючись вирішити тріаду завдань сучасної політики економічної безпеки ЄС, яка розкривається через кліматичну кризу та її наслідки, проблеми конкурентоспроможності й економічну стійкість, Європейська Комісія зосереджується щонайменше на двох ключових секторах, позитивні перетворення в межах яких можуть стати ключем до врівноваження економічного розвитку із вимогами низьковуглецевої інтенсивності виробництва.

У зв'язку з цим у Повідомленні Європейської Комісії «Чистий промисловий курс: спільна дорожня карта для підвищення конкурентоспроможності та декарбонізації» привертається увага до енергоємних галузей економіки, які є об'єктом застосування прийомів і методів недобросовісного ведення бізнесу, що є підтримуваним політикою третіх країн із заохоченням субсидування експортоорієнтованих національних виробників і створенням регуляторного поля із недостатньо чіткими кліматичними й екологічними стандартами або їх повною відсутністю. Відповідно за таких неконкурентних умов господарювання актуалізується питання відстоювання економічних інтересів ЄС у стратегічних галузях економіки із найбільшим внеском у декарбонізацію та потенціалом прискорення переходу до моделі кліматично нейтральної економіки, використовуючи як заходи захисного характеру в торговельних відносинах із третіми країнами, так і заходи щодо стимулювання державою інвестування суб'єктами господарювання в чисті технології. Саме сектор чистих технологій визнається Європейською Комісією основою конкурентоспроможності та драйвером промислової трансформації, циркулярної економіки та декарбонізації [12].

Провідна роль у активізації інвестування в проєкти з декарбонізації відводиться державній допомозі, особливий механізм застосування якого та форми допустимої підтримки отримали вияв у Рамковому документі, що визначає заходи державної допомоги для підтримки Чистого промислового курсу, затвердженому Повідомленням Європейської Комісії від 04.07.2025 (Clean Industrial Deal State Aid Framework, далі вживатиметься англомовна абревіатура – CISAF) [13]. Водночас установлені CISAF стимулюючі правові засоби доповнюють існуючу систему правових актів, що визначають засади державної допомоги, закріплюючи спрощені вимоги до сумісності форм державної допомоги з внутрішнім ринком ЄС. У будь-якому разі у випадках, чітко визначених CISAF, передбачається узгодження окремих форм державної допомоги із порядком та умовами, встановленими іншими правовими актами в цій сфері, а саме Керівними принципами щодо державної допомоги в сфері клімату, охорони довкілля та енергетики 2022 [14], Керівними принципами щодо регіональної державної допомоги [15], Регламентом Комісії (ЄС) № 651/2014 від 17.06.2014 про визнання певних категорій допомоги сумісними з внутрішнім ринком на застосування статей 107 та 108 Договору про функціонування ЄС [16].

Привертає увагу широкий діапазон правових засобів, передбачених CISAF та спрямованих на досягнення цілей, визначених Повідомленням Європейської Комісії «Чистий промисловий курс: спільна дорожня карта для підвищення конкурентоспроможності та декарбонізації». Звісно, осягнути всі передбачені цим та іншими актами права ЄС правові форми державної допомоги в межах однієї наукової роботи не вбачається за можливе, але водночас релевантними для наукового аналізу можуть бути ті засоби стимулювання, імплементація яких у національну правову систему потребуватиме значно менших інституціональних змін, а ефективність може виявитися вищою на етапі адаптації до права ЄС порівняно із іншими більш комплексними за правовою конструкцією формами та видами державної допомоги. Відтак вбачається за доцільне зупинитися на висвітленні наступних механізмів стимулювання, інтегрованих у CISAF та системно пов'язані з ним інші акти ЄС у сфері державної допомоги.

1. Механізм ціноутворення

Як зазначається у Повідомленні Європейської Комісії «Компас конкурентоспроможності для ЄС» від 29.01.2025, ЄС має невідкладно вирішити проблему високих і нестабільних цін на енергоносії для європейських підприємств та домогосподарств. Наголошується в документі на тому, що ціни на енергоносії значно вищі, ніж у регіонах-конкурентах, і значно варіюються в межах ЄС [1, с. 9]. У Плані дій щодо доступної енергії, затвердженому Повідомленням Європейської Комісії від 26.02.2025, ситуація із ціноутворенням на ринку електричної енергії характеризується як загрозлива й така, що надсилає негативні сигнали суб'єктам господарювання провідних галузей економіки щодо розгляду питання про доцільність зміни юрисдикції, внаслідок чого очікувано посиляться деструктивні економічні процеси із втратою ЄС позицій у світовій торгівлі та зниженням міжнародної конкурентоспроможності. Зокрема, визнається, що для промисловості роздрібні ціни на електроенергію майже подвоїлися, а саме для середнього промислового споживача ціни в 2023 році залишалися на 97% вищими за середній рівень у 2014–2020 роках. Водночас розрив у цінах на енергоносії між ЄС та його основними конкурентами зростає, наприклад, у II кварталі 2024 року роздрібні ціни на електроенергію для промислових споживачів у ЄС були у 2,2 рази вищими, ніж у США, удвічі вищими, ніж у Китаї, та в 1,2 рази вищими, ніж у Японії [17].

Додатково в Повідомленні Європейської Комісії «Компас конкурентоспроможності для ЄС» серед факторів, які впливають на рівень цін на енергоносії, визнається залежність від імпорту викопного палива. Європейська Комісія розглядає збільшення частки енергії з безвуглецевих джерел як один із можливих способів зменшення цієї залежності. У зв'язку з цим робиться наголос на необхідності прискорення переходу до чистої енергетики та активного сприяння електрифікації [1, с. 9].

Відповідно вирішенню цього завдання має сприяти такий захід підтримки як *«Тимчасове зниження цін на електроенергію для енергоємних споживачів»*, встановлений розділом 4.5 (пункти 112–126) CISAF та який широко застосовується державами-членами ЄС (наприклад, Болгарія, Німеччина та Словенія [18]).

Отримувачами державної допомоги в формі тимчасового зниження цін на електроенергію визначено суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у галузях економіки, які найбільше залежать від міжнародної торгівлі та значною мірою використовують електроенергію як ключовий ресурс для створення доданої вартості й тим самим піддаються підвищеним ризикам перенесення виробництва за межі ЄС до країн, де екологічні вимоги відсутні або є менш суворими (п.п. 113–114). З метою забезпечення довгострокового ефекту отримувачі такої допомоги зобов'язані здійснювати інвестиції, що сприяють зеленому переходу та допомагають зменшити витрати енергетичної системи у середньо- та довгостроковій перспективі (наприклад, шляхом заміщення викопного палива відновлюваними джерелами енергії) (п. 114).

Держави-члени можуть надавати зниження цін, визначені в розрахунку від оптової ціни електроенергії для певної частки споживання електроенергії незалежно від джерела її постачання. Водночас розділ 4.5 не поширюється на зниження розміру зборів, які фінансують підтримку виробництва енергії з відновлюваних джерел або високоефективної комбінованої генерації теплової й електричної енергії (когенерації), які й надалі регулюються розділом 4.11 Керівних принципів щодо державної допомоги в сферах клімату, охорони довкілля та енергетики 2022 (Guidelines on State aid for climate, environmental protection and energy 2022, далі вживатиметься англомовна абревіатура – CEEAG) (п. 115).

У п. 116 CISAF містяться критерії визначення ризику переміщення діяльності окремих галузей економіки за межі ЄС, які пов'язуються з електроємністю відповідної галузі економіки та рівнем її відкритості до міжнародної торгівлі. Відповідно Європейська Комісія вважає, що державна допомога може надаватися лише підприємствам, що здійснюють діяльність у галузях економіки, для яких такі ризики є суттєвими. Це стосується галузей економіки, перелічених у додатку 1 до CEEAG, для яких добуток показників інтенсивності міжнародної торгівлі й електроємності на рівні ЄС становить щонайменше 2%, а кожен із цих показників – інтенсивність міжнародної торгівлі й електроємність на рівні ЄС – окремо становить не менше 5%.

Слід звернути увагу на те, що галузь або підгалузь економіки, які не згадуються в додатку 1 до CEEAG, але відповідають критеріям прийнятності, визначеним у п. 116, можуть вважатися такими, що охоплюються вимогами розділу 4.5 CISAF, за умови, що держави-члени доведуть це на підставі даних, репрезентативних для відповідної галузі або підгалузі економіки на рівні ЄС. Застерігається,

що такі дані мають бути перевірені незалежним експертом і охоплювати період щонайменше трьох останніх років, за які наявна відповідна інформація (п. 117).

Як випливає зі змісту п. 118 CISAF, державна допомога надається в рамках схеми державної допомоги з визначеним орієнтовним бюджетом. Держави-члени можуть обмежити сферу застосування такої схеми окремими галузями економіки залежно від ступеня їхньої залежності від витрат на електроенергію або галузями, що мають особливе значення для економіки чи для безпеки та стійкості внутрішнього ринку. Будь-які такі обмеження мають бути сформульовані достатньо широко та не повинні призводити до штучного звуження кола потенційних отримувачів допомоги. У межах галузі економіки, що відповідає встановленим вимогам, держави-члени повинні забезпечити, щоб відбір отримувачів здійснювався на основі об'єктивних, недискримінаційних і прозорих критеріїв, а державна допомога, як правило, надавалася однаковим чином усім суб'єктам господарювання, які конкурують у межах однієї галузі економіки та перебувають у порівнянних фактичних обставинах.

Серед критеріїв сумісності досліджуваної форми державної допомоги із внутрішнім ринком ЄС окремо виділяються дві взаємопов'язані вимоги щодо наявності стимулюючого ефекту та пропорційності (п.п. 119–120).

Так, з метою забезпечення стимулюючого ефекту державної допомоги й її фактичного спрямування на запобігання ризикам, визначеним у розділі 4.5.1, допомога має бути надана за заявою та виплачена отримувачу в тому році, в якому були понесені відповідні витрати або в наступному році.

Державна допомога вважатиметься пропорційною для ідентифікованих п.п. 116–117 отримувачів, якщо вона передбачає зниження ціни не більш ніж на 50% середньорічної оптової ринкової ціни електроенергії в торговій зоні, до якої приєднаний отримувач допомоги, і застосовується не більш ніж до 50% його річного споживання електроенергії. Загальний обсяг річного споживання електроенергії може визначатися або за рік, в якому виникають прийнятні витрати, або за попередній рік. Європейська Комісія також вважає, що для забезпечення пропорційності державної допомоги такі знижки не повинні призводити до зменшення ціни на електроенергію для прийнятного обсягу споживання нижче 50 євро за МВт·год.

Окрім наведених критеріїв сумісності державної допомоги CISAF установлює низку вимог для одержувачів допомоги щодо підтвердження внеску в декарбонізацію. Зокрема, під час розроблення схем державної допомоги держави-члени ЄС повинні визначити види інвестицій, щодо яких можна об'єктивно підтвердити їхній додатковий внесок у зниження витрат енергетичної системи з урахуванням потреб ринку й енергетичної системи відповідної держави-члена ЄС за умови, що такі інвестиції не призводять до збільшення споживання викопного палива.

Від отримувачів державної допомоги вимагається спрямовувати щонайменше 50% суми допомоги, наданої в рамках цього заходу, на здійснення таких інвестицій у нові або модернізовані активи. До прийнятних інвестиційних заходів можуть належати, зокрема, розвиток потужностей із виробництва енергії з відновлюваних джерел, створення систем накопичення енергії, впровадження заходів із підвищення гнучкості з боку попиту, підвищення енергоефективності, що впливає на попит на електроенергію, а також розробка електролізерів для виробництва відновлюваного або низьковуглецевого водню. Інвестиції, спрямовані на електрифікацію, також вважаються прийнятними. Держави-члени ЄС можуть установлювати обмеження щодо переліку прийнятних інвестицій, проте інвестиції, спрямовані на підвищення гнучкості з боку попиту, обов'язково повинні бути включені до такого переліку (п. 121).

Зазначені інвестиції не повинні отримувати підтримку в рамках будь-якого іншого заходу державної допомоги. Реалізація прийнятної інвестиційної діяльності має розпочатися не пізніше ніж через 48 місяців з дати надання державної допомоги відповідно до розділу 4.5, якщо тільки отримувач допомоги не доведе державі-члену, що з технічних причин необхідним є довший строк. Окремі інвестиційні проєкти можуть фінансуватися за рахунок державної допомоги, отриманої протягом кількох років. Інвестиції можуть здійснюватися безпосередньо на об'єкті отримувача допомоги або бути доручені третім сторонам. В останньому випадку отримувач допомоги залишається відповідальним за належне виконання інвестицій (п. 122).

Як згадується у п. 123 CISAF, держава-член ЄС може надати додаткову державну допомогу в розмірі до 10% суми допомоги, наданої відповідно до п. 120. При цьому отримувачі допомоги повинні спрямувати щонайменше 75% цієї додаткової допомоги на інвестиції, зазначені в п. 121. Застерігається, що держави-члени можуть надавати таку додаткову допомогу лише за умови, що отримувач допомоги доведе, що щонайменше 80% загального обсягу інвестицій спрямовується на витрати, пов'язані з підвищенням гнучкості з боку попиту, включаючи резервне енергозабезпечення, що не ґрунтується на використанні викопного палива.

Привертає особливу увагу підрозділ 4.5.5 «Кумуляція (поєднання)», зміст якого засвідчує можливість поєднання державної допомоги, що надається відповідно до розділу 4.5 CISAF, із будь-якою іншою державною допомогою або допомогою de minimis (незначною державною допомогою), а також поєднуватися з коштами ЄС, що адмініструються централізовано, щодо тих самих прийнятних витрат (тобто оптової ціни електроенергії, включаючи непрямі витрати, пов'язані з перекладенням на споживачів витрат, зумовлених викидами парникових газів, у цінах на електроенергію), які можуть повністю або частково збігатися, за умови, що таке поєднання не призводить до перевищення максимальної інтенсивності

або максимальної суми допомоги, передбаченої відповідними вимогами. У разі поєднання з допомогою, що компенсує непрямі витрати, пов'язані з викидами, відповідно до Керівних принципів Комісії щодо певних заходів державної допомоги в контексті системи торгівлі квотами на викиди парникових газів після 2021 року (далі – Керівні принципи державної допомоги в контексті EU ETS), сукупний розмір допомоги не може перевищувати максимального розміру, встановленого будь-яким із цих двох керівних принципів (маються на увазі CISAF та згадані в цьому абзаці Керівні принципи державної допомоги в контексті EU ETS).

Варто відзначити, що за своєю предметною спрямованістю Керівні принципи державної допомоги в контексті EU ETS [19] (із останніми змінами, внесеними Повідомленням Європейської Комісії від 23.12.2025 [20]) переслідують мету *компенсації лише тієї складової ціни на електроенергію, яка зумовлена включенням витрат, пов'язаних із викидами парникових газів у рамках Системи торгівлі квотами на викиди ЄС (EU ETS) (так звані «непрямі витрати, пов'язані з викидами»)*. Відповідно правові режими державної допомоги, передбаченої розділом 4.5 CISAF і розділом 3.1 Керівних принципів державної допомоги в контексті EU ETS, співвідносяться між собою як загальний і спеціальний режими пільгового ціноутворення на електроенергію. Держави-члени ЄС вдаються до переваг цього механізму підтримки суб'єктів господарювання енергоємних галузей економіки, наприклад, Словенія [21].

Метою цього виду державної допомоги є запобігання значному ризику витоку вуглецю (carbon leakage), зокрема внаслідок перекладення на споживачів витрат на квоти на викиди в цінах на електроенергію, які сплачує отримувач допомоги, якщо його конкуренти з третіх країн не несуть аналогічних витрат у цінах на електроенергію, а отримувач допомоги не має можливості включити ці витрати в ціни своєї продукції без втрати значної частки ринку. Усунення ризику витоку вуглецю шляхом надання підтримки отримувачам допомоги для зменшення їхньої вразливості до такого ризику слугує екологічній меті, оскільки ця допомога спрямована на запобігання збільшенню глобальних викидів парникових газів унаслідок перенесення виробництва за межі ЄС за відсутності міжнародної угоди, що встановлює зобов'язання щодо скорочення викидів парникових газів (п. 20 Керівних принципів державної допомоги в контексті EU ETS).

Оцінка сумісності державної допомоги в формі компенсації «непрямих витрат, пов'язаних із викидами» із вимогами п. «с» ч. 3 ст. 107 Договору про функціонування ЄС, передбачає, з-поміж іншого, визначення ступеня відповідності заходу вимогам щодо наявності стимулюючого ефекту та пропорційності.

Для того щоб державна допомога мала стимулюючий ефект і фактично запобігала витоку вуглецю заява на її отримання має бути подана, а сама допомога виплачена отримувачу допомоги в році, в якому були понесені відповідні витрати

або в наступному році. Якщо державна допомога виплачується в тому самому році, в якому були понесені відповідні витрати має бути запроваджений механізм подальшого коригування виплат (ex post), який забезпечує повернення будь-якої надмірно виплаченої суми допомоги до 1 липня наступного року (п.п. 25–26). Своєю чергою державна допомога вважається пропорційною та такою, що має достатньо обмежений негативний вплив на конкуренцію і торгівлю, якщо її розмір не перевищує 80% непрямих витрат, пов'язаних із викидами, понесених галузями, переліченими в таблиці 1 додатка I, та 75% – для галузей, перелічених у таблиці 2 додатка I, або будь-яких інших галузей, які були визнані такими, що відповідають установленим вимогам відповідно до процедури, визначеної в п. 21 Керівних принципів державної допомоги в контексті EU ETS (п. 27).

Окремо слід згадати про обов'язок отримувачів державної допомоги в формі компенсації «непрямих витрат, пов'язаних із викидами» вживати заходів, спрямованих на дотримання низки вимог у сфері енергетичного аудиту й енергетичного менеджменту, у тому числі тих, якими обумовлюється реалізація інвестиційних проєктів, що мають за мету зниження рівня викидів парникових газів і досягнення інших цілей, що сприяють декарбонізації. Зокрема, з боку держав-членів ЄС забезпечується моніторинг стану виконання отримувачами державної допомоги наступних обов'язків:

(a) впроваджувати рекомендації, викладені у звіті за результатами енергетичного аудиту, тією мірою, якою строк окупності відповідних інвестицій не перевищує трьох років або строк окупності, визначений абз. 3 п. 1 ст. 10a Директиви 2003/87/ЄС, залежно від того, який із цих строків є довшим, а також за умови, що витрати на такі інвестиції є пропорційними; або альтернативно,

(b) зменшувати вуглецевий слід свого споживання електроенергії таким чином, щоб щонайменше 30% спожитої електроенергії забезпечувалося за рахунок безвуглецевих джерел; або альтернативно,

(c) інвестувати значну частку, що становить щонайменше 50% суми державної допомоги, в проєкти, які забезпечують суттєве скорочення викидів парникових газів установкою та досягнення рівня викидів, значно нижчого за відповідний базовий показник, що застосовується для безоплатного розподілу квот у рамках Системи торгівлі квотами на викиди ЄС; або альтернативно,

(d) інвестувати щонайменше 50% суми державної допомоги в нові або модернізовані активи, щодо яких можна об'єктивно підтвердити їхній додатковий внесок у зниження витрат енергетичної системи з урахуванням потреб ринку й енергетичної системи відповідної держави-члена ЄС, за умови, що такі інвестиції не призводять до збільшення споживання викопного палива. До прийнятних інвестиційних заходів можуть належати, зокрема, розвиток потужностей із виробництва енергії з відновлюваних джерел, створення систем накопичення енергії, впровадження заходів із підвищення гнучкості з боку попиту, підвищення енер-

гоефективності, що впливає на попит на електроенергію, а також розробка електролізерів для виробництва відновлюваного або низьковуглецевого водню. Інвестиції, спрямовані на електрифікацію, також є прийнятними. Держави-члени можуть установлювати обмеження щодо переліку прийнятних інвестицій, проте інвестиції, спрямовані на підвищення гнучкості з боку попиту, обов'язково повинні бути включені до такого переліку (п. 55 Керівних принципів державної допомоги в контексті EU ETS).

Зниженню ціни на електроенергію також покликаний сприяти такий *вид державної допомоги як зниження розміру зборів за електроенергію для енергоємних споживачів*. Порядок та умови надання визначаються розділом 4.11 CEEAG. Норми розділу 4.5 CISAF, як попередньо наголошувалося, не охоплюють цей стимулюючий захід. Водночас це застереження не має на меті віднесення цього заходу підтримки до іншої класифікаційної групи, оскільки за економічною природою відбувається саме зниження ціни через зміни розміру такої її складової як збір. Лише через самостійний правовий режим регулювання відносин із упровадження підтримки через зниження розміру зборів пояснюється логіка співвідношення та взаємодії норм цих двох документів.

Ідея впровадження зборів за електроенергію для енергоємних споживачів пов'язана із необхідністю фінансування заходів підтримки декарбонізації за рахунок таких зборів, що, як зазначається у п. 399 CEEAG, сприяє реалізації Європейського зеленого курсу в частині досягнення мети істотного скорочення викидів парникових газів, щонайменше на 55%, у ЄС до 2030 року та досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Водночас, усвідомлюючи ризики витоку вуглецю внаслідок перенесення діяльності суб'єктами господарювання енергоємних галузей економіки за межі ЄС до юрисдикцій, в яких екологічні вимоги відсутні або є менш суворими, Європейська Комісія рекомендує державам-членам ЄС надавати державну допомогу в формі зниження розміру зборів за електроенергію (п. 400 CEEAG).

Наприклад, Європейська Комісія схвалила схему державної допомоги, пропоновану Хорватією на суму 104 млн євро для зниження розміру збору за електроенергію, що стягується з енергоємних компаній, та який фінансує розвиток відновлюваних джерел енергії. Схемою державної допомоги передбачається, що отримувачі допомоги повинні споживати щонайменше 500 МВт·год електроенергії на рік. Відповідно до цієї схеми зменшення збору на підтримку відновлюваних джерел енергії (RES levy) не перевищуватиме 75% і залежатиме від електроємності отримувача допомоги, тобто чим вищою є електроємність, тим більшим є розмір зменшення збору. При цьому застосування такого заходу підтримки не може призводити до встановлення розміру збору нижче 0,5 євро за МВт·год [22].

Указане узгоджується з вимогами, що висуваються до пропорційності державної допомоги, встановлені підрозділом 4.11.3.2 та, зокрема, п. 408 CEEAG.

Сфера дії розділу 4.11 CEEAG поширюється на збори зі споживання електроенергії, які фінансують реалізацію цілей енергетичної й екологічної політики, а саме збори, що фінансують підтримку відновлюваних джерел енергії або комбінованого виробництва теплової й електричної енергії (когенерації), а також збори, що фінансують соціальні тарифи або регулювання цін на енергію в ізольованих регіонах (п. 403). Додатково CEEAG містить окреме застереження про те, що зниження розміру зборів не єдина форма, в якій може бути надано допомогу, оскільки розглядається можливість установлення фіксованої щорічної компенсації (відшкодування) або ж поєднання цих двох форм. Якщо державна допомога надається в формі зниження розміру зборів, має бути запроваджений механізм подальшого контролю (ex post) для забезпечення повернення будь-якої надмірно виплаченої суми допомоги до 1 липня наступного року. У разі, коли державна допомога надається у формі компенсації (відшкодування) її розмір повинен визначатися на підставі фактичних обсягів споживання електроенергії та за потреби валової доданої вартості за період, протягом якого застосовувалися збори, що підлягають зменшенню.

За аналогією із державною допомогою у формі компенсації «непрямих витрат, пов'язаних із викидами» отримувач допомоги у формі зниження розміру зборів за електроенергію для енергоємних споживачів має дотримуватися вимог у сфері енергетичного аудиту й енергетичного менеджменту, реалізуючи низку заходів із підвищення енергоефективності із досягненням контрольних показників щодо споживання електроенергії з безвуглецевих джерел, частки державної допомоги, що має бути спрямована на фінансування проєктів, які забезпечують суттєве скорочення викидів парникових газів установкою (п. 415 CEEAG).

2. Податкові стимули

Напевно податкові стимули є найбільш поширеною й універсальною формою державної підтримки ініціатив, спрямованих на реалізацію «горизонтальних» цілей державної політики, до переліку яких відносяться заходи з декарбонізації та впровадження сталих практик господарювання на засадах циркулярної економіки.

Повідомлення Європейської Комісії «Чистий промисловий курс: спільна дорожня карта для підвищення конкурентоспроможності та декарбонізації» наголошує на важливості використання регуляторного потенціалу податкових систем країн-членів ЄС задля створення сприятливих умов для розвитку екологічно чистого бізнесу. Вирішення цього пріоритетного завдання мають забезпечити податкові стимулюючі заходи, визнаючи переваги скорочених строків амортизації активів, пов'язаних із чистими технологіями, що дасть змогу підприємствам швидше списувати відповідні витрати та користуватися податковими стимулами, які компенсують високі початкові інвестиційні витрати, а також застосування

податкових кредитів для підприємств, що здійснюють діяльність у стратегічних галузях економіки, пов'язаних із переходом до чистої економіки з метою підвищення фінансової привабливості інвестицій у декарбонізовані виробничі процеси (розділ 4.3 загаданого Повідомлення).

З метою підвищення рівня уніфікованості в підходах до застосування описаних вище форм податкових стимулів і тим самим формування передбачуваного правового поля, Європейською Комісією було затверджено Рекомендації щодо податкових стимулів на підтримку Чистого промислового курсу та у зв'язку із Рамковим документом, що визначає заходи державної допомоги для підтримки Чистого промислового курсу (далі – Рекомендації щодо податкових стимулів CID та CISAF) [23.].

У п. 11 преамбули Рекомендацій щодо податкових стимулів CID і CISAF визнається висока економічна ефективність податкових стимулів, заснованих на витратах, які можуть застосовуватися у формі відрахувань від бази оподаткування, як-от *прискорена амортизація*, або у формі зменшення суми податкового зобов'язання, як-от *податкові кредити*.

Податковий кредит розглядається пріоритетною формою впроваджуваних державами-членами податкових стимулів для інвестиційних проєктів, спрямованих на створення додаткових виробничих потужностей для виробництва кінцевої продукції, основних спеціалізованих компонентів та критично важливої сировини, як це передбачено в розділі 6.1 CISAF. Додатково державам-членам рекомендується запроваджувати стимули та передбачати податкові пільги у формі податкового кредиту для інвестицій, спрямованих на скорочення викидів парникових газів або підвищення енергоефективності промислової діяльності, зокрема для підприємств, які впроваджують та оприлюднюють корпоративні плани переходу, узгоджені з Європейським кліматичним законом (п.п. 2.1–2.2).

Податковий кредит, що відповідає прийнятним витратам, понесеним протягом податкового року, має насамперед зараховуватися в рахунок податкового зобов'язання платника податку з корпоративного податку (податку на прибуток підприємств). Якщо сума податкового кредиту не буде повністю використана протягом відповідного податкового року, державам-членам рекомендується дозволити перенесення невикористаного залишку податкового кредиту на наступні чотири роки. За відповідної гнучкості й адаптивності національних податкових систем, держави-члени також можуть дозволити платникам податків зараховувати податкові кредити в рахунок інших національних податків, що підлягають сплаті. У разі, коли після завершення чотирирічного періоду податковий кредит усе ще не буде повністю використаний, державам-членам рекомендується відшкодувати платникові податку невикористаний залишок такого податкового кредиту (п.п. 2.5–2.6).

Окрема увага привертається до питань, пов'язаних із урахуванням під час розроблення правової конструкції податкових кредитів для інвестиційних про-

єктів, зазначених у п. 2.1 Рекомендацій щодо податкових стимулів CID і CISAF, цілей політики щодо зміцнення стійкості, за умови, що такі положення відповідають праву ЄС і міжнародним зобов'язанням ЄС. Як правило, це знаходить вияв у впровадженні підвищених розмірів податкових кредитів.

Забезпеченню стійкості покликана сприяти прискорена амортизація як форма податкового стимулювання попиту на обладнання на основі чистих технологій, аж до повного одноразового списання витрат, понесених протягом податкового періоду на придбання або лізинг обладнання на основі чистих технологій, визначеного відповідно до п. 182 розділу 6.3 CISAF. Перевага має надаватися саме повному одноразовому списанню таких витрат або застосуванню найвищої норми прискореної амортизації, дозволеної відповідно до національного податкового законодавства держави-члена ЄС. Якщо повне одноразове списання витрат не допускається, з боку держав-членів ЄС має бути забезпечено можливість віднесення на витрати в році придбання суми, що дорівнює щонайменше 30% прийнятних витрат (п.п. 4.1–4.2, 5.1).

Практика впровадження податкових стимулів у формі податкових кредитів і прискореної амортизації набуває поширення в державах-членах ЄС. Окремі приклади, наведені в Щорічному звіті про оподаткування 2026, демонструють особливості національних підходів до визначення схем відповідних видів державної допомоги [24].

Зокрема, у державах-членах податкові кредити широко використовуються: для підтримки виробництва енергії з відновлюваних джерел і пов'язаного з ним виробництва (наприклад, у Франції, де податкові кредити спрямовані на підтримку виробництва акумуляторних батарей, фотоелектричних панелей, вітрових турбін і теплових насосів); підвищення енергоефективності та декарбонізації виробничих процесів (наприклад, в Угорщині, де податкові кредити обумовлені підтвердженою економією енергії); досягнення ширших екологічних цілей і цілей сталого розвитку (наприклад, Мальта використовує податкові кредити для підтримки інвестицій, спрямованих на скорочення викидів, підвищення ефективності використання ресурсів і поліпшення екологічних показників). Підходи до розроблення схем податкових кредитів часто відрізняються залежно від розміру компанії, із установленням вищих ставок податкового кредиту для суб'єктів малого та середнього підприємництва. Додатково передбачаються граничні розміри прийнятних інвестицій або річні ліміти використання податкового кредиту з метою обмеження бюджетних витрат [24, с. 36].

Прискорена амортизація, як переконує досвід багатьох держав-членів ЄС, спрямована на стимулювання інвестицій у чисті технології. Як правило, інвестування спрямоване на наступні цілі: підвищення енергоефективності будівель і виробничих процесів (наприклад, у Болгарії, де до виробничих установок, машин та обладнання, що сприяють підвищенню енергоефективності, можуть застосо-

вуватися норми амортизації до 30%); придбання транспортних засобів із нульовим або низьким рівнем викидів (наприклад, у Німеччині, де електричні транспортні засоби, придбані в період із середини 2025 року до 2027 року, користуються особливо сприятливим режимом оподаткування завдяки застосуванню 75 – відсоткової норми амортизації в році придбання); в установки для виробництва енергії з відновлюваних джерел (наприклад, у Чехії, де обладнання для виробництва сонячної енергії підлягає прискореній амортизації). На відміну від інших держав-членів ЄС, в Іспанії та Ірландії передбачена можливість повного одноразового списання витрат на окремі види активів [24, с. 36].

3. Компенсаційний механізм

Компенсаційний механізм може бути продемонстрований на прикладі Схеми вуглецевих контрактів на різницю (Carbon Contracts for Difference, англомовна абревіатура – CCfD) для декарбонізації промисловості відповідно до CEEAG, опис якої з роз'ясненнями Європейської Комісії міститься в Керівництві щодо державної допомоги для держав-членів [25].

Вуглецевий контракт на різницю визначається як угода про надання державної підтримки між органом, що надає допомогу та її отримувачем, спрямована на скорочення викидів парникових газів, пов'язаних із промисловою діяльністю отримувача шляхом зниження фінансових ризиків реалізації проєктів із декарбонізації. Зазвичай, вуглецевий контракт на різницю гарантує фіксований рівень винагороди (цільову ціну (strike price)) за кожну тонну CO_2, викидів якої отримувач допомоги уникнув. Якщо ринкова ціна (ціна квоти в Системі торгівлі квотами на викиди ЄС або ціна вуглецевих кредитів за вилучення вуглецю) є нижчою за цільову ціну, орган, що надає допомогу, виплачує отримувачу різницю. І навпаки, якщо ринкова ціна перевищує цільову ціну, отримувач допомоги може бути зобов'язаний повернути різницю (у разі двостороннього CCfD) або може зберегти додатковий дохід (у разі одностороннього CCfD) [25, с. 3].

Як зазначено в Керівництві щодо державної допомоги для держав-членів, цільова ціна (strike price), як правило, відповідає ціні, запропонованій отримувачем допомоги в межах процедури конкурентного відбору, під час якої заявки ранжуються за розміром запитуваної державної допомоги в розрахунку на одну тонну еквівалента CO_2, викидів якої вдалося уникнути. Загалом, у документі робиться наголос на тому, що процедура конкурентного відбору забезпечує надійну оцінку мінімального обсягу державної допомоги, необхідного потенційним отримувачам і це дає змогу забезпечити, щоб розмір допомоги не перевищував мінімально необхідного для здійснення отримувачем діяльності у більш екологічно сталий спосіб, а цілі відповідного заходу були досягнуті пропорційно та з мінімальним викривленням конкуренції й торгівлі [25, с. 4].

Водночас Європейська Комісія підкреслює, що скорочення викидів визнається таким лише тією мірою, якою воно перевищує контрольні показники (бенч-

марки), встановлені в рамках Системи торгівлі квотами на викиди ЄС. Це гарантує, що відповідна схема забезпечує додатковий ефект порівняно з тим, якого можна досягти лише завдяки функціонуванню Системи торгівлі квотами на викиди ЄС [25, с. 5].

Саме модель вуглецевих контрактів на різницю та подібних за економіко-правовим ефектом договірних механізмів розглядається як одна із дієвих форм реалізації допомоги для скорочення та вилучення викидів парникових газів, у тому числі шляхом підтримки відновлюваної енергетики й енергоефективності, передбаченої розділом 4.1 CEEAG [25, с. 4]. Підготовлене Європейською Комісією Керівництво додатково переслідує мету надання інформаційно-роз'яснювальної допомоги державам-членам ЄС у частині напрацювання єдиних підходів у застосуванні спрощених правил щодо схем інвестиційної допомоги для декарбонізації промисловості, передбачених CISAF.

Зважаючи на те, що розвиток національного законодавства відбувається за євроінтеграційним вектором і вже затверджено Національну програму адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС) (далі – Національна програма адаптації), очікуваним слід визнати врахування національними суб'єктами правотворчої діяльності та правотворчої ініціативи сучасних підходів у праві ЄС щодо формування системи адаптивних правил державної допомоги, спрямованих на створення правових засад для розвитку стратегічних галузей економіки ЄС на шляху до досягнення пріоритетних цілей кліматичної політики.

Попри те, що Національна програма адаптації за розділом 8 «Конкурентна політика» серед цілей і завдань передбачає імплементацію на підзаконному нормативно-правовому рівні Керівних принципів державної допомоги в контексті EU ETS і CEEAG, а також Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014 від 17.06.2014 про визнання певних категорій допомоги сумісними з внутрішнім ринком на застосування статей 107 і 108 Договору про функціонування ЄС (п.п. 17–18 таблиці за розділом 8 [26]), водночас поза межами Національної програми адаптації залишаються акти права ЄС, якими закладається основа майбутніх трансформацій не лише в кліматичній, але і економічній політиці ЄС. Зокрема, ухвалення Повідомлення Європейської Комісії «Чистий промисловий курс: спільна дорожня карта для підвищення конкурентоспроможності та декарбонізації», CISAF, Рекомендацій щодо податкових стимулів CID і CISAF слугують подвійній меті – прискорення декарбонізації стратегічних галузей економіки в спосіб, що має зберегти високі конкурентні позиції суб'єктів господарювання – промислових лідерів, беручи до уваги геоекономічні виклики. Відповідно якщо не вжити заходів щодо імплементації згаданих вище актів із закріпленням у Національній програмі адаптації відповідних цілей, завдань, строків виконання та переліку відповідальних уповноважених органів влади, то система правового регулювання відносин із надання державної допомоги на досягнення кліматичних цілей у стратегічних

галузях економіки, які зазнають економічного тиску через недобросовісну конкуренцію з боку компаній третіх країн як результат нехтування ними вимог сталого розвитку й економічно необґрунтованого здешевлення власної продукції, не матиме завершеного характеру, а регуляторний потенціал не буде використано повною мірою.

Додатково неузгодженою може виявитися система нормативно-правових актів, спрямованих на надання державної допомоги суб'єктам господарювання для досягнення цілей державної кліматичної політики, та призвести до виникнення колізій у визначенні предмета правового регулювання близьких за тематичним напрямом груп суспільних відносин. Зокрема, Законом України «Про основні засади державної кліматичної політики» від 08.10.2024 [27] було розширено перелік категорій державної допомоги, критерії оцінки допустимості яких визначає Кабінет Міністрів України шляхом доповнення положенням про допомогу для виконання заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату й адаптації до неї (п. 10 ч. 2 ст. 6 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 01.07.2014 [28]). Водночас виконання заходів, визначених п.п. 17–18 таблиці за розділом 8 «Конкурентна політика» Національної програми адаптації, має завершитися розробленням і внесенням на розгляд Кабінету Міністрів України проєкту постанови Кабінету Міністрів України про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на охорону навколишнього природного середовища, а також проєкту постанови Кабінету Міністрів України про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання в контексті системи торгівлі квотами на викиди парникових газів. Прийняття зазначених актів напевно зумовлюватиме скасування чинних критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на охорону навколишнього природного середовища [29]. Внаслідок змін, внесених у 2024 році до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 [30], коло завдань законодавства про охорону навколишнього природного середовища було розширено із додаванням кліматично орієнтованої кваліфікуючої ознаки завданню щодо запобігання та ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище шляхом додавання слів «у сфері зміни клімату». У зв'язку з цим прийняття запланованих критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на охорону навколишнього природного середовища та щодо пом'якшення наслідків зміни клімату й адаптації до неї потребуватиме використання належних техніко-юридичних прийомів щодо розмежування сфер впливу та змістовного навантаження цих документів. Отже, реалізація імплементаційних заходів у разі збереження систематики запланованих до прийняття нормативно-правових актів і невжиття заходів до чіткого розмежування предметів регулювання може знизити ефективність і результативність законодавства

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

України, що визначає засади надання державної допомоги суб'єктам господарювання для досягнення цілей державної кліматичної політики.

Більше того, дієвість підзаконного рівня правового регулювання в значній мірі залежатиме від ступеня відтворення в законах України норм права, які синхронізують із інституційними елементами системи державної допомоги ЄС форми та види державної підтримки реалізації цілей державної кліматичної політики. Зокрема, відповідних змін мають зазнати закони України «Про ціни і ціноутворення» від 21.06.2012 [31], «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 [32] у частині впровадження описаних у цьому дослідженні видів державної допомоги через механізм ціноутворення – тимчасове зниження цін на електроенергію для енергоємних споживачів, компенсація «непрямих витрат, пов'язаних із викидами», зниження розміру зборів за електроенергію для енергоємних споживачів; Податковий кодекс України [33] у частині впровадження податкових кредитів (при цьому не береться до уваги наявний механізм податкового кредиту за податком на додану вартість, який функціонально спрямований на запобігання виникненню випадків подвійного оподаткування) та прискореної амортизації обладнання на основі чистих технологій, особливо такої форми як повне одноразове списання витрат, понесених протягом податкового періоду на придбання або лізинг такого обладнання; Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» в частині розширення переліку форм державної допомоги із закріпленням компенсаційного механізму через вуглецеві контракти на різницю та інші правові конструкції, що мають схожий економіко-правовий ефект.

ВИСНОВКИ

Спираючись на правотворчу та правозастосовну практику ЄС, можна із впевненістю стверджувати, що інститут державної допомоги суб'єктам господарювання постає ключовим інструментом просування принципів сталого розвитку в секторальну політику ЄС в цілому, і держав-членів ЄС зокрема. Зміна регуляторної логіки забезпечення економічної та кліматичної стійкості доводить доцільність активного державного впливу через систему засобів державної підтримки на формування моделі поведінки суб'єктів господарювання, яка узгоджуватиметься із пріоритетами відкритої стратегічної автономії ЄС та її безпековим виміром.

Подальше правове забезпечення економіки України має спиратися на сучасні тренди в праві ЄС, якими позначаються процеси модернізації національного законодавства у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання. Перспективне законодавство України потребує врахування напрацьованих у праві ЄС форм, видів і механізмів реалізації державної допомоги суб'єктам господарювання для досягнення цілей державної кліматичної політики. З метою забезпечення системності та підвищення ефективності планування правотворчої діяльності й узгодженості з правилами ЄС у сфері державної допомоги, важливого значення набуває

завдання доповнення розділу 8 «Конкурентна політика» Національної програми адаптації заходами, спрямованими на імплементацію в законодавство України норм права ЄС, якими врегульовані описані в цьому дослідженні форми та види державної допомоги щодо сприяння реалізації цілей державної кліматичної політики.

Вищевказане дозволить сформувати цілісну систему правового регулювання відносин із надання державної допомоги суб'єктам господарювання для досягнення цілей державної кліматичної політики, яка одночасно забезпечить сумісність із політикою ЄС щодо забезпечення економічної та кліматичної стійкості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A Competitiveness Compass for the EU. COM/2025/30 final. 29.01.2025. *European Commission website*. URL: https://commission.europa.eu/document/download/10017eb1-4722-4333-add2-e0ed18105a34_en (дата звернення: 24.07.2026).

[2] Кубрак Г. О. Правові засади державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні : дис. … д-ра філософ. : 081 Право / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2025. 227 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e19de688-6b2c-4d94-8950-0d46305a0dc2/content (дата звернення: 24.07.2026).

[3] Курепіна О. Ю. Державна допомога на будівництво об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури як складова стимулюючого правового режиму господарювання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 2. С. 110–117. URL: https://doi.org/10.32850/sulj.2024.2.18

[4] Лабунський О. О. Державна підтримка суб'єктів малого підприємництва засобами податкового стимулювання: господарсько-правовий аспект : дис. … д-ра філософ. : 081 Право / Донец. нац. ун-т ім. Василя Стуса. Вінниця, 2026. 264 с. URL: https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/19588 (дата звернення: 24.07.2026).

[5] Ліллемяе О. Е. Господарсько-правове забезпечення державної допомоги суб'єктам господарювання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.04 / Ін-т екон.-правов. досліджень НАН України. Київ, 2016. 201 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0417U000443/ (дата звернення: 24.07.2026).

[6] Феофанова І. М. Допустимість державної допомоги: господарсько-правовий аспект : дис. … д-ра філос. : 081 Право / Нац. університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 220 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c28aa80d-620d-422a-9819-fcaa81fbacc9/content (дата звернення: 24.07.2026).

[7] Bartniczak B. Granting aid in the Context of Sustainable Development Principles. Equilibrium. *Quartely Journal of Economics and Economic Policy*. 2014. № 9(2). P. 41–54. URL: https://economic-policy.pl/index.php/eq/article/view/316/284 (дата звернення: 24.07.2026).

[8] Avani Gupta. EU State Aid Rules and the European Green Deal: Will Their Stars Align? *Air and Space Law.* 2023. № 48(3). P. 353–362. URL: https://doi.org/10.54648/aila2023045

[9] Nicolaides, P., & Kleis, M. A Critical Analysis of Environmental Tax Reductions and Generation Adequacy Provisions in the EEAG 2014–2020. *European State Aid Law Quarterly*. 2014. Vol. 13. No. 4. P. 636–649. URL: https://www.jstor.org/stable/26689444 (дата звернення: 24.07.2026).

[10] Rivera-Lirio J. M. & Muñoz-Torres M. J. The Effectiveness of the Public Support Policies for the European Industry Financing as a Contribution to Sustainable Development. *Journal of business ethics.* 2010. №94. P. 489–515. URL: https://doi.org/10.1007/s10551-009-0278-7

[11] Williams M. Aid, sustainable development and the environmental crisis. *International Journal of Peace Studies*. 1998. №3(2). P. 19–33. URL: http://www.jstor.org/stable/41852857 (дата звернення: 24.07.2026).

[12] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions The Clean Industrial Deal: A joint roadmap for competitiveness and decarbonisation. COM/2025/85 final. 26.02.2025. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52025DC0085#footnoteref6 (дата звернення: 24.07.2026).

[13] Communication from the Commission – Framework for State Aid measures to support the Clean Industrial Deal (Clean Industrial Deal State Aid Framework). C/2025/3602. 04.07.2025. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/C/2025/3602/oj/eng#ntc50-C_202503602EN.000101-E0050 (дата звернення: 24.07.2026).

[14] Communication from the Commission – Guidelines on State aid for climate, environmental protection and energy 2022. 2022/C 80/01. 18.02.2022. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022XC0218%2803%29 (дата звернення: 24.07.2026).

[15] Communication from the Commission – Guidelines on regional State aid 2021/C 153/01. 29.4.2021. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021XC0429%2801%29 (дата звернення: 24.07.2026).

[16] Commission Regulation (EU) No 651/2014 of 17 June 2014 declaring certain categories of aid compatible with the internal market in application of Articles 107 and 108 of the Treaty (Text with EEA relevance). *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0651–20230701 (дата звернення: 24.07.2026).

[17] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Action Plan for Affordable Energy Unlocking the true value of our Energy Union to secure affordable, efficient and clean energy for all Europeans. COM/2025/79 final. 26.02.2025. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52025DC0079&qid=1741780110418#footnote3 (дата звернення: 24.07.2026).

[18] Commission approves Bulgarian, German and Slovenian State aid schemes providing temporary electricity price relief for energy-intensive companies. *European Commission website. Press corner.* URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_26_815 (дата звернення: 24.07.2026).

[19] Communication from the Commission – Guidelines on certain State aid measures in the context of the system for greenhouse gas emission allowance trading post-2021. 2020/C 317/04. 25.09.2020. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2020_317_R_0004 (дата звернення: 24.07.2026).

[20] Communication from the Commission amending the Guidelines on certain State aid measures in the context of the system for greenhouse gas emission allowance trading post-

2021. C(2025) 9298 final. 23.12.2025. *European Commission website*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=intcom:C%282025%299298 (дата звернення: 24.07.2026).

[21] Commission approves €78 million Slovenian State aid scheme to support energy intensive companies and reduce carbon leakage. *European Commission website*. *Press corner.* URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/mex_26_498 (дата звернення: 24.07.2026).

[22] State aid: Commission approves €104 million Croatian scheme to support energy-intensive companies. *European Commission website*. *Press corner.* URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_390 (дата звернення: 24.07.2026).

[23] Commission Recommendation of 02.07.2025 on tax incentives to support the Clean Industrial Deal and in light of the Clean Industrial Deal State aid Framework. C(2025) 4319 final. *European Commission website*. URL: https://commission.europa.eu/document/download/f4718f39-19cc-42a4-9a9f-48acb824dc4f_en?filename=C_2025_4319_1_EN_ACT_part1_v6.pdf (дата звернення: 24.07.2026).

[24] European Commission: Directorate-General for Taxation and Customs Union, Guerzoni, B., Neher, F. and Pérez-Aranda, L. (eds), *Annual report on taxation 2026 – Review of taxation policies in the EU Member States*, Publications Office of the European Union, 2026, https://data.europa.eu/doi/10.2778/9336135 (дата звернення: 24.07.2026).

[25] Carbon contracts for difference schemes for industrial decarbonisation under the CEEAG – State aid Guidance for Member States. *European Commission website*. URL: https://competition-policy.ec.europa.eu/document/download/42330cc4-d31e-41cf-ae35-3db7ab933331_en?filename=20260717_guidance_on_carbon_contracts_for_difference.pdf&prefLang=hu (дата звернення: 24.07.2026).

[26] Національна програма адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС), затв. постановою Каб. Міністрів України від 01.04.2026 № 438. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438–2026-%D0%BF#Text (дата звернення: 24.07.2026).

[27] Про основні засади державної кліматичної політики : Закон України від 08.10.2024 № 3991-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991–20#Text (дата звернення: 24.07.2026).

[28] Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555–18#Text (дата звернення: 24.07.2026).

[29] Критерії оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на охорону навколишнього природного середовища, затв. постановою Каб. Міністрів України від 11.10.2021 № 1060. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060–2021-п#Text (дата звернення: 24.07.2026).

[30] Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264–12#Text (дата звернення: 24.07.2026).

[31] Про ціни і ціноутворення : Закон України від 21.06.2012 № 5007-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5007–17#Text (дата звернення: 24.07.2026).

[32] Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019–19#Text (дата звернення: 24.07.2026).

[33] Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755–17#Text (дата звернення: 24.07.2026).

REFERENCES

[1] European Commission. (2025, January). Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A competitiveness compass for the EU (COM(2025) 30 final). Retrieved from https://commission.europa.eu/document/download/10017eb1-4722-4333-add2-e0ed18105a34_en

[2] Kubrak, H. O. (2025). Legal basis for government support of small and medium-sized enterprises in Ukraine (Doctoral dissertation, National University «Odesa Law Academy»). Retrieved from https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e19de688-6b2c-4d94-8950-0d46305a0dc2/content

[3] Kurepina, O. Yu. (2024). State aid for the construction of engineering and transport infrastructure objects as a component of the legal regime stimulating economic activities. *South Ukrainian Law Journal*, 2, 110–117. Retrieved from https://doi.org/10.32850/sulj.2024.2.18

[4] Labunskyi, O. O. (2026). State support for small business entities through tax incentives: Economic and Legal Aspect (Doctoral dissertation, Vasyl Stus Donetsk National University). Retrieved from https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/19588

[5] Lillemiae, O. E. (2016). Legal regulation of state aid to undertakings (Doctoral thesis, Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine). Retrieved from https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0417U000443/

[6] Feofanova, I. M. (2023). Admissibility of State Aid: Economic and Legal Aspect (Doctoral dissertation, National University «Odesa Law Academy»). Retrieved from https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c28aa80d-620d-422a-9819-fcaa81fbacc9/content

[7] Bartniczak, B. (2014). Granting aid in the context of sustainable development principles. Equilibrium. *Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 9(2), 41–54. Retrieved from https://economic-policy.pl/index.php/eq/article/view/316/284

[8] Gupta, A. (2023). EU state aid rules and the European Green Deal: Will their stars align? *Air and Space Law*, 48(3), 353–362. Retrieved from https://doi.org/10.54648/aila2023045

[9] Nicolaides, P., & Kleis, M. (2014). A critical analysis of environmental tax reductions and generation adequacy provisions in the EEAG 2014–2020. *European State Aid Law Quarterly*, 13(4), 636–649. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/26689444

[10] Rivera-Lirio, J. M., & Muñoz-Torres, M. J. (2010). The effectiveness of the public support policies for the European industry financing as a contribution to sustainable development. *Journal of Business Ethics*, 94, 489–515. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s10551-009-0278-7

[11] Williams, M. (1998). Aid, sustainable development and the environmental crisis. *International Journal of Peace Studies*, 3(2), 19–33. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/41852857

[12] European Commission. (2025, February). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: The Clean Industrial Deal: A joint roadmap for competitiveness and decarbonisation (COM(2025) 85 final). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52025DC0085#footnoteref6

[13] European Commission. (2025, July). Communication from the Commission: Framework for State Aid measures to support the Clean Industrial Deal (Clean Industrial Deal State Aid Framework) (C/2025/3602). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/C/2025/3602/oj/eng#ntc50-C_202503602EN.000101-E0050

[14] European Commission. (2022, February). Communication from the Commission: Guidelines on State aid for climate, environmental protection and energy 2022 (2022/C 80/01). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022XC0218%2803%29

[15] European Commission. (2021, April). Communication from the Commission: Guidelines on regional State aid (2021/C 153/01). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021XC0429%2801%29

[16] European Commission. (2014). Commission Regulation (EU) No. 651/2014 of 17 June 2014 declaring certain categories of aid compatible with the internal market in application of Articles 107 and 108 of the Treaty. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0651–20230701

[17] European Commission. (2025, February). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Action Plan for Affordable Energy: Unlocking the true value of our Energy Union to secure affordable, efficient and clean energy for all Europeans (COM(2025) 79 final). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52025DC0079&qid=1741780110418#footnote3

[18] European Commission. (2026). Commission approves Bulgarian, German and Slovenian State aid schemes providing temporary electricity price relief for energy-intensive companies. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_26_815

[19] European Commission. (2020, September). Communication from the Commission: Guidelines on certain State aid measures in the context of the system for greenhouse gas emission allowance trading post-2021 (2020/C 317/04). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2020_317_R_0004

[20] European Commission. (2025, December). Communication from the Commission amending the Guidelines on certain State aid measures in the context of the system for greenhouse gas emission allowance trading post-2021 (C(2025) 9298 final). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=intcom:C%282025%29 9298

[21] European Commission. (2026, February). Commission approves €78 million Slovenian State aid scheme to support energy intensive companies and reduce carbon leakage. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/mex_26_498

[22] European Commission. (2023, January). State aid: Commission approves €104 million Croatian scheme to support energy-intensive companies. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_390

[23] European Commission. (2025, July). Commission recommendation on tax incentives to support the Clean Industrial Deal and in light of the Clean Industrial Deal State Aid Framework (C(2025) 4319 final). Retrieved from https://commission.europa.eu/document/download/f4718f39-19cc-42a4-9a9f-48acb824dc4f_en?filename=C_2025_4319_1_EN_ACT_part1_v6.pdf

[24] European Commission, Directorate-General for Taxation and Customs Union. (2026). Annual report on taxation 2026: Review of taxation policies in the EU Member States

(B. Guerzoni, F. Neher, & L. Pérez-Aranda, Eds.). Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from https://doi.org/10.2778/9336135

[25] European Commission. (2026, July). Carbon contracts for difference schemes for industrial decarbonisation under the CEEAG: State aid guidance for Member States. Retrieved from https://competition-policy.ec.europa.eu/document/download/42330cc4-d31e-41cf-ae35-3db7ab933331_en?filename=20260717_guidance_on_carbon_contracts_for_difference.pdf&prefLang=hu

[26] National programme for the adaptation of Ukrainian legislation to European Union law (EU acquis): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 438. (2026, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438–2026-%D0%BF#Text

[27] On the basic principles of state climate policy: Law of Ukraine No. 3991-IX. (2024, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991–20#Text

[28] On Government Aid for Business Entities: Law of Ukraine No. 1555-VII. (2014, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555–18#Text

[29] Criteria for assessing the compatibility of State aid to business entities for environmental protection: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1060. (2021, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060–2021-%D0%BF#Text

[30] On environmental protection: Law of Ukraine No. 1264-XII. (1991, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264–12#Text

[31] On prices and pricing: Law of Ukraine No. 5007-VI. (2012, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5007–17#Text

[32] On electricity market: Law of Ukraine No. 2019-VIII. (2017, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019–19#Text

[33] Tax Code of Ukraine No. 2755-VI. (2010, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755–17#Text

Володимир Анатолійович Устименко
Доктор юридичних наук, професор
Заслужений юрист України

Член-кореспондент НАН України
Національна академія наук України
01030, вул. Володимирська, 54, Київ, Україна

Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Директор
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України»
01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна
email: v.a.ustymenko@gmail.com

Volodymyr A. Ustymenko
Doctor of Law, Professor
Honored Lawyer of Ukraine

Corresponding Member of the NAS of Ukraine
National Academy of Sciences of Ukraine
01030, 54 Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine

Corresponding Member of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Director of the State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
01032, 60 Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine
email: v.a.ustymenko@gmail.com

Руслан Аятшахович Джабраілов
Доктор юридичних наук, професор
Заступник директора з наукової роботи
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України»
01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна
email: ruzaur13@gmail.com

Ruslan A. Dzhabrailov
Doctor of Law, Professor
Deputy director of the State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
01032, 60 Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine
email: ruzaur13@gmail.com

Тетяна Степанівна Гудіма
Доктор юридичних наук, професор
Заступник завідувача відділу проблем модернізації господарського права та законодавства Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна
email: gudima.t@ukr.net

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

Tetiana S. Hudima
Doctor of Law, Professor
Deputy head of the Department of economic law and legislation modernization Issues
State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
01032, 60 Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine
email: gudima.t@ukr.net

Станіслав Вадимович Сєрєбряк
Доктор юридичних наук, доцент
Старший науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна
email: sieriebriak@ukr.net

Stanislav V. Sieriebriak
Doctor of Law, Associate Professor
Senior researcher of the Department of economic law and legislation modernization Issues
State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
01032, 60 Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine
email: sieriebriak@ukr.net

Рекомендоване цитування: Устименко В. А., Джабраілов Р. А., Гудіма Т. С., Сєрєбряк С. В. Державна допомога суб'єктам господарювання як правовий засіб сприяння досягненню цілей державної кліматичної політики: перспективи розвитку національного законодавства з урахуванням права ЄС. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Том 33. № 3. С. 201–230. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.201.

Suggested Citation: Ustymenko, V. A., Dzhabrailov, R. A., Hudima, T. S., & Sieriebriak, S. V. (2026). State Aid to Undertakings as a Legal Instrument for Advancing the Objectives of National Climate Policy: Prospects for the Development of National Legislation in Light of EU Law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 201–230. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.201.

Дата першого надходження статті до видання: 24.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.08.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 349.2(094.4)
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.231

Юрій Феодосійович Іванов
Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-6947-7873

ПРОЄКТ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ: МОНІТОРИНГ ДОДЕРЖАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. *У статті наголошено, що право на працю є одним із визначальних соціально-економічних прав людини, визнане всіма державами світу. Акцентовано на необхідності прийняття нового Трудового кодексу, який відповідає сучасним суспільним відносинам і міжнародним стандартам у сфері праці. Метою статті є аналіз проєкту Трудового кодексу на відповідність конституційним принципам додержання прав людини. У роботі використано загальнонаукові та спеціальні наукові методи, зокрема: системно-структурний і формально-логічний методи використано для аналізу законодавства; діалектичний – дозволив виявити фактори, що впливають на дані процеси та визначити напрями вирішення виявлених проблем; джерелознавчий – дав змогу розкрити наукові позиції науковців щодо норм, передбачених у попередніх проєктах Трудового кодексу. Здійснено аналіз нормотворчої діяльності щодо спроб прийняття нового Трудового кодексу. Підкреслено, що встановлення у проєкті гарантій працівників не завжди може забезпечити додержання їх прав унаслідок змін у регулюванні інших суспільних відносин. Акцентовано, що додержання міжнародних та європейських стандартів повинно відбуватись із урахуванням практики регулювання трудових відносин державами з сильною економікою та високими стандартами у сфері захисту прав людини. Розкрито роль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в правотворчій діяльності. Зазначено, що Омбудсман України в межах своєї компетенції не має права законодавчої ініціативи, але може висловлювати свою позицію до проєктів нормативно-правових актів і надавати рекомендації щодо відповідності проєктів нормам Конституції України, міжнародно-правовим актам із питань додержання прав людини. Виявлено звуження ряду прав працівників, що не відповідає конституційним принципам. Установлено, що норми проєкту не в повній мірі враховують наслідки збройної агресії, що призведе до звуження прав працівників, які є постраждалими від такої агресії. Зроблено висновок, що проєкт Трудового кодексу потребує узгоджених дій соціальних партнерів, нести для працівників дієві гарантії, враховувати баланс інтересів як роботодавців, так і працівників. Зосереджено увагу на необхідності провести аналіз норм проєкту Трудового кодексу на відповідність принципам, закріпленим у Конституції України, міжнародному законодавстві, зокрема Європейській соціальній хартії (переглянутій), Директивах ЄС, Конвенціях і Рекомендаціях МОП.*

Ключові слова: *конституційні права; трудові права; трудовий кодекс; омбудсман.*

Yurii F. Ivanov
Secretariat of the Ukrainians Parlament Commissioner for Human Rights
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-6947-7873

DRAFT LABOR CODE: MONITORING OF COMPLIANCE WITH HUMAN RIGHTS

Abstract. *The article emphasizes that the right to work is one of the defining socio-economic human rights, recognized by all states of the world. The emphasis is on the need to adopt a new Labor Code that meets modern social relations and international standards in the field of labor. The purpose of the article is to analyze the draft Labor Code for compliance with the constitutional principles of respecting human rights. The work uses general scientific and special scientific methods, in particular: the system-structural and formal-logical methods were used to analyze legislation; dialectical – allowed to identify factors that influence these processes and determine directions for solving the identified problems; source-based – made it possible to reveal the scientific positions of scientists regarding the norms provided for in previous drafts of the Labor Code. An analysis of normative activity regarding attempts to adopt a new Labor Code was carried out. It is emphasized that the establishment of guarantees for employees in the draft cannot always ensure compliance with their rights due to changes in the regulation of other social relations. It is emphasized that compliance with international and European standards should take into account the practice of regulating labor relations by states with strong economies and high standards in the field of human rights protection. The role of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine in lawmaking is revealed. It is noted that the Ombudsman of Ukraine, within the limits of his competence, does not have the right of legislative initiative, but can express his position on draft regulatory legal acts and provide recommendations on the compliance of projects with the norms of the Constitution of Ukraine, international legal acts on the observance of human rights. A narrowing of a number of employee rights was revealed, which does not comply with constitutional principles. It was established that the norms of the draft do not fully take into account the consequences of armed aggression, which will lead to a narrowing of the rights of employees who are victims of such aggression. It is concluded that the draft Labor Code requires coordinated actions of social partners, to provide effective guarantees for employees, and to take into account the balance of interests of both employers and employees. Attention is focused on the need to analyze the norms of the draft Labor Code for compliance with the principles enshrined in the Constitution of Ukraine, international legislation, in particular the European Social Charter (revised), EU Directives, ILO Conventions and Recommendations.*

Keywords: *constitutional rights; labor rights; labor code; ombudsman*.

ВСТУП

Право на працю – одне з визначальних соціально-економічних прав людини, закріплене міжнародно-правовими актами і визнане всіма державами світу. Результати реалізації права на працю дозволяють створювати матеріальні та духовні

цінності для задоволення своїх потреб, і для існування суспільства загалом [1]. Більшість учених право на працю визнають як соціально-економічну категорію, яка включає економічну складову – право на винагороду за працю, на підприємницьку діяльність, створені матеріальних благ, що дозволяє в подальшому забезпечити достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (достатнє харчування, одяг, житло) та соціальну – право на належні, безпечні та здорові умови праці, на своєчасне одержання винагороди за працю, гарантування мінімальної заробітної плати, на відпочинок, на соціальне забезпечення у разі втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, у старості.

У статті 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права проголошено право на працю, що включає право кожної людини заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, а державам – забезпечувати дотримання цього права [2]. В Європейській соціальній хартії (переглянутій) (1996) у ст. 1 передбачається право на працю, яким визнається одним із найголовніших обов'язків досягнення та підтримання високого і стабільного рівня зайнятості, досягнення повної зайнятості; ефективний захист права працівника заробляти собі на життя професією, яку він вільно обирає [3].

Конституцією України визначено низку прав людини у сфері реалізації права на працю: право на працю (ст. 43), право на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на страйк (ст. 44), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст. 46) [4]. Права людини, проголошені Конституцією України, потребують подальшої конкретизації в галузевому законодавстві з метою встановлення гарантій для найманого працівника, обмежень для роботодавця, передбачення обов'язків під час здійснення права на працю, покладених на роботодавця, на державні органи, органи місцевого самоврядування, а також безпосередньо – на працівника.

Чинний Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) [5], прийнятий в радянську епоху, не в повній мірі відповідає вимогам сьогодення: ряд норм мають декларативний характер, деякі норми втратили своє значення та не регулюють належним чином трудові відносини. З часу прийняття КЗпП пройшло 55 років. М. Шумило проводячи історичний аналіз цього Закону, зауважує, що за 55 років КЗпП зазнав 184 зміни, вісім розглядів у Конституційному Суді України, з них: чотири офіційні тлумачення, три рішення про визнання норм конституційними та одне рішення у 2025 році про неконституційність окремих норм [6].

На обов'язок держави створювати ефективні організаційно-правові механізми для реалізації трудових правовідносин на рівні закону вказує Конституційний Суд України та зазначає, що відсутність таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод працівника (абз. 5 пп. 2.2 п. 2 мотивувальної частини) [7].

Сьогодні в українському суспільстві існує необхідність розробки та прийняття нового Трудового кодексу. При цьому першочергове значення в розумінні ролі й значення сучасного трудового права є усвідомлення, що відповідно до ст. 1

Конституції, – Україна є соціальна та правова держава. Тому політика держави повинна бути спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток особи в нашій державі.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Питання прийняття нового Трудового кодексу (далі – ТК) уже тривалий час залишаються предметом наукових дискусій і досліджень. Не залишився поза увагою науковців і проєкт Кодексу законів про працю, розроблений Мінекономіки у кінці 2023 року [8], з яким можна ознайомитись на сайті профспілок [9]. Метою законопроєкту зі слів авторів проєкту визначалася дерадянізація законодавства про працю, створення рівних правил на ринку праці й балансування інтересів працівників і роботодавців, ефективного механізму захисту від втрати роботи, полегшення пошуку нової роботи та зниження рівня безробіття. Представлений законопроєкт мав суттєві недоліки, про що зазначали соціальні партнери, експерти з трудових відносин, інші зацікавлені сторони, наслідком яких було неодноразове його доопрацювання з боку Міністерства економіки України (далі – Мінекономіки).

Отже, законодавчі ініціативи щодо реформування трудового законодавства є й залишаються полем наукових досліджень і дискусій.

О. Тищенко, проводячи аналіз проєкту ТК в аспекті його відповідності Конституції України, звертає увагу на дискусійність віднесення гіг-контрактів до виду цивільно-правових угод, доводить позицію щодо поєднання в таких контрактах трудових і цивільно-правових ознак, обґрунтовує неправомірність звуження в положеннях проєкту гарантій працівникам при розірванні трудового договору з ініціативи роботодавця, зменшення представницьких і захисних функцій профспілкових органів, підкреслює неприпустимість відмови від регулювання питань дисципліни праці, погіршення становища працівників у питаннях регулювання надурочних робіт та ін. Науковиця робить висновок, що представлений проєкт у багатьох питаннях не узгоджується з положеннями Конституції України, міжнародно-правових актів, і потребує суттєвого доопрацювання [10].

Г. Лопушняк, О. Поплавська й І. Библик акцентують, що трудове законодавство є невід'ємною складовою національної безпеки, тому, на їх переконання, проєкт ТК потребує доопрацювання, особливо в частині дотримання конституційного положення щодо недопущення звуження існуючих прав працівників [11].

О. Середа і К. Ткачук, аналізуючи питання імплементації директив ЄС, пишуть, що проблемою законопроєкту є декларативний характер більшості новел, зокрема у сфері недискримінації, забезпечення рівності та протидії мобінгу. Наголошують на необхідності глибокого переосмислення філософії трудових відносин і комплексному підході до реформування трудового законодавства, а не фрагментарного оновлення його окремих частин [12].

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

П. Пилипенко висловлює зауваження до структури проєкту ТК, зокрема вважає, що він повинен регулювати лише індивідуальні трудові відносини, а колективні відносини та відносини, що залежать від трудових повинні регулюватися спеціальним законодавством. Учений пропонує такі концептуальні поняття як «трудові відносини», «трудовий договір», «форма трудового договору», тощо [13].

До аналізу проєкту ТК також долучалися громадські організації, які опікуються питаннями дотримання трудових прав. Так, юристи ГО «Трудові ініціативи», проводячи аналіз основних нововведень, звертають увагу на пропозиції, які звужують права працівників і профспілок, а у разі прийняття проєкту ТК – можуть погіршити становище найманих працівників в Україні [14].

У січні 2025 року в медійному просторі Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Омбудсман України) висловив свою позицію до проєкту ТК вказавши на ключові недоліки, зазначив що в такій редакції законопроєкт не може бути підтриманий [15]. Про позицію Омбудсмана України зазначали інші користувачі Інтернету, зокрема організації, які спеціалізуються на трудових правах: компанія «Kadroland» [16], портал «Кадровик-01» [17], портал «Головбух» [18], науковці.

С. Черноус у своєму дослідженні аналізує зауваження Омбудсмана України до проєкту ТК, пов'язані з використанням у ньому оціночних понять, робить власні висновки щодо таких понять як «добросовісно», «аморальний проступок», «втрата довіри» та ін. Вчена вважає, що використання в законодавстві оцінних понять, зумовлене юридичною необхідністю та доцільністю, не перешкоджає правовій визначеності норм, тож не порушує принципу верховенства права [19].

Аналіз наукових публікацій щодо концепцій ТК, увага громадськості до законопроєктів, важливість побудови соціально орієнтованого трудового законодавства підтверджують актуальність обраної теми.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Джерельну базу дослідження становлять положення Конституції України, міжнародне та національне законодавство з трудового права та права соціального забезпечення. Дослідження базується на результатах порівняльного аналізу чинного законодавства з проєктом ТК. Основою методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. *Системно-структурний* і *формально-логічний* методи використано для аналізу міжнародного та національного законодавства у сфері права на працю. *Діалектичний* підхід дав змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, сучасні процеси, які відбуваються в державі в ході розробки проєкту ТК. Метод *індукції* та *дедукції* дозволив визначити у проєкті спірні питання, що можуть призвести до порушення трудових прав. *Логічний* метод використовувався як універсальний засіб аргументації наукових висновків і надання науково-обґрунтованих пропозицій щодо внесення змін до проєкту ТК. Використання *історичного* методу дозволило простежити еволюцію розробки

проєктів трудових кодексів, а також дослідити ґенезу наукових поглядів із цього питання. Джерелознавчий аналіз надав змогу вивчити наукові погляди до окремих положень проєктів ТК.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Прийняття нового ТК не є першою спробою оновлення фундаментального нормативно-правового акту, який регулює трудові відносини. У двохтисячних у Верховній Раді України (далі – ВРУ) був зареєстрований проєкт ТК № 1038 від 14.05.2003, який неодноразово доопрацьовувався, але не був прийнятий [20]. Як альтернативний подавався урядовий проєкт ТК № 1038–1 від 28.08.2003, який 11 грудня 2003 року було прийнято в першому читанні; 19 травня 2005 року – передано на повторне друге читання; 21 лютого 2006 року – підготовлено порівняльну таблицю (друге читання), і на цьому хід зупинився [21]. П. Пилипенко, досліджуючи процес розгляду законопроєктів, зауважує, що починаючи з 2001 року в Україні за підтримки проєкту «Україна: сприяння реалізації основних принципів і прав у світі праці» Міжнародної організації праці було розпочато реформування трудового законодавства, до якого було залучено широке коло фахівців, представників профспілок, роботодавців, учених, міжнародних експертів із трудового права. Міжвідомчою тристоронньою робочою групою, створеною при Міністерстві праці та соціальної політики, було розроблено Концепцію реформування законодавства про працю, схваленої на національній тристоронній конференції в червні 2002 року й визначено концептуальні засади нового ТК. Законопроєкт був погоджений на засіданні Національної ради соціального партнерства 17 липня 2003 року й за рішенням Уряду скерований на розгляд Парламенту 28 серпня 2003 року [22].

Проєкт ТК № 1108 від 04.12.2007 був прийнятий у першому читанні та неодноразово підготовлювався до другого читання. 10 квітня 2012 року – вручено доопрацьовану таблицю 2, але до порядку денного його так і не було включено [23]. Порівнюючи законопроєкти № 1038–1 і № 1108 П. Пилипенко зазначає про майже повну їх ідентичність щодо змістовного наповнення, понятійного апарату та ін. (єдине, згідно аналізу автора – № 1108 містить 444 статті, а № 1038–1–445) [22].

Серед попередніх проєктів найбільш близьким до прийняття був проєкт ТК (реєстр. № 1658 від 27.12.2014), який відкликався на доопрацювання, а 20 травня 2015 року повторно був внесений народними депутатами України Гройсманом В. Б., Денісовою Л. Л., Папієвим М. М. і Кубівим С. І.; 5 листопада 2015 року – прийнятий у першому читанні; 7 вересня 2017 року – підготовлено порівняльну таблицю (друге читання); 7 лютого 2019 року – включений до порядку денного 10 сесії ВРУ VIII скликання [24]. З підписанням 21 травня 2019 року Указу Президентом України про дострокове припинення повноважень ВРУ, після офіційного закриття останнього пленарного засідання 12 липня 2019 року ВРУ VIII скликання припинила свою діяльність, і не встигла прийняти Трудовий кодекс.

Статтею 106 Регламенту ВРУ передбачено, що Голова ВРУ попереднього скликання подає новообраній ВРУ перелік законопроєктів, розгляд яких не було завершено прийняттям остаточного рішення щодо них ВРУ попереднього скликання, при цьому прийняті в першому чи наступних читаннях законопроєкти, але не прийняті в цілому, готуються й розглядаються ВРУ нового скликання за процедурою підготовки до другого читання. Вважається відхиленим законопроєкт і знімається з розгляду згідно ст. 107, якщо запропоновані рішення на його підтримку не отримали необхідної кількості голосів народних депутатів [25].

На заміну законопроєкту № 1658 у ВРУ 29 серпня 2019 року був зареєстрований законопроєкт № 0955 [26], у супровідній записці до якого повідомлялось, що проєкт ТК, прийнятий 5 листопада 2015 року парламентом у першому читанні за основу, подається для розгляду за процедурою підготовки до другого читання. 10 вересня 2019 року законопроєкт № 0955 було знято з розгляду.

8 листопада 2019 р. у ВРУ був зареєстрований проєкт ТК (реєстр. № 2410) [27] і проєкт Кодексу України про працю (реєстр. № 2410–1) [28]. Була спроба замість кодифікованого документу застосувати Закон про працю (реєстр. № 2708), який складався з 98 статей, зареєстрований у парламенті 28 грудня 2019 року та відкликаний 4 березня 2020 року [29].

Про заміну Кодексу Законом висловлювалися негативно науковці, профспілки, громадяни. Так, Конфедерація вільних профспілок України заявляла, що законопроєкт № 2708, який безпосередньо регулює трудові й соціальні права працівників розроблявся без участі сторін соціального діалогу. Профспілки звернули увагу, що на заміну КЗпП, законів України «Про оплату праці», «Про відпустки» кількість статей зменшилася більше ніж в три рази, що свідчить про неповне охоплення запропонованим законопроєктом трудових і соціальних прав працівників. Представниками працівників також було вказано на пропозиції, якими зменшуються або скасовуються трудові права [30].

Вчені-трудовики висловили свою незгоду з низкою засадничих принципів, положень, які покладено в основу проєкту Закону «Про працю», за їх словами у законопроєкті: «людина розглядається не як основна цінність і носій найбільш потужного, продуктивного капіталу, а ресурс праці, джерело отримання прибутків» [31].

Я. Сімутіна, розглядаючи питання декодифікації трудового законодавства та аналізуючи проєкт Закону «Про працю», зауважує, що наявність саме кодифікованого акта є правовою традицією; систематизація законодавства у сфері праці проводилася з метою створення умов для забезпечення його доступності та зручності користування суб'єктами правозастосування; завданням кодифікації є доступність для громадян до більшості питань, які виникають у трудових взаємовідносинах із роботодавцем; скасування кодифікованого акта може призвести до розбалансування трудового законодавства [32].

Отже, під впливом вищезазначеної критики законотворці відмовилися від проєкту саме Закону й після численних доопрацювань Уряд 15 січня 2026 року подав до ВРУ проєкт ТК № 14386 (далі – проєкт) [33]. До проєкту Омбудсманом України також були висловлені зауваження, деякі з них були розкриті на форумі «Ринок праці для економіки майбутнього. Оновлення трудового законодавства України», який проходив 7 травня 2026 року [34].

Омбудсман України відповідно до ст. 93 Основного Закону України не наділений правом законодавчої ініціативи [4], водночас згідно п. 31 ст. 13 Закону № 776/97-ВР має право вносити пропозиції до законодавства у сфері захисту прав і свобод [35]. Відповідні пропозиції, зокрема надаються в межах опрацювання законопроєктів, які надходять на погодження від центральних органів державної влади, розглядаються у профільних комітетах ВРУ тощо.

Зареєстрований проєкт, як і попередні, незважаючи на ряд позитивних моментів також має недоліки. Зокрема, він не в повній мірі відповідає вимогам нормопроєктувальної техніки. Він складається з книг, розділів, деякі розділи поділяються на глави, а деякі глави поділяються на підрозділи. Розділи та глави в кожній книзі починаються з «1», що в подальшому може призвести до ускладнення правозастосовної практики. У проєкті в розділі ІІ книги другої відсутня глава 3. Відповідно до положень статей 32 і 33 Закону України «Про правотворчу діяльність» норми права, як правило включають загальні положення (визначення термінів, предмет регулювання тощо), складаються з розділів, підрозділів, глав, параграфів, які об'єднують статті Закону; при цьому нумерація книг, частин, розділів, глав і статей є наскрізною [36]. Ряд глав проєкту складається з 2–3 статей, що порушує його структурну логічність. Наприклад, глава 6 розділу ІІ «Безпека та охорона здоров'я працівників» складається з двох статей. Не витриманий також принцип від загальних норм регулювання до спеціальних. Так, у розділі І книги 2 статтею 65 встановлені особливості припинення трудового договору про домашню роботу, статтею 66 – особливості робочого часу домашніх працівників. Разом з тим загальні підстави припинення трудового договору зазначаються в статті 89, водночас не розкривається поняття «припинення», а поняття «робочий час» розкривається в статті 114.

Поняття «працівник» розкривається в ст. 25 проєкту, як «фізична особа, яка в межах трудових відносин безпосередньо власною працею виконує оплачувану роботу за завданням і під контролем іншої особи (роботодавця)». Але працівники «згадуються» раніше – у статті 5, тому розкривати цей термін у статті 25 є нелогічним. У проєкті стороною трудового договору більш правильним буде визначити «найманого працівника», адже поняття «працівник» є більш ширшим, і може включати також фізичних осіб-підприємців, самозайнятих осіб.

Важливою є категорія «трудові правовідносини», яка не розкривається у проєкті, а вказується, що підставою виникнення трудових відносин є трудовий до-

говір. Згідно ст. 38 проєкту відносини можуть визнаватися трудовими за наявності не менше п'яти ознак із восьми запропонованих. Указана пропозиція не відповідає положенням Рекомендації МОП № 198 щодо трудових відносин, у пункті 11(b) яких передбачено, що з метою сприяння визначенню факту існування трудових відносин достатня наявність однієї чи декількох відповідних ознак. Вона не розкриває механізм визнання трудових правовідносин і не спонукає до зменшення рівня незадекларованої праці, який на грудень 2021 року становив 3 млн осіб або 20% до загальної кількості зайнятого населення. Незадекларована праця призводить до зменшення соціального захисту працівників, недобросовісної конкуренції серед роботодавців, створення фінансових ризиків для державного бюджету [37].

П. Пилипенко у своїй науковій статті надає рекомендації законотворцям розкрити найбільш важливі поняття як «трудові відносини», «трудовий договір», «форма трудового договору» тощо. Вчений наводить приклад, що визначення «трудового договору» розкривається через «угоду», разом з тим «договір» і «угода» в українській мові є словами-синонімами, а у новому тлумачному словнику подаються – «договір як угода», а «угода як договір» [13].

Конституцією України у статті 22 проголошується, що при прийнятті нових законів не допускається звуження обсягу існуючих прав. Водночас проєктом передбачається таке звуження в порівнянні з чинним законодавством, зокрема:

– відповідно до ст. 119 проєкту забороняється залучення до нічних робіт лише вагітних жінок і жінок, які вигодовують дитину. При цьому чинна редакція ст. 55 КЗпП поширює відповідну заборону також на жінок, які мають дітей віком до трьох років;

– звуження захисту жінок – до надурочних робіт забороняється залучати вагітних жінок і жінок, які вигодовують дитину (чинним законодавством поширюється відповідна заборона також на жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також забороняється направляти їх у відрядження, а жінки, які мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей із інвалідністю не можуть залучатися до надурочних робіт або направлятись у відрядження без їх згоди);

– не передбачено гарантій щодо проходження первинних і позачергових медичних оглядів, які є у чинному законодавстві;

– скасовуються положення про перенесення святкових днів за умови їх співпадання з вихідним днем на наступний робочий день після святкового;

– скасовується ряд відпусток або змінюються умови їх надання;

– розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця у зв'язку з повторним порушенням працівником трудових обов'язків (чинним законодавством передбачено у разі систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного стягнення);

– зменшення тривалості соціальної відпустки по догляду за дитиною з 10 до 7 днів, а за наявності декількох підстав із 17 до 10 днів та ін.

Однією із постійних проблем у сфері трудових правовідносин є один із найнижчих рівнів заробітної плати, до якої «додається» заборгованість із її виплати, про що неодноразово наголошував Омбудсман України в Щорічних доповідях. Так, згідно даних Держпраці станом на 1 квітня 2026 року заборгованість складала 4,3 млрд грн., значна частина якої серед звільнених працівників. Тому норма передбачена ст. 182 проєкту, згідно якої настає «відповідальність роботодавця»: у разі невиплати з вини роботодавця належних працівникові сум у день звільнення роботодавець повинен виплатити працівникові його середню заробітну плату за весь час затримки до дня фактичного розрахунку, але не більш як за шість місяців, призведе до більших порушень трудових прав працівників.

Проєктом робиться спроба перенести частину гарантій на договірний характер між соціальними партнерами, що відповідає міжнародним практикам. Водночас зменшення і так не широких можливостей профспілок у проєкті, недодержання прав працівників можуть призвести ще до більш скрутного становища працівника в порівнянні з європейськими країнами. Наприклад, у проєкті гарантується надання щорічних додаткових оплачуваних відпусток за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці, при цьому не встановлені умови надання та тривалість таких відпусток. Причому конкретна тривалість щорічної додаткової відпустки за особливий характер праці встановлюється колективним чи трудовим договором. Хоча держава повинна створювати однакові умови для всіх роботодавців. Тому мінімальна-максимальна тривалість повинна бути передбачена у проекті, що забезпечить захист прав працівників.

Позитивною є спроба передбачити у Кодексі всі ознаки тієї чи іншої категорії. Наприклад, на сьогодні поняття «одинокої матері/батька» розкривається в Сімейному кодексі України, і яке відрізняється від такого розуміння в чинному трудовому законодавстві. Проєктом розкривається таке поняття з метою надання соціальної відпустки по догляду за дітьми. Серед підстав визнання одинокої матері/батька в проєкті виділяють, зокрема: «рішення суду щодо позбавлення батьківських прав, визнання безвісно відсутнім або оголошення померлим». Сімейним кодексом передбачено відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, які здійснюються майже за таких же підстав, як і позбавлення батьківських прав, і такі батьки не беруть безпосередньої участі у вихованні дітей, що не враховано у проєкті. Визнання безвісно відсутнім або оголошення померлим здійснюється судом за рішенням суду відповідно до Цивільного кодексу України. Інша ситуація, інститут зниклих безвісти за особливих обставин правовий статус яких визначається спеціальним законом. Особа набуває статусу такої, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту внесення про неї відомостей, що містяться

у заяві про факт зникнення, до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин та вважається такою з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи. Така норма в запропонованій законотворцями редакції призведе до порушення прав працівників, у тому числі серед потерпілих у зв'язку зі збройною агресією.

Міжнародні стандарти в галузі трудового права вимагають додержання серед іншого конвенцій МОП, європейських директив. Як чинне законодавство, так і проєкт загалом інтегрували вказані норми, але формальне дотримання норм не завжди стоїть на інтересах працівника. Наприклад, відповідно до положень ст. 23 КЗпП трудовий договір може бути укладений на визначений строк, установлений за погодженням сторін, але тільки у випадках неможливості встановлення безстроково з урахуванням характеру роботи або умов її виконання, а також інтересів працівника, або у випадках передбачених законодавством. У проєкті застереження щодо характеру роботи або умов її виконання не встановлені й загальна тривалість таких договорів за певним виключеннями не може перевищувати п'яти років. Формально є дотримання Директиви ЄС 1999/70/ЄС щодо рамкової угоди про роботу на визначений строк, якою не встановлюється конкретних строків, а віддається це на розсуд держав. Проте п'ять років у наш час – це багато. До прикладу, у Польщі максимально допустимо переукласти строковий трудовий договір три рази підряд протягом 33 місяців; у Греції та Італії – 4 переукладення протягом 24 місяців; у Німеччині – 3 переукладення протягом 24 місяців. У Бельгії максимально допустима тривалість переукладених трудових договорів становить два роки [38]. Урахування практики європейських держав покращить соціальну спрямованість проєкту.

Ряд норм проєкту потребує певної систематизації. Наприклад, положеннями статті 84 передбачено, що «трудовий договір призупиняється на строк направлення працівника на базову військову службу …», у статті 185 за такими працівниками «… зберігаються місце роботи, посада у роботодавців», причому «строкові трудові договори зберігаються до закінчення строку дії таких договорів», статті 109 – «трудовий договір може бути припинено у зв'язку з направленням на базову військову службу…». Вказані пропозиції можуть ускладнити правозастосовну практику, адже за одних і тих же обставин передбачено призупинення, зберігання місця роботи, припинення трудових відносин.

Проєктом установлюються гарантії, які передбачені чинним законодавством. Проте ці гарантії не враховують комплексної зміни законодавства України й тому не завжди можуть бути реалізовані, особливо це стосується бюджетних організацій. Однією із вразливих категорій у цьому питанні є педагогічні працівники. Наприклад, згідно проєкту роботодавець за власні кошти забезпечує проходження періодичних медичних оглядів працівників. Така гарантія передбачена й чинним КЗпП.

Проблема пов'язана з тим, що переважна більшість закладів охорони здоров'я як первинного, так і вторинного рівня зараз функціонує як комунальні некомерційні підприємства й отримує фінансування за договорами про медичне обслуговування населення з Національною службою здоров'я України (далі – НСЗУ), тож надавати безкоштовно медичні послуги поза програмою медгарантій такі заклади охорони здоров'я не повинні. НСЗУ зазначило, що програмою медичних гарантій проведення обов'язкового медогляду працівників бюджетних установ не передбачено, тож воно має бути оплачене коштами замовника або ж місцевого бюджету [39]. Позиція Міністерства освіти і науки України полягає в тому, що фінансування профілактичних оглядів має здійснюватися органами місцевого самоврядування. Держпраці не здійснюють заходів державного нагляду (контролю) з питань проведення таких оглядів. Спостерігається дисбаланс інтересів працівника та роботодавця: у випадку відсутності медичного огляду педагогічного працівника не допустять до роботи, а у випадку вимушеного проходження за власний кошт – не передбачено механізму компенсації педагогічним працівникам витрачених коштів.

ВИСНОВКИ

15 січня 2026 р. у Верховній Раді України було зареєстровано проєкт Трудового кодексу за № 14386, який є черговою спробою прийняти фундаментальний нормативно-правовий акт у сфері регулювання трудових прав і який би відповідав сучасним критеріям і міжнародним стандартам. Незважаючи на позитивні моменти, передбачені в проєкті, він має ряд недоліків. Зокрема, проєкт не в повній мірі відповідає вимогам нормопроєктувальної техніки: не витримано структуру відповідно до вимог законодавства, принцип від загальних норм регулювання до спеціальних. Також не в повній мірі розкрито понятійний апарат, який повинен бути основою для всього трудового законодавства, а ряд дефініцій потребує додаткового уточнення.

Положеннями проєкту порушуються принципи проголошені в ст. 22 Конституції України, згідно яких не допускається звуження існуючих прав при прийнятті нових законів. Зокрема, це стосується залучення до нічних робіт жінок, які мають дітей віком до трьох років, залучення жінок, які мають дітей до чотирнадцяти років або дітей з інвалідністю до надурочних робіт або направлення їх у відрядження; відсутності гарантій щодо проходження первинних і позачергових медичних оглядів; зменшення тривалості соціальної відпустки по догляду за дитиною та ін.

Перенесення частини гарантій на договірний характер між соціальними партнерами, можуть призвести до порушення прав працівників. Незважаючи на поширену практику таких договірних відносин у європейських країнах, зменшення і так не широких можливостей профспілок у проєкті, може призвести до зловживань із боку роботодавців. Гарантії, передбачені проєктом, які також містяться

в чинному законодавстві, у зв'язку з комплексною зміною регулювання суспільних відносин, не завжди підкріплені сучасними механізмами виконання. Такі гарантії можуть залишитися нереалізованими і призведуть до порушення трудових прав працівників. Імплементація міжнародних і європейських стандартів без урахування практик держав із розвинутою економікою також призведе до порушення прав працівників.

З огляду на викладене, проєкт потребує подальшого доопрацювання шляхом узгоджених дій сторін соціального партнерства, забезпечувати працівникам дієві гарантії, враховувати належний баланс інтересів працівників і роботодавців. Проєкт потребує проведення аналізу норм на відповідність принципам, закріпленим у Конституції України, міжнародному законодавстві, зокрема Європейській соціальній хартії (переглянутій), Директивах ЄС, Конвенціях і Рекомендаціях МОП.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Іванов Ю. Ф. Науково-практичний коментар Кодексу законів про працю України. Київ : Алерта, 2020. 788 с.

[2] Міжнародний пакт ООН про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#top. (дата звернення: 08.05.2026).

[3] Європейська соціальна хартія (переглянута) : міжнар. документ Ради Європи від 03.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text. (дата звернення: 08.05.2026).

[4] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 08.05.2026).

[5] Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322–08#Text. (дата звернення: 08.05.2026).

[6] Шумило М. Новий Трудовий кодекс: реальна спроба перезавантаження. *Українська правда.* 2026. URL: https://epravda.com.ua/power/shcho-zminitsya-z-novim-trudovim-kodeksom-ukrajini-vazhlive-pro-reformu-kzpp-817852/ (дата звернення: 08.05.2026).

[7] Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Жабо Тетяни Максимівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 40 Кодексу законів про працю України від 04.09.2019 № 6-р(II)/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-19#Text. (дата звернення: 08.05.2026).

[8] Новий Трудовий кодекс та зміна підходів до держзамовлення: Юлія Свириденко про розвиток людського капіталу в 2024 році. *Мінекономіки*. URL: https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=38694410-223d-4be2-a5d1-de6ac3294218&title=NoviiTrudoviiKodeksTaZmina. (дата звернення: 08.05.2026).

[9] Проект Трудового кодексу України. *Спільний представницький орган репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні*. URL: https://

spo.fpsu.org.ua/laws/proekt-trudovogo-kodeksu-ukrayiny-78/ (дата звернення: 08.05.2026).
[10] Тищенко О. В. Проєкт трудового кодексу України: концептуальні проблеми змісту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 228–233. URL: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2024–7/54.
[11] Лопушняк Г. С., Поплавська О. М., Библик І. Т. Законодавчі ініціативи у сфері праці в Україні: оцінка відповідності сучасним викликам. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. № 2(272). С. 111–122. URL: https://doi.org/10.32752/1993-6788-2024-1-272-111-122.
[12] Середа О. Г., Ткачук К. М. Імплементація директив ЄС у національне законодавство України: компаративний аналіз проєкту трудового кодексу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія «Право»*. 2025. Вип. 92. Ч. 2. С. 232–238. URL: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.92.2.31.
[13] Пилипенко П. Трудові відносини і трудовий договір у проєкті трудового кодексу України. *Право України*. 2024. № 5. С. 91–102. URL: https://doi.org/10.33498/louu-2024-05-091.
[14] Сандул Г., Кундінська І., Музиченко А., Швець К., Йолкіна Н. Проект Трудового кодексу 2024: ключові моменти. 2025. URL: https://trudovi.org.ua/analytics/proekt-trudovoho-kodeksu-2024-kliuchovi-momenty/ (дата звернення: 08.05.2026).
[15] «Може послабити права працівників»: Офіс омбудсмена не підтримує новий проєкт Трудового кодексу. *Радіо Свобода*. 2025. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ombudsmen-ne-pidtrymuye-proyekt-trudovoho-kodeksu/33287774.html. (дата звернення: 08.05.2026).
[16] Омбудсман розкритикував новий Трудовий кодекс. *Kadroland*. 2025. URL: https://kadroland.com/news/3703-ombudsmen-rozkritikuvav-novii-trudovii-kodeks-yaki-zagrozi-dlya-pracivnikiv. (дата звернення: 08.05.2026).
[17] Омбудсмен не підтримує проект Трудового кодексу. *Кадровик-01*. 2025. URL: https://prokadry.com.ua/news/89824-ombudsmen-ne-pidtrymuie-proekt-trudovogo-kodeksu». (дата звернення: 08.05.2026).
[18] Омбудсмен назвав недоліки нового проєкту Трудового кодексу від Мінекономіки. *Головбух*. 2025. URL: https://buhplatforma.com.ua/news/89748-ombudsmen-nazvav-nedoliky-novogo-proiektu-trudovogo-kodeksu-vid-minekonomiky». (дата звернення: 08.05.2026).
[19] Черноус С. М. Про оціночні поняття у Проєкті Трудового кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2025. Вип. 87. Ч. 2. С. 151–158. URL: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.87.2.22.
[20] Проект Трудового кодексу України № 1038 від 14.05.2003. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=12265. (дата звернення: 08.05.2026).
[21] Проект Трудового кодексу України № 1038–1 від 28.08.2003. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1038–1&skl=5. (дата звернення: 08.05.2026).
[22] Пилипенко П. Кодифікація вітчизняного трудового законодавства: проблеми та перспективи. *Право України*. 2009. № 3. С. 7–13.
[23] Проект Трудового кодексу України № 1108 від 04.12.2007. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30947. (дата звернення: 08.05.2026).
[24] Проект Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221. (дата звернення: 08.05.2026).

[25] Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861–17#Text. (дата звернення: 08.05.2026).
[26] Проект Трудового кодексу України № 0955 від 29.08.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66555. (дата звернення: 08.05.2026).
[27] Проект Трудового кодексу України № 2410 від 08.11.2019. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/441. (дата звернення: 08.05.2026).
[28] Проект Кодексу України про працю № 2410–1 від 08.11.2019. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/455. (дата звернення: 08.05.2026).
[29] Проект Закону про працю № 2708 від 28.12.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67833. (дата звернення: 08.05.2026).
[30] Незаконнонароджений законопроєкт № 2708 (оновлено). *Конфедерація вільних профспілок України*. 2020. URL: https://kvpu.org.ua/news/6/nezakonnonarodzhenyizakonoproiekt2708/ (дата звернення: 08.05.2026).
[31] Науковці висловили незгоду щодо проекту Закону України «Про працю». *Профспілка працівників освіти і науки України*. 2020. URL: https://pon.org.ua/novyny/7584-naukovc-vislovili-nezgodu-schodo-proektu-zakonu-ukrayini-pro-pracyu.html. (дата звернення: 08.05.2026).
[32] Сімутіна Я. Чи варто Україні ставати на шлях декодифікації трудового законодавства. *Судово-юридична газета*. 2020. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/159888-chi-varto-ukrayini-stavati-na-shlyakh-dekodifikatsiyi-trudovogo-zakonodavstva (дата звернення: 08.05.2026).
[33] Проєкт Трудового кодексу України № 14386 від 15.01.2026. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516. (дата звернення: 08.05.2026).
[34] Проєкт Трудового кодексу не повинен погіршувати трудові гарантії та суперечити Конституції України. *Омбудсман України*. 2026. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/proyekt-trudovogo-kodeksu-ne-povinen-pogirshuvati-trudovi-garantiyi-ta-superechiti-konstituciyi-ukrayini. (дата звернення: 08.05.2026).
[35] Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 08.05.2026).
[36] Про правотворчу діяльність : Закону України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354–20#Text (дата звернення: 08.05.2026).
[37] Іванов Ю. Ф., Іванова М. В. Моніторинг Омбудсмана України за дотриманням трудових прав працівників в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2025. № 3(98). С. 50–66. URL: https://doi.org/10.32631/pb.2025.3.05.
[38] Сандул Г., Кундінська І., Музиченко А., Швець К., Йолкіна Н. Проект Трудового кодексу 2024: ключові моменти. 2024. URL: https://trudovi.org.ua/analytics/proekt-trudovoho-kodeksu-2024-kliuchovi-momenty/ (дата звернення: 08.05.2026).
[39] Медогляди бюджетників, призовників і школярів: хто повинен оплатити? 2020. *Buhgalter.net.* URL: https://ibuhgalter.net/articles/553. (дата звернення: 08.05.2026).

REFERENCES

[1] Ivanov, Yu.F. (2020). *Scientific and practical commentary on the Code of Labor Laws of Ukraine*. Kyiv: Alerta.
[2] International Covenant United Nations on Economic, Social and Cultural Rights. (1966). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#top.
[3] European Social Charter (Revised). (1996). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

[4] Constitution of Ukraine. (1996, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
[5] Labor Code of Ukraine (1971, January). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322–08#Text.
[6] Shumylo, M. (2026). The New Labor Code: A Real Attempt at Rebooting. Retrieved from https://epravda.com.ua/power/shcho-zminitsya-z-novim-trudovim-kodeksom-ukrajini-vazhlive-pro-reformu-kzpp-817852/
[7] Decision of the Constitutional Court of Ukraine (Second Senate) in the case on the constitutional complaint of Tetyana Maksymivna Zhabo regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Part Three of Article 40 of the Labor Code of Ukraine No. 6-p(II)/2019 (2019, September). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-19#Text
[8] The new labor code and changing approaches to state procurement: Yulia Svyridenko on the development of human capital in 2024. *Ministry of Economy*. Retrieved from https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=38694410-223d-4be2-a5d1-de6ac3294218&title=NoviiTrudoviiKodeksTaZmina.
[9] Draft Labor Code of Ukraine. *Joint representative body of representative all-Ukrainian trade union associations at the national level*. Retrieved from https://spo.fpsu.org.ua/laws/proekt-trudovogo-kodeksu-ukrayiny-78/.
[10] Tyshchenko, O. V. (2024). The Draft of the Labor Code of Ukraine: conceptual issues of the contents. *Legal Scientific Electronic Journal,* 7, 228–233. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524–0374/2024–7/54.
[11] Lopushnyak, H. S., Poplavska, O. M., & Byblyk, I. T. (2024). Legislative initiatives in the field of labor in Ukraine: Assessment of fitness to modern challenges. *Current Problems of Economics,* 2(272), 111–122. Retrieved from https://doi.org/10.32752/1993-6788-2024-1-272-111-122.
[12] Sereda, O. G., & Tkachuk, K. M. (2025). Implementation of EU directives into the national legislation of Ukraine: comparative analysis of the draft labor code. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series «Law»*, 92(2), 232–238. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.92.2.31.
[13] Pylypenko, P. (2024). Labor relations and labor contract in the draft labor code of Ukraine. *Law of Ukraine*, 5, 91–102. Retrieved from https://doi.org/10.33498/louu-2024-05-091.
[14] Sandul, G., Kundinska, I., Muzychenko, A., Shvets, K., & Yolkina, N. (2025). Draft Labor Code 2024: key moments. Retrieved from https://trudovi.org.ua/analytics/proekt-trudovoho-kodeksu-2024-kliuchovi-momenty/
[15] «May weaken workers' rights»: Ombudsman's Office does not support new draft Labor Code. (2025). *Radio Liberty*. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/ombudsmen-ne-pidtrymuye-proyekt-trudovoho-kodeksu/33287774.html.
[16] Ombudsman criticized the new Labor Code. (2025). *Kadroland*. Retrieved from https://kadroland.com/news/3703-ombudsmen-rozkritikuvav-novii-trudovii-kodeks-yaki-zagrozi-dlya-pracivnikiv.
[17] Ombudsman does not support the draft Labor Code (2025). *Kadrovik-01*. Retrieved from https://prokadry.com.ua/news/89824-ombudsmen-ne-pidtrymuie-proekt-trudovogo-kodeksu».
[18] Ombudsman identified shortcomings in the new draft Labor Code from the Ministry of Economy (2025). *Chief Accountant.* Retrieved from https://buhplatforma.com.ua/news/89748-ombudsmen-nazvav-nedoliky-novogo-proiektu-trudovogo-kodeksu-vid-minekonomiky».

[19] Chernous, S. M. (2025). On the evaluative concepts in the Draft Labor Code of Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series «Law»*, 87(2), 151–158. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.87.2.22.
[20] Draft Labor Code of Ukraine No. 1038 (2003, May). Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=12265.
[21] Draft Labor Code of Ukraine No. 1038–1. (2003, August). Retrieved from https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1038–1&skl=5.
[22] Pylypenko, P. (2009). Codification of domestic labor legislation: problems and prospects. *Law of Ukraine*, 3, 7–13.
[23] Draft Labor Code of Ukraine No. 1108. (2007, December). Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30947.
[24] Draft Labor Code of Ukraine No. 1658. (2014, December). Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
[25] On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine (2010, February). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861–17#Text.
[26] Draft Labor Code of Ukraine No. 0955. (2019, August). Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66555.
[27] Draft Labor Code of Ukraine No. 2410. (2019, November). Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/441.
[28] Draft Labor Code of Ukraine No. 2410–1. (2019, November). Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/455.
[29] Draft Law on Labor No. 2708. (2019, December). Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67833.
[30] Illegitimate bill No. 2708 (updated). (2020). *Confederation of Free Trade Unions of Ukraine*. Retrieved from https://kvpu.org.ua/news/6/nezakonnonarodzhenyizakonoproiekt2708/.
[31] Scientists expressed disagreement with the draft Law of Ukraine «On Labor». (2020). *Trade Union of Education and Science Workers of Ukraine*. Retrieved from https://pon.org.ua/novyny/7584-naukovc-vislovili-nezgodu-schodo-proektu-zakonu-ukrayini-pro-pracyu.html.
[32] Simutina, Ya. (2020) Should Ukraine embark on the path of decoding labor legislation. *Judicial and Legal Newspaper*. Retrieved from https://sud.ua/ru/news/blog/159888-chi-varto-ukrayini-stavati-na-shlyakh-dekodifikatsiyi-trudovogo-zakonodavstva.
[33] Draft Labor Code of Ukraine No. 14386. (2026, January). Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516.
[34] The draft Labor Code should not worsen labor guarantees and contradict the Constitution of Ukraine. (2026). *Ombudsman of Ukraine*. Retrieved from https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/proyekt-trudovogo-kodeksu-ne-povinen-pogirshuvati-trudovi-garantiyi-ta-superechiti-konstituciyi-ukrayini.
[35] On the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine (1997, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text.
[36] On lawmaking activity: Law of Ukraine. (2023, August). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354–20#Text.
[37] Ivanov, Yu. F. & Ivanova, M. V. (2025). Monitoring of Labour Rights Compliance under Martial Law by the Ukrainian Ombudsman. *Law and Safety*, 3(98), 50–66. Retrieved from https://doi.org/10.32631/pb.2025.3.05.

[38] Sandul, G., Kundinska, I., Muzychenko, A., Shvets, K., & Yolkina, N. (2024). Draft Labor Code 2024: key points. Retrieved from https://trudovi.org.ua/analytics/proekt-trudovoho-kodeksu-2024-kliuchovi-momenty/
[39] Medical examinations of state employees, conscripts and schoolchildren: who should pay? (2020). *Buhgalter.net*. Retrieved from https://ibuhgalter.net/articles/553.

Юрій Феодосійович Іванов
Кандидат юридичних наук, доцент
Начальник відділу права на працю
Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини
01008, вул. Інститутська, 21/8, Київ, Україна
email: drivanov@ukr.net

Yurii F. Ivanov
Candidate of Law, Associate Professor
Head of Labor Law Department
Secretariat of the Ukrainians Parliament Commissioner for Human Rights
01008, 21/8 Instytutska St., Kyiv, Ukraine
email: drivanov@ukr.net

Рекомендоване цитування: Іванов Ю. Ф. Проєкт Трудового кодексу: моніторинг додержання прав людини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. №3. С. 231–248. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.231.

Suggested Citation: Ivanov, Yu.F. (2026). Draft Labor Code: Monitoring of Compliance with Human Rights. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(3), 231–248. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.231.

Дата першого надходження статті до видання: 29.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.06.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 347.91/.95(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.249

Неля Миколаївна Савчин

Кафедра процесуального права
Юридичний факультет
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Чернівці, Україна
https://orcid.org/0000-0003-3200-7373

ЗАВДАННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ЇХ ОБУМОВЛЕНІСТЬ МАТЕРІАЛЬНИМ ПРАВОМ

Анотація. *Автором досліджується вплив матеріального права на завдання цивільного судочинства. Наявність такого впливу виводиться з комплексної природи інституту захисту прав, свобод та інтересів у цивільному судочинстві, який утворився на стику матеріального та цивільного процесуального права. Зокрема, захист прав, свобод та інтересів у цивільному судочинстві здійснюється під час вчинення правосуддя, яке регламентується нормами цивільного процесуального права. Тут буде проявлятися процесуальний аспект мети цивільного судочинства. Проте об'єкти захисту (права, свободи й інтереси), підстави захисту (порушення, невизнання чи оспорення), способи захисту (визнання права, визнання правочину недійсним тощо), якість захисту (належний, складовим елементом якого є ефективний) регламентуються нормами матеріального права. У цьому разі проявляється матеріально-правовий аспект мети цивільного судочинства. Матеріальне право також перераховує форми захисту, де судова форма отримала статус принципу (ст. 3 ЦК, ч. 10 ст. 7 СК). Завдання цивільного судочинства виступають засобами досягнення його мети («ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів»). Відштовхуючись від того, що згідно ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є «справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ», автор визначає напрямки впливу матеріального права на нього. Стверджується про прямий та опосередкований вплив норм матеріального права на завдання цивільного судочинства. Цивільна справа, розгляд і вирішення якої лежить на суді, має матеріально-правове джерело у вигляді спору про право чи іншого юридичного питання. Опосередкований вплив матеріального права тут виражається в тому, що суд, вирішуючи цивільну справу по суті, повинен при цьому застосовувати норми матеріального права. Прямий вплив матеріального права проявляється у визначенні якісних характеристик (критеріїв) завдань цивільного судочинства: справедливий, неупереджений і своєчасний. Так, виходячи із матеріально-правової вимоги цивільна справа про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги має бути розглянута та вирішена протягом 24 годин.*

Ключові слова: *захист суб'єктивних прав, свобод та інтересів; матеріальне право; цивільне судочинство; розгляд і вирішення цивільної справи; критерії завдань цивільного судочинства.*

Nelia M. Savchyn
Department of Procedural Law
Faculty of Law
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Chernivtsi, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-3200-7373

THE FUNCTIONS OF CIVIL JUDICIAL PROCEDURE AND THEIR DETERMINATION BY SUBSTANTIVE LAW

Abstract. *The author examines the influence of substantive law on the objectives of civil proceedings. The existence of such an influence stems from the complex nature of the institution for the protection of rights, freedoms, and interests in civil proceedings, which has developed at the intersection of substantive law and civil procedural law. In particular, the protection of rights, freedoms, and interests in civil proceedings is carried out during the administration of justice, which is governed by the rules of civil procedural law. It is here that the procedural aspect of the purpose of civil proceedings manifests itself. However, the objects of protection (rights, freedoms, and interests), the grounds for protection (violation, non-recognition, or challenge), the means of protection (recognition of a right, declaration of a legal act as invalid, etc.), and the quality of protection (proper, an integral part of which is effectiveness) are governed by the norms of substantive law. In this case, the substantive-law aspect of the purpose of civil proceedings comes to the fore. Substantive law also lists forms of protection, where the judicial form has acquired the status of a principle (Art. 3 of the Civil Code, Part 10 of Art. 7 of the Family Code). The tasks of civil proceedings serve as the means to achieve its purpose («effective protection of violated, unrecognized, or disputed rights, freedoms, or interests»). Based on the fact that, according to Article 2 of the Code of Civil Procedure of Ukraine, the objective of civil proceedings is «the fair, impartial, and timely consideration and resolution of civil cases,» the author identifies the ways in which substantive law influences civil proceedings. It is argued that substantive law has both a direct and an indirect impact on the objectives of civil proceedings. A civil case, the consideration and resolution of which falls to the court, has its origin in substantive law in the form of a dispute over a right or another legal issue. The indirect influence of substantive law is manifested here in the fact that the court, when deciding a civil case on its merits, must apply the provisions of substantive law. The direct influence of substantive law is manifested in the definition of the qualitative characteristics (criteria) of the objectives of civil proceedings: fair, impartial, and timely. Thus, based on a substantive legal requirement, a civil case concerning the hospitalization of a person in a psychiatric care facility must be heard and decided within 24 hours.*

Keywords: *protection of subjective rights, freedoms and interests; substantive law; civil proceedings; consideration and resolution of civil cases; criteria for the objectives of civil proceedings.*

ВСТУП

Захист прав, свобод та інтересів у цивільному судочинстві виступає комплексним правовим інститутом, що утворюється на стику матеріального та цивільного про-

цесуального права. Зокрема, захист прав, свобод та інтересів у цивільному судочинстві здійснюється під час вчинення правосуддя, яке регламентується нормами цивільного процесуального права. Тут буде проявлятися процесуальний аспект мети цивільного судочинства. Проте об'єкти захисту (права, свободи й інтереси), підстави захисту (порушення, невизнання чи оспорення), способи захисту (визнання права, визнання правочину недійсним тощо), якість захисту (належний, складовим елементом якого є ефективний) регламентуються нормами матеріального права. У цьому випадку проявляється матеріально-правовий аспект мети цивільного судочинства. Матеріальне право також перераховує форми захисту, де судова форма отримала статус принципу (ст. 3 ЦК, ч. 10 ст. 7 СК).

Обидва аспекти захисту нерозривно взаємопов'язані. Так, суд у процесуальному порядку здійснює захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів за допомогою належного способу, матеріально-правові критерії ефективності якого мають привести до їх відновлення, отримання відшкодування, усунення реальної загрози порушення тощо.

Мета цивільного судочинства, будучи кінцевим результатом, вимагає засобів її досягнення. Ними виступають завдання цивільного судочинства, реалізація яких забезпечує досягнення цієї мети [1, с. 24]. Будучи взаємопов'язаними, тим не менше «мета» та «завдання» цивільного судочинства не тотожні поняття. Їх часто змішують [2, с. 7; 3, с. 56], що є неправильним.

Якщо мета цивільного судочинства перебуває під інтенсивним впливом матеріального права, актуальним буде також визначення наявності чи відсутності такого впливу щодо завдань цивільного судочинства. Мета і завдання цивільного судочинства є тими ціннісними координатами, які позначаються на поведінці суду та учасників цивільного процесу. Для їх належної реалізації потрібно розібратися з їхньою природою.

Проблематика завдань цивільного судочинства посідає важливе місце в сучасній науці цивільного процесуального права, оскільки саме через їх визначення розкривається соціальне й юридичне призначення судової діяльності у сфері приватноправових відносин. У правовій державі судове провадження має бути не просто процедурою формального розгляду спорів, а дієвим засобом охорони та відновлення порушених прав. Саме тому завдання цивільного судочинства не можна зводити лише до ухвалення рішення у справі: вони охоплюють увесь комплекс процесуальних дій, спрямованих на справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення цивільного спору.

Разом із тим зміст цих завдань неможливо повністю зрозуміти без звернення до матеріального права. Будь-який цивільний процес виникає не у вакуумі, а як реакція на порушення, оспорювання або невизнання конкретного матеріального права чи законного інтересу. Саме матеріальне право визначає, які правовідносини можуть стати предметом судового розгляду, який спосіб захисту є допустимим,

які факти потрібно встановити суду та які наслідки настають у результаті ухвалення рішення.

Таким чином, завдання цивільного судочинства слід аналізувати в нерозривному зв'язку з матеріальним правом. Такий підхід дає змогу глибше зрозуміти функціональне призначення процесуальної форми та її роль у реалізації права на судовий захист.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Завдання цивільного судочинства були предметом наукового дослідження багатьох учених (Ю. В. Білоусов, В. І. Бобрик, О. Г. Братель, О. С. Захарова, Я. П. Зейкан, С. Я. Фурса та ін.), ураховуючи важливість цього питання для досягнення мети цивільного процесу. Водночас обумовленість завдань цивільного судочинства нормами матеріального права в достатній мірі не вивчалося. Річ у тім, що через мету, завдання та принципи цивільного судочинства матеріальне право здійснює системний вплив на весь процес провадження в цивільній справі. З ними матеріальне право взаємодіє безпосередньо в межах правореалізаційного механізму.

Мета статті пов'язана з визначенням впливу норм матеріального права на сутність і реалізацію завдань цивільного судочинства.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

У статті використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. *Діалектичний* метод дав змогу розглянути завдання цивільного судочинства у взаємозв'язку з матеріальним і процесуальним правом та виявити їхній взаємний вплив. *Формально-юридичний* метод було застосовано для аналізу змісту ст. 2 ЦПК України, положень ЦК України та СК України щодо форм, способів і критеріїв захисту прав, свобод та інтересів.

Також використано *системно-структурний* метод, який дав можливість охарактеризувати інститут захисту прав, свобод та інтересів як комплексне правове явище, що перебуває на стику матеріального і цивільного процесуального права. *Порівняльно-правовий* підхід сприяв виявленню співвідношення матеріально-правових і процесуально-правових положень у визначенні мети та завдань цивільного судочинства. Метод *тлумачення* правових норм дозволив установити зміст понять «справедливий», «неупереджений» і «своєчасний» розгляд цивільних справ у їхній обумовленості нормами матеріального права.

Крім того, застосовано *логіко-юридичний* метод для обґрунтування висновку про прямий та опосередкований вплив матеріального права на завдання цивільного судочинства, а також для формулювання тези про те, що якісні характеристики судового розгляду визначаються не лише процесуальними, а й матеріально-правовими приписами. Емпіричну основу дослідження становили норми чинного законодавства України та їх системний аналіз у контексті окремих категорій

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

цивільних справ, зокрема справ про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

У частині 1 ст. 2 ЦПК України завдання цивільного судочинства вказані як «справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ».

Завдання цивільного судочинства, які визначає ЦПК України запозичені з Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [4, с. 65], яка в ст. 6 також говорить про «справедливий і публічний розгляд…справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом…». Подібне також міститься в ст. 10 Загальної декларації прав людини [5] та ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [6]. Тому не дивно, що подібні завдання цивільного судочинства повторяються в законодавстві інших країн світу (ст. 2 ЦПК Естонії [7]).

На перший погляд, завдання цивільного судочинства мають виключно процесуальну природу, оскільки «цивільна справа» є суто процесуальною категорією і вимоги про її справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд мають відношення до організації її розгляду, вказуючи якісну сторону такої діяльності. Тим не менше, матеріальне право здійснює інтенсивний вплив на завдання цивільного судочинства, через те що цивільна справа має матеріально-правове джерело. Зокрема, для справ позовного провадження ним виступає спір про право, для справ окремого провадження – інше юридичне питання, вирішення якого пов'язано з матеріальними суб'єктивними правами, свободами чи інтересом і т.д.

Досліджуючи реалізацію завдань цивільного судочинства з точки зору діяльнісного підходу, О. Г. Братель виділяє такі дві його складові: «розгляд цивільної справи» та «вирішення цивільної справи». Перше він відносить до процесуальної сфери, бо розгляд цивільної справи є процесуальною діяльністю, яка регламентується нормами ЦПК. Друге автор відносить до матеріально-правової сфери, яка пов'язана із застосуванням норм матеріального права. Причому, як він відзначає, важко віддати чому-небудь перевагу: вирішення справи, маючи похідний характер від її розгляду, тим не менше націлене на досягнення позитивного юридичного результату, як то «усунення правового конфлікту шляхом розв'язання існуючого правового спору; підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів; підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав» [8, с. 37].

Подібної думки притримується Ю. В. Білоусов: вимоги щодо організації та здійснення судочинства, які мають відношення до процесуальної сторони в жодному разі «…не повинно применшувати його матеріально-правову складову, а саме вирішення справи…» [9, с. 53]. Частково з цим можна погодитися, але якщо «вирішення цивільної справи» націлене дати відповідь на матеріально-правові питання, то їх постановка, формулювання, коригування відбувається під час «роз-

гляду цивільної справи». Через це, будучи процесуальною діяльністю, розгляд цивільної справи не може не піддаватися впливу матеріального права.

Дуже добре висловлену вище думку можна проілюструвати на якісних характеристиках (критеріях) завдань цивільного судочинства: справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Інколи їх називають способами або засобами досягнення мети цивільного судочинства [10, с. 12]. Зокрема, законодавець може визначати строки розгляду цивільної справи, виходячи із матеріально-правової вимоги: «про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги – протягом 24 годин; про психіатричний огляд – протягом трьох днів; про надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації – протягом десяти днів» (ч. 1 ст. 341 ЦПК). Через це науковці зазначають, що «справедливий розгляд та вирішення цивільних справ … пов'язано не тільки з кінцевим судовим рішенням у справі, але і з самим процесом розгляду справи. Якщо процес розгляду цивільної справи не буде справедливим, висновки суду по справі…також не будуть справедливі» [11, с. 19]. Отже, матеріальне право впливає як на розгляд, так і на вирішення цивільних справ, які виступають способом досягнення мети цивільного судочинства.

Завдання цивільного судочинства не менш важливі ніж його мета: «суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі» (ч. 2 ст. 2 ЦПК). Для недопущення втілення на практиці відомого вислову «мета виправдовує засоби», у ЦПК України окреслені умови реалізації завдань цивільного судочинства: «справедливий, неупереджений і своєчасний» (ч. 1 ст. 2). Подібне застереження щодо мети цивільного судочинства спостерігається в багатьох країнах. Так, згідно Federal Rules of Civil Procedure USA (1937) вони повинні тлумачитися та застосовуватися таким чином, щоб забезпечити «справедливе, швидке та недороге вирішення справи» (Rule 1) [12]. У Civil Procedure Rules UK (1998) зазначено, що «суд повинен прагнути досягти головної мети, коли він (a) здійснює будь-які повноваження, надані йому Правилами; або (b) тлумачить будь-яке правило» (правило 1.2) [13], де під головною метою розуміють справедливий і недорогий розгляд справи.

Інколи в системі координат «мета-завдання» ціннісне значення мети може бути вищим ніж завдань. Наприклад, у цивільній справі про стягнення заборгованості суд затвердить мирову угоду, за умовами якої відповідач передає позивачу річ, вартість якої більша за суму боргу, що буде несправедливо для відповідача, але належним чином захищатиме права й інтереси позивача. Або процедура виклику відповідача в справу, місце проживання, знаходження чи роботи якого невідоме через публікацію повістки на офіційному вебсайті судової влади України (ч. 11 ст. 128 ЦПК) несправедлива через низьку ймовірність ознайомлення з нею, але інакше захистити права, свободи й інтереси позивача в процесі буде неможливо.

З іншого боку, подібні винятки тільки переконують у тому, що шлях до мети цивільного судочинства повинен базуватися на демократичних засобах. Мета цивільного судочинства надає сенсу всім процесуальним діям, що направлені на її реалізацію, в той час як завдання цивільного судочинства визначають їхній характер.

Матеріальне право становить нормативну основу виникнення та розвитку цивільного спору. Саме воно регулює майнові й особисті немайнові відносини, визначає зміст суб'єктивних прав, правомочностей та юридичних обов'язків. Коли таке право порушується або оспорюється, виникає потреба в процесуальній формі його захисту.

Цивільне процесуальне право не створює саме право на житло, власність, відшкодування шкоди чи спадкування. Воно лише надає механізм, за допомогою якого відповідне матеріальне право може бути захищене в суді. У цьому полягає одна з ключових методологічних засад взаємодії матеріального й процесуального права: зміст правовідносин визначається матеріальними нормами, а форма їх захисту – процесуальними.

Залежність процесу від матеріального права проявляється, зокрема у тому, що саме характер спірних правовідносин визначає: юрисдикцію справи, підсудність, склад сторін, вид позовного провадження, обсяг доказування, спосіб захисту, зміст резолютивної частини рішення.

Наприклад, спір щодо права власності на нерухомість, спір про поділ спільного майна подружжя та спір про відшкодування моральної шкоди мають різну матеріально-правову природу, а тому й процесуально розглядаються з урахуванням різних юридичних обставин. У кожному випадку саме матеріальне право визначає, що саме має бути доведено та яким чином суд має захистити порушений інтерес.

Однією з найважливіших ознак цивільного судочинства є те, що його завдання змінюються залежно від характеру матеріальних правовідносин. Це пояснюється тим, що кожна категорія справ має власну юридичну природу, яка зумовлює особливості процесуального регулювання.

Так, у спорах, що виникають із договірних відносин, основним завданням суду є з'ясування змісту зобов'язання, факту його порушення, наявності збитків і причинного зв'язку між поведінкою сторін і негативними наслідками. У спорах щодо права власності суд насамперед повинен установити правовий титул, джерело набуття майна, наявність або відсутність підстав для обмеження права. У сімейних спорах значення набувають не лише юридичні факти, а й обставини, що характеризують особисті, моральні та соціальні аспекти правовідносин.

У цьому контексті завдання цивільного судочинства полягають не просто в «розгляді справи», а в тому, щоб через процесуальну форму правильно реалізувати відповідний матеріально-правовий механізм захисту. Якщо матеріальне право передбачає певний спосіб захисту, суд повинен забезпечити саме його реалізацію, а не підміняти іншим, невластивим способом.

Наприклад, коли особа просить визнати право власності, суд має оцінити не тільки сам факт спору, а й відповідні юридичні підстави виникнення права. Якщо ж заявлено вимогу про стягнення боргу, тоді центральним є існування зобов'язання, строк його виконання та факт невиконання. Таким чином, завдання суду об'єктивно формуються змістом того права, яке потребує захисту.

Особливо яскраво зв'язок між матеріальним правом і завданнями цивільного судочинства проявляється у сфері доказування. Предмет доказування в кожній справі не є абстрактним; він прямо випливає з норм матеріального права, які визначають юридично значущі факти.

Суд не може встановлювати всі можливі обставини без розбору – він досліджує лише ті, що мають значення для правильного вирішення спору. Саме матеріальне право задає межі такого дослідження. Наприклад, у справах про відшкодування шкоди потрібно довести факт шкоди, протиправність поведінки, причинний зв'язок і вину; у справах про спадкування – факт смерті спадкодавця, наявність родинних зв'язків або заповіту, склад спадкового майна, строки прийняття спадщини; у спорах про захист честі, гідності та ділової репутації – факт поширення інформації, її недостовірність, принизливий характер і негативні наслідки.

Отже, завдання цивільного судочинства полягає не лише в пасивному сприйнятті доказів, а в активному встановленні тих фактів, без яких неможливо застосувати матеріальну норму. Це означає, що судова діяльність у сфері доказування має чітку матеріально-правову спрямованість.

Крім того, матеріальне право впливає на розподіл тягаря доказування. У різних категоріях справ закон може покладати обов'язок доведення на різних учасників процесу. Саме тому належне розуміння матеріально-правової природи спору є необхідною умовою для правильного здійснення правосуддя.

Завдання цивільного судочинства тісно пов'язані з конституційним правом особи на судовий захист. Це право є базовою гарантією реалізації всіх інших суб'єктивних прав, оскільки без можливості звернення до суду будь-яке право ризикує стати формальним.

Матеріальне право надає особі певне благо або можливість поведінки, але лише процесуальна форма забезпечує можливість примусового захисту цього блага в разі порушення. Звідси випливає, що завдання цивільного судочинства є похідними від потреби забезпечити реальність матеріальних прав. Вони спрямовані на те, щоб право не залишилося лише декларацією в законі, а отримало реальний механізм захисту.

У сучасній доктрині підкреслюється, що ефективність правосуддя визначається не лише швидкістю розгляду справи, а насамперед відповідністю судового рішення змісту спірного права та способу його захисту. Якщо суд правильно застосував процесуальну форму, але не врахував суті матеріальних правовідносин, така діяльність не може вважатися повністю ефективною.

Тому завдання цивільного судочинства охоплюють і гарантійний аспект: вони покликані забезпечити не просто доступ до суду, а доступ до справедливого результату, який узгоджується з матеріальним правом.

Процесуальна форма в цивільному судочинстві є не самодостатньою, а похідною від матеріального права. Її призначення полягає в тому, щоб забезпечити впорядкований, передбачуваний і справедливий спосіб вирішення спору. Саме через процесуальну форму матеріальне право отримує практичне втілення.

Процесуальна форма виконує кілька функцій: гарантійну, оскільки забезпечує рівність сторін і дотримання прав учасників; організаційну, бо впорядковує рух справи; доказову, адже встановлює правила подання й дослідження доказів; охоронну, тому що спрямована на запобігання свавільному вирішенню спору.

Проте ця форма не є нейтральною щодо змісту матеріального права. Вона пристосовується до нього. Наприклад, спрощене провадження, окреме провадження, позовне провадження – це різні процесуальні форми, які використовуються залежно від характеру спору або юридичного факту, що підлягає встановленню.

Відтак завдання цивільного судочинства реалізуються не в абстрактному процесі, а в конкретній формі, яка відображає особливості матеріально-правової ситуації. Саме тому правильний вибір процесуальної моделі має вирішальне значення для досягнення мети правосуддя.

ВИСНОВКИ

Завдання цивільного судочинства («справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ») виступають засобами досягнення його мети («ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів»). На відміну від мети, завдання цивільного судочинства вітчизняним законодавцем нормативно визначені правильно. Річ у тім, що для багатьох країн світу цивільне судочинство переслідує досягнення не однієї мети, оскільки в межах цієї юрисдикції вирішуються ще й безспірні справи, які охоплюються не захистом, а охороною неоспорюваних прав, свобод та інтересів. Так, захист прав, свобод та інтересів має залишитись основною (фундаментальною) метою цивільного судочинства, але вона позбавлена універсальності. Незалежно від того як нормативно буде в майбутньому визначено мету цивільного судочинства України, наразі його завдання мають універсальний характер, бо охоплюють будь-які категорії цивільних справ.

Матеріальне право впливає на завдання цивільного судочинства опосередковано та прямо. Цивільна справа, розгляд і вирішення якої лежить на суді, має матеріально-правове джерело у вигляді спору про право чи іншого юридичного питання. Опосередкований вплив матеріального права виражається в тому, що суд, вирішуючи цивільну справу по суті, повинен при цьому застосовувати норми матеріального права. Прямий вплив матеріального права проявляється у визначенні якісних характеристик (критеріїв) завдань цивільного судочинства: спра-

ведливий, неупереджений і своєчасний. Так, виходячи із матеріально-правової вимоги цивільна справа про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги має бути розглянута та вирішена протягом 24 годин.

Отже, завдання цивільного судочинства полягають у забезпеченні ефективного, справедливого та своєчасного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів. Їх зміст не є абстрактним і безпосередньо залежить від матеріального права, яке визначає природу спору, коло учасників, предмет доказування, способи захисту та наслідки судового рішення.

Матеріальне право виступає змістовною основою цивільного процесу, а процесуальне право – формою його реалізації. У цьому взаємозв'язку полягає практична цінність цивільного судочинства як механізму охорони права. Чим точніше суд ураховує матеріально-правову природу спору, тим ефективніше він виконує своє завдання.

Таким чином, обумовленість завдань цивільного судочинства матеріальним правом є не просто теоретичною тезою, а важливою методологічною засадою, без якої неможливе належне розуміння сутності судового захисту.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Савчин Н. М. Дотримання процесуальних строків розгляду цивільних справ (із врахуванням практики Європейського суду з прав людини). *Журнал східноєвропейського права*. 2022. № 105. С. 23–32. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/savchyn_105.pdf (дата звернення: 07.06.2026)

[2] Зейкан Я. П. Коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ : Юрид. практика, 2006. 560 с.

[3] Цивільний процес України: академічний курс : підручн. / за ред. С. Я. Фурси. Київ : Вид. Фурса С. Я.; КНТ, 2009. 848 с.

[4] Савчин Н. Завдання цивільного судочинства крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 65–69.

[5] Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 07.06.2026)

[6] Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 10.06.2026)

[7] Eesti Vabariiki tsiviilkohtumenetluse seadustik, Vastu võetud 20.04.2005. URL: https://www.riigiteataja.ee/akt/103042025002 (дата звернення: 05.06.2026)

[8] Братель О. Г. Теоретико-правовий аналіз мети і завдань цивільного судочинства. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2016. № 6. С. 33–42.

[9] Білоусов Ю. В. Стратегія модернізації процесуального законодавства України. *Університетські наукові записки*. 2016. № 58. С. 48–57.

[10] Захарова О. С. Завдання цивільного судочинства: деякі теоретичні проблеми. *Адвокат*. 2009. № 11(110). С. 10–13.

[11] Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина : підручн. Ужгород : Вид-во РІК-У, 2020. 808 с.
[12] The Federal Rules of Civil Procedure, 1937. URL: https://www.uscourts.gov/sites/default/files/2025–02/federal-rules-of-civil-procedure-dec-1-2024_0.pdf (дата звернення: 11.06.2026)
[13] The Civil Procedure Rules. 1998. URL: https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules (дата звернення: 11.06.2026)

REFERENCES

[1] Savchyn, N. M. (2022). Compliance with procedural time limits for consideration of civil cases (taking into account the practice of the European Court of Human Rights). *Journal of Eastern European Law*, 105, 23–32. Retrieved from https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/savchyn_105.pdf
[2] Zeikan, Ya.P. (2006). *Commentary on the Civil Procedure Code of Ukraine*. Yurydychna Praktyka.
[3] Fursa, S. Ya. (Ed.). (2009). *Civil process of Ukraine: Academic course*. Vydavets Fursa S. Ya.; KNT.
[4] Savchyn, N. (2018). Tasks of civil justice through the prism of the practice of the European Court of Human Rights. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 12, 65–69.
[5] Universal Declaration of Human Rights. (1948). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
[6] International Covenant on Civil and Political Rights. (1966). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
[7] Code of Civil Procedure of the Republic of Estonia. (2005). Retrieved from https://www.riigiteataja.ee/akt/103042025002
[8] Bratel, O. H. (2016). Theoretical and legal analysis of the purpose and tasks of civil justice. *Visegrad Journal on Human Rights*, 6, 33–42.
[9] Bilousov, Yu.V. (2016). Strategy for modernization of procedural legislation of Ukraine. *Universytetski Naukovi Zapysky*, 58, 48–57.
[10] Zakharova, O. S. (2009). Tasks of civil justice: Some theoretical problems. *Advokat*, 11, 10–13.
[11] Nemesh, P. F., & Fennych, V. P. (2020). *Course of civil procedure: General part*. RIK-U.
[12] The Federal Rules of Civil Procedure. (1937). Retrieved from https://www.uscourts.gov/sites/default/files/2025–02/federal-rules-of-civil-procedure-dec-1-2024_0.pdf
[13] The Civil Procedure Rules. (1998). Retrieved from https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules

Неля Миколаївна Савчин
Кандидат юридичних наук, доцент
Доцент кафедри процесуального права
Юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
58012, вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, Україна
email: n.savchyn@chnu.edu.ua

Nelia M. Savchyn
Candidate of Science of Law, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Procedural Law
Faculty of Law Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
58012, 2 Kotsiubynskyi St., Chernivtsi, Ukraine
email: n.savchyn@chnu.edu.ua

Рекомендоване цитування: Савчин Н. М. Завдання цивільного судочинства та їх обумовленість матеріальним правом. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 3. С. 249–260. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.249.

Suggested Citation: Savchyn, N. M. (2026). The Functions of Civil Judicial Procedure and Their Determination by Substantive Law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 249–260. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.249.

Дата першого надходження статті до видання: 17.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 343.321(477):340.15
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.261

Вячеслав Іванович Борисов

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
Харків, Україна

Національна академія правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0003-0291-9347

ШПИГУНСТВО ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ РЕВІТАЛІЗАЦІЇ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню еволюції визначення шпигунства за вітчизняним кримінальним законодавством, починаючи зі ст. 66 КК УСРР 1922 року й до статей 111 і 114 КК України 2001 року. Акцентована увага на необхідності ревіталізації окремих положень попередніх визначень шпигунства в чинну ст. 114 КК України. Показано, що концептуально необґрунтованим було рішення законодавця відмовитися від розгорнутого зазначення предмета шпигунства, закріпленого в ст. 57 КК 1960 року та проєкті чинного КК станом на 10 вересня 1998 року, зокрема від указівки на «інші відомості, передавання або збирання яких здійснювалося за завданням іноземної розвідки…». Наголошено на доцільності такого зазначення в умовах воєнного стану. Запропоновано не включати до норми КК словосполучення «для використання їх на шкоду інтересам України», оскільки вимога встановлювати обов'язковість зв'язку набуття «інших відомостей» із можливістю спричинення від їх використання шкоди державі різко обмежує правову оцінку діяльності, предметом якої є такі відомості. Рекомендовано відновити в ст. 114 КК України й вказівку на «викрадення», зазначення на яке містилося в статтях 66 КК УСРР 1922 року, 54–6 КК УСРР 1927 року, 57 КК УРСР 1960 року. Визнано можливим увести до ст. 114 КК України ще одну форму шпигунської діяльності – «зберігання». Показано, що діяння у формі «шпигунство» відрізняється від інших форм зрадництва, визначених у ст. 111 КК України. Обґрунтовано можливість переміщення діяння в формі «шпигунство» зі ст. 111 до ст. 114 КК України. Запропоновано в ст. 114 КК України виокремити для шпигунства, суб'єктом вчинення якого є громадянин України, окрему частину. Значна увага приділена мотивації та мотивам шпигунства. Останні поділяються на особистісні й антидержавні. Щодо шпигунства, вчиненого з антидержавних мотивів, зазначено, що цю обставину слід визнавати такою, що об-*

тяжує кримінальну відповідальність, і разом із обставинами «в умовах воєнного стану» та «вчинене шляхом викрадення» виділити в ст. 114 КК України окремою частиною.

Ключові слова: *кримінальне законодавство; склад злочину/кримінального правопорушення; ревіталізація; основи національної безпеки; державна зрада; шпигунство; державна таємниця.*

Vyacheslav I. Borysov
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-0291-9347

ESPIONAGE UNDER THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE: EVOLUTION AND ISSUES OF REVITALIZING ITS STATUTORY DEFINITION

Abstract. *This article examines the evolution of the legal definition of espionage in Ukrainian criminal legislation, from Article 66 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1922 to Articles 111 and 114 of the Criminal Code of Ukraine of 2001. The study substantiates the need to revitalize certain provisions of earlier legislative definitions by incorporating them into the current Article 114. It argues that abandoning the detailed specification of the subject matter of espionage, previously contained in Article 57 of the 1960 Criminal Code and the draft Criminal Code of 10 September 1998, was conceptually unjustified. In particular, the article supports restoring the reference to «other information, the collection or transfer of which is carried out under the instructions of a foreign intelligence service,» especially under martial law. It is further argued that the phrase «for use to the detriment of the interests of Ukraine» should not be included in Article 114 because it would unduly restrict criminal liability for espionage involving such information. The article also proposes restoring «theft» as a form of espionage, as recognized in earlier criminal codes, and introducing «storage» as an additional form of espionage activity. It demonstrates that espionage differs from other forms of high treason under Article 111 and justifies transferring espionage committed by Ukrainian citizens from Article 111 to Article 114 by establishing a separate paragraph for this category of offenders. Particular attention is devoted to the motives for espionage, classified as personal and anti-state. The latter, together with the commission of espionage under martial law and by means of theft, is proposed to constitute a qualified corpus delicti carrying increased criminal liability.*

Keywords: *criminal legislation; corpus delicti; revitalization; foundations of national security; high treason; espionage; state secret.*

ВСТУП

В умовах збройної агресії Російської Федерації протидія шпигунству має бути *важливою складовою* кримінально-правової політики України у сфері забезпе-

чення національної безпеки й оборони. Шпигунська діяльність із боку країни-агресора за своєю суттю виступає підступним засобом у її загальній розвідувально-підривній діяльності, є своєрідним інформаційним маркером, що дозволяє в подальшому її агентам здійснювати удари по об'єктам критичної інфраструктури, проводити інформаційно-психологічні операції з дестабілізації населення, досягати інших військово-політичних цілей; а тому своєчасне виявлення та припинення такої діяльності фактично дозволяє запобігти більшій шкоді національній безпеці й обороні України.

Неодмінним компонентом такої протидії є розробка належного нормативного інструментарію, оскільки саме крізь призму законодавства про кримінальну відповідальність визначаються підстава та межі протиправної антидержавної активності, що позначається шпигунством. Тому невипадково, що питанню кримінальній відповідальності за таку суспільно небезпечну діяльність приділена значна кількість наукових досліджень останніх років. Разом із цим чимала частка наявних публікацій зосереджена здебільшого на висвітленні особливостей шпигунства як форми державної зради [1; 2; 3] або щодо розмежування ст. 114 від ст. 111 КК України [4; 5].

Натомість *значно менше уваги приділяється дослідженню еволюції формування законодавчих положень, пов'язаних із визначенням поняття «шпигунство»*. У цьому аспекті особливої актуальності набуває розробка проблем *ревіталізації* нормативного визначення шпигунства. Ревіталізація при цьому постає не як засіб механічного перенесення окремих положень попереднього законодавства, а як інструмент удосконалення чинного кримінально-правового унормування шляхом відновлення тих попередніх положень, що були апробовані практикою та підтвердили свою ефективність, однак у процесі подальшого розвитку кримінального законодавства були необґрунтовано виключені або звужені. Саме з огляду на такий підхід дослідження еволюції нормативного визначення шпигунства набуває не тільки теоретичного, а й практичного значення, оскільки дає змогу встановити, які окремі положення із попередніх визначень шпигунства можуть бути ревіталізовані в норму ст. 114 чинного КК України для усунення законодавчих прогалин і підвищення ефективності кримінально-правової протидії шпигунській діяльності в сучасних умовах.

Зважаючи на викладене *метою статті* є розв'язання проблеми забезпечення належного нормативного визначення шпигунства в чинному законодавстві про кримінальну відповідальність шляхом виявлення та наукового обґрунтування доцільності ревіталізації окремих елементів такого визначення, що в процесі еволюції законодавства в цій площині були необґрунтовано втрачені.

Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання дослідження*:

– простежити еволюцію та закономірності формування законодавчих положень, пов'язаних із поняттям «шпигунство», за схемою: КК УСРР 1922 року – КК УСРР 1927 року – КК УРСР 1960 року – КК України;

– з'ясувати особливості зазначень предмета шпигунства, форм його протиправної діяльності, «адресатів», суб'єктів цього злочину/кримінального правопорушення на різних історичних етапах;

– визначити позивний історичний досвід нормативного визначення шпигунства, що може бути використаний на рівні сучасного законодавства про кримінальну відповідальність;

– з огляду на недоліки визначення шпигунства в нормі ст. 114 КК України та нагальних потреб у більш удосконаленому унормуванні кримінально-правової заборони запропонувати шляхи ревіталізації окремих положень із попередніх визначень шпигунства в чинне законодавство України про кримінальну відповідальність.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* питання нормативного визначення шпигунства розглядаються *крізь призму ревіталізації* законодавства про кримінальну відповідальність. У результаті ґрунтовного історико-правового аналізу висувається пропозиція щодо відновлення у чинній редакції ст. 114 КК України окремих положень щодо предмета шпигунства та форм шпигунської діяльності; удосконалюється наукове бачення щодо розширення інструментальних підходів до побудови законодавчих норм на прикладі пропозиції щодо визначення поняття «шпигунство» тощо.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становить комплекс всезагальних, загальнонаукових і спеціально-наукових методів. Ядро наукової розвідки формує *діалектичний метод,* застосування якого дозволило прослідкувати еволюцію нормативних визначень шпигунства та виявити закономірності розвитку відповідних нормативно-правових положень. *Герменевтичний метод* використано як інтерпретативний інструмент для визначення дійсного змісту законодавчих норм про шпигунство, з'ясування наміру законодавця при їх прийнятті, тлумачення правових понять і нормативних конструкцій із урахуванням історичного контексту й умов і цілей їх створення. Застосування *історико-правового методу* дало змогу виділити етапи формування нормативних визначень досліджуваного суспільно небезпечного явища. На основі цього виокремлено позитивний досвід нормотворення, який можна застосувати в сучасних умовах. За допомогою *формально-юридичного (догматичного) методу* здійснено аналіз змісту законодавчих норм, що передбачають відповідальність за шпигунство, їх структурних елементів, законодавчої техніки та особливостей нормативного закріплення конститутивних ознак кримінального правопорушення. *Системно-структурний метод* дав змогу дослідити місце норми про кримінальну відповідальність за шпигунство в системі Розділу I Особливої частини КК України та встановити взаємозв'язок ст. 111 зі ст. 114 КК. *Статистичний метод* застосовано під час аналізу офіційних даних про кількість осіб, засуджених за шпигунство та державну зраду в умовах воєн-

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

ного стану, що дозволило оцінити рівень ефективності чинної законодавчої норми та виявити проблеми її практичного застосування.

Нормативну базу дослідження при цьому формують положення низки міжнародно-правових актів, що регламентують правовий статус шпигунства під час збройних конфліктів (серед яких, зокрема, додаток до IV Гаазької конвенції від 18.10.1907, Додатковий протокол I від 08.06.1977 до Женевських конвенцій 1949 р.). Окрім того, ґрунтується дослідження й на приписах актів українського законодавства, що визначали кримінальну відповідальність за шпигунство на різних етапах розвитку: КК УСРР 1922 року, КК УСРР 1927 року, КК УРСР 1960 року, КК України, а так само матеріали проєктів КК України (станом на 10.09.1998) та нового КК України (станом на 01.05.2026).

Разом із цим *теоретичну основу* дослідження становлять наукові розробки вітчизняних дослідників проблем кримінально-правової охорони основ національної безпеки, державної зради, шпигунства й інформаційної безпеки, а також довідкові джерела.

Водночас *емпіричне підґрунтя* наукової розробки склали відомості статистичної звітності Державної судової адміністрації України щодо осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності в 2021–2025 роках.

Використання комплексу взаємодоповнювальних методів і зазначених матеріалів забезпечило всебічне дослідження еволюції кримінально-правової охорони інтересів держави від шпигунства, дозволило виявити законодавчі прогалини, оцінити їх вплив на правозастосовну практику та сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність України.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Шпигунство супроводжує історію людства з давніх часів. Володарі старовинних держав, готуючись до війни із сусідніми народами, зазвичай використовували шпигунів для оцінки їхніх військових можливостей. З часом предметом шпигунської діяльності стали відомості політичного, економічного, технічного характеру й інші. Підвищений інтерес завжди мала таємна інформація, отримання якої високо оцінювалося замовниками шпигунства і, навпаки, її розголошення суворо каралося державою, яка втрачала таку інформацію або могла її втратити. Тому *шпигунство,* як явище соціальної дійсності, *має дуалістичну (подвійну) природу правового оцінювання.* З одного боку, діяльність шпигунів пов'язана з отриманням державою, яка є організатором такої діяльності, вкрай важливої для неї інформації. Тому в нормативно-правовому полі така держава іменує своїх шпигунів, переважно, розвідниками, надаючи їм належне й оцінюючи їх діяльність як важливу для її інтересів, як і загалом для суспільства. З іншого, коли мовиться про державу, яка потерпає від шпигунства, зокрема втрачає відомості, що становлять державну таємницю, шпигунська діяльність розвідників, яка організована іноземною

державою або іноземною організацією, оцінюється як вкрай небезпечна для держави та суспільства. Можливо тому міжнародне право доволі обмежено розв'язує питання, пов'язані зі шпигунством, лише в контексті дипломатичних відносин і збройних конфліктів. Так, згідно з додатком до IV Гаазької конвенції 1907 року (ст. 29) [6] та ст. 46 Додаткового протоколу I від 08.06.1977 до Женевських конвенцій 1949 року [7], особа вважається шпигуном, якщо вона діючи таємно або під фальшивими приводами збирає або намагається зібрати інформацію в зоні бойових дій однієї з воюючих сторін із наміром передати її супротивній стороні.

Багатовікова історія шпигунства поступово визначила *ключові маркери*, які держави уводили до свого законодавства, унормовуючи кримінальну відповідальність за це вкрай небезпечне для їх інтересів діяння. Це предмети шпигунської діяльності: таємниці, передусім державні, а також інші відомості, якщо збирання останніх було завданням іноземної держави чи іноземної організації, або організованого об'єднання супротивної сторони. Це також діяння, серед яких найбільш характерними є збирання зазначених предметів із метою їх передачі іноземному адресату або представнику супротивної сторони та сама їх передача. Ще одним ключовим маркером є адресати шпигунської діяльності: іноземна держава, іноземна організація, вороже для влади організоване об'єднання, а також представники цих адресатів.

Вітчизняний законодавець, починаючи з часів набуття Україною в межах СРСР ознак державності та в подальшому її проголошення Верховною Радою УРСР у 1991 році незалежною демократичною державою, визначаючи у своїх нормативно-правових актах кримінальну відповідальність за шпигунство, також спирався на більшість із зазначених маркерів. *Першим кодифікованим актом*, ухваленим після утвердження радянської влади на території України, та в якому були закладені підвалини кримінально-правової охорони основ української державності, був КК *УСРР 1922 року* [8]. Саме в цьому Кодексі відповідно до ідеологічних настанов центральної влади СРСР, було відображено принципово інший підхід до охорони держави: замість захисту монархічного чи загальнодержавного порядку в дореволюційному розумінні центр ваги змістився на охорону радянського державного будівництва, а загальнодержавним запобіжником такої охорони став інститут контрреволюційних злочинів [9, с. 30]. Норма, якою була встановлена кримінальна відповідальність за шпигунство, містилася в артикулі/статті (далі – ст.) 66 цього Кодексу в підрозділі «Про контрреволюційні злочини» розділу першого Особливої частини «Про державні злочини». Злочин визначався як передача, повідомлення, викрадення або збирання відомостей, що становили державну (особливо воєнну) таємницю, якщо це робилося умисно на користь іноземних держав або контрреволюційних організацій із контрреволюційною метою або за винагороду. Суб'єктом такої діяльності могла бути будь-яка осудна

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

особа, яка досягла 14-річного віку. Варто зауважити, що КК УСРР 1922 року не містив норми «Зрада Батьківщині» (за термінологією сучасного законодавства – «Державна зрада»), а тому шпигунство, яке вчинялося в ті часи громадянами СРСР, вважалося контрреволюційним злочином та підлягало кваліфікації за його ст. 66. Нормою цієї статті передбачалося вкрай суворе покарання: розстріл із конфіскацією всього майна. За наявності пом'якшуючих обставин покарання могло бути знижене до позбавлення волі на строк не менше 3 років із суворою ізоляцією та конфіскацією майна.

У 1927 році з прийняттям нового КК УСРР [10] кримінально-правова охорона радянської держави стала ще більш жорстокою та деталізованою [9, с. 31]. У розділі I Особливої частини «Контр-революційні злочини» цей Кодекс містив ст. 54–6, якою передбачалася відповідальність за шпигунство. Порівняно з попереднім Кодексом у ст. 54–6 КК УСРР 1927 року були внесені зміни. Зокрема, була вилучена вказівка на «повідомлення», оскільки текст норми містив ширший за змістом термін для опису кримінально-протиправного діяння – «передача». До переліку адресатів, на користь яких діяв шпигун, були додані приватні особи. Також до структури цієї статті були введені частини 2 і 3. Частина 2 містила обтяжуючу кримінальну відповідальність обставину: «коли шпигунство спричинилося або могло спричинитися до особливо тяжких наслідків для інтересів Союзу РСР». За такої обставини особу, визнану шпигуном, очікували «розстріл або проголошення за ворога трудящих з конфіскацією майна, з позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства Союзу РСР та з вигнанням за межі Союзу РСР назавжди». Частина 3 вводила нову норму, за якої предметом шпигунства були визначені економічні відомості, «що своїм змістом не є спеціально охоронюваною державною таємницею, але які не підлягають оголошенню через безпосередню заборону закону або з наказу керівників урядництв, установ і підприємств». Як і попередній Кодекс, КК УСРР1927 року не передбачав у своїх перших редакціях відповідальності за зраду Батьківщині. Статтею 54-1а відповідальність за таке діяння була введена до цього Кодексу в 1934 році суворо відповідно до загальносоюзного законодавства та КК РРФСР. Цим було створено ще один потужний нормативний інструмент для політичних репресій, пік яких на теренах СРСР припав на 1937–1938 роки. За нормою ст. 54-1а КК УСРР 1927 року перелік форм зрадницьких діянь починався з поняття «шпигунство», зміст якого розкривався шляхом звернення до нормативних положень ст. 54–6 цього Кодексу. Найсуттєвішою ознакою, що відрізняла норми зазначених статей, була вказівка в тексті ст. 54-1а КК УСРР 1927 року на суб'єкта зрадницьких діянь. Ним були визнані громадяни СРСР, а отже суб'єктами шпигунства за ст. 54–6 КК УСРР 1927 року повинні були стати лише іноземці й особи без громадянства. Проте через невизначеність низки нормативних положень, зокрема відсутності в ст. 54–6 КК 1927 року вказівки на суб'єкта шпигунства, в певних випадках, на-

віть після 20 липня 1934 року, уможливлювалося притягнення громадян України, які займалися шпигунством, за цією статтею.

Розробка та прийняття в 1960 році КК УРСР, як і інших кодифікованих нормативно-правових актів, важливих для суспільства часів «відлиги», ознаменували період становлення відносної стабілізації радянської системи. Відбулося засудження на офіційному рівні державної політики «культу особи» та масових репресій, що потрясали впродовж кількох десятиріч радянське суспільство [11, с. 42]. У КК УРСР 1960 року норми, що встановлювали відповідальність за злочини проти основ національної безпеки (у сучасному розумінні) були розміщені в главі І Особливої частини, яка мала назву «Державні злочини». Відповідно й розділу І цієї глави була надана назва «Особливо небезпечні державні злочини». Варто зазначити, що зміна назви «Контр-революційні злочини» на «Державні злочини» та «Особливо небезпечні державні злочини» засвідчила відмову від риторики класової боротьби на користь стабільного державного порядку [9, с. 32].

Норма, якою передбачалася відповідальність за шпигунство, що вчинялось іноземцем або особою без громадянства, містилася в ст. 57 КК УРСР 1960 року, яка мала відповідну назву «Шпигунство». Законодавець, дотримуючись підходу, запровадженого в 1934 році щодо унормованої диференціації кримінальної відповідальності за шпигунство залежно від суб'єкта його вчинення, визнав вчинення такого діяння громадянином СССР державною зрадою (ст. 56 КК УРСР 1960 р.). При цьому зміст поняття «шпигунство», як і в попередньому КК УСРР 1927 року, розкривався на підставі визначення, наведеного в ст. 57 КК УРСР 1960 року: «Передача, а так само викрадення або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх агентурі відомостей, що становлять державну чи військову таємницю, а також передача або збирання за завданням іноземної розвідки інших відомостей для використання їх на шкоду інтересам СРСР, якщо шпигунство вчинене іноземцем або особою без громадянства» (у редакції 28.12.1960) [12]. Наведене нормативне положення суворо відповідало визначенню, що містилося в ст. 2 загальносоюзного Закону «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25.12.1958 [13]. За загальною побудовою норма цієї статті суттєво відрізнялася від норми, що містилася в ст. 54–6 КК УСРР 1927 року. Так, законодавець відмовився від ч. 2 ст. 54–6 КК УСРР 1927 року, нормативна конструкція якої відповідала моделі матеріального складу злочину. Диспозиція норми ст. 57 КК УРСР 1960 року була побудована за моделлю формального складу злочину. Тим самим законодавець фактично здійснив *ревіталізацію* [14, с. 17], так як повернувся до найбільш раціональної нормативної моделі, за якої було побудовано ст. 66 КК УСРР 1922 року. Такого підходу до конструювання норми законодавець дотримався й формулюючи відповідальність за шпигунство в КК України. Також законодавець відмовився від ч. 3 ст. 54–6 КК УСРР 1927 року, в якій предметом шпигунства були економічні

відомості, що не становили державну таємницю. Відповідно до новел, уведених до ст. 57 КК УРСР 1960 року, такі відомості могли стати предметом шпигунства лише за умови їх передачі або збирання за завданням іноземної розвідки. З огляду на елементи злочину, визначеного в ст. 66 КК УРСР 1960 року, можна виділити такі зміни. За предметом шпигунства: до відомостей, що становлять державну таємницю, додані відомості, що становлять військову таємницю. Слід зауважити, що особливої потреби в такому доповнені не було, оскільки відомості військового характеру згідно з законодавством СРСР були окремою групою державної таємниці. Більш важливим було доповнення предмета шпигунства зазначенням на інші відомості, передача або збирання яких здійснювалося за завданням іноземної розвідки. Це не тільки відомості економічного характеру, а й будь-які інші, що хоча й не становили державної таємниці, проте призначалися для використання на шкоду інтересам СРСР. Вочевидь, що боротьба зі шпигунством під час Другої світової війни надала законодавцю достатньо практичних підстав для такого рішення. Що стосується суб'єкта вчинення шпигунських дій, то законодавець чітко визначився з цим елементом злочину. Суб'єктами шпигунства за ст. 66 КК УРСР 1960 року прямо зазначені іноземці або особи без громадянства. При цьому відповідно до ст. 10 КК УРСР 1960 року змінився й вік відповідальності за шпигунство. Кримінальній відповідальності за це діяння як за ст. 57, так і ст. 56 цього Кодексу підлягали особи, яким до вчинення злочину минуло 16 років. Законодавець також змінив зазначення «адресатів» шпигунської діяльності. З їх числа було виключено «контр-революційні» організації та приватні особи. Замість них законодавець до «адресата» у виді іноземної держави додав іноземну організацію або їх агентуру. Тим самим законодавець відмовився від можливості визнати «адресатами» шпигунської діяльності *організовані збройні формування з числа громадян СРСР*, що могли б вести бойовий супротив державній владі. Хоча події післявоєнних років, що відбувалися на територіях Західної України та країн Балтії давали більш ніж достатні приводи для такого вирішення. Не протирічило б таке рішення й нормам міжнародного права, наведених, зокрема, у додатку до Гаазької та протоколу 1 Женевської конвенцій [7]. Вочевидь жорстоке придушення радянською владою збройного супротиву на цих територіях надало політичному керівництву СРСР, як і УРСР, уявної впевненості щодо неможливості подібного опору в майбутньому.

Проголошення в 1991 році незалежності України докорінно змінило аксіологічні основи політики держави у сфері боротьби зі злочинністю. Виникла нагальна потреба в формуванні нового національного законодавства, у тому числі й КК України. 24 березня 1992 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 176-р була створена робоча група з підготовки проєкту нового КК України [15, с. 365]. 10 вересня 1998 року проєкт КК України, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України, було прийнято народними депутатами України в пер-

шому читанні. 5 квітня 2001 року Кодекс було прийнято в другому читанні та остаточно. Особлива частина КК України відкривалася розділом I «Злочини проти основ національної безпеки». Натепер назва цього розділу – «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки» (у редакції Закону України № 4268-IX від 26.02.2025). Кримінальна відповідальність за шпигунство, як і в попередньому КК УРСР 1960 року, диференційована залежно від суб'єкта його вчинення. За *ст. 111 КК України* «Державна зрада» суб'єктом шпигунства є громадянин України, за *ст. 114 КК України* – іноземець або особа без громадянства. Також, як і в попередньому Кодексі, законодавець саме надав визначення шпигунства в ст. 114 КК України: «Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства». В цілому наведене містить необхідні для формування шпигунства маркери, однак за обсягом достатнього відображення суспільно небезпечного явища в нормі закону про кримінальну відповідальність воно поступається визначенню, наданому в ст. 57 КК УРСР 1960 р. Слід зауважити, що варіант проєкту нового КК України, що був прийнятий Верховною Радою України в першому читанні, містив більш розгорнуте визначення предмета шпигунства. У цій частині тексту ст. 109 проєкту КК у редакції станом на 10 вересня 1998 року [15, с. 365] воно було подібне визначенню, наданому в попередньому КК УРСР 1960 року. Окрім зазначення «відомості, що становлять державну таємницю» воно містило також указівку й на «інші відомості, передавання або збирання яких здійснювалося за завданням іноземної розвідки для використання їх на шкоду інтересам України» [16, с. 237]. Однак згодом члени Комітету з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією Верховної Ради України, готуючи проєкт КК до другого читання з рекомендацією ухвалити його в цілому, вилучили із тексту проєкту норми ст. 114 КК України «Шпигунство» вказівку на «інші відомості» [17, с. 70]. Таке вилучення по-різному вплинуло на зміст заборон, визначених у диспозиціях статей 111 і 114 КК України. Із набранням чинності КК України 1 вересня 2001 року за його ч. 1 ст.111 КК України такі дії, як передавання або збирання інших відомостей, що становлять державну таємницю, у мирний час за завданням іноземної розвідки для використання на шкоду інтересам України, мають кваліфікуватися як надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Разом з тим у разі вчинення громадянином України в період збройного конфлікту або в умовах воєнного стану, такі дії розцінюються як перехід на бік ворога [17, с. 71].

Водночас слід підкреслити, що вилучення законодавцем із проєкту норми, якою передбачалося встановлення кримінальної відповідальності за шпигунство, поняття «інші відомості» є *концептуально необґрунтованим*. Окремі гіпотетичні шляхи вирішення такого «законодавчого упущення» [18, с. 31] не дають змоги

повною мірою розв'язати проблему правової кваліфікації дій іноземців та осіб без громадянства, які за завданням іноземної розвідки передають або збирають «інші відомості». Доцільно у зв'язку з цим солідаризуватися з думкою І. В. Сервецького й С. В. Лебідя, які підкреслюють, що певна службова інформація, вкрай важлива за змістом, залишилася «поза кримінально-правовим захистом» [19, с. 110]. Негативні наслідки наведеної законодавчої прогалини почасти знаходять своє підтвердження і в матеріалах судової статистики щодо осіб, засуджених за шпигунство (ст. 114 КК України) в умовах воєнного стану [17, с. 71]. Зокрема, починаючи з 2022 року і дотепер, коли розвідка країни-агресора вкрай активізувалася, небезпечні наслідки шпигунства (у т.ч. зумовлені використанням «інших відомостей» з боку Російської Федерації) мають відчутний негативний прояв, що його практично кожного дня констатують і держава, і громадяни України. Однак за показниками Державної судової адміністрації України за шпигунство (ст. 114 КК України 2001 р.) у 2022 році не було засуджено жодної особи [20], у 2023 році засуджено одну особу [21], у 2024 році – три [22], а у 2025 році – п'ять [23]. Порівняння останнього показника з кількістю громадян України, засуджених у 2025 році за державну зраду (це 422 особи [23], значна частина з яких вчинили саме шпигунство), дає підстави для дещо риторичного судження щодо використання ворогом для отримання необхідної йому інформації як правового вакууму, що утворився в нашому законодавстві з 2001 року, так і зрадницької діяльності окремих громадян України. За такого судження *ревіталізація попередніх нормативних положень* [24, с. 15], а саме повернення в умовах воєнного стану (реальної повномасштабної війни) до визначення предмета шпигунства, яке містилося в ст. 57 КК УРСР 1960 року, та в проєкті чинного КК станом на 10 вересня 1998 року, *стає украй нагальним.*

Що стосується визначення в нормі ст. 114 КК України форм дій, які можуть бути вчиненні шпигуном, то законодавець також пішов шляхом їх скорочення. До диспозиції цієї норми не було включено вказівку на «*викрадання*», що містилася у визначеннях шпигунства попереднього законодавства, починаючи з КК УСРР 1922 року. Загалом із таким рішенням можна було б погодитися, оскільки викрадання охоплюється більш широким кримінально-правовим поняттям «збирання». Однак викрадання є доволі специфічним способом у порівнянні з іншими, що також охоплюються поняттям «збирання» (наприклад, підслуховування, фотографування, відеоспостереження). Викрадання є складнішим та й більш різноманітним за змістом поняттям. Воно може бути таємним або відкритим. В останньому випадку може супроводжуватися різного ступеня тяжкості насильством або погрозою його застосування. Певні прояви викрадання можуть мати достатньо високий рівень суспільної небезпечності (зокрема, при застосуванні розбою). Заволодіти відомостями шпигун може й шляхом шахрайства, вимагання або зловживання службовим становищем.

Тому було б доречним цю форму шпигунських дій відновити в нормі ст. 114 КК України, можливо із виокремленням її у ч. 2 як обставини, що обтяжує відповідальність.

Заслуговує на увагу ще один спосіб вчинення шпигунських дій – *зберігання,* який може мати місце після збирання, але до передачі. Правова оцінка такої дії явно неоднозначна. Її можна трактувати або як своєрідну складову збирання, або ж як пособництво в подальшій передачі таких відомостей. Особливо проблемною така оцінка є при кваліфікації дій осіб, які самі не збирали й не передавали відповідні відомості, а лише зберігали їх. Вочевидь, краще вказати на таку дію в законі про кримінальну відповідальність і тим самим зняти можливість її неоднозначного сприйняття. Варто зазначити, що чинний КК містить норми, в яких збирання визначено самостійним діянням, поряд із іншими, що йому передують (наприклад, ч. 1 ст. 182, ч. 1 ст. 199, ч. 1 ст. 263, ст. 440).

Необхідно також звернути увагу ще на одне нормативне положення, що містилося при викладенні предмета «інші відомості» у визначенні шпигунства, наведеному в ст. 57 КК УРСР 1960 року. Це вказівка «для використання їх на шкоду інтересам СРСР» (за ст. 109 проєкту чинного КК України, що був прийнятий у першому читанні, ця вказівка була такою – «для використання їх на шкоду інтересам України»). Варто зазначити, що з часу утвердження у вітчизняній правозастосовній практиці положення щодо додержання «правової визначеності» як фундаментального елемента принципу «верховенства права» вимога встановлювати зв'язок «інших відомостей» із можливістю їх використання на шкоду саме інтересам України різко обмежує правову оцінку діяльності, предметом збирання та/або передачі якої є такі відомості. Інші відомості здебільшого відкриті для візуального сприйняття та не є інформацію, що безпосередньо загрожує інтересам України, а отже, можливість констатації такої загрози скоріше буде уявним припущенням, ніж достовірним фактом. Вважаємо, що в разі відновлення редакції ст. 109 проєкту КК України 2001 року вказівку «для використання їх на шкоду інтересам України» не слід включати до тексту диспозиції норми щодо відповідальності за шпигунство. Ключовим для криміналізації шпигунської діяльності, пов'язаної з іншими відомостями, є зазначення «за завданням іноземної розвідки». Вимога встановлення такого завдання буде обов'язковою, окрім того, вона є реально можливою, а тому цей фрагмент законодавчої норми відповідатиме умовам правової визначеності.

Аналіз ознак суб'єктивної сторони діянь, визнаних шпигунством як за ст. 114, так і за ст. 111 КК України, засвідчує їх різне значення, яке вони відіграють при застосуванні закону про кримінальну відповідальність. Передусім ідеться про *умисну вину у виді прямого умислу*, яка є обов'язковою ознакою шпигунства. Крім того, шпигунство у формі збирання відомостей, які становлять державну таємницю, може вчинятися лише зі *спеціальною метою*, а саме: метою передачі таких

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

відомостей іноземній державі, іноземній організації або їх представникам [25, с. 284]. Зазначені ознаки мають значення для встановлення фактичного складу вчиненого кримінального правопорушення та його кваліфікації. Що стосується *мотивів* шпигунства, то вони не входять до системи обов'язкових ознак його складу, найімовірніше, внаслідок свого різноманіття. Однак відповідно до ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України мотив(-и), як і форма вини та мета, підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Як обставина реальності мотив може вплинути на врахування ступеня тяжкості кримінального правопорушення та характеристику особи, яка його вчинила. Мотивами шпигунства можуть бути корисливі спонукання, ідеологічні переконання, боягузтво, помста тощо. При цьому домінуючим мотивом шпигунства є користь. «Найчастіше, – зазначають О. Ф. Бантишев і О. В. Шамара, – мотивом шпигунських дій є вигода, бажання заробити» [26, с. 130]. За показниками Н. С. Кончук, найбільш розповсюдженими мотивами державної зради що охоплює і шпигунство) є такі: корисливі (86%), політичні (12%), побутові (4%) [27, с. 119]. Мабуть, тому не випадково автори визначення шпигунства, що містилося у ст. 66 КК УСРР 1922 року, вказали на зумовлену мотивами мету такої діяльності: «з контрреволюційною метою або за винагороду». І хоча час засвідчив, що мотиваційні підґрунтя шпигунства є більш різноманітними, однак те, що для такої діяльності домінантними були й дотепер залишаються корисливі мотиви, потребує уважнішої оцінки соціальної природи шпигунства з боку громадян України як форми державної зради. Як відомо, мотив кримінального правопорушення – це спонукальний стимул, джерело активності людини; він існує в кожному кримінальному правопорушенні [28, с. 161]. Р. В. Вереша, виокремлюючи з-поміж множини мотивів групу суспільно небезпечних, зазначає, що до таких належать *антидержавні й особистісні мотиви* [28, с. 169]. Така диференціація притаманна й мотивам шпигунства. Особистісні мотиви здебільшого, як уже було зазначено, є корисливими, однак, хоча й значно рідше, спонукальною мотивацією може бути помста, кар'єристські мотиви, боягузтво, бажання заробити довіру для виїзду в іншу країну тощо. Для суб'єктів іноземної розвідки мотиви можуть визначатися намаганням якісно та повно виконати поставленні завдання. Психологічним фоном формування таких мотивів може бути зневажливе, скептичне, а той і індиферентне ставлення до України як держави, невдоволення системою формування державної влади та її інститутів або діяльність окремих її представників. Однак, що варто підкреслити, навіть усвідомлення особою небезпечності своєї дії та можливості спричинення шпигунством шкоди державі не змінює особистісні мотиви на антидержавні. Домінанта особистісних мотивів ускладнює сприйняття громадянина України, який вчинив шпигунство, саме як державного зрадника на рівні з особами, які відкрито перейшли на бік ворога або відверто допомагають іноземній державі, іноземним організаціям у проведенні підривної діяльності проти України. Що ж до анти-

державних мотивів, то вони формують цілеспрямовану діяльність особи саме проти України як особливої соціальної спільності людей, об'єднаних спільною територією, ментальністю, звичаями, соціальними зв'язками, уявленнями про права, свободи та законні інтереси, а також заінтересованих у збереженні суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності держави. Саме ці цінності становлять зміст поняття «основи національної безпеки України» та є базовими державотворчими цінностями Українського народу, проголошеними, зокрема, у статтях 1 і 2 Конституції України [29, с. 49].

Шпигунство, зазначене у ст. 111 КК України, відрізняється від інших форм державної зради не тільки спонукальною мотивацією, спрямованою в більшості випадків на задоволення особистих потреб виконавців шпигунської діяльності, а й *предметом* такої діяльності, *яким є інформація* (відповідно до диспозиції ст. 114 КК – «відомості, що становлять державну таємницю»). Це також *додатково-обов'язковий безпосередній об'єкт*, який охороняється нормами статей 111 і 114 КК України та є ознакою складу шпигунства. Таким є спеціальний вид інформаційної безпеки, а саме *основи інформаційної безпеки* [30, с. 51–52].

Що стосується вчинення діянь «перехід на бік ворога» та «надання допомоги», то спричинення шкоди відносинам щодо забезпечення інформаційної безпеки, як і відповідний предмет – певна інформація, – не є для складів цих діянь обов'язковими ознаками [30, с. 52]. Наведене дає підстави для пропозиції щодо можливості перенесення діяння у формі «шпигунство» зі ст. 111 до ст. 114 КК України із виокремленням в останній окремої частини для цього діяння із зазначенням, що суб'єктом його вчинення є громадянин України. Варто підкреслити, що автори проєкту нового КК також пропонують установити відповідальність за шпигунство в одній статті КК «Шпигунство» (ст. 9.1.8.) поряд зі статтею «Зрада Україні» (ст. 9.1.5.), в якій діяння «шпигунство» не передбачене [31]. Щодо випадків вчинення громадянами України шпигунства з антидержавних мотивів, то цю обставину (наприклад, «з мотивів, спрямованих на спричинення істотної шкоди інтересам держави») варто визнати такою, що обтяжує кримінальну відповідальність, і разом із обставинами «в умовах воєнного стану» та «вчинене шляхом викрадення» виокремити в ст. 114 КК в окрему частину, передбачивши в її санкції найбільш суворе для шпигунства покарання.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження ґенези нормативного визначення шпигунства в законодавстві про кримінальну відповідальність України дозволило сформулювати наступні висновки.

1. Установлено, що розвиток законодавчих положень, пов'язаних із поняттям «шпигунство», засвідчує *хвилеподібну трансформацію* його нормативної моделі залежно від особливостей його предмета, форм протиправної діяльності, «адресатів» і суб'єктів кримінального правопорушення.

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

2. За *предметом шпигунства* простежується поступове розширення кола відповідних відомостей: від тих, що становили державну (особливо воєнну) таємницю (КК УСРР 1922 р.), до економічних відомостей, «що своїм змістом не є спеціально охоронюваною державною таємницею, але які не підлягають оголошенню через безпосередню заборону закону або з наказу керівників урядництв, установ і підприємств» (КК УСРР 1927 р.), а згодом – виокремлення разом із відомостями, що становлять державну таємницю, також таких, які складають військову таємницю, а також інших відомостей, призначених для використання на шкоду інтересам СРСР (КК УРСР 1960 р.) або інтересам України (проєкт КК України в редакції станом на 10.09.1998). Із прийняттям чинного КК України ця тенденція була перервана: предмет шпигунства звужено виключно до відомостей, що становлять державну таємницю. Разом із цим таке законодавче рішення отримало оцінку як концептуально необґрунтованого, оскільки за фактом свого уведення залишило поза межами ст. 114 КК України випадки збирання та передавання іноземцями й особами без громадянства за завданням іноземної розвідки відомостей, що не становлять державної таємниці. Це, зі свого боку, *зумовлює необхідність ревіталізації попередніх нормативних положень*, однак без відновлення вказівки «для використання їх на шкоду інтересам України», оскільки така вимога істотно обмежує можливості кримінально-правової оцінки відповідної діяльності.

3. За *формами шпигунської діяльності* зафіксовано скорочення їх загальної кількості: від передачі, повідомлення, викрадення або збирання (на рівні КК УСРР 1922 р.) до вилучення вказівки спочатку на «повідомлення» у КК УСРР 1927 року та КК УРСР 1960 року, а згодом – і на «викрадання» у чинному КК України. Разом із цим сучасні умови суспільного розвитку посилюють доцільність ревіталізації в ст. 114 КК України «викрадення» як самостійної форми шпигунської діяльності з огляду на його специфіку та високий ступінь суспільної небезпечності. При цьому таке відновлення на рівні ст. 114 КК України може мати вияв обставини, що обтяжує відповідальність за вчинене. Окрім того, раціональним кроком вбачається й доповнення форм шпигунства ще однією у виді «зберігання», доповнення КК якою усуне неоднозначність кримінально-правової оцінки дій осіб, які самі не збирали та не передавали відповідні відомості, а лише зберігали їх.

4. Щодо *«адресатів» шпигунства*, то їх коло також зазнавало змін: від іноземних держав і контрреволюційних організацій (КК УСРР 1922 р.) до його розширення завдяки вказівці на приватних осіб (КК УСРР 1927 р.), а згодом – обмеження іноземною державою, іноземною організацією або їх агентурою (КК УРСР 1960 р.) та іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками (КК України).

5. Що стосується *суб'єкта* шпигунської діяльності, то первісно ним могла бути будь-яка особа незалежно від її громадянства (КК УСРР 1922 р.,

КК УСРР 1927 р.). Разом із цим тодішня нормативна модель стосовно шпигунства зазнала диференціації в 1934 році, зокрема у зв'язку із запровадженням відповідальності за зраду Батьківщині, суб'єктом якої міг бути виключно громадянин СРСР, тоді як суб'єктами власне шпигунства стали іноземці та особи без громадянства. Остаточно така модель була нормативно закріплена у КК УРСР 1960 року та збережена у КК України 2001 року, за яким шпигунство, вчинене громадянином України, є формою державної зради (ст. 111), а вчинене іноземцем або особою без громадянства – самостійним кримінальним правопорушенням (ст. 114). Водночас шпигунство, вчинене громадянином України, за своїми об'єктивними та суб'єктивними ознаками має *достатній ступінь автономності* порівняно з іншими формами державної зради. Це зумовлює прийнятність законодавчого виокремлення такого діяння в межах ст. 114 КК України із передбаченням окремої частини для випадків його вчинення громадянином України.

6. Виявлено, що *мотиви шпигунства*, попри свою необов'язковість, мають істотне значення для оцінки соціально-правової природи такого протиправного діяння. Домінуючими серед них є особистісні (передусім корисливі), тоді як антидержавні відображають цільову спрямованість діяльності особи саме проти державотворчих цінностей Українського народу. Саме цю обставину (визначену, наприклад, як «з мотивів, спрямованих на спричинення істотної шкоди інтересам держави») слід визнавати такою, що обтяжує кримінальну відповідальність, і разом із обставинами «в умовах воєнного стану» та «вчинене шляхом викрадення» потребує виділення в ст. 114 КК України окремою частиною.

Практична цінність одержаних результатів полягає в можливості їх використання під час удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність України, передусім у процесі уточнення змісту статей 111 і 114 КК України.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні порівняльно-правової розвідки сучасних моделей кримінальної відповідальності за шпигунство, закріплених у законодавстві держав-членів Європейського Союзу.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Кончук Н. С., Лемеха Р. І., Рубцов В. В. Шпигунство як форма державної зради. *Наше право*. 2021. № 1. С. 96–101. URL: https://doi.org/10.32782/np.2021.1.15.

[2] Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

[3] Shpiliarevych V. Espionage: theoretical and applied aspects of the characteristics of the objective side of treason (Part 1 of Article 111 of the Criminal Code of Ukraine). *Visegrad Journal on Human Rights*. 2025. No. 6. P. 116–122. URL: https://doi.org/10.61345/1339–7915.2024.6.18/

[4] Стратонов В. М. Характеристика державної зради в системі національної безпеки України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 1. С. 216–233. URL: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-31-1-216

[5] Прудиус Є. П. Державна зрада як правова категорія: сутність, ознаки та відмежування від суміжних правопорушень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2026. № 2. С. 122–127. URL: https://doi.org/10.32850/sulj.2026.2.22

[6] IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. *Офіційний вісник України*. 2017. № 2. Ст. 67.

[7] Зібрання чинних міжнародних договорів України: офіц. видання. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2001. Том 1: 1990–1991 рр. 456 с.

[8] Кримінальний кодекс УСРР (1922) (Витяг). URL: https://textbooks.net.ua/content/view/1060/17/ (дата звернення: 05.06.2026).

[9] Борисов В. І., Новікова К. А. Еволюція ідеології кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2026. Вип. 51. С. 28–37. URL: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.29.

[10] Кримінальний кодекс УСРР 1927 року (зі змінами на 01.05.1929 та абетковим покажчиком). Харків : Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1929. 136 с.

[11] Борисов В. І. Розв'язання питань відповідальності за злочини проти особи в працях академіка В. В. Сташиса. *Творча спадщина професора В. В. Сташиса в сучасному науковому дискурсі :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження проф. В. В. Сташиса (м. Харків, 10 лип. 2025 р.). Харків : Право, 2025. С. 40–46.

[12] Кримінальний кодекс Української РСР від 28.12.1960 (станом на 27.06.1961). URL: https://ips.Ligazakon.net/document/view/kd0006?an=480034&ed=1961_06_27/ (дата звернення: 05.06.2026).

[13] Відомості Верховної Ради СРСР. 1959. № 1. Ст. 8.

[14] Стрельцов Є. Л. Чверть століття виповнилося кримінальному кодексу України. Дух, буква, ревіталізація. *Юридичний Вісник України*. 2026. № 8(1567). С. 15–17.

[15] Борисов В. І. Вибрані твори. Кн. 2 / уклад. : М. В. Шепітько, О. О. Пащенко, Д. П. Євтеева, Д. П. Куковинець ; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків : Право, 2023. 840 с.

[16] Матеріали проєкту Кримінального кодексу України 2001 р. Книга 3 (1995–1997) Архів НДІВПЗ. 338 с.

[17] Борисов В. І. До визначення предмета шпигунства, передбаченого статтями 111 та 114 КК України. *Правове забезпечення основ Національної безпеки України в умовах війни: проблеми теорії та правозастосування :* матеріали круглого столу (м. Харків, 17 жовт. 2025 р.) : електрон. наук. вид. / редкол.: В. С. Батиргареєва, В. І. Борисов, О. О. Пащенко та ін.; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2025. С. 69–73.

[18] Борисов В. І. Шпигунство: зміст конститутивних ознак та їх правова оцінка. *Злочинність в Україні: сучасний стан та погляд у майбутнє :* матеріали заоч. наук.-практ. круглого столу (6 трав. 2025 р.) : електрон. наук. вид. / уклад. А. В. Калініна ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2025. С. 29–33.

[19] Сервецький І. В., Лебідь С. В. Шпигунство: поняття та склад злочину. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2018. Т. 2. № 11. С. 103–115.
[20] 2022 рік. Форма № 7 Звіт про склад засуджених. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення: 12.06.2026).
[21] 2023 рік. Форма № 7 Звіт про склад засуджених. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_ statystyka/zvit_dsau _2023 (дата звернення: 12.06.2026).
[22] 2024 рік. Форма № 7 Звіт про склад засуджених. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_ statystyka/zvit_dsau_2024 (дата звернення: 12.06.2026).
[23] 2025 рік. Форма № 7 Звіт про склад засуджених. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2025 (дата звернення: 12.06.2026).
[24] Балинська О. Ревіталізація нормативності права: нова парадигма та/чи нагальна потреба. *Право України*. 2026. № 3. С. 15–29.
[25] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.]; за заг. ред.: О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
[26] Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. 3-е вид., перероб. та доп. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність»: 2014. 198 с.
[27] Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 214 с.
[28] Вереша Р. В. Мотив, мета та емоційний стан у кримінальному праві : монографія. Київ: Алерта, 2023. 238 с.
[29] Борисов В. І., Новікова К. А. Система Особливої частини КК України та ідеологія формування розділу «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки». *Війна і злочинність в Україні: від концептуалізації до прогнозування повоєнних трансформацій :* матеріали заоч. наук. конф. (14 трав. 2026 р.) : електрон. наук. вид. / НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2026. С. 47–54. URL: https://doi.org/10.31359/9786178617288.
[30] Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні : монографія / [В. І. Борисов, О. О. Пащенко, Д. П. Євтєєва та ін.]; за заг. ред.: В. І. Борисова, О. О. Пащенка / НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2024. 328 с.
[31] Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту станом на 01.05.2026 р. *Робоча група з питань розвитку кримінального права*: вебсайт. URL: https://newcriminalcode.orq.ua/criminal-code (дата звернення: 26.06.2026)

REFERENCES

[1] Konchuk, N. S., Lemekha, R. I., & Rubtsov, V. V. (2021). Espionage as a Form of Treason. *Our Law*, 1, 96–101. Retrieved from https://doi.org/10.32782/np.2021.1.15
[2] Malyuk, V. V. (Ed.). (2023). *Criminal Collaboration in the Context of Armed Aggression: A Practical Guide to Criminal Law Assessment and Distinction*. Kyiv: Alerta.
[3] Shpiliarevych, V. (2025). Espionage: theoretical and applied aspects of the characteristics of the objective side of treason (Part 1 of Article 111 of the Criminal Code of Ukraine). *Visegrad Journal on Human Rights*, 6, 116–122. Retrieved from https://doi.org/10.61345/1339–7915.2024.6.18
[4] Stratonov, V. M. (2024). Characteristics of Treason in the National Security System of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(1), 216–233. Retrieved from https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-31-1-216

[5] Prudyus, Y. P. (2026). Treason as a legal category: essence, characteristics, and distinction from related offenses. *South Ukrainian Law Journal*, 2, 122–127. Retrieved from https://doi.org/10.32850/sulj.2026.2.22

[6] Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. (2017). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, No 2, art. 67.

[7] Collection of Ukraine's Current International Treaties (2001). T.1. 1990–1991. Kyiv: In Yure Publishing House.

[8] Criminal Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (1922) (Excerpt). Retrieved from https://textbooks.net.ua/content/view/1060/17/

[9] Borysov, V. I. & Novikova, K. A. (2026). Evolution of the ideology of criminal – legal protection of the foundations of national security of Ukraine. *Issues of Crime Prevention*, 51(1), 28–37. Retrieved from https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.29.

[10] The Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1927 (as amended on 1 May 1929, with an alphabetical index) (1929). Kharkiv: Legal Publishing House of the People's Commissariat of Justice of the Ukrainian SSR.

[11] Borysov, V. I. (2025, July). The issue of liability for crimes against the person in the works of Academician V. V. Stashys. *The scholarly legacy of Professor V. V. Stashys in contemporary academic discourse: proceedings of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the 100th anniversary of the birth of Prof. V. V. Stashys*. (pp. 40–46). Kharkiv: Pravo.

[12] Criminal Code of the Ukrainian SSR (1960). Retrieved https://ips.Ligazakon.net/document/view/kd0006?an=480034&ed=1961_06_27/

[13] Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR (1959), No. 1, art. 8.

[14] Streltsov, E. L. (2026). The Criminal Code of Ukraine marks its 25th anniversary: Spirit, letter, revitalisation. *Yurydychnyi Visnyk Ukrainy*, 1567(8), 15–17. Retrieved from https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.29.

[15] Borysov, V. I. (2023). *Selected Works. Vol. 2.* Kharkiv: Pravo.

[16] Materials relating to the 2001 draft Criminal Code of Ukraine. Book 3 (1995–1997). (n.d.). Archive of Academician Stashis SRISCP of NALS of Ukraine/

[17] Borysov, V. I. (2025, October). On the definition of the subject matter of espionage as provided for in Articles 111 and 114 of the Criminal Code of Ukraine. *Legal Support for the Foundations of Ukraine's National Security in Wartime: Problems of Theory and Law Enforcement: Proceedings of the Round Table* (pp. 69–73). Kharkiv: Pravo.

[18] Borysov, V. I. (2025, May). Espionage: the content of constitutive elements and their legal assessment. *Crime in Ukraine: Current Situation and Outlook for the Future*: *Proceedings of the Remote Scientific and Practical Round Table* (pp. 29–33). Kharkiv: Pravo.

[19] Seretskyi, I. V., & Lebid, S. V. (2018). Espionage: Concept and Elements of the Offence. *Herald of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 11(2), 103–115.

[20] 2022. Form No. 7: Report on the Composition of Convicts. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.

[21] 2023. Form No. 7 Report on the composition of convicts. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023.

[22] 2024. Form No. 7 Report on the composition of prisoners. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024.

[23] 2025. Form No. 7 Report on the composition of prisoners. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2025.

[24] Balynska, O. (2026). The revitalisation of the normativity of law: a new paradigm and/or an urgent need. *Law of Ukraine*, 3, 15–29.
[25] Dzhuzha, O. M., Savchenko, A. V., & Cherney, V. V. (Eds.). (2016). *A Scientific and Practical Commentary on the Criminal Code of Ukraine*. Kyiv: Yurinkom Inter.
[26] Bantyshev, O. F., & Shamara, O. V. (2014). *Criminal liability for offences against the foundations of Ukraine's national security (issues of classification)*. Luhansk: Virtual Reality Ltd
[27] Konchuk, N. S. (2019). Criminal liability for state treason (Candidate thesis, Lviv State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Lviv, Ukraine).
[28] Veresha, R. V. (2023). *Motive, intent and emotional state in criminal law*. Kyiv: Alerta.
[29] Borysov, V. I. & Novikova, K. A. (2026). The system of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and the rationale behind the creation of the section 'Criminal Offences against the Foundations of National Security' *War and Crime in Ukraine: From Conceptualisation to Forecasting Post-War Transformations: Proceedings of the Virtual Scientific Conference*, May 14, 2026 (pp. 47–54). Kharkiv: Pravo.
[30] Borysov, V. I., Pashchenko, O. O., Yevteyeva, D. P., & et al. (2024). *The Protection of Information Security under Criminal Law in Ukraine*. Kharkiv: Pravo.
[31] The Criminal Code of Ukraine: draft text (2026, May). Retrieved from https://newcriminalcode.orq.ua/criminal-code.

Вячеслав Іванович Борисов
Доктор юридичних наук, професор
Дійсний член (академік) НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Радник при дирекції
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
61002, вул. Сковороди Григорія, 49, Харків, Україна
borisov_v.i@ukr.net

Vyacheslav I. Borysov
Doctor of Law, Professor
Full Member (Academician) of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Adviser to the Directorate
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study
of Crime Problems of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61002, 49 Hryhoriia Skovorody St. Kharkiv, Ukraine
borisov_v. i@ukr.net

Рекомендоване цитування: Борисов В. І. Шпигунство за кримінальним законодавством України: еволюція та проблеми ревіталізації нормативного визначення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. №3. С. 261–281. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.261.

Suggested Citation: Borysov, V. I. (2026). Espionage under the Criminal Legislation of Ukraine: Evolution and Issues of Revitalizing Its Statutory Definition. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 261–281. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.261.

Дата першого надходження статті до видання: 27.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 343.211:159.9
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.282

Viacheslav O. Tuliakov
Department of Criminal Law
National University «Odesa Law Academy»
Odesa, Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-2716-7244

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF ERRONEOUS CRIMINALIZATION: THE INTUITIVE DIMENSION

Abstract. *Criminalization doctrine describes the legislator's decision as a sequence of rational steps: an assessment of social harm, a check against ultima ratio, a weighing of proportionality yet the decision is frequently made at a pre-verbal, affective level long before it receives formal justification. This gap becomes especially consequential under martial law, when chronic stress and collective trauma intensify intuitive over analytical judgment, and when organized informational operations can deliberately manufacture the affective climate that legislators later ratify as spontaneous public sentiment. The article identifies the psychological mechanisms generating the four established types of erroneous criminalization (unjustified, excessive, incomplete, incorrect) and shows how cognitive biases operate simultaneously as native distortions of legislative judgment and as levers of cognitive-informational operations. The study combines doctrinal-dogmatic legal analysis with an interdisciplinary synthesis of dual-process theory, the affect heuristic, motivated reasoning, character-accentuation theory, and moral-panic sociology, illustrated by Ukrainian wartime security legislation adopted in 2022–2025. Four psychological modalities are distinguished (visceral, anxious-obsessive, strategically cunning, performatively absurd) each mapped onto a corresponding error type, and thirteen cognitive biases, from confirmation bias and the availability heuristic to loss aversion and survivorship bias, are shown to constitute the operational mechanics of this typology, converging with the author's Risk – Justice Paradox and Collective Intuitive Criminal Policy frameworks. The taxonomy equips legislators and policy analysts with a diagnostic vocabulary for recognizing intuitively driven criminalization proposals and a conceptual basis for institutional debiasing mechanisms in legislative drafting under hybrid informational warfare.*

Keywords: *intuitive criminal policy; erroneous criminalization; cognitive bias; affect heuristic; moral panic; criminal non-law; Risk-Justice Paradox.*

Вячеслав Олексійович Туляков

Кафедра кримінального права
Національний університет «Одеська юридична академія»
Одеса, Україна
Національна академія правових наук України
Харків, України
https://orcid.org/0000-0002-2716-7244

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОМИЛКОВОЇ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ: ІНТУЇТИВНИЙ ВИМІР

Анотація. *Доктрина криміналізації описує рішення законодавця як послідовність раціональних кроків: оцінку суспільної небезпечності, перевірку на відповідність ultima ratio, зважування пропорційності, проте рішення найчастіше ухвалюється на довербальному, афективному рівні задовго до формального обґрунтування. Цей розрив набуває особливого значення в умовах воєнного стану, коли хронічний стрес і колективна травма посилюють перевагу інтуїтивних суджень над аналітичними, а організовані інформаційні операції здатні свідомо конструювати афективний клімат, який законодавець згодом ратифікує як нібито спонтанний суспільний настрій. Стаття виявляє психологічні механізми, що породжують чотири усталені типи помилкової криміналізації (необґрунтовану, надмірну, неповну, некоректну), та показує, як когнітивні викривлення діють водночас як природне спотворення законодавчого судження і як інструмент когнітивно-інформаційних операцій. Дослідження поєднує доктринально-догматичний аналіз із міждисциплінарним синтезом теорії подвійних процесів мислення, афективної евристики, мотивованого міркування, теорії акцентуацій характеру та соціології моральної паніки, ілюстрованим воєнним законодавством України у сфері безпеки, ухваленим у 2022–2025 роках. Виокремлено чотири психологічні модальності (вісцеральну, тривожно-обсесивну, стратегічно-хитру, перформативно-абсурдну): кожна співвіднесена з відповідним типом помилки, а тринадцять когнітивних викривлень, від підтверджувального упередження й евристики доступності до втратоуникнення й упередження вижившого, становлять операційний механізм цієї типології, конвергуючи з концепціями Парадоксу ризику та справедливості й Колективної інтуїтивної кримінальної політики. Таксономія дає законодавцям і аналітикам політики діагностичний інструментарій для розпізнавання інтуїтивно вмотивованих пропозицій щодо криміналізації та концептуальну основу для інституційних механізмів дебіасингу в законотворчості в умовах гібридної інформаційної війни.*

Ключові слова: *інтуїтивна кримінальна політика; помилкова криміналізація; когнітивні викривлення; афективна евристика; моральна паніка; кримінальне неправо; парадокс ризику та справедливості.*

INTRODUCTION

Human intelligence differs from artificial intelligence not only in its capacity for rational analysis but also in the existence of a psychic dimension that is difficult to make explicit

and that, at present, does not lend itself to full algorithmization. This dimension encompasses intuition, implicit knowledge, affective impulses, heuristic thinking, personality accentuations, neurotic mechanisms, cognitive biases, as well as individual forms of strategic adaptability and behavioural unpredictability. It is precisely this dimension that often constitutes the hidden psychological foundation of human choice and that explains why the motivation behind a decision does not always coincide with the rational justificatory construction subsequently built around it.

The doctrine of criminalization traditionally describes the legislator's decision as a sequence of rational steps: an assessment of social harm, a check against the ultima ratio principle, a weighing of the proportionality of intervention. Beyond this official picture, however, there exists a hidden, far less reflected-upon layer – the level of pre-verbal, affective judgment, which in fact determines the moment and the shape of the criminalizing decision well before that decision receives its rational justification. It is precisely this layer that is proposed here to be designated as intuitive criminal policy.

In the scholarly literature devoted to this subject, one of the established classifications of the categories of erroneous criminalization in Ukrainian criminal-law-policy doctrine is the division into four basic types: unjustified; excessive; incomplete; incorrect [4, p. 118–121]. This classification makes it possible to show that each of the four types of error has its own psychological genesis, one that rarely falls within the field of vision of doctrinal analysis. It is this gap (between an established legal typology and its unexamined psychological substratum) that defines the aim of the present study: to identify the specific psychological mechanisms and cognitive biases that generate each error type, and to show how the same mechanisms function as levers of cognitive-informational operations under conditions of hybrid warfare.

1. MATERIALS AND METHODS

This is a theoretical-doctrinal study; it does not involve human subjects, empirical sampling, or the statistical processing of primary data. The research method combines: (a) doctrinal-dogmatic analysis of the four-fold typology of erroneous criminalization established in Ukrainian criminal-law-policy scholarship; (b) an interdisciplinary literature synthesis drawing on dual-process theory, the affect heuristic, motivated-reasoning research, the sociology of moral panic and symbolic criminal law, clinical typologies of character accentuation, and the behavioural-economic and social-psychological literature on cognitive bias and its exploitation in informational operations; and (c) a qualitative, illustrative analysis of Ukrainian wartime security legislation adopted between 2022 and 2025, used not as a statistically representative sample but as an illustrative case cluster demonstrating the operation of the mechanisms identified. Each of the four established error types was matched against a corresponding psychological modality and against the specific cognitive biases most directly implicated in its genesis, following a conceptual-mapping procedure methodologically anchored

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

to the author's previously published Risk-Justice Paradox and Collective Intuitive Criminal Policy frameworks.

2. RESULTS AND DISCUSSION

Each of the named types of error has its own psychological mechanism of generation, and this mechanism is amenable to separate identification in the terms of cognitive and social psychology. The legislator's intuitive heuristic corresponds to what cognitive science designates as «System 1» – a fast, automatic, affectively loaded judgment which, unlike slow analytical thinking («System 2»), does not rely on a sequential assessment of probability and consequences [7, p. 20–24]. For the legislator, as for the «moral entrepreneur» who initiates criminalization, this heuristic most often substitutes for absent or inconvenient empirical evidence: in the absence of criminological statistics, the decision is made on the basis of the sense that «this ought to be a crime.» The psychological foundation of this shift is the affect heuristic – a regularity whereby the intensity of the emotional reaction to a phenomenon determines the subjective assessment of its riskiness independently of its objective frequency or severity [23]. This directly explains the gap between the declared actuarial rationality of criminal policy and its actual affective genealogy: the rational justification of a criminalizing decision is most often constructed only after the decision has, in fact, already been made at the level of affect.

In other words, a rationale is not a motive

A somewhat deeper, pre-verbal layer (a visceral state, not yet articulated as a judgment of rejection or acceptance of a phenomenon) is subsequently rationalized by the legislator, after the fact, in the form of legal argumentation; in psychology this mechanism is described as motivated reasoning, whereby the conclusion is formed first and the evidence in its support is selected afterward [10]. The legislator's strategic cunning, by contrast, is not a cognitive error but a deliberate political instrumentalism disguised as spontaneous reaction: a mechanism described in continental doctrine by the concept of symbolic criminal law, whereby a norm is adopted not for the sake of its regulatory effect but for the sake of a demonstrative function capable of securing political capital for its initiator [6]. Belonging to the same register, though in a somewhat different modality, is what is proposed here, for the first time, as the performative absurdity of law-making: the adoption of a technically inapplicable norm as a carnivalesque, theatrical gesture, calculated not for law enforcement but for media resonance; this is a distinct mode, different both from affect and from strategic calculation, bordering on what the sociology of mass behavior describes as the ritualized demonstration of principle.

The anxious-obsessive type of law-making appears as an institutionalized form of what the sociology of deviance has described as moral panic: the collective anxiety generated by a resonant crime or a moral shock is discharged not through analytical reflection but through an act of expanding the circle of prohibitions [1].

At the individual level, this mechanism is superimposed upon the character accentuations of particular initiators of draft legislation (stable personality traits that do not reach the level of pathology, which, according to Leonhard's classification and its subsequent clinical elaboration in adolescent psychiatry, determine a typical pattern of response [12; 14]): an epileptoid accentuation systematically gravitates toward punitive maximalism and hypertrophied elaboration of offense definitions; a demonstrative accentuation, toward loud, symbolic prohibitions; an anxious accentuation, toward the preventive expansion of the circle of prohibitions «just in case.» This micro-level of analysis of the criminalizing decisions of elected representatives practically never falls within the field of vision of doctrinal theory, although it is precisely this level that often determines which phenomenon, and at what moment, presents itself to the legislator as «ripe» for criminalization.

Unjustified criminalization most often arises as a consequence of what, in everyday usage, is called «gut feeling» – a pre-verbal, visceral rejection of a phenomenon, which is only afterward dressed up in quasi-rational argumentation. This is not a fault of logic but a fault of order: an affective objection arises first, and only afterward is a legal construction of harm assembled beneath it.

Excessive criminalization is for the most part connected with the anxious-obsessive type of law-making (with what may loosely be called the neurosis of norm-makers): after a resonant event, collective anxiety is discharged not through analysis but through the expansion of the circle of prohibitions «just in case.» To this same mechanism is added an individual-level factor: the character accentuations of particular initiators of draft legislation, where, for example, an anxious or epileptoid accentuation systematically gravitates toward punitive maximalism and the hypertrophied elaboration of offense definitions.

Incomplete criminalization is frequently not an error of cognition but a product of deliberate political calculation disguised as spontaneity: what may be designated as the legislator's strategic cunning: the phenomenon is criminalized partially, selectively, only to the extent that is politically convenient, rather than to the extent required by the structure of social harm and the violation of individual rights.

Incorrect criminalization not infrequently arises as the result of the performative absurdity of law-making described above: the adoption of a norm that is not designed for actual enforcement but instead performs a purely symbolic, «carnivalesque» function, demonstrating the legislator's principled stance before a media audience. The technical inapplicability of such a norm is not a side effect but is, in fact, a condition of its adoption.

What unites all four cases is that the resulting body of norms loses its connection to the properly legal nature of prohibition (where the legislator's intuitive, affective, or strategic impulse fails to pass the test of reason, the criminal statute degenerates into a form that should be designated as *criminal non-law*) that is, a body of norms that

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

formally belongs to criminal law but has, in fact, lost its substantive legitimating foundation [25, p. 652–659].

This psychological dimension acquires particular significance under conditions of war. Chronic stress, the experience of shelling, prolonged exposure to existential danger, and the widespread manifestation of post-traumatic stress disorder (PTSD) substantially alter the cognitive and emotional mechanisms of decision-making. Heightened anxiety, hypervigilance, a propensity toward the catastrophizing of risk, a narrowing of temporal perspective, and an intensified need for rapid and forceful responses may all contribute to the predominance of intuitive, affectively coloured judgments over analytical deliberation. Within the sphere of criminal-law policy, this creates an additional risk that criminalizing decisions will be adopted under the influence of collective trauma, whereby the psychological need to restore a sense of security displaces the requirements of empirical justification, the ultima ratio principle, and the proportionality of criminal-law intervention.

Martial law, systematic missile strikes, the prolonged exposure of society to chronic stress, and the widespread prevalence of trauma symptoms create a psychological environment in which legislative decisions may increasingly be oriented toward the immediate elimination of a sense of danger rather than toward the traditional criteria of criminalization. Illustrative of this tendency are the accelerated criminalization of collaborationist activity, the repeated expansion of offences against the foundations of national security, the criminalization of the dissemination of information on the movement of military formations, and other legislative changes enacted between 2022 and 2025. In all of these cases, the priority accorded to the logic of security over the logic of ultima ratio does not, in itself, indicate that the resulting decisions were mistaken; it does, however, attest to the substantial influence of an affective-traumatic context on criminal-policy choice.

In this sense, the intuitive dimension of criminalization is not a marginal subject of criminal-law psychology – it is one of the genetic sources of criminal non-law, and the deconstruction of this idea is impossible without acknowledging that the criminalizing decision is born not at the moment of the vote, but far earlier.

If the foregoing is drawn together into a single frame, what emerges is precisely what should be designated as *intuitive criminal policy* in the narrow sense: a layer of decision-making about criminalization that lies below the level of formal legitimation (harm, proportionality, ultima ratio) and that official doctrine systematically fails to acknowledge, even though it is often precisely this layer that proves decisive. Hence the gap between the declared actuarial rationality of criminal policy and its actual affective-visceral genealogy – the very core of the Risk-Justice Paradox, only unfolded not at the level of the system, but at the level of the psychology of the individual law-maker [26].

Cognitive Biases as Micro-Foundations of Intuitive Criminalization and as Levers of Cognitive-Informational Operations

The affect heuristic and motivated reasoning already identified above are not isolated mechanisms but instances of a far wider catalogue of cognitive biases described within behavioural decision theory and social psychology. Bringing this catalogue explicitly into the analysis of intuitive criminal policy serves two purposes at once. First, it supplies the four-fold typology of erroneous criminalization, and the four psychological modalities already distinguished (the visceral, the anxious-obsessive, the strategically cunning, and the performatively absurd) with a more granular operational mechanics: each named bias marks a specific pressure point at which an intuitive judgment is formed and then defended. Second, and more consequentially under present conditions, this same catalogue constitutes part of the working toolkit of cognitive-informational operations, understood as the deliberate manufacture, by state or non-state actors, of the affective climate that a legislator subsequently ratifies as if it were spontaneous public sentiment. The behavioural literature on the psychology of misinformation has developed this connection mainly at the level of individual belief formation rather than in relation to legislative processes specifically [19]; the analysis that follows extends the same mechanisms, by direct inference rather than by empirical demonstration, to the legislative setting. The two functions are not independent: a bias that distorts the legislator's own perception is, by the same token, the lever that an external informational operation can pull in order to produce a desired legislative outcome without ever making an explicit, falsifiable argument.

Confirmation bias (the tendency to seek out, interpret, and recall information in a manner that confirms a pre-existing belief while discounting disconfirming evidence) [17] operates at the drafting stage of both unjustified and excessive criminalization: a moral entrepreneur or a parliamentary committee that has already, at the affective level, decided that a phenomenon *ought* to be a crime will characteristically cite the isolated study or the anecdote that supports this conviction while passing over the larger body of criminological evidence that does not. Because the bias is symmetrical between the legislator and the audience being addressed, it is also one of the most exploitable biases in an informational campaign: a narrative need not be true, only compatible with what the target audience already suspects.

The availability heuristic (the tendency to judge the frequency or probability of an event by the ease with which instances of it come to mind) [28] is amplified by the negativity bias, the well-documented asymmetry whereby negative information is weighted more heavily, processed more quickly, and retained longer than positive information of equal objective magnitude [21]. Jointly, these two biases constitute the direct psychological engine of the anxious-obsessive type of law-making described above: a single resonant, extensively covered crime becomes, through sheer cognitive salience, disproportionately representative of the true base rate, and it is precisely this circuit that moral-panic entrepreneurs and hostile informational campaigns instrumentalize

when they seed, amplify, or simply repeat coverage of a single case until it is perceived as a trend rather than an outlier.

Anchoring (the well-established finding that an initial numerical or definitional reference point exerts a disproportionate and insufficiently corrected influence on all subsequent judgments) [29] explains a recurrent pattern in the legislative process: the maximalist scope or the maximalist sentence proposed in the first reading of a bill functions as an anchor from which the final, adopted text is only cosmetically adjusted downward, so that a text originally drafted under the influence of punitive-maximalist, epileptoid accentuation retains its disproportion even after formal deliberation has, in appearance, moderated it.

The illusory truth effect (the finding that the mere repetition of a statement increases its perceived truthfulness independently of its actual veracity or of any new corroborating evidence) [5; 13] is distinct from, though it frequently co-occurs with, the bandwagon effect, whereby an individual's support for a position increases with the perceived number of others who already hold it [11]. Coordinated repetition across ostensibly independent channels can trigger both mechanisms at once, manufacturing the appearance of a pre-existing social consensus without ever requiring a single verifiable claim. A cognitive-informational operation rarely needs to fabricate evidence for a demand for criminalization; it is generally sufficient to repeat the demand, through multiple nominally unconnected voices, until both the public and the legislator infer falsely that the repetition reflects an independent convergence of opinion rather than a single coordinated source.

Authority bias (the disproportionate weight assigned to a claim once it is attributed to a source perceived as authoritative, independently of the claim's own evidentiary merit) is illustrated, at the level of behavioural compliance, by Milgram's classical findings on obedience to a perceived authority [16]; the persuasion-science literature has since generalized the underlying deference mechanism into the authority heuristic proper, identifying it as one of the standard levers of social influence [2]. The halo effect, whereby a favourable impression in one respect (rank, uniform, decoration, foreign credential) is allowed to colour the assessment of unrelated claims made by the same source [18], operates alongside it. Together they explain why the testimony of a single credentialed or symbolically potent witness at a committee hearing not infrequently substitutes for, rather than supplements, an independent empirical assessment: a mechanism of particular relevance to incorrect criminalization, since a norm adopted on the strength of an authority's symbolic endorsement answers to that authority's stance rather than to the structural requirements of enforceability.

The fundamental attribution error (the tendency to explain another person's conduct by reference to stable dispositional traits while underweighting the situational factors that a fully informed observer would recognize) [20] supplies a further, and doctrinally consequential, mechanism: legislators, like the public whose anxieties they intuitively

register, are disposed to explain deviance by the offender's character rather than by the situational and structural conditions that produce it, so that criminalization is directed at a stigmatized category of persons rather than at the conditions generating the harm. This is the same distortion that the anti-stigmatisation strand of the Risk – Justice Paradox was developed to counteract [26], and cognitive-informational operations that personalize blame onto a named group rather than onto systemic causes are, in this precise sense, exploiting a pre-existing cognitive default rather than introducing a foreign one.

A further cluster of biases operates chiefly, though not exclusively, at the level of the legislator's own risk calculus rather than as an externally manipulated lever. Loss aversion (the finding that losses are experienced as psychologically more significant than objectively equivalent gains) [8] inflates the subjective cost of a harm left uncriminalized relative to the (structurally invisible) cost of an unnecessary criminal-law intervention, systematically biasing the legislator's calculus toward action. Status quo bias (the general preference for the currently prevailing state of affairs even where an alternative would be objectively preferable) [22] cuts in both directions: it can entrench an inherited pattern of under-criminalization, but once a punitive baseline has itself become the status quo, the same bias entrenches over-criminalization, since decriminalization then appears as the risky departure. Overconfidence bias, the well-documented tendency to overestimate the accuracy of one's own judgments and predictions, and its self-assessment corollary described in the literature on the Dunning – Kruger pattern, whereby the least competent assessors of a domain hold disproportionately confident views of their own competence [3; 9], jointly predict that legislators with the weakest command of empirical criminology will often hold the most confident views regarding the deterrent efficacy of a proposed norm. Finally, survivorship bias (the systematic error of drawing conclusions from a visible subset of successful or salient cases while disregarding the far larger, less visible population of cases that did not succeed or were never reported, classically illustrated by Abraham Wald's wartime analysis of aircraft-damage patterns) [15] narrows the evidentiary base invoked in support of a norm to the small number of prosecutions presented as vindicating it, while the far larger number of instances in which criminalization produced no measurable preventive effect remains, by construction, outside the field of legislative vision.

None of the biases canvassed here competes with the four-fold typology of erroneous criminalization or with the four psychological modalities already proposed; rather, each identifies a specific mechanism through which an internally generated intuitive judgment and an externally engineered informational operation can converge upon the same legislative outcome. It is precisely this point of convergence (where individual cognitive vulnerability meets organized informational effort) that the collective-level architecture of Collective Intuitive Criminal Policy (CICP) has been developed to formalize, integrating the micro-level mechanisms examined here into a three-tier micro/meso/

macro model of parliamentary decision-making under conditions of bounded rationality [27].

Under conditions of martial law, the amplifying effect described above in relation to war-time trauma applies with particular force to this expanded catalogue of biases: chronic stress and hypervigilance do not merely intensify the affect heuristic in general terms but specifically heighten the availability heuristic, the negativity bias, and the authority bias, while narrowing the cognitive resources available for the effortful correction that would otherwise counteract anchoring and the illusory truth effect. Under such conditions, the boundary between an organically generated moral panic and a deliberately orchestrated cognitive-informational operation becomes correspondingly difficult to draw: a difficulty that is not an incidental methodological complication but a structural feature of intuitive criminal policy under conditions of hybrid warfare, and one that any institutional debiasing mechanism proposed as a response to the Risk-Justice Paradox must take as a design constraint rather than as an exceptional case.

CONCLUSIONS

The erroneous-criminalization typology long recognized in criminal-law-policy doctrine rests on a psychological substratum that doctrinal analysis has largely left unexamined. Each of the four established error types (unjustified, excessive, incomplete, incorrect) corresponds to a distinct psychological modality (visceral affect, anxious-obsessive moral panic, strategic cunning, performative absurdity) and is, in turn, generated and sustained by an identifiable set of cognitive biases operating at the level of the individual legislator. Because these same biases are the mechanisms through which cognitive-informational operations manufacture the appearance of spontaneous public consensus, the boundary between organically generated moral panic and deliberately engineered informational pressure is not always sharply drawn: a difficulty that intensifies under conditions of martial law and chronic collective trauma. Recognizing this psychological substratum does not discredit criminalizing decisions taken under such conditions, nor does it substitute for empirical criminological assessment; it does, however, make visible a layer of legislative decision-making that the declared actuarial rationality of criminal policy has systematically failed to acknowledge. Further research should test the diagnostic taxonomy proposed here against a systematic corpus of legislative debates and explanatory notes accompanying draft criminal-law amendments, and should extend the institutional-debiasing implications of the Collective Intuitive Criminal Policy framework into concrete procedural safeguards for legislative drafting under wartime conditions.

BEYOND THE MIRROR: NEXT STEPS

Collective Intuitive Criminal Policy (CICP) is a pre-doctrinal mode of criminal-law policy formation in which collective affect, cognitive heuristics, group dynamics, institutional incentives and symbolic political communication systematically precede

and shape legal reasoning concerning criminalization. Classical criminalization theory asks when criminalization is justified: under what conditions a criminal prohibition satisfies the harm principle, ultima ratio and proportionality, and cannot be replaced by less intrusive regulatory instruments. CICP asks a different, and prior, question: how legislatures actually arrive at criminalization decisions before doctrinal justification begins, and how political, cognitive and emotional preconditions frame the eventual legal argument. In this sense CICP does not compete with the orthodox harm-based doctrine or with constitutional tests of necessity and proportionality; it operates at an earlier stage, reconstructing the pre-doctrinal architecture within which those tests are later invoked.

To avoid any impression of psychological determinism, CICP explicitly rejects the idea that psychological processes determine criminalization. It argues instead that collective affect, cognitive heuristics, group dynamics, institutional incentives and symbolic political communication systematically shape, constrain and channel legal reasoning under conditions of bounded rationality. In Herbert Simon's terms, legislators are not ideally rational actors but agents with limited time, information and cognitive resources whose rationality is structured by emotions and institutions. CICP therefore presents a realistic description of how criminal-law decisions are normally made under complexity, rather than a pathology of «irrational parliaments». The model should be structured on three analytically connected levels: micro, meso and macro. At the micro level, the focus is on the individual cognitive processes and affective states of particular legislators: intuition, affect heuristic, availability and anchoring, confirmation bias, loss aversion, status quo bias, overconfidence and survivorship bias, as well as personal trauma and value commitments. At the meso level, CICP examines the collective dynamics of parliamentary bodies: conformity, group polarization, groupthink under emergency conditions, party discipline, de-individualization and the diffusion of responsibility. At the macro level, it considers political institutions, media ecology and the constitutional order, including elections, ratings, party-system structure, war and security crises, international pressure, budgetary constraints and mechanisms of constitutional review. The distinctive claim of CICP is that only by linking these three levels into a single explanatory frame can one understand why doctrinal safeguards so frequently fail to prevent overcriminalization in practice. Within this multi-level structure, CICP describes criminalization not as a linear sequence of rational steps but as a cyclical, institutionally embedded cascade: political crisis → collective cognition → legislative behaviour → criminalization → judicial review → political feedback → new collective cognition. Political crises such as war, terrorist attacks, systemic corruption or humanitarian catastrophes trigger collective affects and heuristics that shape shared perceptions of risk, blame and threat. These cognitive-emotional structures are translated into legislative behaviour: the choice of response channels (criminal law, administrative measures, political declarations), styles of debate, and patterns of party discipline.

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

The result is criminalization (a set of norms that formally invoke doctrinal principles but are in fact born in the field of collective intuition).

Courts then enter as more than mere rationalisers of parliamentary output: through judicial filtering and judicial recalibration they can legitimise, neutralise, restrict or intensify criminalization, transmitting constitutional, international and doctrinal standards back into the legislative process. Judicial practice and political reaction in turn generate new feedback: court decisions, social and international criticism or support, shifts in ratings and agendas, all of which contribute to a new cycle of collective cognition and legislative response.

For analytical compactness, CICP groups the psychological and social mechanisms that drive this cascade into three blocks: affective, cognitive and group processes.

Affective processes (collective fear, indignation, emotional contagion) explain why resonant events produce a sense of «urgent necessity» of criminalization.

Cognitive processes (availability, representativeness, affect heuristic, anchoring, confirmation bias, framing and intuitive reasoning) show how perceptions of danger and appropriateness of criminalization are formed via short mental shortcuts rather than through full data analysis.

Group processes (conformity, group polarization, groupthink under emergency, de-individualization and diffusion of responsibility) demonstrate how individual positions are aggregated into collective decisions, often with a shift towards more extreme punitive options.

Morality-driven entrepreneurship occupies a special place in this scheme as a bridge between psychology and politics. Collective emotions are translated into moral entrepreneurship; moral entrepreneurship structures political framing; political framing, in turn, shapes criminalization. In this sequence, criminal law is used not only to regulate behaviour but also to mark moral boundaries of the community, define «us» and «them», and cement symbolic divisions between insiders and outsiders. For this reason, moral entrepreneurship should not be treated as a mere psychological effect; it is a key link connecting affective processes with the political economy of criminalization.

The theory of normative protection of consciousness developed by Nataliia Savynova [24] organically complements CICP while starting from a different point of departure. CICP examines the process by which criminalization emerges; Savynova's concept addresses what increasingly becomes the object of criminal-law protection in the informational age. She has argued that contemporary criminal law is gradually shifting its focus from material goods to informational processes, communication and consciousness: whereas traditional criminal law protected life, bodily integrity, property or state order, in conditions of informational warfare it increasingly seeks to protect individual and collective consciousness from targeted manipulative influences. In this perspective, her concept describes the object of criminalization; CICP explains the mechanism of its genesis.

Within an integrated model consciousness thus performs two functions simultaneously. First, it is the object of criminal-law protection when legislators seek to shield individuals or society from propaganda, disinformation, informational aggression or other forms of deliberate psychological influence. Second, it is the medium in which criminal-law policy itself is formed: it is through the collective consciousness of legislatures that affect, heuristics, moral entrepreneurship, political framing and institutional incentives pass before criminalizing decisions are taken. Consciousness becomes both that which criminal law seeks to protect and that through which criminal law is formed. This duality constitutes the main theoretical bridge between Savynova's concept and CICP.

The resulting process is recursive: informational influence → change in collective consciousness → political framing → criminalization of influence on consciousness → new informational regime → new influence on collective consciousness.

Criminal law reacts to a process that simultaneously transforms the mechanism of criminalization itself: informational operations affect the consciousness of legislators; in conditions of bounded, emotionally mediated and institutionally structured rationality legislators adopt criminalizing decisions; those decisions reshape the informational environment, which then initiates a new cycle of influence. Savynova's theory shows why consciousness ought to become an object of criminal-law protection; CICP explains why decisions about such criminalization themselves are made under the influence of processes acting upon the legislator's consciousness. In other words, the legislator protects consciousness using his or her own consciousness as the principal instrument of criminalization.

This integration raises a central question: who will protect effective and rational criminal policy from cognitive distortions if criminalization itself is formed under the influence of the very informational processes against which it is directed?

The question shifts CICP into the domain of metatheory, which deals not only with erroneous laws but with the internal vulnerability of the mechanism of criminalization.

In an integrated model the classical principles of legality, necessity, proportionality and ultima ratio acquire a new meaning: they cease to be only criteria for evaluating criminal prohibitions and simultaneously function as institutional debiasing mechanisms in relation to the criminalization of informational influences on consciousness. The more intense public fear is in the face of informational threats, the greater the importance of these principles as safeguards against excessive, symbolic or politically motivated criminalization of communication.

From this vantage point the harm principle, ultima ratio, necessity, proportionality and subsidiarity can be recast as tools of cognitive «de-biasing». Ultima ratio ceases to be an abstract moral slogan and becomes a procedural instrument against availability and affect heuristics: criminalization is permissible only once it has been demonstrated that other, less repressive instruments are ineffective or clearly insufficient. Proportionality protects not only against obvious disproportions between harm and sanction but also

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

against anchoring and group polarization by forcing comparisons with the existing sanction system rather than with the most radical proposals. Subsidiarity restrains moral entrepreneurship by insisting that not every political or moral problem should be transformed into a criminal offence; legality creates a barrier against selective and symbolic criminalization as products of conformity and diffusion of responsibility.

To prevent the psychological analysis from reductionism bias into psychologisation or psychiatrisation of politics, the integrated model incorporates a methodological caution.

CICP and the cognitive theory of the criminal protection of consciousness must remain explanatory frameworks, adding an institutional-cognitive layer to classical doctrine rather than replacing legal evaluation of norms or recasting parliament as a «patient». Psychological categories should not serve as a universal excuse («this norm was adopted in affect, therefore it is illegitimate») or as a stigma for political actors. Beyond a certain threshold theoretical abstraction risks sliding into a regime in which legal and political responsibility is displaced by diagnostic labels of trauma, conformity or emotional contagion.

In this integrated form CICP ceases to be merely a description of «parliamentary psychology» and becomes a metatheory of criminal-law policy formation. It explains why, even in the presence of established doctrinal safeguards (necessity, proportionality, ultima ratio, legality and evidence-based legislation) legislators structurally produce excessive, unjustified and symbolic criminalization.

This is no longer a critique of isolated statutes but an account of system-level regularities, and it is precisely at this level that the most promising space opens for criminal-policy reform.

By treating doctrinal principles as institutional debiasing devices within a three-level micro/meso/macro model, and by linking them to the normative protection of consciousness in an informational age, CICP offers a cognitive theory of how criminal law policy should operate under conditions of informational warfare: protecting consciousness while being formed through its vulnerable mechanisms.

RECOMMENDATIONS

On the basis of the foregoing analysis, it is recommended that: (1) explanatory notes accompanying draft criminal-law amendments include a mandatory empirical-evidence section distinct from the statement of legislative intent, so as to make the affective and the evidentiary components of a criminalizing proposal separately visible; (2) parliamentary legal-expert units be equipped with a checklist derived from the bias taxonomy proposed here, to be applied at first reading; (3) further comparative research examine whether the same bias-driven mechanisms operate with comparable intensity in the criminal-law-making processes of other jurisdictions confronting prolonged security crises, so as to test the generalizability of the present, Ukraine-focused analysis beyond the wartime context in which it was developed.

ACKNOWLEDGEMENTS

During the preparation of this article, the author used AI-based language tools (Claude, by Anthropic; Grammarly, by Superhuman) to assist with specific, limited tasks, including translation between Ukrainian and English, drafting and expansion of explanatory prose around author-supplied concepts and arguments, reformatting of the text into the required journal structure (numbered sections, subsections, and reference formatting), and verification and correction of citation entries. All conceptual frameworks, theoretical claims, legal analysis, case selection, and scholarly conclusions presented in this article originate from and remain the sole intellectual responsibility of the author.

CONFLICT OF INTEREST

The author declares no conflict of interest.

REFERENCES

[1] Cohen, S. (2002). *Folk devils and moral panics: The creation of the Mods and Rockers* (3rd ed.). London, United Kingdom: Routledge.
[2] Cialdini, R. B. (2009). *Influence: Science and practice* (5th ed.). Boston, MA: Pearson Education.
[3] Fischhoff, B., Slovic, P., & Lichtenstein, S. (1977). Knowing with certainty: The appropriateness of extreme confidence. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance, 3*(4), 552–564.
[4] Frys, P. L. (2005). *Criminal-law policy of the Ukrainian state: Theoretical, historical, and legal problems*. Kyiv, Ukraine: Atika.
[5] Hasher, L., Goldstein, D., & Toppino, T. (1977). Frequency and the conference of referential validity. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior,* 16(1), 107–112.
[6] Hassemer, W. (1989). Symbolisches Strafrecht und Rechtsgüterschutz. *Neue Zeitschrift für Strafrecht,* 9(12), 553–559.
[7] Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. New York, NY: Farrar, Straus and Giroux.
[8] Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica,* 47(2), 263–291.
[9] Kruger, J., & Dunning, D. (1999). Unskilled and unaware of it: How difficulties in recognizing one's own incompetence lead to inflated self-assessments. *Journal of Personality and Social Psychology,* 77(6), 1121–1134.
[10] Kunda, Z. (1990). The case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin,* 108(3), 480–498. Retrieved from https://doi.org/10.1037/0033–2909.108.3.480
[11] Leibenstein, H. (1950). Bandwagon, snob, and Veblen effects in the theory of consumers' demand. *Quarterly Journal of Economics,* 64(2), 183–207.
[12] Leonhard, K. (1968). *Akzentuierte Persönlichkeiten*. Berlin, Germany: Volk und Gesundheit.
[13] Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., & Cook, J. (2017). Beyond misinformation: Understanding and coping with the «post-truth» era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition,* 6(4), 353–369.
[14] Lichko, A. E. (1977). Psychopathies and character accentuations in adolescents. USSR: Meditsina.

[15] Mangel, M., & Samaniego, F. J. (1984). Abraham Wald's work on aircraft survivability. *Journal of the American Statistical Association,* 79(386), 259–267.
[16] Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology,* 67(4), 371–378.
[17] Nickerson, R. S. (1998). Confirmation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises. *Review of General Psychology,* 2(2), 175–220.
[18] Nisbett, R. E., & Wilson, T. D. (1977). The halo effect: Evidence for unconscious alteration of judgments. *Journal of Personality and Social Psychology,* 35(4), 250–256.
[19] Pennycook, G., & Rand, D. G. (2021). The psychology of fake news. *Trends in Cognitive Sciences,* 25(5), 388–402. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.02.007
[20] Ross, L. (1977). The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. *Advances in experimental social psychology,* 10, 173–220.
[21] Rozin, P., & Royzman, E. B. (2001). Negativity bias, negativity dominance, and contagion. *Personality and Social Psychology Review,* 5(4), 296–320.
[22] Samuelson, W., & Zeckhauser, R. (1988). Status quo bias in decision making. *Journal of Risk and Uncertainty,* 1(1), 7–59.
[23] Slovic, P., Finucane, M. L., Peters, E., & MacGregor, D. G. (2007). The affect heuristic. *European Journal of Operational Research,* 177(3), 1333–1352.
[24] Savinova, N. A. (2013). *Criminal-law policy and the safeguarding of the information society in Ukraine.* Kyiv, Ukraine: Editorial board of the journal «Pravo Ukrainy»; Kharkiv, Ukraine: Pravo. Retrieved from http://www.savinova.info/publications/Mono/Savinova_KPP.pdf
[25] Tuliakov, V. O. (2026). The deconstruction of the idea of criminal non-law. *In the legal paradigm of Ukraine's recovery: Problems and prospects. Proceedings of the 16th international scientific-practical conference*, February 12, 2026 (pp. 652–659). Kyiv, Ukraine. Retrieved from https://hdl.handle.net/11300/33441
[26] Tuliakov, V. O. (2026). The risk-justice paradox in contemporary criminal law: Desistance, stigmatisation, and the anti-stigmatisation doctrine of criminal profiling. *SSRN*. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=6963142; https://hdl.handle.net/11300/33433
[27] Tuliakov, V. (2026). Collective intuitive criminal policy: Toward an institutional-cognitive theory in criminalization. *SSRN*. Retrieved from https://ssrn.com/abstract=7085560
[28] Tversky, A., & Kahneman, D. (1973). Availability: A heuristic for judging frequency and probability. *Cognitive Psychology,* 5(2), 207–232.
[29] Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science,* 185(4157), 1124–1131.

Vyacheslav O. Tuliakov
Doctor of Law, Professor
Corresponding Member of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Professor at the Department of Criminal Law
National University «Odesa Law Academy»

65009, 23, Fontanska Road, Odesa, Ukraine
email: tuliakov@onua.edu.ua

Вячеслав Олексійович Туляков
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 60, Харків, Україна

Професор кафедри кримінального права
Національний університет «Одеська юридична академія»
65009, Фонтанська дорога, 23, Одеса, Україна
email: tuliakov@onua.edu.ua

Suggested Citation: Tuliakov, V. O. (2026). Psychological Determinants of Erroneous Criminalization: the Intuitive Dimension. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 282–298. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.282.

Рекомендоване цитування: Туляков. В. О. Психологічні детермінанти помилкової криміналізації: інтуїтивний вимір. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 3. С. 282–298. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.282.

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.08.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.9:351.746.1(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.299

Валентин Васильович Коваленко

Кафедра адміністративного, фінансового та банківського права
Навчально-науковий інститут права та безпеки імені князя Володимира Великого
Київ, Україна
Національна академія правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-2041-250X

КРИМІНОЛОГІЧНІ РИЗИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. *У сучасних умовах кримінологічні ризики варто розглядати не лише як чинники можливого зростання злочинності, а й як елемент системи загроз національній безпеці, що вимагає своєчасного прогнозування та комплексного правового реагування. Ефективність повоєнної відбудови України буде суттєво залежати від здатності держави своєчасно виявляти потенційні криміногенні процеси, оцінювати їхній вплив на функціонування суспільства та впроваджувати превентивні механізми для їх мінімізації. Кримінологічний ризик – це об'єктивно існуюча ймовірність виникнення або розвитку криміногенних процесів під впливом соціальних, економічних, інформаційних, політичних чи військових факторів, реалізація яких може негативно вплинути на стан правопорядку, функціонування державних інституцій і рівень національної безпеки. Метою статті є комплексне теоретико-правове дослідження кримінологічних ризиків як складової системи забезпечення національної безпеки України, визначення їх сутності, класифікації й основних напрямів мінімізації в умовах післявоєнної трансформації суспільства. Повоєнний період характеризуватиметься масштабною реструктуризацією економіки, реформуванням сектору безпеки й оборони, відновленням інфраструктури, поверненням мільйонів громадян, демобілізацією військовослужбовців і реалізацією значних програм міжнародної фінансової допомоги. Кожен із цих процесів містить свій криміногенний потенціал, який за відсутності належного державного управління може трансформуватися в реальні загрози національній безпеці. Аргументовано, що сучасна кримінологічна політика повинна перейти від переважно реактивної моделі боротьби зі злочинністю до ризикоорієнтованої моделі управління криміногенними процесами. Саме така модель забезпечить своєчасне виявлення потенційних кримінальних загроз, їх комп-*

лексну оцінку та впровадження превентивних механізмів ще до того, як будуть реалізовані негативні наслідки для суспільства та держави. Повоєнна трансформація України повинна формувати якісно нову систему кримінологічних ризиків, які мають міждисциплінарний характер і не можуть бути ефективно нейтралізовані виключно правоохоронними органами. Їх мінімізація вимагає скоординованої діяльності державних органів, сектору безпеки й оборони, місцевого самоврядування, наукових установ та інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: *національна безпека; кримінологічні ризики; кримінологічна політика; ризикоорієнтована модель управління; післявоєнний період; криміногенні процеси.*

Valentyn V. Kovalenko
Department of Administrative, Financial and Banking Law
Prince Volodymyr the Great
Educational and Scientific Institute of Law and Security
Kyiv, Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-2041-250X

CRIMINAL RISKS FOR THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF POST-WAR TRANSFORMATION OF SOCIETY

Abstract. *In modern conditions, criminological risks should be considered not only as factors of a possible increase in crime, but also as an element of a system of threats to national security, which requires timely forecasting and a comprehensive legal response. The effectiveness of the post-war reconstruction of Ukraine will significantly depend on the state's ability to timely identify potential criminogenic processes, assess their impact on the functioning of society and implement preventive mechanisms to minimize them. Criminological risk is an objectively existing probability of the emergence or development of criminogenic processes under the influence of social, economic, informational, political or military factors, the implementation of which may negatively affect the state of law and order, the functioning of state institutions and the level of national security. The purpose of the article is a comprehensive theoretical and legal study of criminological risks as a component of the system for ensuring the national security of Ukraine, determining their essence, classification and main areas of minimization in the conditions of the post-war transformation of society. The post-war period will be characterized by large-scale restructuring of the economy, reform of the security and defense sector, restoration of infrastructure, return of millions of citizens, demobilization of military personnel and implementation of significant programs of international financial assistance. Each of these processes contains its own criminogenic potential, which in the absence of proper state governance can transform into real threats to national security. It is argued that modern criminological policy should move from a predominantly reactive model of combating crime to a risk-oriented model of managing criminogenic processes. It is such a model that will ensure timely*

identification of potential criminal threats, their comprehensive assessment and implementation of preventive mechanisms even before negative consequences for society and the state are realized. The post-war transformation of Ukraine should form a qualitatively new system of criminological risks that are interdisciplinary in nature and cannot be effectively neutralized solely by law enforcement agencies. Their minimization requires coordinated activities of state bodies, the security and defense sector, local governments, scientific institutions, and civil society institutions.

Keywords: *national security; criminological risks; criminological policy; risk-based management model; post-war period; criminogenic processes.*

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена тим, що завершення бойових дій не означатиме автоматичного усунення загроз національній безпеці України. Навпаки, повоєнний період характеризуватиметься появою нових криміногенних чинників, пов'язаних із масштабними соціальними, економічними, демографічними й інституційними змінами.

Демобілізація значної кількості військовослужбовців, міграційні процеси, необхідність відновлення економіки, зростання соціальної диференціації, поширення незаконного обігу зброї, а також трансформація системи державного управління сформують комплекс кримінологічних ризиків, які можуть негативно вплинути на стабільність державних інституцій, стан правопорядку та рівень громадської безпеки.

У сучасних умовах кримінологічні ризики варто розглядати не лише як чинники можливого зростання злочинності, а й як елемент системи загроз національній безпеці, що вимагає своєчасного прогнозування та комплексного правового реагування. Ефективність повоєнної відбудови України суттєво залежатиме від здатності держави своєчасно виявляти потенційні криміногенні процеси, оцінювати їхній вплив на функціонування суспільства та впроваджувати превентивні механізми для їх мінімізації.

Саме тому особливого значення набуває наукове обґрунтування теоретичних і правових основ вивчення кримінологічних ризиків як самостійного об'єкта політики державної безпеки, що забезпечить формування сучасної моделі запобігання злочинності в умовах повоєнної трансформації українського суспільства.

Метою статті є комплексне теоретико-правове дослідження кримінологічних ризиків як складової системи забезпечення національної безпеки України, визначення їх сутності, класифікації й основних напрямів мінімізації в умовах післявоєнної трансформації суспільства.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Конституція України визначає забезпечення державної безпеки, захист суверенітету й територіальної цілісності одними з найважливіших функцій держави [1].

Розвиваючи конституційні положення, Закон України «Про національну безпеку України» закріплює комплексний підхід до формування державної безпекової політики, який охоплює діяльність усіх суб'єктів сектору безпеки і оборони [2]. У Стратегії національної безпеки України одним із ключових принципів визначено своєчасне виявлення та нейтралізацію загроз, тоді як Концепція забезпечення національної системи стійкості орієнтує державу на формування механізмів прогнозування ризиків і підвищення здатності суспільства протидіяти кризовим явищам [3; 4]. Водночас правовий режим воєнного стану обумовлює необхідність поєднання ефективного державного управління із забезпеченням належного рівня правопорядку та захисту прав людини [5].

У сучасній науковій літературі проблематика національної безпеки дедалі частіше розглядається крізь призму стійкості держави до комплексних викликів. В. Ліпкан ще на початку становлення української безпекової доктрини обґрунтував системний характер національної безпеки, підкресливши нерозривний взаємозв'язок політичної, економічної, інформаційної, воєнної та правоохоронної складових [6, с. 34–61].

Подальший розвиток цього підходу знайшов відображення в монографії «Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика», в якій В. Пилипчук, П. Богуцький, В. Ященко, О. Довгань, І. Доронін і О. Петришин доводять, що ефективність системи національної безпеки безпосередньо залежить від узгодженого функціонування державних інституцій, демократичного контролю та належного стратегічного управління ризиками [7, с. 18–67].

Конституційно-правовий аспект досліджуваної проблематики ґрунтовно розкрито в працях О. Петришина й О. Скрипнюка. Так, О. Петришин зазначає, що сучасний конституціоналізм повинен забезпечувати не лише стабільність державної влади, а й її здатність ефективно реагувати на новітні глобальні виклики без порушення принципу верховенства права [8, с. 46–51]. О. Скрипнюк справедливо наголошує, що навіть за умов війни реалізація безпекової політики має здійснюватися в межах конституційного механізму захисту прав і свобод людини, оскільки саме це забезпечує легітимність діяльності держави та зміцнює довіру суспільства до її інститутів [9, с. 11–20]. Водночас В. Шакун підкреслює, що сучасний кримінально-правовий вимір національної безпеки повинен розглядатися як складова єдиної державної політики, спрямованої на захист конституційного ладу, суверенітету й інших національних інтересів України [10].

Міжнародні організації також дедалі більше пов'язують ефективність забезпечення національної безпеки із системним управлінням ризиками. У документах OECD наголошується, що сучасне державне управління повинно базуватися на постійному прогнозуванні потенційних загроз та інтеграції ризик-орієнтованого підходу в процес стратегічного планування [11; 28]. Аналогічні підходи

простежуються в документах Ради Європи щодо забезпечення демократії, верховенства права та прав людини в умовах кризових ситуацій [12], а також у щорічній доповіді Європейської Комісії щодо України, де одним із пріоритетів визначено зміцнення інституційної спроможності держави, боротьбу з корупцією та протидію організованій злочинності як необхідні умови післявоєнного відновлення [13].

Проблеми кримінологічного забезпечення національної безпеки активно досліджуються й українськими науковцями. В. Голіна і М. Колодяжний обґрунтовують, що кримінологічна політика має розглядатися як самостійний напрям державної правової політики, спрямований не лише на реагування на злочинність, а й на усунення причин її виникнення [14, с. 53–63]. О. Литвинов наголошує на тому, що сучасна система запобігання злочинності повинна ґрунтуватися на комплексному аналізі соціальних процесів, прогнозуванні криміногенних тенденцій і використанні міждисциплінарних механізмів превенції [15].

Попри значну кількість сучасних досліджень, питання кримінологічних ризиків як окремого елемента системи забезпечення національної безпеки України в умовах післявоєнної трансформації суспільства залишаються недостатньо розробленими. Це обумовлює необхідність комплексного дослідження зазначеної проблематики.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, застосування яких забезпечило комплексне дослідження кримінологічних ризиків для національної безпеки України в умовах післявоєнної трансформації суспільства.

Основним є *системний* метод, який дав можливість розглядати кримінологічні ризики як взаємопов'язаний елемент системи забезпечення національної безпеки, визначити їх місце серед політичних, соціальних, економічних, інформаційних і воєнних загроз і встановити взаємозалежність криміногенних процесів із трансформацією суспільних відносин.

За допомогою *структурно-функціонального* методу досліджено структуру кримінологічних ризиків, їх основні різновиди, фактори формування та вплив на ефективність функціонування державних інститутів у післявоєнний період.

Діалектичний метод використано для дослідження закономірностей розвитку криміногенних процесів, їх динаміки та взаємозв'язку із соціальними, економічними та правовими змінами, що супроводжують післявоєнне відновлення держави.

Формально-юридичний метод застосовано під час аналізу Конституції України, законів України, стратегічних документів у сфері національної безпеки, а також міжнародно-правових актів щодо визначення нормативних засад запобігання кримінологічним ризикам.

Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення українського законодавства із підходами Європейського Союзу, Ради Європи, НАТО, OECD та ООН щодо управління безпековими ризиками, запобігання організованій злочинності та забезпечення стійкості держави.

Важливе значення має *ризик-орієнтований (risk-based)* підхід, який дозволив оцінити кримінологічні явища не лише як наслідок злочинності, а як потенційні чинники виникнення загроз національній безпеці, визначити ймовірність їх реалізації, можливі масштаби негативних наслідків і пріоритетність державного реагування.

Кримінологічний метод аналізу використано для узагальнення сучасних тенденцій злочинності, визначення криміногенних факторів післявоєнного розвитку, дослідження взаємозв'язку між соціальними трансформаціями та змінами кримінальної ситуації.

За допомогою методу *прогнозування* сформульовано можливий розвиток кримінологічної ситуації в післявоєнний період і визначено перспективні напрями вдосконалення державної політики у сфері забезпечення національної безпеки.

Методи *аналізу*, *синтезу*, *індукції*, *дедукції*, *узагальнення* та *логіко-юридичного тлумачення* забезпечили систематизацію наукових підходів, формування авторських висновків і вироблення пропозицій щодо мінімізації кримінологічних ризиків.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Сучасне розуміння національної безпеки суттєво відрізняється від традиційних концепцій, в яких основна увага приділялася переважно військовим загрозам. Повномасштабна війна продемонструвала, що ефективність функціонування держави залежить не лише від оборонного потенціалу, а й від здатності своєчасно виявляти та нейтралізувати криміногенні процеси, що виникають унаслідок соціальних, економічних, інформаційних і демографічних трансформацій. Саме тому кримінологічна складова поступово стає невід'ємною частиною сучасної системи забезпечення національної безпеки. У міжнародній практиці подібна модель уже давно впроваджується через ризикоорієнтоване державне управління.

Організація економічного співробітництва та розвитку (OECP) визначає управління критичними ризиками як безперервний процес їх ідентифікації, оцінки, прогнозування та мінімізації за участю всіх державних інституцій [11]. Водночас спеціальне дослідження OECP щодо інноваційного управління ризиками наголошує на тому, що державна політика повинна враховувати не лише існуючі загрози, а й слабкі сигнали майбутніх кризових процесів, які можуть трансформуватися в масштабні виклики безпеці [28]. Цей підхід доцільно застосувати до сфери кримінологічної безпеки в Україні.

Документи Ради Європи доповнюють вищезазначений підхід, наголошуючи на необхідності поєднання механізмів безпеки з гарантіями демократії, верховенства права та захисту прав людини навіть у кризових умовах [12].

Зауважимо, що Європейська Комісія в Звіті про Україну за 2023 рік визначає боротьбу з корупцією, реформування правоохоронної системи, підвищення ефективності судової влади та боротьбу з організованою злочинністю як ключові передумов успішної післявоєнної відбудови України [13].

Таким чином, міжнародні підходи фактично підтверджують доцільність інтеграції кримінологічної складової в систему забезпечення національної безпеки.

У кримінологічній науці категорія ризику довгий час використовується переважно як допоміжний елемент прогнозування злочинності. Водночас сучасні умови дозволяють розглядати кримінологічний ризик як самостійну теоретико-правову категорію.

На нашу думку, кримінологічний ризик – це об'єктивно існуюча ймовірність виникнення або розвитку криміногенних процесів під впливом соціальних, економічних, інформаційних, політичних чи військових факторів, реалізація яких може негативно вплинути на стан правопорядку, функціонування державних інституцій і рівень національної безпеки.

Таке визначення відповідає сучасним підходам до розвитку кримінологічної політики. Зокрема, В. Голіна й М. Колодяжний наголошують, що кримінологічна політика повинна спрямовуватися, перш за все, на усунення причин злочинності та її прогнозування, а не лише на реагування на вже скоєні кримінальні правопорушення [14, с. 55–61]. Подібного підходу дотримується О. Літвінов, який обґрунтовує необхідність переходу від фрагментарних профілактичних заходів до системного кримінологічного управління соціальними процесами, що детермінують злочинність [15].

Саме тому категорія кримінологічного ризику, на нашу думку, є логічним етапом подальшого розвитку сучасної кримінологічної доктрини.

Подальший розвиток теорії кримінологічних ризиків неможливий без урахування специфіки воєнного та повоєнного розвитку України. У наукових дослідженнях обґрунтовується, що сучасна криміногенна ситуація формується під одночасною дією довоєнних, воєнних і трансвоєнних факторів соціального криміногенезу, які не існують ізольовано, а взаємно підсилюють один одного, формуючи нову систему кримінологічних ризиків [16, с. 180–231]. Звертається особлива увага на те, що після завершення активної фази війни держава зіткнеться не лише зі зростанням окремих видів злочинності, а й з якісною зміною криміногенного середовища, що вимагатиме перегляду традиційних підходів до державної кримінологічної політики.

Поділяючи загалом такий науковий підхід, ми вважаємо, що повоєнний період не можна розглядати як рядовий етап відновлення мирного життя. Він харак-

теризуватиметься масштабною реструктуризацією економіки, реформуванням сектору безпеки та оборони, відновленням інфраструктури, поверненням мільйонів громадян, демобілізацією військовослужбовців і реалізацією значних програм міжнародної фінансової допомоги. Кожен із цих процесів містить свій криміногенний потенціал, який за відсутності належного державного управління може трансформуватися в реальні загрози національній безпеці.

Одним із найнебезпечніших післявоєнних ризиків є незаконний обіг вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухових речовин. Контроль за обігом зброї слід розглядати не лише як функцію правоохоронних органів, а як складову кримінологічної безпеки держави та один із ключових елементів концепції перехідного правосуддя [17, с. 76–86]. Вчені наголошують, що після закінчення війни саме ефективний державний контроль за легальним і незаконним обігом зброї визначатиме рівень безпеки суспільства та можливість запобігання насильницьким злочинам.

Такий висновок повністю узгоджується з міжнародними дослідженнями Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (UNODC).

У доповіді Global Study on Firearms Trafficking 2020 зазначається, що після збройних конфліктів незаконне поширення стрілецької зброї суттєво підвищує рівень організованої та насильницької злочинності, сприяє розвитку транснаціональних кримінальних мереж і створює довгострокові ризики для державної безпеки [22].

Водночас Global Study on Homicide 2023 підтверджує існування прямого взаємозв'язку між доступністю нелегальної зброї та збільшенням кількості умисних насильницьких злочинів, особливо в країнах, які пережили військові конфлікти [23].

Отже, контроль за незаконним обігом зброї повинен бути одним із пріоритетних напрямів державної політики вже на етапі планування післявоєнного відновлення.

Ще одним важливим кримінологічним ризиком є трансформація організованої злочинності. На відміну від довоєнного періоду, коли діяльність злочинних груп переважно пов'язувалася з традиційними кримінальними ринками, після закінчення війни їхня активність може переміститься в сферу державних закупівель, будівництва, логістики, відновлення інфраструктури та використання міжнародної фінансової допомоги.

Саме на таку тенденцію звертає увагу Агентство Європейського Союзу з питань співробітництва правоохоронних органів (Europol) і підкреслює високу адаптивність організованих злочинних угруповань до кризових соціально-економічних процесів і їх здатність використовувати масштабні державні програми для легалізації злочинних доходів та проникнення в легальний сектор економіки [24].

На нашу думку, саме ця особливість відрізняє сучасні кримінологічні ризики від традиційних криміногенних факторів. Якщо раніше об'єктом державної політики було переважно реагування на вже сформовані кримінальні прояви, то сьогодні пріоритетом має бути прогнозування криміногенних процесів, які можуть виникнути в результаті реалізації масштабних державних програм. Це дозволить запровадити превентивні механізми ще до того, як кримінальні загрози стануть системними.

Не менш важливим викликом є корупція у сфері повоєнної відбудови держави. Значні обсяги міжнародної фінансової допомоги, реалізація інфраструктурних проєктів і масштабні бюджетні витрати об'єктивно підвищують ризик формування нових корупційних схем.

У цьому контексті актуальним є підхід, який наголошує на тому, що сучасний кримінально-правовий захист основ національної безпеки повинен включати не лише протидію традиційним злочинам проти держави, а й ефективне запобігання корупційним проявам, які можуть суттєво послабити інституційну спроможність держави [20, с. 191–206].

Погоджуючись із вищезазначеним підходом, вважаємо, що в повоєнний період корупцію слід розглядати не лише як окремий вид кримінального правопорушення, а як системний кримінологічний ризик, який може негативно вплинути на реалізацію державної політики відновлення країни. Небезпека полягає не лише в незаконному привласненні бюджетних коштів чи міжнародної допомоги, а й у підриві довіри громадян до органів державної влади, дискредитації реформ, зниженні інвестиційної привабливості держави та створенні сприятливих умов для проникнення організованої злочинності в легальний сектор економіки. Саме тому антикорупційну політику слід розглядати як один із напрямків забезпечення національної безпеки.

Важливе місце в системі повоєнних кримінологічних ризиків займають злочини проти основ національної безпеки України.

Науковці, досліджуючи кримінологічні характеристики осіб, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, звертають увагу на складний комплекс соціально-психологічних, політичних та інформаційних факторів, що впливають на формування відповідної протиправної поведінки [19]. Наголошується, що ефективне запобігання цим злочинам неможливе виключно кримінально-правовими засобами, а вимагає систематичної профілактичної діяльності, розвитку інформаційної безпеки, посилення патріотичного виховання та зміцнення стабільності державних інституцій.

Безперечно, саме такий комплексний підхід відповідає сучасному розумінню кримінологічної безпеки як складової національної безпеки.

Не менш актуальним є питання трансформації майнової злочинності в умовах війни та повоєнного відновлення, адже воєнний стан суттєво змінив структуру

кримінальних правопорушень проти власності, спричинив появу нових способів їх вчинення та посилив вплив економічних і соціальних факторів на криміногенну ситуацію [27, с. 8–17].

Після завершення війни ці тенденції можуть зберегтися через нерівномірне економічне відновлення регіонів, значну кількість пошкодженого майна, повернення населення на деокуповані території та необхідність відновлення господарської діяльності. У зв'язку з цим державна політика повинна передбачати не лише кримінально-правове реагування, а й усунення соціально-економічних передумов майнової злочинності.

Особливу увагу необхідно приділити проблемі біологічної безпеки, яка після пандемії COVID-19 та в умовах війни набуває нового значення. Сучасна біологічна безпека є складовою системи національної безпеки та вимагає комплексного правового регулювання, міжвідомчої координації та міжнародного співробітництва [26, с. 109–134].

Хоча біологічні загрози безпосередньо не належать до кримінологічних ризиків, їх реалізація може сприяти виникненню нових криміногенних процесів, пов'язаних із незаконним обігом небезпечних речовин, кібератаками на критичну інфраструктуру охорони здоров'я, шахрайством у сфері медичного обслуговування й іншими кримінальними проявами. Саме тому біологічну безпеку слід ураховувати під час формування комплексної державної політики щодо мінімізації кримінологічних ризиків.

Вищезазначені процеси свідчать про те, що повоєнна трансформація України повинна формувати якісно нову систему кримінологічних ризиків, які мають міждисциплінарний характер і не можуть бути ефективно нейтралізовані виключно правоохоронними органами. Їх мінімізація вимагає скоординованої діяльності державних органів, сектору безпеки та оборони, місцевого самоврядування, наукових установ та інститутів громадянського суспільства.

У цьому контексті заслуговує на увагу Стратегічна концепція НАТО 2022, згідно з якою сучасне середовище безпеки характеризується взаємозв'язком військових, терористичних, кібернетичних, інформаційних, економічних та інших загроз, що вимагає комплексного підходу до забезпечення безпеки держав [25]. Для України це означає, що кримінологічні ризики не можна розглядати ізольовано від інших складових національної безпеки. Вони повинні бути інтегровані в систему стратегічного планування поряд із військовими, економічними, інформаційними та кіберризиками.

Таким чином, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що сучасна кримінологічна політика повинна перейти від переважно реактивної моделі боротьби зі злочинністю до ризикоорієнтованої моделі управління криміногенними процесами. Саме така модель забезпечить своєчасне виявлення потенційних кримінальних загроз, їх комплексну оцінку й упровадження превентивних меха-

нізмів ще до того, як будуть реалізовані негативні наслідки для суспільства та держави.

Запропонована ризикоорієнтована модель повинна базуватися не лише на вдосконаленні діяльності правоохоронних органів, а й на трансформації підходів до стратегічного державного управління.

Зазначимо, що кримінологічне прогнозування має стати обов'язковим елементом підготовки державних програм післявоєнної відбудови, реформування сектору безпеки та оборони, реконструкції критичної інфраструктури та реалізації регіональної політики. У цьому випадку йдеться не про додаткову процедуру контролю, а про формування системи раннього виявлення криміногенних ризиків, здатної забезпечити прийняття більш обґрунтованих управлінських рішень.

Одним із перспективних напрямків розвитку державної кримінологічної політики є вдосконалення кримінологічної експертизи проєктів нормативно-правових актів та державних програм. На відміну від правової чи антикорупційної експертизи, її предметом має бути оцінка можливого впливу запропонованих рішень на стан злочинності, виявлення потенційних криміногенних факторів і підготовка рекомендацій щодо їх мінімізації. Такий підхід дозволить інтегрувати досягнення кримінологічної науки безпосередньо в процес державного управління та забезпечить реалізацію принципу превенції в сфері національної безпеки.

Не менш важливим є створення єдиної інформаційно-аналітичної системи моніторингу кримінологічних ризиків. Доцільно включати статистичні показники злочинності, результати кримінологічних досліджень, соціально-економічні показники, інформацію про міграційні процеси, стан критичної інфраструктури, кіберінциденти, незаконний обіг зброї та інші дані, що характеризують безпекове середовище держави.

Використання сучасних цифрових технологій, елементів штучного інтелекту та прогнозної аналітики дозволить своєчасно виявляти негативні тенденції й оперативно коригувати державну політику. Водночас ефективність управління кримінологічними ризиками значною мірою залежить від рівня міжвідомчої взаємодії. Сучасні криміногенні процеси формуються під впливом комплексу соціальних, економічних, інформаційних, політичних і військових факторів, тому їх дослідження та мінімізація виходять за межі компетенції виключно правоохоронних органів. До цієї діяльності мають бути залучені органи сектору безпеки й оборони, центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, наукові установи, заклади вищої освіти, громадські організації та міжнародні партнери України. Саме така модель співпраці відповідає сучасним європейським підходам до забезпечення стабільності держави.

Перспективним напрямком подальшого розвитку кримінологічної науки є формування окремої концепції кримінологічної безпеки як складової системи національної безпеки. Її предметом мають бути закономірності виникнення криміно-

логічних ризиків, механізми їх прогнозування, критерії оцінки та система правових, організаційних, економічних та соціальних заходів щодо їх мінімізації. Такий підхід дозволить об'єднати досягнення конституційного права, кримінології, науки державного управління, безпекознавства та міжнародного права в рамках єдиної наукової концепції.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити висновки, що повоєнна трансформація українського суспільства супроводжуватиметься формуванням нової системи кримінологічних ризиків, які за своїм змістом виходять за рамки традиційного розуміння злочинності як виключно об'єкта кримінально-правового впливу. В сучасних умовах криміногенні процеси дедалі більше взаємодіють із політичними, економічними, інформаційними, демографічними й управлінськими факторами, що зумовлює необхідність їх розгляду як самостійної складової системи забезпечення національної безпеки України.

Кримінологічний ризик доцільно трактувати як об'єктивно існуючу ймовірність виникнення або розвитку криміногенних процесів під впливом комплексу внутрішніх і зовнішніх факторів, реалізація яких може негативно вплинути на стан правопорядку, ефективність функціонування державних інституцій і захист національних інтересів. На відміну від криміногенного фактора, який характеризує окрему причину або умову злочинності, кримінологічний ризик має прогностичний характер та орієнтований на проактивне реагування держави.

Найбільш значущими кримінологічними ризиками повоєнного розвитку України є незаконний обіг зброї, трансформація організованої злочинності, корупція у сфері повоєнної відбудови, злочини проти основ національної безпеки, зміни в структурі майнової злочинності, інформаційні та кіберзагрози й окремі інституційні ризики, пов'язані з функціонуванням державного механізму.

Перспективним напрямком удосконалення державної політики має бути впровадження ризикоорієнтованої моделі управління кримінологічними процесами, яка передбачає кримінологічне прогнозування, кримінологічну експертизу стратегічних документів, функціонування єдиної системи моніторингу кримінологічних ризиків, розвиток міжвідомчої взаємодії та використання сучасних інформаційно-аналітичних технологій у процесі прийняття управлінських рішень.

Впровадження цих підходів сприятиме підвищенню ефективності державної кримінологічної політики, зміцненню інституційної стабільності України, формуванню сучасної системи забезпечення національної безпеки в умовах повоєнної трансформації суспільства.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[2] Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №31. Ст. 241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469–19#Text

[3] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 №392/2020. *Офіційний вісник Президента України*. 2020. №24. Ст. 852. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text

[4] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Концепцію забезпечення національної системи стійкості» : Указ Президента України від 27.09.2021 №479/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. №29. Ст. 1244. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text

[5] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text

[6] Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посіб. Київ : Кондор, 2008. 552 с.

[7] Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика : монографія / [В. А. Ященко, В. Г. Пилипчук, П. П. Богуцький, О. Д. Довгань, І. М. Доронін, О. В. Петришин]; за заг. ред. В. Г. Пилипчука. Київ ; Одеса : Фенікс, 2020. 224 с.

[8] Петришин О. Проблеми конституціоналізації судової влади та судової реформи. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні :* матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 27 жовт. 2023 р.). Чернівці, 2023. С. 46–51. URL: https://ccu.gov.ua/publikaciya/oleksandr-petryshyn-problemy-konstytucionalizaciyi-sudovoyi-vlady-ta-sudovoyi-reformy?utm_source=chatgpt.com

[9] Скрипнюк О. В. Конституційно-правовий механізм реалізації та захисту прав і свобод людини в умовах війни: світовий досвід та Україна. *Правова держава*. 2022. Вип. 33. С. 11–20. URL: https://doi.org/10.33663/1563-3349-2022-33-11-20

[10] Шакун В. І. Сучасний кримінально-правовий вимір національної безпеки України. *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану : монографія* / редкол.: В. А. Журавель, Н. С. Кузнєцова, О. М. Бандурка та ін. Харків : Право, 2023. С. 704–723.

[11] OECD Recommendation of the Council on the Governance of Critical Risks. Paris : OECD Publishing, 2014. 13 p. URL: https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/305/305.en.pdf (дата звернення: 17.07.2026).

[12] Moving Forward 2022: Annual Report of the Secretary General of the Council of Europe. Strasbourg : Council of Europe, 2022. 68 p. URL: https://www.coe.int/en/web/secretary-general/reports (access date: 17.07.2026).

[13] Ukraine Report 2023. Brussels : European Commission, 2023. 161 p. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en (access date: 17.07.2026).

[14] Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Кримінологічна політика України: сутність та передумови її формування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. Вип. 23. С. 53–63. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/6199 (дата звернення: 17.07.2026).

[15] Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Антипостмодерн: кримінологічні етюди. Харків : Право, 2020. 280 с.

[16] Орлов Ю. В. Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. №2(32). С. 180–231. URL: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.13

[17] Orlov Y. V., Yashchenko A. M. Firearms Control as an Element of Criminological Security in the Concept of Transitional Justice for Ukraine. *Право і безпека*. 2024. №2(93). С. 76–86. URL: https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.07

[18] Батраченко Т. С. Кримінологічні підходи до мінімізації загроз зростання злочинності в післявоєнній Україні. *Нове українське право*. 2024. №5. URL: https://doi.org/10.51989/NUL.2024.5.12

[19] Бабенко А. М., Підгородинський В. М., Позігун І. О. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. *Приватне та публічне право*. 2024. №4. С. 61–65. URL: https://doi.org/10.32782/2663–5666.2024.4.11 (дата звернення: 17.07.2026)

[20] Погорецький М. М. Кримінально-правова охорона основ національної безпеки України: сучасні виклики та міжнародний досвід. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. №3–4. С. 191–206. URL: https://doi.org/10.17721/2413–5372.2024.3–4/191–206

[21] Стратегія кібербезпеки України : Указ Президента України від 26.08.2021 №447/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. №27. Ст. 1164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text

[22] Global Study on Firearms Trafficking 2020. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2020. 134 p. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Firearms/2020_REPORT_Global_Study_on_Firearms_Trafficking_2020_web.pdf (access date: 17.07.2026).

[23] Global Study on Homicide 2023. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2023. 160 p. URL: https://doi.org/10.18356/9789213587386 (access date: 17.07.2026).

[24] European Union Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) 2021: A Corrupting Influence – The Infiltration and Undermining of Europe's Economy and Society by Organised Crime. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. 88 p. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6e5575ce-c34b-11eb-a925-01aa75ed71a1
https://doi.org/10.2813/346806 (access date: 17.07.2026).

[25] NATO 2022 Strategic Concept. Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid, 29 June 2022. Brussels: NATO, 2022. 16 p. URL: https://www.nato.int/strategic-concept/ (access date: 17.07.2026).

[26] Пилипчук В. Г., Богуцький П. П., Хендель Н. В. Правовий режим біологічної безпеки у системі забезпечення національної безпеки: національний та міжнародно-правовий аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №1. С. 109–134. URL: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-1-109

[27] Гурін В. В. Стан наукової розробленості проблем протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану. *Вісник кримінального судочинства*. 2024. №3–4. С. 8–17. URL: https://doi.org/10.17721/2413–5372.2024.3–4/8–17

[28] Boosting Resilience through Innovative Risk Governance. OECD Reviews of Risk Management Policies. Paris: OECD Publishing, 2014. 148 p. URL: https://doi.org/10.1787/9789264209114-en (access date: 17.07.2026).

REFERENCES

[1] Constitution of Ukraine. (1996, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[2] On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine (2018, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469–19#Text

[3] Decree of the President of Ukraine. (2020, September). On the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine dated September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine». Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text

[4] On the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine (2020, August 11) «On the Concept of Ensuring the National Resilience System»: Decree of the President of Ukraine. (2020, September). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text

[5] On the Legal Regime of Martial Law: Law of Ukraine (2015, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text

[6] Lipkan, V. A. (2008). *National security of Ukraine: Study guide*. Kyiv: Kondor.

[7] Yashchenko, V. A., Pylypchuk, V. H., Bohutskyi, P. P., Dovhan, O. D., Doronin, I. M., & Petryshyn, O. V. (2020). *Democratic civilian control over the security and defence sector: Theory and practice*. In V. H. Pylypchuk (Ed.). Kyiv-Odesa: Feniks.

[8] Petryshyn, O. (2023). Problems of constitutionalisation of the judiciary and judicial reform. In *Modern challenges and current problems of judicial reform in Ukraine: Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Conference* (pp. 46–51). Chernivtsi. Retrieved from https://ccu.gov.ua/publikaciya/oleksandr-petryshyn-problemy-konstytucionalizaciyi-sudovoyi-vlady-ta-sudovoyi-reformy

[9] Skrypniuk, O. V. (2022). Constitutional and legal mechanism for the implementation and protection of human rights and freedoms in wartime: International experience and Ukraine. *State and Law*, 33, 11–20. Retrieved from https://doi.org/10.33663/1563-3349-2022-33-11-20

[10] Shakun, V. I. (2023). The modern criminal law dimension of the national security of Ukraine. In V. A. Zhuravel, N. S. Kuznietsova, O. M. Bandurka, et al. (Eds.). *Legal science and legislation of Ukraine: European vector of development under martial law* (pp. 704–723). Kharkiv: Pravo.

[11] *OECD Recommendation of the Council on the Governance of Critical Risks*. (2014). Paris: OECD Publishing. Retrieved from https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/305/305.en.pdf

[12] Moving Forward 2022: Annual Report of the Secretary General of the Council of Europe. Strasbourg: Council of Europe. (2022). Retrieved from https://www.coe.int/en/web/secretary-general/reports

[13] *Ukraine Report 2023*. (2023). Brussels: European Commission. Retrieved from https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en

[14] Holina, V. V., & Kolodiazhnyi, M. H. (2012). Criminological policy of Ukraine: Essence and preconditions for its formation. *Issues of Crime Prevention*, 23, 53–63. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/6199

[15] Lytvynov, O. M., & Orlov, Yu.V. (2020). *Antipostmodern: Criminological essays*. Kharkiv: Pravo.

[16] Orlov, Yu.V. (2024). Ukraine's post-war transition: Matrix of criminogenic risks of transitional justice. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 2(32), 180–231. Retrieved from https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.13

[17] Orlov, Y. V., & Yashchenko, A. M. (2024). Firearms Control as an Element of Criminological Security in the Concept of Transitional Justice for Ukraine. *Law and Safety*, 2(93), 76–86. Retrieved from https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.07
[18] Batrachenko, T. S. (2024). Criminological approaches to minimizing the threats of crime growth in post-war Ukraine. *New Ukrainian Law*, 5. Retrieved from https://doi.org/10.51989/NUL.2024.5.12
[19] Babenko, A. M., Pidhorodynskyi, V. M., & Pozihun, I. O. (2024). Criminological characteristics of persons committing criminal offenses against the foundations of the national security of Ukraine. *Private and Public Law*, 4, 61–65. https://doi.org/10.32782/2663–5666.2024.4.11
[20] Pohoretskyi, M. M. (2024). Criminal law protection of the foundations of the national security of Ukraine: Current challenges and international experience. *Bulletin of Criminal Justice*, 3–4, 191–206. Retrieved from https://doi.org/10.17721/2413–5372.2024.3–4/191–206
[21] On the Cybersecurity Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine (№. 447/2021 (2021, August). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text
[22] *Global Study on Firearms Trafficking 2020*. (2020). Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime. Retrieved from https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Firearms/2020_REPORT_Global_Study_on_Firearms_Trafficking_2020_web.pdf
[23] *Global Study on Homicide 2023*. (2023). Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime. Retrieved from https://doi.org/10.18356/9789213587386
[24] *European Union Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) 2021: A Corrupting Influence – The Infiltration and Undermining of Europe's Economy and Society by Organised Crime*. (2021). Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from https://doi.org/10.2813/346806
[25] *NATO 2022 Strategic Concept*. (2022). Brussels: NATO. Retrieved from https://www.nato.int/strategic-concept/
[26] Pylypchuk, V. H., Bohutskyi, P. P., & Khendel, N. V. (2023). Legal regime of biological security in the system of ensuring national security: National and international legal aspects. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 109–134. Retrieved from https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-1-109
[27] Hurin, V. V. (2024). The state of scientific development of counteracting criminal offenses against property under martial law. *Bulletin of Criminal Justice*, 3–4, 8–17. Retrieved from https://doi.org/10.17721/2413–5372.2024.3–4/8–17
[28] *Boosting Resilience through Innovative Risk Governance*. *OECD Reviews of Risk Management Policies*. (2014). Paris: OECD Publishing. Retrieved from https://doi.org/10.1787/9789264209114-en

Валентин Васильович Коваленко
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права
Навчально-науковий інститут права та безпеки імені князя Володимира Великого

03039, вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна
email: kovalenko1505@icloud.com

Valentyn V. Kovalenko
Doctor of Law, Professor
Corresponding Member of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Professor Department of Administrative, Financial and Banking Law
Prince Volodymyr the Great Educational and Scientific Institute of Law and Security
03039, 2 Frometivska St., Kyiv, Ukraine
email: kovalenko1505@icloud.com

Рекомендоване цитування: Коваленко В. В. Кримінологічні ризики для національної безпеки україни в умовах післявоєнної трансформації суспільства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. №3. С. 299–315. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.299.

Suggested Citation: Kovalenko, V. V. (2026). Criminal Risks for the National Security of Ukraine in the Conditions of Post-War Transformation of Society. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 299–315. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.299.

Дата першого надходження статті до видання: 18.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.08.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 343.13:340.12:001.4
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.316

Микола Анатолійович Погорецький
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ, Україна
Національна академія правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0003-0936-0929

ДОКАЗУВАННЯ, ДОВЕДЕННЯ, АРГУМЕНТАЦІЯ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ У ДОКАЗОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У МІЖПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Анотація. *У статті розроблено цілісну доктринальну модель співвідношення доказування, доведення, аргументації й обґрунтування в доказовому праві України. Кримінальний процес використано як базову предметну сферу дослідження, а цивільне, господарське й адміністративне судочинство як порівняльний міжпроцесуальний контекст. Методологію дослідження становлять понятійно-термінологічний, системно-структурний, діяльнісний, функціональний, герменевтичний і порівняльно-процесуальний підходи, а також аналіз законодавства, доктрини, практики Верховного Суду та Європейського суду з прав людини. Обґрунтовано, що доказування є нормативно врегульованою пізнавально-практичною, правовою та розумовою діяльністю з отримання, перевірки, оцінювання та використання доказів. Доведення визначено як функціонально спрямований компонент використання доказів і доказової аргументації для підтвердження конкретної процесуальної тези до рівня відповідного стандарту доказування. Аргументацію розкрито як логіко-комунікативну діяльність із формулювання, підтримання, критики та зіставлення фактичних і правових тез. Обґрунтування охарактеризовано як процес і результат надання твердженню, процесуальній позиції або рішенню належних і достатніх фактичних та/або правових підстав. Запропоновано розрізняти доказову, юридичну і процесуальну аргументацію, фактичне, нормативне та процедурне обґрунтування, доведення і доведеність, обґрунтування й обґрунтованість, аргументацію сторін і мотивування судового рішення. Доведено, що між досліджуваними поняттями не існує простої лінійної ієрархії або універсального родо-видового співвідношення. Доказова аргументація функціонує всередині процесу доказування, юридична аргументація виходить за його межі, а доведення є спеціалізованим способом цільового використання доказів і аргументів щодо конкретної тези. Встановлено критерії, за якими аргументативна діяльність набуває характеру процесуального доведення: наявність юридично значущої тези, використання належних процесуальних доказів, визначення суб'єкта і тягаря доведення, спрямованість на уповноваженого адресата та досягнення встановленого стандарту доказування. Показано, що формально-логічна правильність або риторична переконливість самі по собі не забезпечують юридичної доведеності без належної доказової основи. Міжпроцесуальний аналіз засвідчив, що відмінності в співвідношенні досліджуваних категорій у кримінальному, цивільному, господарському й адміністративному судочинстві*

зумовлені природою правовідносин, процесуальним статусом учасників, розподілом тягаря доказування, роллю суду, ціною можливої судової помилки та стандартами доказування. Практичне значення запропонованої моделі полягає в уніфікації понятійно-категоріального апарату доказового права, правильному розподілі тягаря доказування, недопущенні покладення на сторону захисту обов'язку доводити невинуватість і підвищенні якості обґрунтування та мотивування процесуальних рішень.

Ключові слова: *доказове право; кримінальне процесуальне доказування; доведення; аргументація; обґрунтування; доведеність; обґрунтованість; мотивування; тягар доказування; стандарт доказування; кримінальний процес.*

Mykola A. Pohoretskyi
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-0936-0929

EVIDENTIARY PROCESS, PROVING, ARGUMENTATION AND JUSTIFICATION IN UKRAINIAN LAW OF EVIDENCE: CRIMINAL PROCEDURE IN AN INTERPROCEDURAL PERSPECTIVE

Abstract. *The article develops a comprehensive doctrinal model of the relationship between evidentiary activity, proof, argumentation, and justification in Ukrainian law of evidence. Criminal procedure is used as the primary field of inquiry, while civil, commercial, and administrative proceedings provide a comparative interprocedural context. The methodology of the study combines conceptual and terminological, systemic and structural, activity-based, functional, hermeneutic, and comparative procedural approaches, as well as an analysis of legislation, legal doctrine, the case law of the Supreme Court, and the European Court of Human Rights. It is substantiated that evidentiary activity constitutes a legally regulated cognitive, practical, legal, and intellectual activity involving the obtaining, verification, assessment, and use of evidence. Proof is defined as a functionally oriented component of the use of evidence and evidentiary argumentation aimed at establishing a specific procedural proposition to the level required by the applicable standard of proof. Argumentation is conceptualised as a logical and communicative activity involving the formulation, support, criticism, and comparison of factual and legal propositions. Justification is characterised as both a process and a result of providing a statement, procedural position, or decision with appropriate and sufficient factual and/or legal grounds. The article proposes distinguishing between evidentiary, legal, and procedural argumentation; factual, normative, and procedural justification; proof and provenness; justification and well-foundedness; as well as the argumentation of the parties and the reasoning of a judicial decision. It is demonstrated that the concepts under examination do not form a simple linear hierarchy or a universal genus-species relationship. Evidentiary argumentation operates within evidentiary activity, legal argumentation extends beyond its boundaries, while proof constitutes a specialised form of the purposeful use of evidence and arguments*

in relation to a specific proposition. The criteria by which argumentative activity acquires the character of procedural proof are identified, namely, the existence of a legally significant proposition, the use of proper procedural evidence, the determination of the subject and burden of proof, orientation towards an authorised decision-maker, and attainment of the applicable standard of proof. It is shown that formal logical correctness or rhetorical persuasiveness alone cannot ensure legal proneness in the absence of a proper evidentiary basis. The interprocedural analysis demonstrates that differences in the relationship between the categories under examination in criminal, civil, commercial, and administrative proceedings are determined by the nature of the relevant legal relations, the procedural status of the participants, the allocation of the burden of proof, the role of the court, the consequences of possible judicial error, and the applicable standards of proof. The practical significance of the proposed model lies in harmonising the conceptual and categorical framework of the law of evidence, ensuring the proper allocation of the burden of proof, preventing the imposition on the defense of an obligation to prove the accused person's innocence, and improving the quality of justification and reasoning in procedural decisions.

Keywords: *law of evidence; criminal procedural evidentiary activity; proof; argumentation; justification; provenness; well-foundedness; reasoning; burden of proof; standard of proof; criminal procedure.*

ВСТУП

Понятійна визначеність є не допоміжною вимогою юридичної техніки, а передумовою послідовного правового регулювання і передбачуваного правозастосування. Особливого значення вона набуває в доказовому праві, де одним словом нерідко позначають різні за природою явища: практичні дії з одержання фактичних даних, пізнавальні операції, логічне підтвердження тези, процесуальне переконання адресата, надання підстав процесуальній позиції та мотивування владного рішення. Термінологічна невизначеність у цій сфері безпосередньо впливає на розподіл процесуальних функцій, тягар і стандарти доказування, межі судової активності, критерії достатності доказів і вимоги до судового рішення.

Українське процесуальне законодавство використовує поруч терміни «доказування», «доведення», «обґрунтування», «доводи», «аргументи», «переконливість», «обґрунтованість» і «вмотивованість», однак не утворює з них узгодженої системи. У кримінальному процесі частина друга статті 91 КПК України визначає доказування через збирання, перевірку та оцінку доказів; стаття 22 говорить про доведення перед судом переконливості доказів; стаття 17 – про доведення винуватості поза розумним сумнівом; стаття 370 розмежовує законність, обґрунтованість і вмотивованість судового рішення [10]. Подібна неоднорідність простежується в цивільному, господарському й адміністративному процесах [4; 7; 25]. Отже, проблема має не словниковий, а системно-доктринальний характер.

У попередніх дослідженнях кримінальне процесуальне доказування обґрунтовано як комплексну пізнавально-практичну, правову та розумову діяльність, зовнішня структура якої охоплює отримання і використання доказів [11–15].

Водночас розвиток теорії юридичної аргументації, стандартів доказування та вчення про належне мотивування судових рішень потребує уточнення внутрішніх зв'язків між доказуванням, доведенням, аргументацією й обґрунтуванням. Без такого уточнення існує ризик або звести доказування до логічного доведення, вилучивши з нього практичну діяльність із формування доказової основи, або, навпаки, описати його лише як сукупність процесуальних дій, не врахувавши аргументативний і обґрунтувальний виміри.

Мета статті полягає в розробці цілісної доктринальної моделі співвідношення понять «доказування», «доведення», «аргументація» та «обґрунтування» у доказовому праві України з використанням кримінального процесу як базової предметної сфери та з порівняльним аналізом цивільного, господарського й адміністративного судочинства. Для досягнення цієї мети необхідно: встановити семантичне і функціональне ядро кожного поняття; розмежувати логічне та процесуальне доведення; визначити місце доказової аргументації в структурі доказування; розкрити самостійне значення обґрунтування; виявити міжпроцесуальні відмінності та їх причини; сформулювати авторську модель, придатну для доктрини, законодавства і судової практики.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Українська доктрина кримінального процесуального доказування представлена кількома взаємопов'язаними підходами. Класична процесуальна традиція зосереджується на доказах, їх властивостях, предметі, суб'єктах, тягарі та структурі доказової діяльності [1; 5; 24]. Діяльнісна парадигма В. П. Гмирка акцентує спеціально організований характер доказування, його цільову, операційну та процедурну будову і справедливо застерігає від редукції доказування до суто пізнавальної або формально-логічної процедури [3]. Методологічна цінність цього підходу полягає насамперед у розкритті доказування як специфічного виду процесуальної діяльності, що має власну структуру, цілі, засоби та процедури. Водночас його пояснювальний потенціал певною мірою обмежується тим, що аргументаційні та комунікативні механізми використання доказів не набувають у межах цієї концепції самостійного системного значення, а розглядаються переважно крізь призму загальної діяльнісної конструкції.

У наших попередніх дослідженнях послідовно обґрунтовувалася концепція кримінального процесуального доказування як пізнавально-практичної, правової та розумової, зокрема логіко-психологічної, діяльності, зовнішня структура якої охоплює два взаємопов'язані елементи: отримання доказів та їх використання [11–15]. Отримання доказу розглядається не як одномоментний акт, а як комплекс взаємопов'язаних дій, що охоплює пошук і виявлення фактичних даних та їх джерел, за необхідності їх вилучення, перевірку й оцінку, належне процесуальне оформлення та надання відповідним фактичним даним і їх джерелам значення доказу. Використання доказів, своєю чергою, охоплює оперування ними для вста-

новлення обставин кримінального провадження, обґрунтування правових позицій сторін, прийняття і мотивування процесуальних рішень, перевірки вже отриманих доказів і визначення необхідності отримання нових [12–15].

Такий підхід принципово відрізняється як від звуження доказування до збирання, перевірки й оцінки доказів, так і від його ототожнення з логічним доведенням або переконанням процесуального адресата. Саме тому в межах запропонованої нами концепції використання доказів має самостійне функціональне значення і створює методологічну основу для подальшого розмежування доказування, доведення, аргументації й обґрунтування. У цьому контексті А. В. Коваленко додатково систематизує використання доказів як складову кримінального процесуального доказування, пов'язуючи його, зокрема, з обґрунтуванням правових позицій і процесуальних рішень [8]. С. О. Данькова, аналізуючи структуру доказування в судовому провадженні, звертає увагу на посилення його аргументативного компонента [6].

Окремий напрям утворює теорія правової й юридичної аргументації. М. І. Козюбра розглядає юридичну аргументацію як самостійну сферу правового мислення, в якій взаємодіють логічні, інтерпретаційні, риторичні та ціннісні елементи [9]. П. М. Рабінович і Т. І. Дудаш спеціально відмежовують правову аргументацію від обґрунтування, доведення та мотивування, формуючи загальнотеоретичний понятійний інструментарій [21; 22]. Цей підхід є принципово важливим, однак потребує процесуальної конкретизації: у доказовому праві аргумент може мати фактичну або правову природу, а допустимість фактичного аргументу залежить не лише від логічної сили, а й від законності формування доказу.

Колективна монографія «Юридична аргументація. Логічні дослідження» пропонує ґрунтовну логічну модель: доведення визначається як процедура обґрунтування істинності тези за допомогою аргументів і демонстрації, аргументація – як процес добору та структурування аргументів, а обґрунтування – як пошук, упорядкування й оцінка підстав у певному контексті [27]. Така модель продуктивна для логічного аналізу, але її не можна механічно переносити на процесуальне доказування, оскільки останнє включає одержання доказів, правові обмеження засобів пізнання, розподіл тягаря, стандарти доведеності, змагальність і владний характер судового рішення.

У цивільній процесуальній доктрині останніми роками посилилася тенденція розмежовувати доказування і доведення. А. С. Штефан розкриває судове доказування як процесуальну діяльність учасників і суду [26]. В. П. Сокалюк прямо заперечує їх синонімічність, відносячи до доведення обмін доводами, міркуваннями й аргументами щодо доказів і позицій сторін [23]. Ця постановка питання є перспективною, однак її перенесення в кримінальний процес вимагає врахування державного примусу, презумпції невинуватості, асиметричного тягаря доказування й особливої процесуальної форми одержання доказів. Порівняльний аналіз

кримінального та цивільного процесів підтверджує як спільність доказових категорій, так і неможливість їх повної уніфікації [2].

Отже, наявна література дає достатні підстави для розмежування досліджуваних понять, але не пропонує цілісної міжпроцесуальної моделі їх співвідношення. Одні концепції виходять із структури діяльності, інші – з логіки доведення, треті – з комунікативної природи аргументації або вимог до судового рішення. Завдання цієї статті полягає не у виборі одного підходу та відкиданні інших, а в їх функціональному узгодженні в межах доказового права.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Матеріальну основу дослідження становлять норми КПК, ЦПК, ГПК і КАС України, доктринальні праці з кримінального процесуального доказування, цивільного й господарського процесу, логіки й юридичної аргументації, а також релевантні правові позиції Верховного Суду й Європейського суду з прав людини [4; 7; 10; 19; 20; 25; 30; 31; 33; 34]. Відбір джерел здійснено за їх здатністю пояснити зміст хоча б однієї з чотирьох категорій та її зв'язки з іншими, а не лише за формальним уживанням відповідного терміна.

Понятійно-термінологічний метод використано для виявлення семантичного ядра термінів і усунення хибної синонімії. *Системно-структурний* і *діяльнісний підходи* дали змогу визначити місце доведення, аргументації й обґрунтування в структурі доказування. *Функціональний метод* застосовано для розмежування явищ за їх призначенням: формування доказової основи, підтвердження тези, переконання адресата, надання підстав позиції або рішенню. *Герменевтичний метод* забезпечив тлумачення законодавчих формул у зв'язку із засадами відповідного виду судочинства. *Порівняльно-процесуальний аналіз* використано для зіставлення кримінального, цивільного, господарського й адміністративного процесів. Практика Верховного Суду та ЄСПЛ розглядається не як заміна доктринального аналізу, а як перевірка функціональної придатності запропонованої моделі.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

3.1. Понятійно-термінологічна визначеність як вимога доказового права

Термін у доказовому праві виконує щонайменше три функції. Дескриптивна функція полягає в позначенні певного виду діяльності, її елемента, результату або властивості. Нормативна функція виявляється у зв'язуванні відповідного поняття з процесуальними правами, обов'язками, тягарем доказування, стандартами й юридичними наслідками. Комунікативна функція забезпечує однакове розуміння змісту терміна законодавцем, сторонами, судом і науковою спільнотою. На нашу думку, саме поєднання цих трьох функцій надає термінологічній визначеності в доказовому праві не лише теоретичного, а й безпосереднього гарантійного значення. Якщо одним словом позначають діяльність і її результат або різні терміни

використовують без функціонального розмежування, невизначеність неминуче переноситься з понятійного рівня на визначення процесуальних обов'язків, критерії оцінки діяльності та підстави прийняття рішень.

Особливо важливо розрізняти пари «доказування – доведеність», «доведення – доведеність», «обґрунтування – обґрунтованість», «мотивування – вмотивованість». Перше поняття в кожній із таких кореляцій переважно характеризує діяльність або процедуру, друге – досягнутий стан чи якість її результату. Ми виходимо з того, що сам факт здійснення доказової або аргументативної діяльності не створює презумпції її успішного результату. Доказування може завершитися недосягненням поставленої процесуальної мети, доведення – не забезпечити необхідного стандарту, аргументація – виявитися недостатньою або юридично неприйнятною, а мотивування – не підтвердити обґрунтованості рішення. Саме тому змішування діяльності та результату є не лише термінологічною похибкою, а методологічною помилкою, здатною викривити оцінку доказової діяльності.

Водночас термінологічна визначеність не означає штучної ізоляції понять. Доказове право відображає єдину складну систему процесуальної діяльності, тому її категорії закономірно перетинаються і функціонально взаємодіють. На нашу думку, завдання доктрини полягає не в установленні між ними непроникних меж, а у визначенні домінуючої функції кожної категорії, умов її застосування, процесуального адресата та характеру зв'язку з іншими поняттями. Тому методологічно продуктивною є не модель взаємозамінних синонімів і не модель абсолютно автономних явищ, а *функціонально-системна модель*, у межах якої доказування, доведення, аргументація, обґрунтування та їх результати розмежовуються за функцією, але розглядаються у взаємозв'язку як елементи єдиного механізму доказового права.

На підставі викладеного ми виходимо з того, що *кримінальне процесуальне доказування є базовою і найбільш широкою категорією саме в межах процесуальної діяльності, пов'язаної з формуванням і використанням фактичної основи кримінального провадження*. Його зміст не вичерпується ані отриманням доказів, ані їх оцінюванням, ані доведенням певної тези перед процесуальним адресатом. Доказування охоплює весь функціонально пов'язаний цикл роботи з доказовою інформацією – від виявлення потенційно значущих фактичних даних і надання їм належної процесуальної форми до їх перевірки, оцінювання, включення в систему доказів і цілеспрямованого використання для встановлення обставин, формування процесуальних позицій і прийняття рішень. Саме здатність охоплювати як формування доказової основи, так і різні форми її подальшого використання визначає системоутворююче значення доказування в доказовому праві.

Водночас визнання доказування найбільш широкою процесуально-доказовою категорією не означає поглинання ним доведення, аргументації й обґрунтування або позбавлення цих категорій самостійного функціонального значення. *Доведен-*

ня конкретизує цільове використання доказів щодо певної процесуальної тези; *доказова аргументація* забезпечує логічну та комунікативну організацію доказових підстав; *обґрунтування* пов'язує встановлену фактичну основу з правовими підставами відповідної процесуальної позиції чи рішення. Тому співвідношення цих категорій, на нашу думку, слід будувати не за моделлю механічного включення однієї в іншу, а за їх функціональним призначенням у єдиному механізмі доказової діяльності.

Звідси випливає принципова для запропонованої нами концепції теза: *доказування створює і забезпечує функціонування доказової основи процесуального пізнання та рішення; доведення спрямовує цю основу на підтвердження конкретної тези; аргументація організовує і комунікує зв'язок між доказами та тезою; обґрунтування перетворює встановлені фактичні й правові підстави на достатню основу процесуальної позиції або рішення.* Саме таке функціональне розмежування дає змогу, з одного боку, зберегти цілісність кримінального процесуального доказування, а з іншого – уникнути термінологічного ототожнення різних за призначенням інтелектуальних і процесуальних форм діяльності.

3.2. Доказування як базова і найбільш широка категорія

Кримінальне процесуальне доказування є нормативно врегульованою пізнавально-практичною, правовою та розумовою діяльністю уповноважених суб'єктів і учасників кримінального провадження, спрямованою на отримання та використання доказів для встановлення юридично значущих обставин, формування процесуальних позицій і прийняття законних, обґрунтованих і вмотивованих рішень [1; 3; 5; 11–15; 24]. У цьому визначенні принциповими є *чотири ознаки*: діяльнісна природа; поєднання практичного і розумового; нормативна форма; орієнтація не лише на встановлення фактів, а й на використання результату для процесуальної комунікації та рішення.

Законодавча формула частини другої статті 91 КПК України – збирання, перевірка та оцінка доказів – відображає ядро доказування, але не вичерпує його зовнішньої і внутрішньої структури [10]. У зовнішній структурі доцільно виокремлювати отримання й використання доказів. *Отримання доказів* у запропонованій нами концепції не зводиться до їх збирання у вузькому процесуальному розумінні та не є одномоментним актом одержання певного носія інформації. Воно становить комплекс взаємопов'язаних пізнавальних, практичних, розумових і процесуальних дій, спрямованих на формування належної доказової основи кримінального провадження. Цей елемент охоплює пошук і виявлення фактичних даних та їх джерел, визначення їх потенційного значення для предмета доказування, вилучення або інше передбачене законом одержання відповідної інформації, її перевірку й оцінку, а також належне процесуальне оформлення. Принципово важливим є те, що фактичні дані та їх джерела не набувають доказового значення

лише внаслідок їх фактичного виявлення чи фізичного отримання. Необхідними є встановлення їх походження, зв'язку з обставинами кримінального провадження, перевірка придатності до процесуального використання та включення до доказової системи в установленій законом формі [13; 15].

Використання доказів є другим взаємопов'язаним елементом зовнішньої структури доказування і характеризує функціональне введення вже отриманої доказової інформації в процес пізнання, обґрунтування та прийняття процесуальних рішень. Воно охоплює оперування окремими доказами та їх сукупністю для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, побудови, перевірки, підтвердження або спростування версій, формування та критичної перевірки процесуальних позицій сторін, обґрунтування клопотань, заперечень і процесуальних рішень. Саме у сфері використання доказ набуває свого конкретного функціонального призначення: він може підтверджувати або спростовувати певну фактичну тезу, перевіряти інший доказ, бути підставою для прийняття проміжного чи підсумкового процесуального рішення або виявляти недостатність сформованої доказової сукупності [13; 15].

При цьому отримання і використання доказів не слід розглядати як дві механічно послідовні й ізольовані стадії. На нашу думку, між ними існує *зворотний функціональний зв'язок*. Використання вже отриманих доказів нерідко виявляє суперечності, прогалини або нові інформаційні зв'язки, що зумовлюють необхідність пошуку, отримання і перевірки додаткових доказів. Так само результати перевірки нового доказу можуть змінити раніше сформовану версію, процесуальну позицію чи оцінку всієї доказової сукупності. Тому доказування має циклічний, а не суто лінійний характер: *отримання створює доказову основу для її використання, а використання визначає потребу, напрями та межі подальшого отримання доказів*. Саме така взаємозалежність цих елементів дає змогу розкрити доказування як цілісну процесуальну діяльність і водночас створює методологічну основу для подальшого розмежування доказування, доведення, аргументації та обґрунтування.

Така структура пояснює, чому доказування не можна ототожнювати з доведенням. Огляд місця події, допит, експертиза, тимчасовий доступ, одержання цифрової копії або перевірка походження документа є доказуванням, хоча в момент їх проведення суб'єкт може ще не представляти адресатові завершеної тези. Це дії з формування та перевірки доказової основи. *Доведення* виникає тоді, коли певна частина цієї основи цілеспрямовано використовується для підтвердження конкретного положення.

Водночас доказування не зводиться до механічного накопичення матеріалів. Доказова інформація набуває юридичного значення лише за наявності зв'язку з предметом доказування, належної процесуальної форми, можливості перевірки й оцінювання. Кількість матеріалів не дорівнює достатності доказів, а інформа-

ційна переконливість не усуває вимог допустимості й процесуальної доброчесності [12; 16; 17]. Саме тому в структурі доказування необхідні аргументаційний та обґрунтувальний компоненти: вони показують, що саме випливає з доказів, яким чином і до якого нормативного рівня.

Діяльнісний підхід правильно наголошує, що доказування має суб'єктів, цілі, засоби, операції, процедури й результати [3]. Проте його слід доповнити *комунікативним виміром*. У змагальному процесі доказ не лише пізнається й оцінюється суб'єктом, а подається, відкривається, пояснюється, заперечується та перевіряється іншою стороною і судом. Отже, доказування є не лише нормативно врегульованою діяльністю з пізнання юридично значущої фактичної реальності, а й інституціоналізованою формою процесуальної взаємодії суб'єктів, наділених різними функціями, правами, обов'язками та доказовими можливостями. У межах цієї взаємодії результати пізнання набувають процесуального значення через їх належне отримання, представлення, перевірку, оцінювання, оспорювання та використання для формування процесуальних позицій і прийняття рішень. Саме поєднання пізнавального, діяльнісного і комунікативного вимірів дає підстави розглядати доказування як цілісний механізм формування, перевірки та використання доказової основи кримінального провадження, а не як сукупність відокремлених операцій із доказами.

3.3. Доведення у логіці та процесуальному праві

У формальній логіці доведення є процедурою обґрунтування істинності тези за допомогою положень, істинність яких установлена або приймається як вихідна. Його класична структура охоплює тезу, аргументи та демонстрацію – логічний зв'язок, за яким теза випливає з аргументів [27]. Така модель забезпечує нормативи ясності й незмінності тези, істинності, незалежності, несуперечливості та достатності аргументів, а також коректності умовиводу. Вона є необхідним інтелектуальним підґрунтям процесуального доведення, але не його повним описом.

Процесуальне доведення відрізняється від логічного за предметом, засновками, суб'єктами, адресатом, допустимими засобами, тягарем і стандартом. *По-перше*, його предметом є юридично значуща фактична або процесуальна теза: подія правопорушення, причетність особи, наявність ризику, допустимість доказу, правомірність рішення. *По-друге*, фактичні засновки не можуть бути просто умовно прийнятими: вони повинні мати доказове походження, бути одержаними законним способом і доступними для змагальної перевірки. По-третє, закон визначає, хто повинен доводити тезу і перед ким. *По-четверте*, результат оцінюється за нормативним стандартом, а не лише за формальною валідністю умовиводу.

Тому *процесуальне доведення* доцільно визначити як функціонально спрямоване використання доказів і доказової аргументації для підтвердження конкретної

процесуальної тези перед уповноваженим суб'єктом до рівня, установленого відповідним стандартом доказування. Це визначення охоплює предметну, доказову, адресну, нормативну та результативну характеристики. *Доведення* не є завершальною стадією, відокремленою від решти доказування: воно здійснюється при обґрунтуванні клопотання слідчому судді, під час вирішення питання про допустимість доказу, у судових дебатах, при апеляційному та касаційному оскарженні.

Доведення слід відрізняти від *доведеності*. *Доведення* є діяльністю, *доведеність* – станом підтвердженості тези, достатнім для певного процесуального рішення. Одна й та сама теза може вважатися достатньо обґрунтованою для початкового процесуального рішення, але не доведеною для обвинувального вироку. Саме цим пояснюється існування диференційованих стандартів – «обґрунтована підозра», «достатні підстави», «поза розумним сумнівом» [18]. *Стандарт* визначає не абстрактну кількість доказів, а допустимий ризик помилки та необхідний ступінь переконливості.

У кримінальному провадженні доведення має асиметричний характер. Обвинувачення повинно довести винуватість поза розумним сумнівом, тоді як захист не зобов'язаний доводити невинуватість або повністю підтверджувати альтернативну версію [10]. У постанові від 21.01.2020 у справі № 754/17019/17 Касаційний кримінальний суд виходив із того, що обвинувальна версія має пояснювати всю сукупність установлених обставин і виключати інше розумне пояснення; переваги версії обвинувачення лише за ймовірністю недостатньо [19].

Такий самий гарантійний зміст презумпції невинуватості розкрито в практиці ЄСПЛ. У справі *Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain* Суд пов'язав її з відсутністю наперед сформованого уявлення про вину, покладенням тягаря доведення на обвинувачення та тлумаченням сумнівів на користь обвинуваченого [30]. У справі *Telfner v. Austria* порушення полягало у фактичному перенесенні на заявника обов'язку пояснити обставини події за недостатності доказів обвинувачення [34]. Отже, недоведеність захистом альтернативної версії не є доказом вини, а аргументація захисту може бути успішною вже тоді, коли виявляє розумний сумнів.

У сучасній теорії юридичної аргументації співвідношення тягаря доказування, презумпцій, аргументативної підтримки процесуальної тези та необхідного рівня її підтвердження розглядається як одна з ключових проблем юридичного доведення [36].

Відмінність процесуального доведення від формально-логічного полягає також у ймовірнісній природі більшості судових висновків. На нашу думку, ця обставина має принципове значення для розмежування логічної правильності міркування й юридичної доведеності. Логічно бездоганний умовивід може бути юридично неприйнятним, якщо хоча б один із його фактичних засновків ґрунтується на не-

належному, недопустимому, недостовірному або неперевіреному доказі. І навпаки, сукупність непрямих доказів може забезпечити доведеність процесуальної тези, якщо вона є внутрішньо узгодженою, перевіреною, взаємопідтверджуваною, виключає розумні альтернативні пояснення та відповідає належному стандарту доказування. Тому юридична доведеність визначається не лише правильністю логічного переходу від засновків до висновку, а й процесуальною якістю самих засновків, характером зв'язків між ними та достатністю їх сукупності. Звідси випливає принципова відмінність: логіка контролює правильність форми переходу від підстав до висновку, тоді як доказове право додатково визначає допустимість походження і використання цих підстав, розподіл тягаря та ризику недоведеності між учасниками процесу, необхідний стандарт доказування та процесуальну правомірність отриманого результату.

3.4. Аргументація: логіко-комунікативний вимір доказового права

Аргументація є інтелектуальною та комунікативною діяльністю, що охоплює формулювання тези, добір і представлення аргументів, установлення зв'язку між ними, критику контраргументів, порівняння конкуруючих пояснень і вплив на раціональне переконання адресата [9; 21; 22; 27; 28; 32; 35]. На відміну від логічного доведення, вона не обмежується демонстративним виведенням і може включати індукцію, абдукцію, аналогію, інтерпретацію, пояснення, спростування, оцінку наслідків і апеляцію до правових принципів.

У доказовому праві необхідно розрізняти доказову, юридичну та процесуальну аргументацію. Доказова аргументація пояснює, які фактичні висновки випливають із доказів. Юридична аргументація обґрунтовує вибір і тлумачення норми, кваліфікацію діяння, спосіб захисту або юридичні наслідки. Процесуальна аргументація стосується законності, необхідності, пропорційності та процедурної належності процесуальної дії чи рішення. У конкретному клопотанні або судовій промові ці види взаємодіють, але їх розмежування необхідне для перевірки того, чи підтверджено факт, чи правильно застосовано право, чи дотримано процедуру.

Доказ не є аргументом автоматично. Він набуває аргументаційної функції лише тоді, коли включається до системи міркування на підтримку або спростування певної тези. Водночас не кожен юридичний аргумент є доказом: норма закону, правовий принцип, судовий прецедент, доктринальна позиція або аргумент пропорційності можуть обґрунтовувати правовий висновок, але не є процесуальними доказами факту. Отже, поняття «доказ» і «аргумент» перетинаються функціонально, проте належать до різних категоріальних площин.

У структурі кримінального процесуального доказування доказова аргументація є внутрішнім інтелектуально-комунікативним компонентом використання доказів. У загальній структурі судової діяльності аргументація ширша за доказування, оскільки охоплює не лише фактичні, а й правові та ціннісні питання. Звід-

си випливає двоїсте співвідношення: доказова аргументація входить до доказування, але юридична аргументація як родове явище виходить за його межі.

У теорії юридичної аргументації *аргументація* розмежовується з *доведенням* та *обґрунтуванням*, а її логічна структура пов'язується з формулюванням тези, добором і впорядкуванням аргументів, установленням зв'язку між ними й оцінкою контраргументів [24; 31].

На нашу думку, у доказовому праві *аргументація* і *доведення* також не можуть розглядатися як синонімічні категорії. *Аргументація* характеризує спосіб формування, логічної організації та комунікативного представлення підстав на підтримку або спростування певної тези, тоді як *доведення* характеризує цільове процесуальне використання доказів і доказової аргументації для підтвердження конкретної юридично значущої тези до рівня, визначеного відповідним стандартом доказування. Саме цільова спрямованість, процесуальний адресат, доказова основа та нормативний стандарт перетворюють аргументування на процесуальне доведення. Тому будь-яке належне доведення передбачає аргументацію, однак не будь-яка аргументація забезпечує доведеність. Вона може бути логічно послідовною і риторично переконливою, але залишатися юридично недостатньою, якщо спирається на недопустимий або недостовірний доказ, не забезпечує його автентичності, містить логічний розрив між доказом і тезою, не враховує істотних контраргументів або не усуває розумної альтернативної версії. Отже, переконливість аргументації є характеристикою способу обстоювання тези, тоді як доведеність є нормативно оцінюваним результатом, досягнення якого залежить не лише від сили аргументів, а й від процесуальної якості доказової основи та відповідності її сукупності встановленому стандарту доказування.

3.5. Обґрунтування як процес, функція і властивість результату

Категорія *обґрунтування* є центральною ланкою, яка дає змогу узгодити доказування, доведення й аргументацію, але не розчинити одне поняття в іншому. У найзагальнішому значенні обґрунтування – це процес установлення, добору, упорядкування та представлення належних і достатніх підстав твердження, позиції, дії або рішення, а також результат цього процесу, виражений у їх підставності. Відповідно «обґрунтування» позначає діяльність і її об'єктивований зміст, а «обґрунтованість» – властивість результату.

Монографічна теорія юридичної аргументації описує обґрунтування через послідовність: визначення предмета і мети; пошук підстав; установлення контексту; вибір методів; упорядкування підстав; оцінка результату [27]. Для доказового права ця схема потребує процесуальної конкретизації. Підстави повинні бути не лише логічно достатніми, а й юридично прийнятними; контекст визначається предметом доказування, процесуальною стадією, функцією суб'єкта і стандартом; методи обмежуються законом і правами людини; результат повинен бути доступним для змагальної перевірки.

Доцільно розрізняти *фактичне*, *нормативне* та *процедурне* обґрунтування. *Фактичне* показує, якими доказами підтверджуються обставини. *Нормативне* пояснює вибір, зміст і застосування правової норми. *Процедурне* доводить законність, необхідність і пропорційність способу одержання доказу або прийняття рішення. Обґрунтоване процесуальне рішення потребує всіх трьох вимірів: правильні факти без належного права не забезпечують законності; правильне право без доказової основи не забезпечує обґрунтованості; переконливий зміст за дефектної процедури може бути несумісним зі справедливим судом [16; 17].

Співвідношення *обґрунтування* й *аргументації* залежить від аспекту аналізу. Аргументація є діяльністю з побудови та представлення аргументів і контраргументів; обґрунтування є функцією цієї діяльності та якістю її результату. Проте обґрунтування може здійснюватися й у внутрішній аналітичній роботі до комунікативного представлення позиції. Тому не кожне обґрунтування вже є завершеною зовнішньою аргументацією, але будь-яка раціональна аргументація спрямована на певний ступінь обґрунтованості.

Доведення є спеціалізованим видом обґрунтування тоді, коли йдеться про конкретну процесуальну тезу, визначеного носія тягаря, процесуально допустимі засоби, адресата і стандарт. Обґрунтування ширше: воно охоплює також правову інтерпретацію, пропорційність, доцільність у межах дискреції та пояснення мотивів рішення. Тому формула «доведення = обґрунтування» є надто широкою для процесуального права, хоча у формальній логіці доведення традиційно визначається саме як обґрунтування істинності тези.

Окремо в доктрині та кримінальному процесуальному законодавстві розмежовуються *обґрунтованість* і *вмотивованість* судового рішення. Зокрема, ст. 370 КПК України пов'язує обґрунтованість рішення з установленими на підставі досліджених і належно оцінених доказів обставинами, а вмотивованість – із наведенням належних і достатніх мотивів і підстав його ухвалення [10].

На нашу думку, це розмежування має принципове значення і для понятійної системи доказового права. *Обґрунтування* характеризує формування належної фактичної та правової основи процесуального рішення, тоді як *мотивування* полягає в її зовнішньому раціональному вираженні, тобто в поясненні того, які обставини встановлено, на яких доказах і правових положеннях ґрунтується висновок, чому певні аргументи прийнято, а інші відхилено. Тому *обґрунтованість* і *вмотивованість* є взаємопов'язаними, але не тотожними характеристиками рішення. Значний обсяг мотивувального тексту сам по собі не свідчить про обґрунтованість, якщо висновок не має належної доказової чи правової основи. І навпаки, фактично правильний висновок не може вважатися належно вмотивованим, якщо суд не розкрив логіку переходу від установлених обставин і правових підстав до прийнятого рішення. Отже, *обґрунтованість* характеризує якість підстав рішення, а *вмотивованість* – якість їх зовнішнього пояснення та можливість перевірки прийнятого висновку.

3.6. Авторська модель співвідношення чотирьох категорій

Запропонована модель виходить із того, що досліджувані поняття не утворюють простої вертикалі «*ширше – вужче*». Їх зв'язок має структурний, функціональний і результативний виміри. Структурно *доказування є базовою процесуальною діяльністю, у межах якої формуються, перевіряються,* оцінюються і використовуються докази. Функціонально *аргументація* організовує та комунікує підстави; *доведення* спрямовує доказову аргументацію на підтвердження конкретної тези; обґрунтування забезпечує підставність позиції або рішення. Результативно *доведеність, обґрунтованість і вмотивованість* позначають різні якості підсумку.

У концентрованому вигляді модель може бути сформульована так. *Доказування* формує, перевіряє та забезпечує правомірне використання доказової основи. *Доказова аргументація* пояснює, що саме й чому випливає з цієї основи, зіставляє конкуруючі версії та відповідає на заперечення. *Доведення* є цільовим використанням доказів і доказової аргументації для підтвердження конкретної процесуальної тези до належного стандарту. *Обґрунтування* надає фактичні, правові й процедурні підстави позиції або рішенню. *Мотивування* об'єктивує судове обґрунтування у формі, доступній для учасників і перевірки вищою інстанцією.

У цій моделі *доказова аргументація* є частиною доказування, проте *юридична аргументація* ширша за нього. *Доведення* є функціональним компонентом використання доказів і водночас спеціалізованим видом доказового обґрунтування. *Обґрунтування* перетинає доказування, доведення й аргументацію, але не поглинає їх: воно може стосуватися факту, права або процедури. Саме перехресний, а не лінійний характер зв'язків усуває суперечність між логічними і процесуальними концепціями.

Авторська модель передбачає *п'ять критеріїв*, за якими можна віднести конкретну діяльність до відповідної категорії. *Перший – предмет*: доказ, теза, система аргументів, позиція або рішення. *Другий – функція*: одержати й перевірити, підтвердити, переконати, надати підстави або пояснити. *Третій – адресат*: сам суб'єкт аналітичної діяльності, процесуальний опонент, слідчий суддя чи суд. *Четвертий – нормативний режим*: допустимі засоби, тягар, стандарт, строки й форма. *П'ятий – результат*: доказова основа, доведеність тези, обґрунтованість позиції, переконливість аргументації або вмотивованість рішення.

Ці критерії мають практичне значення для процесуальних документів. Клопотання сторони повинно містити фактичне й правове обґрунтування; якщо закон установлює конкретний тягар і поріг, відповідна теза підлягає доведенню до цього стандарту. Судове рішення повинно не повторити аргументацію сторін, а оцінити її та сформувати власне обґрунтування. Захист може аргументовано спростовувати обвинувачення без доведення протилежної тези. Обвинувачення не може компенсувати дефекти доказування риторичною переконливістю.

Модель також пояснює статус доказу. *Доказ* є процесуальним засобом установлення обставин; аргументом він стає в структурі міркування; підставою обґрунтування – коли його доказове значення належно пояснене; засобом доведення – коли використовується носієм тягаря для підтвердження конкретної тези до визначеного стандарту. Один і той самий об'єкт переходить між функціями, але його процесуальна природа не змінюється.

3.7. Міжпроцесуальний вимір: спільне ядро і причини відмінностей

Спільним для кримінального, цивільного, господарського й адміністративного судочинства є те, що юридично значущі обставини встановлюються на підставі доказів, учасники формулюють і обґрунтовують позиції, а суд повинен оцінити докази й аргументи та мотивувати рішення. В усіх процесах діють логічні вимоги релевантності, несуперечливості й достатності, а також загальні гарантії справедливого суду. Проте зміст доведення і розподіл ризику недоведеності істотно різняться.

У кримінальному процесі доказування охоплює досудову та судову діяльність, у тому числі застосування владних повноважень для одержання доказів. Тягар доведення обвинувачення покладено на сторону обвинувачення, особа не зобов'язана доводити невинуватість, а остаточний стандарт вини – поза розумним сумнівом [10; 19; 30; 34]. Це створює асиметрію: процесуальна активність захисту є правом і способом виявлення сумніву, але не зустрічним обов'язком довести невинуватість.

У цивільному процесі кожна сторона повинна довести обставини, на які посилається як на підставу вимог або заперечень [25]. Доказування більшою мірою концентрується на поданні й дослідженні доказів сторонами у межах диспозитивного спору, а доведення – на підтвердженні власної фактичної моделі та спростуванні позиції опонента [23; 26]. Велика Палата Верховного Суду у справі № 129/1033/13-ц сформулювала стандарт більшої переконливості: існування стверджуваної обставини має бути вірогіднішим, ніж протилежне [20]. Отже, тут ризик помилки розподіляється між формально рівними сторонами й не потребує кримінального стандарту.

Господарський процес ще виразніше нормативізує порівняльну оцінку. Стаття 79 ГПК України вимагає визнавати обставину доведеною, якщо докази на її підтвердження є більш вірогідними, ніж докази на спростування [4]. Доведення набуває характеру змагання конкуруючих доказових моделей, а аргументація повинна пояснити не лише наявність власних доказів, а їх перевагу над протилежною сукупністю. Така модель не може застосовуватися для доведення кримінальної вини, оскільки «переважно ймовірно винуватий» не відповідає презумпції невинуватості.

Адміністративне судочинство поєднує змагальність із коригувальною роллю суду й особливим розподілом тягаря. За загальним правилом кожна сторона до-

водить обставини своїх вимог і заперечень, але у справах про протиправність рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень саме відповідач доводить правомірність своєї поведінки [7]. Причина полягає у владній природі оспорюваного рішення, переважному доступі органу до матеріалів і необхідності ефективного судового контролю за публічною адміністрацією.

Отже, міжпроцесуальні відмінності зумовлені не різною логікою мислення, а щонайменше шістьма правовими чинниками. Перший – характер матеріальних правовідносин. Другий – тяжкість наслідків помилки. Третій – фактична й ресурсна рівність або нерівність сторін. Четвертий – доступ до доказової інформації. П'ятий – роль суду та межі офіційного з'ясування обставин. Шостий – нормативний розподіл тягаря і стандартів доказування. Саме ці чинники визначають, хто, що, якими засобами, перед ким і до якого рівня повинен довести.

Порівняльний аналіз водночас застерігає від двох крайнощів. Не слід вважати терміни повністю універсальними й переносити цивільну модель балансу вірогідностей у кримінальний процес. Але не слід і створювати чотири ізольовані теорії. Спільне доказово-правове ядро становлять формування доказової основи, аргументативне використання доказів, надання підстав позиціям, стандартизоване доведення тез і мотивування рішення. Галузева специфіка конкретизує це ядро.

3.8. Судова аргументація, мотивування і практичні наслідки розмежування

Аргументація сторін має переконувальну спрямованість: кожна сторона пропонує суду певну інтерпретацію доказів, фактів і права. *Судове мотивування* має владно-обґрунтувальну спрямованість: суд повинен пояснити, які обставини встановлено, яким доказам надано значення, чому певні доводи прийнято або відхилено та як застосовано право. Суд не є додатковою стороною доведення і не може усувати прогалини обвинувачення, але зобов'язаний сформувати самостійне, перевірюване обґрунтування рішення.

Практика ЄСПЛ уточнює межі цього обов'язку. У справах *Ruiz Torija v. Spain* та *Hiro Balani v. Spain* Суд наголосив, що стаття 6 Конвенції не вимагає докладної відповіді на кожне другорядне твердження, однак істотний і потенційно вирішальний аргумент не може бути залишений без належної оцінки [31; 33]. Отже, повнота мотивування вимірюється не кількістю сторінок, а здатністю рішення показати раціональний шлях від доказів і правових підстав до висновку.

У національній кримінальній практиці стаття 370 КПК України та її тлумачення Верховним Судом дозволяють розмежувати обґрунтованість і вмотивованість. Обґрунтованим є рішення, засноване на об'єктивно з'ясованих і підтверджених доказами обставинах; вмотивованим – рішення, в якому наведено належні й достатні мотиви та підстави [10; 19]. Таким чином, *мотивування* є зовнішньою формою судової аргументації, а обґрунтованість – змістовною якістю фактичної та правової основи.

Запропоноване розмежування має безпосередні практичні наслідки. Для обвинувачення воно означає неможливість підмінити доказування декларативною або риторичною аргументацією. Для захисту – право активно аргументувати недостатність і недопустимість доказів без прийняття тягаря доведення невинуватості. Для суду – обов'язок відокремлювати оцінку фактичних тез від правової кваліфікації й процедурної правомірності, відповідати на вирішальні аргументи та чітко позначати застосований стандарт. Для законодавця – потребу послідовно вживати терміни залежно від того, чи йдеться про діяльність, функцію, стандарт або результат.

У сучасній доктрині цифрових доказів обґрунтовано, що сама цифрова форма інформації не надає їй автоматично доказового значення. Її процесуальна придатність залежить від можливості встановити походження даних, їх цілісність, автентичність, спосіб отримання, збереження та перевірюваність, а також від дотримання вимог допустимості й процесуальної доброчесності [15; 19; 20].

На нашу думку, саме цифрове середовище особливо виразно підтверджує необхідність розмежування доказу, аргументу, доведення й обґрунтування. Скриншот, файл, метадані чи інший цифровий об'єкт не стають аргументом лише внаслідок своєї наочності, технічної форми або долучення до матеріалів провадження. Спочатку має бути встановлена його доказова спроможність, тобто зв'язок із предметом доказування, походження, цілісність, автентичність і процесуальна придатність. Лише після цього відповідний доказ може набути аргументаційної функції, коли суб'єкт включає його до системи міркування, пояснює його зв'язок із конкретною тезою та використовує для її підтвердження або спростування. Подальший перехід від аргументу до доведення залежить від того, чи забезпечує сформована доказова сукупність необхідний стандарт підтвердження тези, а від доведення до обґрунтування рішення – від достатності фактичних і правових підстав для відповідного процесуального висновку. Отже, цифрове середовище наочно демонструє не механічний, а функціонально послідовний перехід: інформація набуває значення доказу після її належної процесуальної легалізації та перевірки; доказ набуває функції аргументу в структурі обґрунтування тези; система доказових аргументів забезпечує доведення, а належно доведені фактичні положення разом із правовими підставами формують обґрунтованість процесуального рішення.

ВИСНОВКИ

Проблема співвідношення доказування, доведення, аргументації й обґрунтування має самостійне доктринальне, методологічне і прикладне значення для формування цілісної концепції доказового права України. Йдеться не про термінологічний вибір між близькими за змістом словами, а про розмежування різних функціональних форм процесуальної діяльності та її результатів. Неточність у використанні

цих категорій неминуче переходить із понятійного рівня в правозастосування, впливаючи на визначення предмета й тягаря доказування, належного стандарту доведеності, меж процесуальної активності сторін і суду, а в кінцевому підсумку – на законність, обґрунтованість і вмотивованість процесуальних рішень. Тому понятійна визначеність у цій сфері повинна розглядатися не лише як вимога юридичної техніки, а як одна з гарантій справедливого судочинства.

Доказування слід розглядати як базову і найбільш широку категорію саме в процесуально-доказовому вимірі. Воно становить нормативно врегульовану пізнавально-практичну, правову та розумову діяльність із отримання і використання доказів, у межах якої формується, перевіряється, оцінюється та функціонально реалізується доказова основа процесуального рішення. Доказування охоплює не лише встановлення фактичних обставин, а й формування та перевірку версій, визначення достатності доказової сукупності, побудову процесуальних позицій і використання доказів для прийняття проміжних і підсумкових рішень. Саме тому воно не може бути редуковане ані до збирання доказів, ані до логічного умовиводу, ані до комунікативного представлення вже сформованої позиції. Системоутворююче значення доказування полягає в тому, що воно створює й забезпечує функціонування тієї доказової основи, без якої неможливі ні доведення, ні доказова аргументація, ні належне фактичне обґрунтування рішення.

Доведення є не синонімом доказування, а функціонально спрямованою формою використання доказів і доказової аргументації щодо конкретної юридично значущої тези. Його необхідними характеристиками є визначена теза, суб'єкт, на якого покладено відповідний тягар, процесуальний адресат, допустима доказова основа та нормативно встановлений стандарт доказування. *Доведеність*, натомість, характеризує не діяльність, а результат – досягнутий ступінь підтвердження тези, достатній для відповідного процесуального рішення. У кримінальному провадженні ця конструкція має принципово асиметричний характер: презумпція невинуватості забороняє перетворювати право особи на захист на обов'язок довести власну невинуватість. Обвинувачення повинно забезпечити доведеність вини до рівня «поза розумним сумнівом», тоді як для захисту достатнім може бути виявлення такої неповноти, суперечності або альтернативного пояснення доказової сукупності, які не дають можливості цього стандарту досягти.

Аргументація є самостійною логіко-комунікативною діяльністю з формулювання, підтримання, критики, зіставлення та спростування фактичних і правових тез. Її місце в доказовому праві визначається не самим існуванням доказу, а способом включення доказової інформації до структури міркування. Доказ не набуває аргументаційної функції автоматично: він стає аргументом тоді, коли суб'єкт

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

установлює та пояснює його зв'язок із конкретною тезою і використовує цей зв'язок для її підтвердження або спростування. Тому *доказова аргументація* функціонує всередині доказової діяльності, тоді як *юридична аргументація* має ширший предмет і може стосуватися тлумачення права, юридичної кваліфікації, принципів, пропорційності та правових наслідків незалежно від доведення певного факту. Звідси випливає принципове положення: не кожний доказ є аргументом, не кожний аргумент є доказом, а переконливість аргументації сама по собі ще не означає юридичної доведеності.

Обґрунтування необхідно розуміти як процес і результат формування належної та достатньої фактичної, нормативної й процедурної основи твердження, процесуальної позиції або рішення. У функціональному відношенні воно виходить за межі *доведення* фактичної тези, оскільки охоплює також установлення застосовної правової норми, пояснення її інтерпретації, юридичної кваліфікації, компетенції, процедури та правових наслідків. Водночас *обґрунтування* не слід ототожнювати з *аргументацією* або *мотивуванням*. *Аргументація* організовує і комунікує підстави, *обґрунтованість* характеризує їх належність і достатність, а *мотивування* забезпечує зовнішню раціональну фіксацію того, як суд перейшов від установлених обставин і застосовного права до прийнятого висновку. Тому значний обсяг мотивувального тексту не може компенсувати відсутності належної фактичної чи правової основи, так само як фактично правильний результат не усуває дефекту мотивування, якщо логіка його отримання залишається неперевірюваною.

Запропонована нами доктринальна модель ґрунтується не на механічній ієрархії понять, а на їх функціонально-системному розмежуванні. *Доказування* формує, перевіряє та забезпечує функціонування доказової основи; *аргументація* логічно організовує і комунікує підстави; *доведення* спрямовує доказову аргументацію на підтвердження конкретної процесуальної тези до рівня належного стандарту; *обґрунтування* забезпечує достатність фактичної, правової та процедурної основи позиції або рішення; *мотивування* об'єктивує цю основу та робить шлях до висновку доступним для зовнішньої перевірки. У такій конструкції жодна з категорій не підміняє іншу, але кожна виконує власну функцію в єдиному механізмі доказового права. Саме ця функціональна взаємодія, а не формальне родо-видове підпорядкування, найточніше відображає реальну структуру процесуального пізнання, доказової комунікації та прийняття юридичних рішень.

Міжпроцесуальний аналіз підтверджує, що співвідношення доказування, доведення, аргументації й обґрунтування не може бути однаковим у всіх видах судочинства. Його конкретна конфігурація визначається природою матеріального правовідношення, процесуальним статусом учасників, доступом сторін до інфор-

мації, роллю суду, розподілом тягаря доказування, нормативним стандартом і допустимим ризиком судової помилки. *У кримінальному провадженні* підвищена ціна помилкового обвинувального рішення зумовлює стандарт «поза розумним сумнівом» і принципову неможливість його підміни нижчим рівнем імовірнісної переконливості. *У цивільному* та *господарському судочинстві* доказова діяльність більшою мірою орієнтована на порівняльну оцінку конкуруючих тверджень і доказових сукупностей. *В адміністративному судочинстві* формальна змагальність коригується публічно-правовою природою спору та спеціальним обов'язком суб'єкта владних повноважень обґрунтовувати правомірність оскаржуваного рішення, дії чи бездіяльності. Отже, єдність категоріального апарату доказового права не виключає, а передбачає диференціацію механізмів його реалізації залежно від виду судочинства.

Практичне значення запропонованого розмежування полягає насамперед у його гарантійному потенціалі. Воно унеможливлює непомітне перенесення на обвинуваченого тягаря доведення невинуватості, перешкоджає ототожненню кількості матеріалів із достатністю доказів, дозволяє відмежувати доказову інформацію від доказу, доказ від аргументу, аргументаційну переконливість від процесуальної доведеності, а мотивувальний текст від належного обґрунтування рішення. У ширшій перспективі запропонована функціонально-системна модель може стати основою для гармонізації понятійного апарату кримінального, цивільного, господарського й адміністративного процесуального законодавства, удосконалення стандартів обґрунтованості й вмотивованості судових рішень та формування загальної доктрини доказового права України. Її кінцеве призначення полягає не в уніфікації термінів заради самої уніфікації, а в створенні такої понятійної системи, за якої кожний процесуальний обов'язок, доказовий стандарт і результат судового пізнання має чітко визначене місце, функцію та критерій юридичної оцінки.

Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у поглибленні міжпроцесуального аналізу запропонованої функціонально-системної моделі, уточненні її дії щодо окремих стандартів доказування та перевірці можливостей її застосування для подальшого формування загальної доктрини доказового права України.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/13425.

[2] Виноградова А. І. Докази і доказування у кримінальному та цивільному процесах: порівняльний аналіз. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1–2. С. 156–169. URL: https://vkslaw.knu.ua/wp-content/uploads/2024/03/visnyk_krim_sud_1-2_22_240327_avt-156–169.pdf
https://doi.org/10.17721/2413–5372.2022.1–2/156–169.

[3] Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : монографія. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2010. 314 с. URL: https://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/2151.

[4] Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798–12.

[5] Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник. Київ : Вид. Фурса С. Я., 2006. 272 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/GROSHEVUY_2006.pdf.

[6] Данькова С. О. Структура кримінального процесуального доказування в судовому провадженні у першій інстанції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 628–632. URL: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2023.06.111.

[7] Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747–15.

[8] Коваленко А. В. Використання доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 576–582. URL:: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.01.101.

[9] Козюбра М. І. Теорія юридичної аргументації: становлення, стан та перспективи у вітчизняній юриспруденції. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2012. Т. 129. С. 3–10.

[10] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17.

[11] Погорецький М. А. Співвідношення пізнання і доказування у кримінальному процесі та місце в них оперативно-розшукової діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2003. Вип. 7. С. 114–132.

[12] Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1 (3). С. 1–53. URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf.

[13] Погорецький М. А. Доказування у кримінальному процесі: поняття, зміст, структура. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листоп. 2013 р.) / відп. за вип. Ю. П. Аленін. Одеса : Юрид. літ., 2013. С. 17–21.

[14] Погорецький М. А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25. URL: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravoukr_10_14/Pogoretskyi_10_14.

[15] Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf.

[16] Погорецький М. А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна доброчесність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження). *Вісник*

кримінального судочинства. 2025. № 1–2. С. 22–59. URL: https://doi.org/10.17721/2413–5372.2025.1–2/22–59.

[17] Погорецький М. А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 3. С. 275–299. URL: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275.

[18] Погорецький М. А., Міцкан О. А. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у практиці Європейського суду з прав людини: вплив на вітчизняну правозастосовну практику. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 37–49.

[19] Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 21.01.2020 у справі № 754/17019/17, провадження № 51-2568км19, ЄДРСР № 87365803. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87365803.

[20] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.03.2020 у справі № 129/1033/13-ц, провадження № 14-400цс19.

[21] Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правова аргументація: терміно-понятєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 8–20. URL: https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprnu-2-2016r/pravova-argumentatsiya-termino-ponyattyevy-instrumentariy-doslidzhennya.

[22] Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правова аргументація: деякі загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 1. С. 13–25. DOI: https://doi.org/10.37635/jnalsu.29(1).2022.13–25.

[23] Сокалюк В. П. Аналіз концепцій вчених щодо доказування і доведення у цивільному процесі та їх впровадження у судочинство. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Ч. 1. С. 324–330. URL: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2026.01.1.51.

[24] Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : НАВСУ, 2005. 272 с.

[25] Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618–15.

[26] Штефан А. С. Поняття судового доказування у цивільному процесі. *Часопис Академії адвокатури України.* 2015. Т. 8. № 1. С. 64–72.

[27] Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / [О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін.]; за заг. ред. О. М. Юркевич. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2015. 336 с.

[28] Alexy R. A Theory of Legal Argumentation: The Theory of Rational Discourse as Theory of Legal Justification. Oxford : Clarendon Press, 1989. 323 p.

[29] Anderson T., Schum D., Twining W. Analysis of Evidence. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 436 p.

[30] Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, applications nos. 10588/83, 10589/83 and 10590/83, judgment of 6 December 1988. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–57429

[31] Hiro Balani v. Spain, application no. 18064/91, judgment of 9 December 1994. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–57910.

[32] MacCormick N. Rhetoric and the Rule of Law: A Theory of Legal Reasoning. Oxford : Oxford University Press, 2005. 304 p.

[33] Ruiz Torija v. Spain, application no. 18390/91, judgment of 9 December 1994. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–57909.

[34] Telfner v. Austria, application no. 33501/96, judgment of 20 March 2001. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–59347.
[35] Toulmin S. E. The Uses of Argument. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 247 p.
[36] Walton D. Burden of Proof, Presumption and Argumentation. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. 294 p.

REFERENCES

[1] Vapniarchuk, V. V. (2017). *Theory and practice of criminal procedural proof*. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
[2] Vynohradova, A. I. (2022). Evidence and proof in criminal and civil proceedings: A comparative analysis. *Bulletin of Criminal Procedure*, 1–2, 156–169 [in Ukrainian].
[3] Hmyrko, V. P. (2010). *Proof in criminal procedure: An activity paradigm. Theoretical analysis, problematisation and systems-thinking representation*. Dnipropetrovsk: Academy of Customs Service of Ukraine [in Ukrainian].
[4] Commercial Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 1798-XII. (1991, November). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798–12.
[5] Hroshevyi, Yu.M., & Stakhivskyi, S. M. (2006). *Evidence and proof in criminal procedure*. Kyiv: Publisher Fursa S. Ya. [in Ukrainian].
[6] Dankova, S. O. (2023). Structure of criminal procedural proof in first-instance court proceedings. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 6, 628–632. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2788–6018.2023.06.111 [in Ukrainian].
[7] Code of Administrative Procedure of Ukraine: Law of Ukraine No. 2747-IV. (2005, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747–15.
[8] Kovalenko, A. V. (2024). Use of evidence in criminal proceedings as a component of the process of proof. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1, 576–582. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.01.101 [in Ukrainian].
[9] Koziubra, M. I. (2012). Theory of legal argumentation: Formation, current state and prospects in Ukrainian jurisprudence. *Scientific Notes of NaUKMA. Legal Sciences*, 129, 3–10 [in Ukrainian].
[10] Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 4651-VI. (2012, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17.
[11] Pohoretskyi, M. A. (2003). Correlation between cognition and proof in criminal procedure and the place of operational-search activity therein. *Issues of Crime Prevention*, 7, 114–132 [in Ukrainian].
[12] Pohoretskyi, M. A. (2011). Evidence in criminal procedure: Problematic issues. *Journal of the National University of Ostroh Academy. Law Series*, 1(3), 1–53 [in Ukrainian].
[13] Pohoretskyi, M. A. (2013). Proof in criminal procedure: Concept, content and structure. *In Current problems of proof in criminal proceedings:* Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference (pp. 17–21). Odesa: Yurydychna Literatura [in Ukrainian].
[14] Pohoretskyi, M. A. (2014). Theory of criminal procedural proof: Problematic issues. *Law of Ukraine*, 10, 12–25 [in Ukrainian].
[15] Pohoretskyi, M. A. (2015). A new concept of criminal procedural proof. *Bulletin of Criminal Procedure,* 3, 63–79 [in Ukrainian].

[16] Pohoretskyi, M. A. (2025). Admissibility of evidence in criminal procedure and procedural integrity: Doctrines and practice (a comparative legal study). *Bulletin of Criminal Procedure*, 1–2, 22–59. Retrieved from https://doi.org/10.17721/2413–5372.2025.1–2/22–59 [in Ukrainian].

[17] Pohoretskyi, M. A. (2025). Rule of law in criminal procedural evidence: Methodology and practice of application. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(3), 275–299. Retrieved from https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275 [in Ukrainian].

[18] Pohoretskyi, M. A., & Mitskan, O. A. (2019). The standard of proof «reasonable suspicion» in the case-law of the European Court of Human Rights: Impact on domestic law-enforcement practice. *Bulletin of Criminal Procedure*, 1, 37–49 [in Ukrainian].

[19] Supreme Court of Ukraine, Criminal Cassation Court. (2020, January 21). Judgment in case No. 754/17019/17 (proceeding No. 51–2568 km19; Unified State Register No. 87365803) [in Ukrainian].

[20] Supreme Court of Ukraine, Grand Chamber. (2020, March 18). Judgment in case No. 129/1033/13-ts (proceeding No. 14-400ts19) [in Ukrainian].

[21] Rabinovych, P. M., & Dudash, T. I. (2016). Legal argumentation: Terminological instruments of research. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2(85), 8–20 [in Ukrainian].

[22] Rabinovych, P. M., & Dudash, T. I. (2022). Legal argumentation: Some general theoretical aspects. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 29(1), 13–25. Retrieved from https://doi.org/10.37635/jnalsu.29(1).2022.13–25 [in Ukrainian].

[23] Sokaliuk, V. P. (2026). Analysis of scholarly concepts of proof and proving in civil procedure and their implementation in judicial proceedings. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1(1), 324–330. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2788–6018.2026.01.1.51 [in Ukrainian].

[24] Stakhivskyi, S. M. (2005). *Theory and practice of criminal procedural proof*. Kyiv: National Academy of Internal Affairs of Ukraine [in Ukrainian].

[25] Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 1618-IV. (2004, March 18). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618–15.

[26] Shtefan, A. S. (2015). The concept of judicial proof in civil procedure. *Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 8(1), 64–72 [in Ukrainian].

[27] Yurkevych, O. M. (Ed.). (2015). *Legal argumentation: Logical studies* (2nd rev. and enl. ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

[28] Alexy, R. (1989). *A theory of legal argumentation: The theory of rational discourse as theory of legal justification*. Oxford: Clarendon Press.

[29] Anderson, T., Schum, D., & Twining, W. (2005). *Analysis of evidence* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

[30] European Court of Human Rights. (1988, December 6). Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain (Applications Nos. 10588/83, 10589/83 and 10590/83), Judgment.

[31] European Court of Human Rights. (1994, December 9). Hiro Balani v. Spain (Application No. 18064/91), Judgment.

[32] MacCormick, N. (2005). Rhetoric and the rule of law: A theory of legal reasoning. Oxford: Oxford University Press.

[33] European Court of Human Rights. (1994, December 9). Ruiz Torija v. Spain (Application No. 18390/91), Judgment.
[34] European Court of Human Rights. (2001, March 20). Telfner v. Austria (Application No. 33501/96), Judgment.
[35] Toulmin, S. E. (2003). *The uses of argument* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
[36] Walton, D. (2014). *Burden of proof, presumption and argumentation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Микола Анатолійович Погорецький
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-науковий інститут права
Перший проректор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01601, вул. Володимирська, 64/13, Київ, Україна
email: mykola.pohoretskyi@knu.ua

Mykola A. Pohoretskyi
Doctor of Law, Professor
Corresponding Member of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics
Educational and Scientific Institute of Law
First Vice-Rector
Taras Shevchenko National University of Kyiv
01601, 64/13 Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine
email: mykola.pohoretskyi@knu.ua

Рекомендоване цитування: Погорецький М. А. Доказування, доведення, аргументація та обґрунтування у доказовому праві України: кримінальний процес у міжпроцесуальному вимірі. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Том 33. № 3. С. 316–342. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.316.

Suggested Citation: Pohoretskyi, M. A. (2026). Evidentiary Process, Proving, Argumentation and Justification in Ukrainian Law of Evidence: Criminal Procedure in an Interprocedural Perspective. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(3), 316–342. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.316.

Дата першого надходження статті до видання: 14.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.08.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 343.9:355.23
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.343

Владислава Станіславівна Батиргареєва
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0003-3879-2237

Олексій Михайлович Тогочинський
Угруповання військ (сил) «Схід»
Україна
https://orcid.org/0000-0002-8170-6237

САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗА МАТЕРІАЛАМИ МОНОГРАФІЧНИХ ІНТЕРВ'Ю З ПРАВОПОРУШНИКАМИ

Анотація. *Повномасштабна збройна агресія РФ проти України суттєво змінила умови проходження військової служби та характер ризиків у військовому середовищі, що викликало необхідність переосмислення традиційних кримінологічних підходів до пояснення природи самовільного залишення військової частини. Дослідження реалізовано крізь призму якісної методології – методу монографічного інтерв'ю, який дозволив подолати обмеженість нормативного та статистичного інструментарію. Емпіричну основу становлять результати польової роботи, проведеної в прифронтовій зоні Донецького напрямку в червні 2026 року шляхом проведення інтерв'ю з двадцятьма чотирма військовослужбовцями різних підрозділів Сил оборони, які мали в біографії факти самовільного залишення військової частини, але на момент опитування продовжували виконувати бойові завдання на лінії зіткнення. Автори обстоюють тезу, що сучасне самовільне залишення військової частини вже не вкладається в «класичну» модель ухилення від військової служби, яку радянська та пострадянська доктрини трактували як прояв боягузтва чи ідеологічної зради. Натомість сьогодні це явище постає деструктивним за проявом, але раціональним за внутрішньою логікою способом реагування військовослужбовця на системні збої у функціонуванні військового організму. Виокремлено низку кримінологічних парадоксів аналізованого явища, як-от: знецінення кримінально-правової загрози та феномен «легалізованого» правопорушення; самовільне залишення військової частини як деструктивна форма правової самодопомоги та інструмент «вимушеного переведення»; криза армійської ідентичності на тлі бойового досвіду; трансформація мотивації самовільного залишення військової частини від простого ухилення від служби до поліаспектного протесту комбатанта; самовільне залишення військової частини як вимушений канал зворотного зв'язку між військовослужбовцем і командуванням. На основі узагальнення емпіричних профілів запропоновано типологію правопорушників,*

як-от: «професіонал-ідеаліст», «вигорілий комбатант», «ситуативно-дезорієнтований комбатант», «мобілізований «рецидивіст»» та «соматично неспроможний комбатант». Кожен із цих типів відображає власну мотиваційну логіку прийняття рішення про вчинення правопорушення. Наголошено, що суто репресивними заходами подолати масовість цього явища неможливо, адже в умовах психологічного виснаження особового складу каральна модель втрачає свій запобіжний ефект. Стратегічним напрямом протидії визначено військово-педагогічну складову управління – розвиток педагогічної майстерності командирів усіх рівнів як основи відновлення інституційної довіри в Силах оборони, побудови ефективної комунікації та формування сучасної культури військового лідерства й наставництва.

Ключові слова: *самовільне залишення військової частини; воєнний стан; монографічне інтерв'ю; кримінологічний парадокс; типологія правопорушників; військова злочинність; військова педагогіка; психологічне вигорання.*

Vladyslava S. Batyrgareieva
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of the Law Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-3879-2237

Oleksiy M. Togochunskiy
«East» Military Group (Forces)
Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-8170-6237

UNAUTHORIZED ABSENCE FROM A MILITARY UNIT UNDER MARTIAL LAW: A CRIMINOLOGICAL ANALYSIS BASED ON MONOGRAPHIC INTERVIEWS WITH OFFENDERS

Abstract. *The Russian Federation's full-scale armed aggression against Ukraine has significantly altered the conditions of military service and the nature of risks in the military environment, necessitating a reevaluation of traditional criminological approaches to explaining the nature of unauthorized absence from a military unit. The study was conducted using qualitative methodology – specifically, in-depth interviews – which allowed us to overcome the limitations of normative and statistical tools. The empirical basis consists of the results of fieldwork conducted in the frontline zone of the Donetsk sector in June 2026 through interviews with twenty-four service members from various units of the Defense Forces who had a history of unauthorized absence from military units, but who, at the time of the survey, were continuing to carry out combat missions on the front lines. The authors argue that modern unauthorized absence from military unit no longer fits the «classical» model of evading the military service, which Soviet and post-Soviet doctrines interpreted as a manifestation of cowardice or ideological betrayal. Today, however, this phenomenon manifests as a destructive yet, in terms of its internal logic,*

rational response by military personnel to systemic failures in the functioning of the military organization. A number of criminological paradoxes of the analyzed phenomenon have been identified, such as: the devaluation of the criminal-law threat and the phenomenon of «legalized» offenses; unauthorized absence from a military unit as a destructive form of legal self-help and an instrument of «forced transfer»; a crisis of military identity against the backdrop of combat experience; the transformation of the motivation for unauthorized absence from military unit from simple evasion of service to a multifaceted protest by the combatant; and unauthorized absence from military unit as a forced channel of feedback between the service member and the command. Based on the generalization of empirical profiles, a typology of offenders has been proposed, including: «professional idealist,» «burned-out combatant,» «situationally disoriented combatant,» «mobilized 'repeat offender,'" and «physically incapacitated combatant.» Each of these types reflects its own motivational logic behind the decision to commit an offense. It is emphasized that purely repressive measures cannot overcome the widespread nature of this phenomenon, since, in conditions of psychological exhaustion among personnel, the punitive model loses its preventive effect. The strategic direction for countering this issue is identified as the military-pedagogical component of leadership – the development of pedagogical skills among commanders at all levels as the foundation for restoring institutional trust within the Defense Forces, establishing effective communication, and fostering a modern culture of military leadership and mentorship.

Keywords: *unauthorized absence from a military unit; martial law; in-depth interview; criminological paradox; typology of offenders; military crime; military pedagogy; psychological burnout.*

ВСТУП

Повномасштабна збройна агресія РФ проти України продемонструвала трансформацію сучасних воєнних конфліктів у формат тривалого й високоінтенсивного протистояння на виснаження, для якого характерним є широке застосування цифрових технологій, інструментів штучного інтелекту, безпілотних систем, високоточної зброї, інформаційно-психологічних спеціальних операцій, мережевоцентричних принципів управління військами та інших інноваційних способів ведення бойових дій. Принципово новою ознакою такого конфлікту стало поєднання фізичного, інформаційного, кібернетичного та когнітивного просторів протиборства, що істотно змінює умови проходження військової служби, посилює психологічне навантаження на особовий склад і модифікує характер криміногенних ризиків у військовому середовищі. За таких умов, коли класичні воєнні загрози щільно переплітаються з гібридними викликами, виникає об'єктивна потреба в переосмисленні традиційних підходів до забезпечення військової дисципліни та кримінологічному поясненні військових правопорушень. У цьому контексті феномен самовільного залишення військової частини (далі – СЗЧ), який в умовах воєнного стану кваліфікується виключно як кримінальне правопорушення проти порядку несення військової служби (ст. 407 КК України), набуває значно ширшого соціально-правового змісту, що виходить за межі догматичного кримінально-правового аналізу. Ця деструктивна поведінка постає як системна криза

мотиваційно-ціннісної сфери військовослужбовця, що нерідко зумовлюється деформацією процесів військово-педагогічної підготовки, психофізіологічним вигоранням і прорахунками в методології кризового військового управління. З огляду на це, дослідження правопорушень військовослужбовців у цілому, та явища СЗЧ зокрема, потребує комплексного осмислення на перетині кримінології, кримінального права, військової педагогіки та психології. Не менш важливим видається й залучення наукового потенціалу військової медицини та медицини катастроф, які дозволяють інтегрувати в кримінологічний дискурс чинники психосоматичного виснаження, бойової психічної травми та граничних станів людського організму. Лише такий міждисциплінарний підхід здатний пояснити приховані механізми формування протиправної поведінки військовослужбовців у сучасних умовах збройного протистояння.

Актуальність пропонованої наукової розвідки додатково посилюється експоненціальним зростанням кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 407 КК України, що підтверджують дані офіційної кримінальної статистики та результати попередніх емпіричних досліджень, у тому числі щодо латентності аналізованих діянь [1, с. 91–101]. Водночас кількісні показники відображають лише масштаби поширення явища, не розкриваючи внутрішніх психологічних механізмів його формування, мотивації правопорушників і специфіки прийняття відповідного рішення в екстремальних умовах несення військової служби. Для подолання наявного дослідницького дефіциту виникає необхідність застосування якісних методів, спроможних реконструювати індивідуальну траєкторію протиправної поведінки та простежити взаємодію особистісних і ситуативних детермінант.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Зважаючи на багатоаспектність окресленої проблематики, вона перебуває в центрі уваги представників різних галузей знань. У вітчизняній юридичній науці дослідження розвивалося за двома основними напрямами. Перший, загальний напрям, охоплює вивчення стану, детермінації та запобігання військовим правопорушенням у цілому, де СЗЧ розглядається як один зі складників загальної військової злочинності (О. М. Артеменко [2], Н. А. Дмитренко [3], Д. В. Казначаєва [4], М. І. Карпенко [5], Т. Ю. Касько [6], М. Г. Колодяжний [7], А. М. Ониськів [8], Є. Б. Пузиревський [9], С. О. Харитонов [10], О. О. Шкута [11] та ін.). Другий, вузькопрофільний напрям, безпосередньо присвячений аналізу феномену СЗЧ – його кримінально-правової кваліфікації та кримінологічних характеристик (П. Г. Висоцький [12], В. В. Журавель [13], Н. В. Нетеса [14], Н. А. Орловська [15], М. М. Сенько [16], Ю. П. Степанова [15] та ін.).

Водночас суто юридичний підхід фіксує переважно зовнішню протиправну сторону явища. Для розуміння його внутрішньої природи методологічне значення мають праці у сфері військової педагогіки, психології та військового управлін-

ня, зосереджені на проблемах професійного виховання військовослужбовців, формування військової дисципліни, розвитку лідерства й управлінської культури командирів, морально-психологічної стійкості особового складу й адаптації до службово-бойової діяльності (Л. В. Барановська [17], О. В. Бойко [18], С. В. Бурий [19], І. М. Данилюк [20], Є. В. Денисенко [21], О. В. Діденко [22], Н. В. Замотаєва [23], О. С. Капінус [24], О. В. Красницька [25], Р. І. Любчич [26], О. А. Павленко [27], В. М. Петренко [28], М. І. Сметанський [29], В. В. Ягупов [30] та ін.). Праці цих учених закладають підґрунтя для розуміння чинників, які стримують або, навпаки, продукують протиправну поведінку військовослужбовців.

Проте аналіз спеціальної літератури свідчить, що більшість наукових розвідок сьогодні спирається на нормативний аналіз, матеріали судової практики або результати анкетних опитувань. Натомість кримінологічне вивчення СЗЧ у польових умовах шляхом аналізу матеріалів монографічних інтерв'ю з військовослужбовцями, які вчинили це правопорушення під час повномасштабної збройної агресії РФ проти України, й досі не здійснювалося. Як наслідок, поза увагою залишилися мотиваційні механізми прийняття рішення про СЗЧ, суб'єктивне сприйняття правопорушниками власної поведінки та вплив бойової обстановки. Саме ця наукова прогалина зумовила проведення серії монографічних інтерв'ю з відповідною категорією правопорушників, що стало емпіричною основою нашого дослідження.

З огляду на вищезазначене, *метою* статті є: 1) експозиція когнітивного потенціалу та аналітичних можливостей методу монографічного інтерв'ю в дослідженнях військових правопорушень; 2) виявлення нових характеристик і парадоксів явища СЗЧ в умовах воєнного стану; 3) розробка кримінологічної типології відповідних правопорушників. Реалізація окресленої мети спрямована на прирощення новітнього кримінологічного знання та його інтеграцію в практичну площину, адже отримані результати сприяють оптимізації військово-педагогічного процесу, вдосконаленню методів виховної роботи та підвищенню ефективності запобіжної діяльності командування, що слугуватиме дієвим інструментом для зміцнення військової дисципліни серед особового складу.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Емпіричну основу дослідження складають результати польової роботи, реалізованої за допомогою методів включеного спостереження та глибинних монографічних інтерв'ю, що проводилися в червні 2026 року в прифронтовій і фронтовій зонах на Донецькому напрямку. Збір матеріалу здійснювався в місцях тимчасової дислокації, командно-спостережних пунктах і районах відновлення боєздатності підрозділів. Застосування включеного спостереження, яким супроводжувалося проведення монографічного інтерв'ю, дозволило зафіксувати поведінкові реакції, повсякденні практики та специфіку взаємодії військовослужбовців у реальному часі.

До вибірки увійшли 24 військовослужбовці, які мають в анамнезі факти самовільного залишення військової частини (ст. 407 КК України), але на момент опитування продовжували виконувати бойові завдання й нести службу на лінії бойового зіткнення. Охоплення представників різних компонентів Сил оборони – Збройних Сил України, зокрема окремих гірсько-штурмової та механізованої бригад, Національної гвардії та Сил територіальної оборони – та проведення інтерв'ю саме в описаних умовах дозволило нівелювати «ефект ізоляції», притаманний кримінально-виконавчій системі, а також всебічно дослідити зазначений феномен у його природному військово-службовому середовищі. Поєднання включеного спостереження за побутом підрозділів із процесом проведення інтерв'ю характеризувалося високим рівнем динамічності та постійним акустичним фоном, що вимагало граничної концентрації і здатності оперативно адаптувати гайд інтерв'ю до поточної безпекової ситуації.

Особливу складність на етапі підготовки до основної частини інтерв'ю становило подолання первинного статусного бар'єра між академічною дослідницькою школою та військовослужбовцями (особливо старшої вікової групи 45–60 років), що вимагало ретельного моделювання вхідної інформації із чітким визначенням категорій респондентів, установленням початкового контакту, отриманням згоди на проведення інтерв'ю й гарантуванням абсолютної добровільності участі. Створення довірчої атмосфери та забезпечення повної анонімності було досягнуто завдяки відсутності представників командування під час бесіди, детальному роз'ясненню наукової мети дослідження, а також маркуванню респондентів виключно за іменами (зокрема вигаданими) або неформальними позивними. Важливим чинником стало й прийняття автентичної мовної культури військовослужбовців, що дозволило подолати дистанцію, вільно використовувати фронтовий сленг чи неформальну лексику та відкрито висловлювати жорсткі, критичні оцінки щодо управлінської вертикалі, мобілізаційних процесів і внутрішньоармійських деформацій.

Для дослідження використовувалося напівструктуроване монографічне інтерв'ю, що поєднувало заздалегідь визначені тематичні блоки із можливістю уточнення індивідуального досвіду кожного військовослужбовця залежно від перебігу розмови. Тематичними блоками монографічного інтерв'ю охоплювалися: 1) біографічні відомості військовослужбовця; 2) військовий шлях; 3) умови служби; 4) бойовий досвід; 5) передумови виникнення наміру залишити військову частину; 6) безпосередній механізм прийняття рішення; 7) події після залишення військової частини; 8) причини повернення/неповернення до військової частини; 9) оцінка власного вчинку та 10) пропозиції щодо запобігання СЗЧ.

При цьому розмови характеризувалися високим рівнем емоційної напруги та для більшості військовослужбовців стали формою психологічної декомпресії, можливістю артикулювати накопичену втому, несправедливість тилового розпо-

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

ділу обов'язків і специфіку внутрішньоармійських деформацій (алкоголізація, наркотизація, нового поповнення лав військовослужбовців тощо).

Достовірність отриманої під час монографічних інтерв'ю інформації забезпечувалася шляхом її порівняння із судовими рішеннями, матеріалами анонімного анкетування військовослужбовців, проведеного у квітні – червні 2026 року групою дослідників НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, що працюють над реалізацією грантового проєкту під назвою «Ухилення від виконання військового обов'язку як загроза національним інтересам у сфері безпеки та оборони в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України: кримінологічний аналіз та проблеми юридичної відповідальності» на замовлення Національного фонду досліджень України (В. С. Батиргареєва (керівник проєкту), А. В. Лапкін, Д. П. Євтєєва, Н. В. Нетеса, В. В. Фєдосєєв, Д. О. Куковинець), та зіставлення відповідей різних категорій військовослужбовців.

Таким чином, зібраний матеріал є репрезентативним зрізом реального стану військової дисципліни, вільним від офіційної звітності, що забезпечує високу валідність та унікальність кримінологічних узагальнень.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Еволюція кримінологічної думки доводить, що кількісні показники, які відображають масштаби поширення злочинності (і відповідно кількісні методи їх одержання), неспроможні розкрити внутрішню природу протиправної поведінки. Інформаційна модель криміногенної ситуації, побудована виключно на офіційних статистичних даних, залишається фрагментарною та позбавленою глибокого аналітичного контексту. Таке обмеження в пізнавальному й евристичному потенціалі традиційного інструментарію стає очевидним під час аналізу правопорушень, вчинених у екстремальних умовах воєнного стану та бойової обстановки. Таким чином, виникає потреба в застосуванні якісних методів дослідження, зокрема методу монографічного інтерв'ю, здатних реконструювати та пояснити мотивацію протиправної поведінки, а також виявити приховані соціокультурні й армійські деформації – від бойового стресу та кризи лідерства в ланці «командир – підлеглий» до виправдання девіацій і відчуття несправедливості мобілізаційних процесів, які випадають із поля зору кримінальної статистики.

Метод монографічного інтерв'ю свого часу був запозичений кримінологією з арсеналу емпіричної соціології. Однак, попри його визнання протягом останніх десятиліть у кримінологічній науці, приклади практичного застосування цього якісного методу залишаються поодинокими [31–35]. При вивчення явища СЗЧ сутність зазначеного методу комплексно розкривається, на наш погляд, через чотири базові ознаки. По-перше, у центрі уваги дослідників перебуває незначна кількість випадків, що дозволяє зосередитися на максимальній ретельності й глибині аналізу. По-друге, такий підхід дає можливість розглядати феномен СЗЧ

у сукупності його системних соціокультурних та організаційних взаємозв'язків як комплексного соціально-правового явища деструктивної природи. По-третє, отримані результати мають екстраполяційний потенціал, оскільки дозволяють розуміти й прогнозувати типізовані процеси в схожих за структурою військових колективах. По-четверте, застосування монографічного інтерв'ю є корисним стосовно проблем, котрі ще потребують вивчення й ідентифікації, але вже на ранніх етапах дослідження прогнозується, що «певний клас явищ … є достатньо монолітним, типологічним феноменом» [36, с. 183].

У військово-педагогічному вимірі інформація за результатами монографічного інтерв'ю, яка зазвичай залишається поза межами документальних джерел або прямого спостереження, стає незамінною для офіцерів із виховної роботи з особовим складом і командирів, оскільки універсальність методу дозволяє одночасно проаналізувати і внутрішні мотиви індивідів, груп чи спільнот, і результати їх діяльності. Спогади та рефлексії респондента під час бесід проходять крізь суб'єктивні фільтри, тому отримані дані є унікальним матеріалом для виявлення, зокрема, мікросоціальних деформацій у військових підрозділах.

Тематичні блоки монографічного інтерв'ю, про які йшлося вище, не є розрізненими елементами опитування, а утворюють цілісну програму дослідження. Вона дозволяє проаналізувати життєвий шлях правопорушника в трьох ретроспективних вимірах і крізь призму чотирьох аналітичних площин, кожна з яких має самостійне кримінологічне та військово-педагогічне значення.

Логічний взаємозв'язок між згаданими тематичними блоками, ретроспективними вимірами й аналітичними площинами виглядає в такий спосіб.

Перший ретроспективний вимір охоплює доармійський період життя людини й розглядається в онтологічній площині, спрямованій на вивчення соціальної генези особистості. У цю структуру інтегруються перший і другий тематичні блоки інтерв'ю, що містять біографічні відомості військовослужбовця. Основним завданням на цьому етапі є аналіз умов формування особистості, її соціального оточення до мобілізації або укладення контракту, а також виявлення десоціалізаційних чинників у родині, найближчому середовищі чи професійній діяльності, які могли сприяти протиправній поведінці.

Другий ретроспективний вимір відображає специфіку проходження служби та досліджується в аксіологічній площині, що зосереджена на з'ясуванні ціннісних орієнтирів та їх трансформації. Він охоплює третій і четвертий блоки інтерв'ю, присвячені військовому шляху, умовам служби та бойовому досвіду. На цьому етапі аналізуються процес військової адаптації, зміни ціннісних орієнтацій під впливом бойового стресу, взаємин у колективі та з командуванням. Разом із тим особлива увага приділяється деформації мотивації до служби та втраті страху перед юридичною відповідальністю.

Третій ретроспективний вимір стосується обставин залишення військової частини й аналізується в двох площинах. Одна з них – праксеологічна – досліджує механізм вчинення правопорушення. Вона об'єднує п'ятий, шостий і сьомий блоки інтерв'ю, які охоплюють передумови виникнення наміру залишити частину, прийняття відповідного рішення та події після його реалізації. Завданням цієї площини є реконструкція мотивів і механізму прийняття рішення про вчинення правопорушення, а також аналіз впливу ситуаційних чинників, психоемоційного стану особи та її поведінки після залишення частини.

Інша площина цього ж ретроспективного виміру присвячена ресоціалізації та педагогічній корекції. Вона об'єднує восьмий, дев'ятий і десятий блоки інтерв'ю, в яких з'ясовуються причини повернення або неповернення до військової частини, оцінка власного вчинку та пропозиції щодо запобігання подібним випадкам. На цьому етапі оцінюється рефлексія військовослужбовця щодо вчиненого діяння, зокрема каяття чи самовиправдання, готовність до ресоціалізації та повернення до служби, а також з'ясовуються його пропозиції для розроблення практичних військово-педагогічних рекомендацій щодо запобігання СЗЧ.

Результати монографічних інтерв'ю засвідчують, що реальні механізми СЗЧ нерідко суперечать поширеним уявленням про причини цього явища, виявляючи низку тенденцій, які доцільно розглядати як специфічні кримінологічні парадокси. У цьому контексті парадокс як евристична категорія вживається для пояснення аномальних і суперечливих соціальних процесів усередині військової системи, що функціонує в екстремальних умовах. Під час збройної агресії саме явище СЗЧ демонструє ознаки такої доктринальної аномалії, оскільки парадоксальність нових тенденцій виникає через пряме зіткнення державного обов'язку, індивідуального інстинкту самозбереження та трансформацію моральних імперативів суспільства.

Слово «парадокс» (від дав.-гр. *παράδοξος* – несподіваний, дивний) означає: 1) думку, судження, що різко розходиться зі звичайним, загальноприйнятим і суперечить (іноді тільки на перший погляд) тверезому глуздові; різку невідповідність, несумісність, розбіжність, нелогічність; 2) несподіване явище, яке не відповідає звичайним науковим уявленням [37, с. 533]. Отже, у найширшому науковому сенсі парадокс означає глибинну, об'єктивну суперечність, яка виникає в процесі пізнання певного явища або функціонування системи.

У вітчизняній кримінологічній науці методологічний фундамент для дослідження правових аномалій через призму категорії «парадокс» закладено у працях О. М. Бандурки та О. М. Литвинова. Розглядаючи суперечливу природу протидії злочинності, вчені визначили парадокси цієї системи як прояви, про які в офіційній доктрині «незручно говорити», проте саме вони характеризують її приховану, справжню сутність [38, с. 83]. Екстраполюючи зазначений підхід на нашу дослідницьку площину, ми пропонуємо застосовувати поняття парадоксу безпосередньо до явища СЗЧ. Правомірність такого кроку підтверджується тим, що в умовах

сьогодення СЗЧ перестає бути лінійним військовим правопорушенням, набуваючи ознак системного парадоксу. Так, з одного боку, воно виступає як загроза боєздатності української армії, що вимагає жорсткої репресивної реакції. З другого боку, як свідчать результати монографічних інтерв'ю, механізми СЗЧ нерідко відбивають нелінійну кризу самої системи управління. Сутність цієї кризи полягає в тому, що формально-юридичні вимоги діють у повному відриві від реальних морально-психологічних умов життя військовослужбовця, а відомча статистика слугує лише ширмою для маскування справжніх криміногенних реалій.

Стисло розкриємо парадокси аналізованого явища, які безпосередньо випливають із результатів проведених монографічних інтерв'ю з військовослужбовцями.

1. ***Парадокс девальвації кримінально-правової загрози та феномен «легалізованого» правопорушення.***

Перший із виявлених парадоксів безпосередньо пов'язаний із трансформацією сприйняття свого правового статусу респондентами та повною втратою запобіжної функції кримінальної відповідальності. Головна кримінологічна аномалія сучасної війни полягає в тому, що значна частина осіб, які вчинили СЗЧ, не переховуються в класичному розумінні цього поняття, а продовжує виконувати бойові завдання зі зброєю в руках, перебуваючи в цей час у правовому вакуумі між кримінальним переслідуванням і фронтовим служінням. При цьому емпіричні дані свідчать, що девальвація кримінально-правової загрози зумовлена двома основними чинниками.

По-перше, це усвідомлення військовослужбовцями своєї фактичної безкарності через гострий кадровий дефіцит у Силах оборони («фронтовий імунітет»). Суб'єкти правопорушення чітко розуміють, що держава змушена балансувати між ізоляцією правопорушників в установах пенітенціарної системи та необхідністю збереження живої бойової одиниці на передовій. Унаслідок цього передова лінія фактично акумулює правопорушників назад, нівелюючи страх перед судимістю. Кримінальний закон повністю втрачає запобіжну функцію, оскільки кадровий голод змушує командування ігнорувати процесуальні дії ДБР або ВСП заради утримання позицій. Самі респонденти відверто зазначають, що через відсутність кому воювати справи часто не доходили до суду. У кримінологічному вимірі це свідчить про раціональний прорахунок ризиків правопорушником і відверту демонстрацію індиферентності до кримінальних процесуальних дій, пов'язаних із СЗЧ. Так, один із респондентів (штурмовик-стрілець) зазначив: *«Без поняття, чи відкривали кримінальне провадження? Мені якось нецікаво. Їм зараз люди на фронті потрібні, а не папери ці, не кримінальні справи…»*[1].

[1] *Примітка.* Тут і далі в тексті наводяться прямі цитати військовослужбовців Сил оборони України, зафіксовані в межах польового дослідження методом монографічного інтерв'ю (квітень 2026 р.). Масиви первинних кримінологічних даних зберігаються в дослідницькому архіві

У деяких випадках слідчі органи самі демонструють небажання ініціювати бюрократичний тиск на діючих бійців: *«Він [слідчий] мені казав: «Ти зараз офіційно перебуваєш у гірсько-штурмовій частині, ніякого суду немає, й на тебе нічого не заведено»… Якщо я там і значуся, то лише те, що колись пішов у СЗЧ – утік та й утік».*

По-друге, це інструменталізація неформальних зв'язків у тилу або специфічна корупційна толерантність. У деяких випадках СЗЧ перестає бути актом переховування. Правоохоронні органи в тилу свідомо ігнорують факт перебування особи в розшуку через протекціонізм чи неформальні домовленості третіх осіб, перетворюючи час перебування в СЗЧ на специфічну форму неофіційної трудової діяльності. Один із респондентів, який перебував у СЗЧ шість місяців, на запитання, чи доводилося йому ховатися, відповів: *«Жодного разу [не ховався від правоохоронців]. Весь час удома був. Робив ремонт у квартирі одного СБУшника. Мене через це й не чіпав ніхто – він сам порішав усі мої питання… Господар квартири все закривав».*

Додатковий кримінологічний ефект створюють нормативні пом'якшення (амністії) та судові прецеденти швидкого повернення до служби, нерідко без реального покарання. Такі кроки сприймаються суб'єктами правопорушення як гарантія особистої безпеки, що формує стійку психологічну установку на сприйняття СЗЧ не як злочину а як форми самовільної відпустки, яка згодом обов'язково буде амністована або прощена державою через процедуру каяття в суді. Це підтверджується як досвідом молодшого офіцерського складу (*«Відкрили [кримінальне провадження], як і належить. Був суд, усе повністю пройшов. І закрили одразу… Виправдали… Я сказав судді, що розкаявся. Суддя відповів: «Ну все, супер. Йди служи далі…»),* так і досвідом рядових бійців, які повернулися на фронт через механізм заміни покарання службою («*Я відсидів десь дев'ять місяців: спочатку в СІЗО, потім у колонії… і вийшов, бо ухвалили новий закон, і я пішов на новий строк служби»*).

2. Парадокс СЗЧ як деструктивної форми правової самодопомоги та інструменту «вимушеного переведення».

Другий парадокс утворюється навколо мотиваційної структури вчинення СЗЧ. Нам не зустрілося випадків, коли СЗЧ виступало б актом прямої зради чи ідеологічного дезертирства (втечі до ворога). Найчастіше це деструктивний, але водночас і радикальний інструмент розв'язання внутрішніх конфліктів, що виникають через системні організаційні прорахунки всередині армійського середовища. Серед детермінант, що штовхають військовослужбовців на цей крок, принаймні можна виділити дві основні. По-перше, йдеться про недостатню компетентність і недотримання слова з боку безпосереднього командування, що руйнує базову

на умовах суворої анонімності респондентів. Візуально в тексті всі використані цитати респондентів маркуються курсивом.

довіру. Так, військовослужбовці наголошують на систематичному ігноруванні їх законних прав на відпочинок, що накопичує психологічну втому. Як засвідчив один із опитуваних: *«… бо начальство слова не тримає. Перший раз я пішов, бо в мене син народився. Обіцяли ж відпустку й не дали. – Якби дали відпустку, це б вас зупинило? – Звісно. Зупинило б, сто відсотків!»*. У свою чергу, для кадрових військових і офіцерів мотивом стає професійний протест проти управлінського хаосу та «радянських» підходів: *«Усе через командування… Некомпетентні накази вищого командування – від комбрига й вище… Якби на той час змінили командира, і керівництво прислухалося до молодшого командування, до солдатів, то, можливо, я б і залишився»*.

По-друге, це спроба змінити підрозділ або умови служби. У військовому середовищі побутує думка, що СЗЧ є єдиним дієвим способом вирватися з некомпетентного підпорядкування, хоча досвідчені офіцери називають це брехнею. Проте правопорушники використовують вихід як спосіб вирішення цієї проблеми, прямо пов'язуючи бажання змінити місце служби з незадоволенням якістю командування: *«Був незадоволений умовами служби. І компетентністю командирів, точніше – її відсутністю… Тому хотів в іншу частину»*. При цьому військовослужбовці акцентують увагу на важливості збереження військової честі навіть під час учинення правопорушення – прагненні *«піти так, щоб не підставити побратимів і безпосереднього керівника. Просто вирішив зателефонувати всім і попередив, що мене не буде. Зробив усе так, щоб не підставляти ані безпосереднього командира, ані тих, хто мене відпускав. Хотів зняти з них відповідальність і взяти все на себе»*.

3. Соціально-психологічний парадокс: криза армійської ідентичності на тлі екстремального бойового досвіду.

Результати монографічних інтерв'ю дозволили зафіксувати деструктивний за своїми наслідками феномен трансформації армійської ідентичності, сутність якого полягає в тому, що набуття військовослужбовцями відповідного рівня бойової компетентності, авторитету й екстремального досвіду (безперервні бої, штурмові операції, диверсійна діяльність тощо) супроводжується паралельним руйнуванням їх інституційної лояльності, розчаруванням у системі військового управління й ерозією засадничих моральних регуляторів дисципліни. Уявляється, що зазначений парадокс лежить у площині психоемоційного вигорання і руйнування мікросоціальних зв'язків побратимства. Тривалі терміни перебування на лінії зіткнення без належної ротації (*«64 доби без ротації в Часовому Яру»* або *«96 днів безперервних боїв у місті»*) призводять до деформації та глибокого особистісного розчарування. При цьому найважчим психологічним ударом для військовослужбовців стає не агресія ворога, а внутрішньосистемна несправедливість: *«Ставлення своїх же…»*, відсутність гідного матеріального забезпечення (*«Все доводиться купувати за власні кошти»*) та фінансова недооцінка ризику «ринком

праці» *(«Охоронець в АТБ отримує більше, ніж військові. Ну як це так?»*), що провокує гостру образу на армійську систему, зокрема на систему забезпечення армії.

Натомість іноді виявляється інший полюс цього ж парадоксу – свідоме заперечення матеріальних стимулів за умови тотального відчуження від офіційної ієрархії: *«Я не прийшов воювати сюди за бабло… Я мав усе».* Тобто військовослужбовець повністю забезпечує себе сам, але його ідентичність будується не навколо належності до Збройних Сил як інституту, а навколо власної персони й автономного авторитету (*«всі піді мною», «пацани йдуть до мене»*). Як наслідок, виникає парадоксальна ситуація: військовослужбовець готовий воювати, але повністю відкидає формальні інституційні рамки – звання, нагороди та підпорядкування офіцерам (*«З офіцерами конфліктую, я не звик, що мною керував хтось»*).

Наведемо ще аргумент для характеристики цього парадоксу.

Класична військова соціологія розглядає горизонтальну солідарність малого підрозділу («окопне братство») як головний психологічний буфер і антикриміногенний чинник. На рівні найменших за чисельністю підрозділів між військовослужбовцями традиційно швидко встановлюються особистісні стосунки та формується специфічний морально-психологічний клімат [39, с. 8]. Проте хронічна втома та зміна якісного складу армії сьогодні нерідко руйнують ці уявлення. І це призводить до небезпечного наслідку – зникнення стримуючого фактора моральної відповідальності перед колегами по зброї. На запитання, чи думав військовослужбовець про наслідки для інших і про те, що своїм вчинком може підставити побратимів, респондент відповів відверто: *«Та немає зараз ніяких побратимів, я вам так скажу…»*.

На зміну первинній ідеалізованій солідарності приходить тверезa, подекуди цинічна оцінка новоприбулого контингенту. Так, один із респондентів прямо вказує на деградацію людського ресурсу, який потрапляє на фронт: *«…багато наркоманів. Їсти, спати, наркота, алкоголь. Все…»*. Коли досвідчений військовослужбовець чи неформальний командир бачить у підлеглих не надійне плече, а джерело додаткової небезпеки (*«вони непридатні, вони як інваліди»*), колективна армійська ідентичність розпадається. Відсутність психологічної опори на колектив знімає моральні бар'єри перед вчиненням військових правопорушень, зокрема СЗЧ.

Таким чином, соціально-психологічний парадокс кристалізує небезпечну тенденцію: чим довше і професійніше людина воює в умовах інституційного хаосу, тим сильніше вона відчужується від держави як правового інституту. Військова ідентичність звужується до суто локального виживання або автономного лідерства. Руйнування концепту побратимства, з одного боку, та знецінення кримінальної відповідальності на тлі щоденних смертей, з другого – створюють умови, за яких СЗЧ стає раціональним інструментом самозбереження особистості та абсолютизації сьогодення (*«Та мені, що кримінал? Кримінал є… Що там*

такого є? Там уже немає нічого страшного. Там такі самі люди сидять, як і ми тут»). Як бачимо, деякі військовослужбовці не орієнтуються на чинне правове поле, а керуються власним баченням справедливості й очікуванням майбутніх політичних рішень – тотальної післявоєнної амністії (*«Вони як були в СЗЧ, так і будуть. Будуть чекати, коли настане мир. …Поміняється президент, вийде амністія… І нічого їм не буде, кримінальна відповідальність на них не буде поширюватися…»*), що зумовлює неминуче зростання показників військової злочинності в короткостроковій перспективі.

4. Парадокс мотиваційної трансформації СЗЧ: від простого ухилення від служби до поліаспектного протесту комбатанта.

У сучасних реаліях СЗЧ втрачає ознаки банального кримінального проступку, спрямованого на ухилення від виконання військового обов'язку через страх перед небезпекою чи бойовими діями. Натомість емпіричний матеріал засвідчує його трансформацію в специфічну нелінійну форму індивідуального протесту комбатанта. Зазначена поведінка стає наслідком системної кризи мотиваційно-ціннісної сфери особистості, зумовленої деструкцією військово-педагогічної адаптації, психофізіологічним вигоранням, віковими та релігійними детермінантами, а також прорахунками в методології кризового військового управління. Впровадження категорії «протест» у контекст нашого дослідження дозволяє перевести наукову дискусію з реліктового радянського звинувачення військовослужбовця в моральній слабкості чи боягузтві в площину глибокого соціально-правового аналізу внутрішніх і зовнішніх вад військового середовища на основі монографічного інтерв'ю.

Під час дослідження виокремлено три форми такого системного протесту.

Перша з указаних форм – світоглядно-ціннісний протест. Він виступає реакцією військовослужбовця на гостре відчуття правової та соціальної несправедливості або непереборний когнітивний дисонанс між вимогами військової служби та внутрішніми етичними (релігійними) імперативами. У цьому вимірі військовослужбовці наважуються на СЗЧ не через відсутність хоробрості, а через очевидну диспропорцію в розподілі військового тягаря, як-от: відсутність визначених державою граничних термінів служби, брак своєчасних ротацій і вибірковий характер мобілізації, коли одні воюють роками, а інші залишаються в тилу. Військовослужбовці гостро відчувають порушення «суспільного договору» між захисниками та державою, а тому вказують на прямий зв'язок між невиконанням державою зобов'язань і правопорушенням: *«Хлопці йшли у відпустку по черзі, та й усе. Я вісім місяців відслужив, інші хлопці вже сходили, тож прийшла моя черга. Мені кажуть: «Ні». Я й пішов. А тут мені: «Можеш не повертатися, бо поїдеш у наручниках».*

Важливою складовою цієї кризи є й гостра критика примусових методів мобілізації («бусифікації»), які ветерани оцінюють як чинник, що генерує повторні

правопорушення: *«Ось зловили людину… Вона через кілька днів піде в СЗЧ. Це все абсурд».*

Граничним виявом світоглядної кризи виступає релігійно-пацифістський протест, коли людина свідомо готова до кримінальної відповідальності та стигматизації, аби не переступити через біблійні заповіді: *«У мене причина роздвоюється. Перша – це те, що я вважаю життям за Божими законами. «Не вбий». Убивство вважається смертним гріхом…. Якби довелося стріляти, я б потім замучився каятися в гріхах за вбивство людини… Не хочу я вбивати!».* Держава, змушуючи таких осіб брати зброю, замість альтернативного використання їх праці в тилу за професією (наприклад, кухарем або зварником), провокує ланцюгову реакцію втеч (до п'яти-шести СЗЧ у межах однієї біографії).

Друга форма протесту – психосоматичний (антропологічний і геронтологічний) протест. Він постає як супротив самого організму та психіки, що повністю вичерпали свій психофізіологічний або віковий ресурс. Надвисокий рівень бойового стресу, хронічна депривація сну, контузії та ПТСР призводять до ситуації, коли біологічний інстинкт самозбереження перемагає статутний обов'язок. За відсутності дієвих легальних механізмів швидкої декомпресії СЗЧ стає вимушеним «протестом тіла» заради фізичного та ментального порятунку, деструктивним способом самостійної психологічної реабілітації. Респонденти наголошують, що перебування на межі людських можливостей в екстремальних умовах протягом надтривалих термінів (*«три з половиною місяці без виїзду…»*), позбавляє сили волі та здатності контролювати свій стан.

Рішення про СЗЧ часто ухвалюється спонтанно, під впливом раптового соматичного або панічного розладу: *«Сплю. Рано-вранці встав, години о четвертій, і відчуваю – починає трусити. Розумію, що завтра, напевно, буде щось не те. Зібрався швиденько – і немає мене».* У цьому контексті СЗЧ виступає як намагання особистості прорвати інституційну ізоляцію через екзистенційну тугу за свободою: *«Просто засумував за свободою. Якщо казати зовсім чесно… Хотілося конкретно відпочити».*

Хронічна відсутність тривалих відпусток призводить до розриву природних соціальних зв'язків: *«У воєнний час … раз на рік – це, звісно, дуже рідко. Людина пропускає ціле життя своєї родини».* Ситуація суттєво ускладнюється в геронтологічному аспекті, коли вікові зміни та хронічні хвороби військовослужбовців, яким уже за п'ятдесят років, ігноруються командуванням: *«Скільки разів говорив, що в мене вже вік, здоров'я не те… Мені не давали можливості пройти медкомісію. А коли пройшов, то написали, що придатний. Але втомлююся швидко. Я не можу ні бігати, ні стрибати, ні стріляти, як молодий. У відповідь чую: «Нам по барабану, скільки тобі років, робити будеш те, що ми тобі скажемо»».*

Єдиним доступним інструментом швидкої декомпресії в тилу за таких умов стає алкоголізація, яка відкрито визнається респондентами як спосіб заспокоєння

(*«Алкоголь трохи заспокоює», «під хороший чи поганий настрій міг трошки випити»).*

Третя форма – лідерсько-управлінський протест – є безпосередньою відповіддю на кризу військового лідерства, прояви зневаги та педагогічні прорахунки командного складу. Військовослужбовець висловлює відкритий, хоча й деструктивний за формою протест проти управлінської некомпетентності, засилля паперової бюрократії, нераціонального планування бойових операцій (*«керівництво щось собі вигадає і відправляє людей на позиції, як гарматне м'ясо»*).

Особливо гостро цей протест проявляється у військовослужбовців, які прийшли з цивільного бізнес-середовища, або в осіб зрілого віку, які мають значний життєвий і професійний досвід («працівники-одинаки»). Жорстка армійська субординація та зіткнення з некомпетентністю викликають у них відкрите неприйняття: *«Коли я бачу, що навпроти мене хтось стоїть і починає розповідати, як правильно, а як неправильно…, я йому й кажу: «Ну не розповідай мені, що і як. Не тупи!».* Паралельно фіксується гострий міжпоколіннєвий конфлікт, коли віковий життєвий статус військовослужбовця вступає в суперечність із безапеляційним стилем командування молодих офіцерів: *«Я не люблю підкорятися молодим, коли мною командують люди, молодші за мене за віком. Я не звик до цього… Не люблю, коли молодші за мене повчають: «Ось я сказав – робити так і все». Я свою точку зору висловлюю, а мене за це: «або по голові отримаєш, або ще якась подібна ситуація»*».

Емпіричні дані дозволяють стверджувати, що цей протест може мати характер мікробунту проти дріб'язкового тиранічного контролю й інституційного тиску на ініціативних військовослужбовців: *«Шикування бувають… Через когось одного знову страждаєш, і давай усіх мучити. Мені це найбільше не подобається. Раз я вже під прицілом, намагаються більше мене смикати, тому що я найбільш обурений… Дня не мине. Всюди за прізвищем викликають».* Наслідком стає прямий перехід до ультимативної відмови від виконання наказів (*«я у відмову йду одразу, конкретно кажу»*) із наступним залишенням локацій.

5. Комунікативний парадокс: СЗЧ як вимушений канал зворотного зв'язку та «декларація проблеми» перед командуванням.

П'ятий парадокс стосується труднощів у побудові діалогу між військовослужбовцем і керівництвом. Соціально-правова специфіка цього явища полягає в тому, що за умови відсутності дієвих каналів розв'язання повсякденних проблем або тривалого ігнорування звернень СЗЧ стає для військовослужбовця чи не єдиним доступним способом привернути увагу до своєї ситуації. Військовослужбовець наважується на правопорушення не для того, щоб назавжди розірвати зв'язок з армією чи втекти, а, навпаки, щоб його законні потреби чи скрутний стан нарешті помітили. У такому вимірі СЗЧ перетворюється на деструктивний, але очевидний для керівництва сигнал про допомогу.

Результати монографічних інтерв'ю дозволяють виділити два основні прояви цього комунікативного збою. Один із них – марність офіційних каналів звернення («заблокований діалог»). Матеріали інтерв'ю свідчать, що військовослужбовці часто зважуються на радикальний крок після того, як вичерпали всі легальні інструменти, зокрема рапорти, які в умовах бюрократичного навантаження або людського чинника просто не доходять до адресата чи ігноруються. Це породжує відчуття повної безпорадності. Парадокс ситуації очевидний: щоб змусити систему звернути увагу на правове поле, військовослужбовець переступає межі цього поля. Досвід одного з респондентів наочно ілюструє, як підхід медичної комісії до реальних скарг на стан здоров'я породжує глибоке розчарування та штовхає до самостійного вирішення проблеми: *«Я там із якимось лікарем посварився, бо робота тієї ВЛК – це взагалі щось страшне… Усіх підряд пишуть: «Придатний, придатний»».* Коли безпосереднє звернення бійця не має ваги, юридичний факт СЗЧ стає спробою повернути собі право бути почутим.

Другий прояв комунікативного збою має відкритий і демонстративний характер дій (діалог через дистанцію). На відміну від класичного дезертирства, метою якого є повне приховування та розрив зв'язків із армією, у цьому випадку військовослужбовці діють максимально відкрито. Вони не обривають контактів, не переховуються, а часто самі інформують командирів про своє місце перебування та причини відходу, прагнучи вивести вирішення питання в площину неформального, але чесного обговорення. Яскравим прикладом такої демонстративної поведінки є позиція одного з респондентів, який наголошує на збереженні відповідальності та відкритості зв'язку: *«Не міг більше… Я запитав у хлопців, вони відповіли: «Як знаєш». Поки я перебував у СЗЧ, усе одно спілкувався і з хлопцями, і з командирами. Усі знали, де я перебуваю».* Тобто військовослужбовець використовує сам факт правопорушення як вимушений інструмент комунікації на відстані, сподіваючись, що такий крок змусить посадових осіб почати реальний діалог.

Таким чином, у кримінологічному вимірі сучасне СЗЧ нерідко виступає симптомом кризи двосторонньої комунікації всередині військових структур. Оскільки в системі бракує гнучких неформальних інструментів швидкого реагування на гострі особистісні проблеми підлеглих, кримінальне правопорушення перебирає на себе функцію жорсткого зворотного зв'язку. Залишення військової частини за таких обставин стає спробою ініціювати розмову про справедливість і повагу до особистості, яку не вдалося розпочати в межах чинного порядку.

Виявлені вище парадокси СЗЧ доводять, що це явище не є однорідним, а його кримінальний вимір тісно переплетений із глибокими соціально-правовими, психологічними й інституційними процесами всередині військового організму. Коли суперечності системи досягають певної небезпечної межі, вони проєктуються на поведінку конкретного військовослужбовця. У підсумку кримінальне

правопорушення найчастіше стає індивідуальною, хоча й деструктивною відповіддю на інституційний збій. Оскільки кожен військовослужбовець вступає в конфлікт із правовою нормою через власну призму життєвого досвіду, віку, специфіки служби та рівня виснаження, виникає об'єктивна потреба в ідентифікації та розмежуванні проявів таких конфліктів. Зібраний емпіричний матеріал свідчить, що за кожним окремим випадком СЗЧ стоїть унікальне поєднання зовнішніх чинників і суб'єктивного стану людини. Систематизація й аналіз матеріалів монографічних інтерв'ю дозволили трансформувати виявлені теоретичні парадокси в конкретні людські профілі.

Отже, на основі дослідження мотиваційної сфери, тривалості перебування на передовій та характеру взаємодії з командуванням було виокремлено п'ять кримінологічних типів правопорушників. При цьому емпіричні дані спростовують спрощений підхід до особи військовослужбовця, який вчиняє СЗЧ, як людини, що керується виключно страхом перед фронтом. Адже переважна більшість респондентів мають виснажливий бойовий досвід тривалістю до трьох-чотирьох місяців безперервного перебування на «нулі» та демонструють високий ступінь адаптації до екстремальних умов. Наведемо ці типи.

1. Професіонал-ідеаліст в умовах управлінської кризи (Василь, 26 років). Цей тип репрезентує професійне ядро армії. Василь – молодший лейтенант, старший офіцер батареї, який пов'язав своє життя з військом із 18 років і наразі уклав уже третій контракт. Його військова ідентичність повністю сформована, він чітко розуміє правила перебування в армії, але саме це стає тригером протесту. З кримінологічного погляду сутність його вчинку – це накопичувальне розчарування через неефективність військового лідерства вищих ланок управління. Для «ідеаліста» СЗЧ стало не спробою втекти від війни, а радикальним ультимативним інструментом боротьби за зміну умов служби чи переведення в інший підрозділ. Військовослужбовець прагне воювати, але вимагає професійного ставлення до себе та підлеглих, що чітко простежується в його словах: *«Я йшов не для того, щоб просто втекти. Хотів просто потрапити під інше командування… Службу я планував продовжувати далі».*

2. ***«Вигорілий комбатант із потребою декомпресії»*** (Славік, 37 років). Перед нами тип досвідченого бійця, який пройшов службу за контрактом у 2016–2019 рр. та у 2022 році повернувся як доброволець із-за кордону, де перебував на заробітках. Його мотивація на початку була беззаперечною, проте тривале перебування на передовій без належної ротації призвело до глибокого виснаження. Головним чинником девіації тут виступає хронічна фізична й емоційна втома (*«сиділи в норах… було дуже важко»*). Короткочасний вихід із частини для такого військовослужбовця є формою стихійної інстинктивної самореабілітації (декомпресії). Ситуація загострюється через негнучкість командування, яке замість психологічної

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

підтримки вдається до погроз: *«Я попередив, що вийду в місто, пішов за годину і повернувся… А мені кажуть: «Ми тебе подамо в СЗЧ». Що це за мода така?».* Для такого типу військовослужбовця СЗЧ є реакцією знесиленого організму на тиск і брак елементарного відпочинку.

3. ***«Ситуативно-дезорієнтований комбатант»*** (Анатолій, 26 років). Анатолій – солдат, навідник-оператор танка, який служить за контрактом з 2020 року. Він абсолютно інтегрований у військове середовище, тверезо оцінює фронтові реалії та відкрито артикулює страх смерті як природний стан на війні. Його крок у девіацію виявився імпульсивним, спровокованим не бойовими діями, а бюрократичною байдужістю в тилу. Повертаючись після офіційної десятиденної реабілітації в Буковелі, військовослужбовець зіткнувся з формальною відмовою чергового на КПП частини в Львові, який просто не впустив його через відсутність якогось підпису. Суб'єктивне відчуття образи на систему, що зневажає його шестирічний бойовий шлях, призвело до тривалого (на три місяці) виходу в СЗЧ: *«Мене на прохідній просто розвернули й не пустили… прикро стало: стільки часу служу, а якийсь черговий ставиться з такою неповагою».* Опинившись поза частиною, військовослужбовець тимчасово дезорієнтувався й спробував реінтегруватися в цивільне життя, влаштувавшись працювати кухарем.

4. «Мобілізований «рецидивіст» із гострим дефіцитом свободи» (Максим, 39 років). Типовий представник цивільних людей, яких війна вирвала зі звичного контексту. До травня 2025 року Максим був успішним підприємцем (виготовляв меблі) і ніколи не мав справи з армією. Процес його мобілізації мав примусовий характер («бусифікація»), що наклався на вже наявний складний анамнез: важку контузію, отриману ще в Донецьку до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, епілептичні напади та схильність до алкоголізації.

Сутність його кримінальної поведінки полягає в хронічному, майже органічному неприйнятті статутної ієрархії та жорстких армійських рамок: *«найскладнішим виявився статут і вся ця система… ієрархія».* Максим демонструє стійкий рецидив – на його рахунку п'ять-шість (респондент точно не пам'ятає) епізодів СЗЧ тривалістю до місяця. Кожен такий вихід є імпульсивним зривом, продиктованим тугою за втраченою особистою свободою та спробою хоча б на короткий час повернути собі статус-кво звичайного цивільного життя.

5. ***«Соматично неспроможний комбатант в умовах медико-бюрократичного глухого кута»*** (Володимир, 56 років). Цей тип репрезентує старшу вікову групу мобілізованих. Володимир має великий життєвий досвід, проте його організм об'єктивно підірваний віковими хворобами, задавненими травмами чи наслідками поранень, які призвели до серйозних проблем опорно-рухового апарату й обмеження рухомості кінцівок.

Його девіація – це чиста спроба фізичного самозбереження в умовах ігнорування медичних проблем із боку військової системи. Коли офіційні рапорти на проходження ВЛК місяцями залишаються без відповіді, а людина внаслідок стану здоров'я неспроможна виконувати накази на передовій, вона опиняється в безвиході. СЗЧ для військовослужбовця стає єдиним способом вийти з цього замкненого кола, щоб знайти медичну допомогу в цивільних лікарнях. Це крик відчаю людини, яку система змушує воювати всупереч фізіологічним можливостям організму: *«Скільки разів у частині показую руки, кажу: «У мене руки не працюють…». Але це все пустий звук – на медкомісію так і не послали… Після цього в мене пройшло розчарування…».*

Запропонована типологія демонструє, що в основі більшості випадків СЗЧ серед досвідчених військовослужбовців лежить не ухилення від виконання обов'язку в його класичному розумінні, а глибока криза інституційної довіри та взаємодії. Держава часто отримує правопорушника там, де система виявилася нездатною вчасно забезпечити ротацію, почути законну скаргу військовослужбовця, виявити гнучкість на рівні військової бюрократії чи об'єктивно оцінити стан здоров'я людини.

ВИСНОВКИ

Узагальнення матеріалів монографічних інтерв'ю та сформована на їх основі кримінологічна типологія у вигляді емпіричних профілів військовослужбовців дозволяють зробити висновки, що переосмислюють природу СЗЧ в умовах відсічі збройній агресії РФ.

1. Явище СЗЧ втратило ознаки «класичного» ухилення від військової служби через боягузтво чи ідеологічну зраду. Сьогодні це деструктивна за формою, але раціональна за своєю внутрішньою логікою реакція військовослужбовця на системні збої військового організму. СЗЧ стає крайнім способом комунікації військовослужбовця із системою, що виявилася нездатною вчасно відреагувати на його звернення, рапорти чи стан виснаження.

2. Емпіричними даними спростовується спрощене уявлення про військовослужбовця як про такого, що діє виключно з огляду на інстинктивний страх перед бойовими діями. Виділено п'ять кримінологічних типів військовослужбовців, які розкривають внутрішню неоднорідність цього явища: 1) «професіонал-ідеаліст» обирає СЗЧ як протест проти кризи військового лідерства вищих ланок, прагнучи повернутися до служби на засадах фахового, а не формального ставлення; 2) «вигорілий комбатант» вдається до спонтанного СЗЧ як спроби самореабілітації та декомпресії за відсутності ротацій; 3) «ситуативно-дезорієнтований комбатант» демонструє протиправну поведінку у відповідь на бюрократичну байдужість тилу; 4) «мобілізований «рецидивіст»» вирізняється стійким несприйняттям статутної ієрархії через примусовий призов і медико-психологічні проблеми; 5) «со-

матично неспроможний комбатант» вдається до фізичного самозбереження в умовах ігнорування його хвороб з боку ВЛК.

3. Бойовий стрес руйнує правові орієнтири та змінює структуру внутрішнього світу людини. Виникає глибоке відчуження від усталених соціальних норм і цінностей і формується інше сприйняття покарання. За таких умов кримінальна відповідальність і навіть перспектива позбавлення волі втрачають свій запобіжний ефект. У свідомості військовослужбовця покарання вже не асоціюється із соціальним осудом чи стигмою. Навпаки, ізоляція в установі виконання покарань сприймається як передбачуване й відносно безпечне середовище, що гарантує збереження життя та тимчасово усуває необхідність постійного перебування під смертельною загрозою

4. Сучасна кримінально-правова політика держави щодо СЗЧ розвивається у двох протилежних напрямах: з одного боку, законодавець посилює кримінальну відповідальність за це діяння, а з іншого – паралельно вдається до регулярних амністій, процедур судового каяття та механізмів пришвидшеного повернення правопорушників на фронт, фактично знецінюючи власне посилення відповідальності. Це поєднання жорсткості та поблажливості й породжує очевидний нормативно-правовий парадокс: прагнення вирішити поточні тактичні завдання на передовій призводить до «амністійної деструкції» закону. У військовому середовищі поступово закріплюється ментальна установка на безкарність та очікування чергових політичних амністій, що нівелює запобіжний потенціал кримінальної відповідальності. У кінцевому підсумку СЗЧ перетворюється на циклічний, самовідтворюваний процес, який збільшує показники військової злочинності.

5. Зниження рівня СЗЧ неможливе виключно репресіями, які неефективні в умовах психологічного виснаження особового складу. Тому дієва протидія цьому феномену потребує системного реформування військового управління й усунення його інституційних недоліків. У цьому контексті першочергового значення набуває відновлення довіри військовослужбовців до держави через запровадження прозорих і передбачуваних строків проходження військової служби, належної системи ротації та повноцінного відпочинку особового складу. Разом із цим не менш важливим є усунення бюрократичних перепон у сфері медичного забезпечення, зокрема вдосконалення діяльності військово-лікарських комісій, рішення яких мають відповідати реальному стану здоров'я військовослужбовців і ухвалюватися без невиправданих затримок.

Утім суто організаційних заходів недостатньо, оскільки зниження рівня СЗЧ як масового явища вимагає системної трансформації самої моделі військового виховання. Реформування інституційних механізмів має супроводжуватися й зміною управлінської філософії, відповідно до якої військове керівництво повинно

докорінно змінити акцент, перейшовши від жорсткого адміністративного примусу до принципів сучасної військової педагогіки та фахового військового лідерства. Неабиякого значення в цьому процесі набуває цілеспрямована психолого-педагогічна підготовка командирів усіх рівнів для формування в них компетентностей статутного контролю, наставницької роботи з особовим складом, уміння розпізнавати ознаки психологічного виснаження та вчасно на них реагувати. У підсумку саме впровадження педагогічної культури наставництва й авторитету командира постає тією важливою умовою, яка поєднує безумовне дотримання статутної дисципліни та врахування людського виміру військової служби. Отже, підґрунтям для сталого зниження показників СЗЧ у довгостроковій перспективі може стати поєднання організаційно-управлінських реформ із цілеспрямованим розвитком військово-педагогічної майстерності командного складу.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Журавель В. В. Кримінологічна характеристика та запобігання самовільному залишенню військової служби або місця служби : дис. … д-ра філософ. / НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків, 2025. 257 с.

[2] Артеменко О. М. Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження : монографія / наук. ред. В. В. Голіна. Харків : Право, 2019. 224 с.

[3] Дмитренко Н. А. Особливості прояву злочинності серед військовослужбовців. *Юридичний бюлетень.* 2021. Вип. 23. С. 206–210. URL: https://doi.org/10.32850/LB2414–4207.2021.23.26

[4] Казначаєва Д. В. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2018. №2(19). С. 132–140.

[5] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.

[6] Касько Т. Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2015. 264 с.

[7] Колодяжний М. Г. Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2013. Вип. 26. С. 109–117.

[8] Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 20 с.

[9] Пузиревський Є. Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 21 с.

[10] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.

[11] Кавунська А. О., Корнієнко М. В., Шкута О. О. Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект : монографія. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. 211 с.

[12] Висоцький П. Г. Аналіз ознак особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2021. № 52. С. 58–61. URL: https://doi.org/10.32841/2307–1745.2021.52.13

[13] Журавель В. В. Самовільне залишення військової частини або місця служби: кримінологічний аналіз рівня, структури, динаміки. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 7. С. 198–202. URL: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2025–7/45

[14] Нетеса Н. В. Звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців за ч. 5 ст. 401 Кримінального кодексу України: проблемні аспекти тлумачення та застосування заохочувальної норми. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2026. Вип. 51. С. 104–115. URL: https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.104

[15] Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 5. С. 511–515. URL: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2022–5/122

[16] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2005. 18 с.

[17] Барановська Л. В. Особистісно орієнтований підхід до професійної підготовки майбутніх офіцерів військового управління тактичного рівня : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2014. 20 с.

[18] Бойко О. В. Теоретико-методичні проблеми формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів : монографія. Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2014. 544 с.

[19] Бурий С. Педагогічні умови формування управлінської культури у майбутніх офіцерів в процесі практичної підготовки. *Військова освіта*. 2019. Вип. 37(1). С. 48–57. URL: https://doi.org/10.33099/2617–1783/2018–1/48–57

[20] Данилюк І. М. Педагогічні умови підготовки майбутніх офіцерів НГУ до проведення індивідуальної роботи з підлеглими. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2021. № 76. Т. 1. С. 95–99. URL: https://doi.org/10.32840/1992–5786.2021.76–1.17

[21] Denysenko Ye. Features of government culture of future officers. *Nauka i Studia.* 2018. № 10 (190). С. 11–18.

[22] Діденко О. В. Особливості змісту і розвитку професійної компетентності офіцерів Державної прикордонної служби України на оперативному рівні військової освіти. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Педагогічні науки».* 2022. № 4(31). С. 56–75. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/2528/1/1.14.pdf.

[23] Замотаєва Н. В. Військова педагогіка: історія, теорія, практика : навч. посіб. Київ : Альфа Реклама, 2021. 364 с.

[24] Капінус О. С. Методологія, теорія і методика формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів Збройних сил України : монографія. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2020. 600 с.

[25] Красницька О. Педагогічна майстерність викладача вищої військової школи : підручник. Київ : Вид. дім «Кондор», 2020. 528 с.

[26] Любчич Р. Психологічні та педагогічні аспекти професійної компетентності майбутніх офіцерів національної гвардії України. *Молодь і ринок.* 2019. №9 (176). С. 138–142. URL: https://doi.org/10.24919/2308–4634.2019.182362.
[27] Павленко О. А. Підготовка майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку до управлінської діяльності як педагогічна проблема. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 05. «Педагогічні науки: реалії та перспективи».* 2022. Вип. 87. С. 72–76. URL: https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.87.15
[28] Петренко В. М. Методика виховної роботи у військових підрозділах : підручник. Суми : Сумськ. держ. ун-т, 2016. 475 с.
[29] Сметанський М. І. Педагогіка безпеки : навч. посіб. Львів : Новий світ 2000, 2017. 312 с.
[30] Ягупов В. В. Теорія і методика військового навчання : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Тандем, 2000. 380 с.
[31] Організовані злочинні группи в Україні: традиційні та типові (соціологічний нарис) : монографія / за заг. ред. О. Н. Ярмиша. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. 336 с.
[32] Батиргареєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
[33] Батиргареєва В. С., Дубович О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності осіб без визначеного місця проживання в Україні : монографія. Харків : Право, 2015. 264 с.
[34] Леоненко Т. Методологічні основи дослідження феномена злочинності на релігійному ґрунті як соціально-правового явища. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки».* 2017. №861. С. 476–485. URL: https://doi.org/10.23939/law2017.861.476
[35] Батиргареєва В. С., Нетеса Н. В., Куковинець Д. О. Аналітична довідка щодо робочих гіпотез та джерел отримання інформації з питань предмета дослідження та деякі інші. Харків : НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса, 2024. С. 82–87.
[36] Батиргареєва В. Застосування монографічного методу в дослідженні особи рецидивістів: можливості та результати. *Вісник Академії правових наук України.* 2004. №3(38). С. 182–193.
[37] Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Вид. 2-ге, випр. Київ : Аконіт, 2008. Т. 2 : К – П. 928 с.
[38] Бандурка О. М., Литвинов О. М. Парадокси протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2013. №3. С. 83–90.
[39] Вронська Т., Лисенко О. «Окопне братство»: фронтовий мікросоціум у контексті воєнної повсякденності. *Сторінки воєнної історії України.* 2012. Вип. 15. С. 8–25.

REFERENCES

[1] Zhuravel, V. V. (2025). Criminological characteristics and prevention of unauthorized abandonment of military service or place of service (PhD dissertation, Academician Stashis Research Institute for the Study of Crime Problems of the NALS of Ukraine, Kharkiv, Ukraine).
[2] Artemenko, O. M. (2019). *Crimes against the order of military service: a criminological study*. In V. V. Golina (Ed.). Kharkiv: Pravo.
[3] Dmytrenko, N. A. (2021). Features of the manifestation of crime among servicemen. *Legal Bulletin,* 23, 206–210. Retrieved from https://doi.org/10.32850/LB2414–4207.2021.23.26

[4] Kaznachayeva, D. V. (2018). Military crime: analysis and forecasting. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 2(19), 132–140.
[5] Karpenko, M. I. (2018). *Crimes against the established order of military service (military crimes): theoretical and applied aspects*. In V. K. Matviichuk (Ed.). Kyiv: Higher Educational Institution «National Academy of Management».
[6] Kasko, T. Yu. (2015). Criminal and legal characteristics of crimes against the order of military service (PhD in Law dissertation, Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine).
[7] Kolodiazhnyi, M. H. (2013). Criminological characteristics of military crimes in Ukraine. *The issue of combating crime*, 26, 109–117.
[8] Onyskiv, A. M. (2017). Criminal liability for violations of the order of military service committed under special period or in a combat situation (PhD in Law thesis, V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine).
[9] Puzyrevskyi, Ye.B. (2011). Criminological analysis and prevention of military crimes (PhD in Law thesis, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).
[10] Kharytonov, S. O. (2018). *Criminal liability for military crimes under the criminal law of Ukraine*. Kharkiv: Pravo.
[11] Kavunska, A. O., Korniienko, M. V., & Shkuta, O. O. (2023). *Desertion in Ukraine: criminal-legal and criminological aspect*. Odesa: Yuridyka.
[12] Vysotskyi, P. H. (2021). Analysis of the characteristics of the person of a serviceman who voluntarily left a military unit or place of service. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series «Jurisprudence»*, 52, 58–61. Retrieved from https://doi.org/10.32841/2307–1745.2021.52.13
[13] Zhuravel, V. V. (2025). Unauthorized abandonment of a military unit or place of service: criminological analysis of the level, structure, dynamics. *Legal Scientific Electronic Journal*, 7, 198–202. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524–0374/2025–7/45
[14] Netesa, N. V. (2026). Exemption of servicemen from criminal liability under Part 5 of Art. 401 of the Criminal Code of Ukraine: problematic aspects of interpretation and application of the incentive norm. *The issue of combating crime*, 51, 104–115. Retrieved from https://doi.org/10.31359/2079.6242.2025.51.104
[15] Orlovska, N. A., & Stepanova, Yu.P. (2022). Unauthorized abandonment of a military unit or place of service: criminal-legal features and problems of qualification. *Legal Scientific Electronic Journal*, 5, 511–515. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524–0374/2022–5/122
[16] Senko, M. M. (2005). Criminal liability for unauthorized abandonment of a military unit or place of service (PhD in Law thesis, V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine).
[17] Baranovska, L. V. (2014). Personally oriented approach to the professional training of future officers of military management of the tactical level (PhD in Pedagogy thesis, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine).
[18] Boiko, O. V. (2014). *Theoretical and methodological problems of leadership competence formation in future officers.* Dnipropetrovsk: IMA-press.
[19] Buryi, S. (2019). Pedagogical conditions of forming managerial culture in future officers in the process of practical training. *Military Education*, 37(1), 48–57. Retrieved from https://doi.org/10.33099/2617–1783/2018–1/48–57
[20] Danyliuk, I. M. (2021). Pedagogical conditions of training future officers of the National Guard of Ukraine for individual work with subordinates. *Pedagogy of Creative Personality Formation in Higher and General Education Schools*, 76(1), 95–99. Retrieved from https://doi.org/10.32840/1992–5786.2021.76–1.17

[21] Denysenko, Ye. (2018). Features of government culture of future officers. *Nauka i Studia*, 10(190), 11–18.
[22] Didenko, O. V. (2022). Features of the content and development of professional competence of officers of the State Border Guard Service of Ukraine at the operational level of military education. *Collection of Scientific Papers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series «Pedagogical Sciences»*, 4(31), 56–75. Retrieved from https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/2528/1/1.14.pdf.
[23] Zamotaieva, N. V. (2021). *Military pedagogy: history, theory, practice*. Kyiv: Alfa Reklama.
[24] Kapinus, O. S. (2020). *Methodology, theory and methods of forming professional subjectivity of future officers of the Armed Forces of Ukraine*. Zhytomyr: Vid. O. O. Yevenok.
[25] Krasnytska, O. (2020). *Pedagogical mastery of a teacher of a higher military school*. Kyiv: Publishing House «Condor».
[26] Liubchych, R. (2019). Psychological and pedagogical aspects of professional competence of future officers of the National Guard of Ukraine. *Youth & Market*, 9(176), 138–142. Retrieved from https://doi.org/10.24919/2308–4634.2019.182362
[27] Pavlenko, O. A. (2022). Training of future officers of communication units for managerial activity as a pedagogical problem. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University*. *Series 5. «Pedagogical Sciences: Realities and Perspectives»*, 87, 72–76. Retrieved from https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.87.15
[28] Petrenko, V. M. (2016). *Methods of educational work in military units*. Sumy: Sumy State University.
[29] Smetanskyi, M. I. (2017). *Pedagogy of safety*. Lviv: Novyi Svit 2000.
[30] Yahupov, V. V. (2000). *Theory and methodology of military training*. Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv: Tandem.
[31] Yarmysh, O. N. (Ed.). (2002). *Organized criminal groups in Ukraine: traditional and typical (sociological essay)*. Kharkiv: National University of Internal Affairs.
[32] Batyrgareieva, V. S. (2009). *Recurrent crime in Ukraine: socio-legal and criminological problems*. Kharkiv: Pravo.
[33] Batyrgareieva, V. S., & Dubovych, O. V. (2015). *Criminological characteristics and prevention of crime among homeless people in Ukraine*. Kharkiv: Pravo.
[34] Leonenko, T. (2017). Methodological foundations of the study of the phenomenon of religiously motivated crime as a socio-legal phenomenon. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University*. *Series «Legal Sciences*», 861, 476–485. Retrieved from https://doi.org/10.23939/law2017.861.476
[35] Batyrgareieva, V. S., Netesa, N. V., & Kukovynets, D. O. (2024). *Analytical report on working hypotheses and sources of information on the subject of research and some others*. Kharkiv: Academician Stashis Research Institute for the Study of Crime Problems, 82–87.
[36] Batyrgareieva, V. (2004). Application of the monographic method in the study of the personality of recidivists: opportunities and results. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3(38), 182–193.
[37] Yaremenko, V., & Slipushko, O. (Comp.). (2008). *New explanatory dictionary of the Ukrainian language: in 3 vols*. (2nd ed., rev.). Kyiv: Akonit, Vol. 2: K-P.
[38] Bandurka, O. M., & Lytvynov, O. M. (2013). Paradoxes of combating crime. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 3, 83–90.
[39] Vronska, T., & Lysenko, O. (2012). «Trench brotherhood»: the frontline micro-society in the context of military everyday life. *Pages of Military History of Ukraine*, 15, 8–25.

Владислава Станіславівна Батиргареєва
Доктор юридичних наук, професор
Заслужений діяч науки і техніки
Директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
61002, вул. Григорія Сковороди, 49, Харків, Україна
email: vladis2229@ukr.net

Vladislava S. Batyrgareieva
Doctor of Law, Professor
Honored Worker of Science and Technology
Director of Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61002, 49 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
email: vladis2229@ukr.net

Олексій Михайлович Тогочинський
Доктор педагогічних наук, професор
Заслужений працівник освіти України
03110, вул. Солом'янська, 7-А, Київ, Україна
email: UkrTog2026@gmail.com

Oleksiy M. Togochunskiy
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Honored Educator of Ukraine
03110, 7-A Solomyanska St., Kyiv, Ukraine
email: UkrTog2026@gmail.com

Рекомендоване цитування: Батиргареєва В. С., Тогочинський О. М. Самовільне залишення військової частини в умовах воєнного стану: кримінологічний аналіз за матеріалами монографічних інтерв'ю з правопорушниками. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Том 33. № 3. С. 343–370. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3 343.

Suggested Citation: Batyrgareieva, V. S., & Togochunskiy, O. M. (2026). Unauthorized Absence From a Military unit Under Martial Law: a Criminological Analysis Based on Monographic Interviews with Offenders. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 33(3), 343–370.* https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.343.

Дата першого надходження статті до видання: 20.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.05.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 343.13:340.132.6
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.371

Олена Вікторівна Таран
Кафедра кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-4752-9924

Станіслав Володимирович Свириденко
Кафедра кримінальної юстиції
Національна академія внутрішніх справ
Київ, Україна
https://orcid.org/0009-0001-9152-973X

ПРАВОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПЕРЕДУМОВИ І АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. *У статті обґрунтовується наукова та практична доцільність системного дослідження правової визначеності як самостійної категорії кримінального процесуального права. Зазначається, що правова визначеність, будучи невід'ємним елементом верховенства права охоплює спектр процесуальних гарантій, зокрема передбачуваність, стабільність нормативного регулювання та правозастосування, доступність і заборону довільного тлумачення, повагу до легітимних очікувань учасників провадження, забезпечення єдності судової практики. Підкреслено, що в кримінальному процесі цей принцип набуває особливої ваги, оскільки саме у цій сфері наслідки правової невизначеності вимірюються обмеженням фундаментальних прав людини: свободи, особистої недоторканності, гідності, репутації. Аргументовано, що в умовах реформ, що тривають в Україні, правового режиму воєнного стану й євроінтеграційних процесів, актуальність доктринального осмислення правової визначеності у кримінальному процесі набуває системоутворюючого значення. Звертається увага на те, що позиції Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України сформували розгалужену систему стандартів, які потребують узгодженого теоретичного опрацювання й інтеграції в національну доктрину кримінального процесуального права. Констатовано, що наука кримінального процесу поки не виробила цілісної теорії правової визначеності, яка б охоплювала всі її важливі виміри та забезпечувала методологічну основу для оцінки якості процесуального регулювання. Запропоновано розглядати правову визначеність як цілісне явище, що має єдине концептуальне осердя та реалізується через сукупність взаємопов'язаних характеристик, а не як суму розрізнених вимог. Окреслено напрями подальших наукових пошуків, що також утворюють дослідницькі пріоритети з цієї тематики й охоплюють концептуальне оформлення принципу, розкриття його галузевої специфіки, систематизацію міжнародних і конституційних стандартів, розроблення критеріїв та обґрунтування прикладних моделей його реалізації.*

Ключові слова: *правова визначеність; верховенство права; кримінальний процес; передбачуваність; якість закону; стабільність судової практики; справедливий суд; гарантії прав людини.*

Olena V. Taran
Department of Criminal Procedure
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-4752-9924

Stanislav V. Svyrydenko
Department of Criminal Justice
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0001-9152-973X

LEGAL DETERMINATION IN CRIMINAL PROCESS: PREREQUISITES AND RELEVANCE OF THE RESEARCH

Abstract. *The article substantiates the scientific and practical feasibility of a systematic study of legal certainty as an independent category of criminal procedural law. It is noted that legal certainty, being an integral element of the rule of law, is not limited to requirements for the quality of the law, but covers a wider range of procedural guarantees, in particular predictability, stability of regulatory regulation and law enforcement, accessibility and prohibition of arbitrary interpretation, respect for the legitimate expectations of the participants in the proceedings, ensuring the unity of judicial practice. It is emphasized that in criminal proceedings this principle acquires particular importance, since it is in this area that the price of legal uncertainty is measured by the restriction of fundamental human rights to freedom, personal integrity, dignity and reputation. It is argued that in the context of ongoing reforms in Ukraine, the legal regime of martial law and European integration processes, the relevance of the doctrinal understanding of legal certainty in criminal proceedings acquires a system-forming significance. The focus is on the fact that the positions of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine have formed an extensive system of standards that require coordinated theoretical elaboration and integration into the national doctrine of criminal procedural law. It is stated that the science of criminal procedure has not yet developed a holistic theory of legal certainty that would cover all its important dimensions and provide a methodological basis for assessing the quality of procedural regulation. It is proposed to consider legal certainty as a holistic phenomenon that has a single conceptual core and is implemented through a set of interrelated characteristics, and not as a sum of discrete requirements. The directions of further scientific research are outlined, which also form research priorities in this topic and include the conceptual formulation of the principle, the disclosure of its industry specifics, the systematization of international and constitutional standards, the development of criteria and the justification of applied models of its implementation*

Keywords: *legal certainty; rule of law; criminal process; predictability; quality of law; stability of judicial practice; fair trial; guarantees of human rights.*

ВСТУП

Правова визначеність є однією з головних складових верховенства права, визнаною в його міжнародному, конституційному, процесуальному вимірах. Як складова принципу *rule of law*, вона відіграє вирішальну роль у забезпеченні передбачуваності й стабільності правових відносин, обмеженні свавілля публічної влади та гарантуванні реального захисту прав і свобод людини. Саме ці властивості зумовлюють її особливу значущість у сфері кримінального процесу, де держава реалізує найбільш інтенсивні форми впливу, примусового втручання в сферу особистої свободи, приватності, власності й інших фундаментальних прав особи.

Незважаючи на беззаперечну актуальність, правова визначеність у кримінальному процесі переважно досліджувалася на рівні окремих публікацій або в контексті досліджень із іншої проблематики [1; 2; 3]. У спеціальній літературі здебільшого вона згадується під час вивчення загальних характеристик верховенства права або як одна з властивостей якості закону, без самостійного доктринального осмислення її специфіки, функцій і змісту стосовно кримінального провадження [4–7]. У той час, коли сучасна судова практика дедалі частіше апелює до цього поняття, а практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) давно сформувала розгалужену систему стандартів правової визначеності в контексті справедливого кримінального судочинства.

Ця стаття присвячена системному дослідженню правової визначеності в кримінальному процесі, але її мета полягає не у вичерпному розкритті окремих проблем, а у формулюванні теоретичної рамки, яка обґрунтовує передумови, потрібність і доцільність такого дослідження, виявляє наявні прогалини та пропонує дослідницьку програму для наукових пошуків.

Актуальність теми зумовлена низкою взаємопов'язаних чинників, головними (глобальними) з яких можна визначити євроінтеграційний курс України, що передбачає гармонізацію кримінального процесуального законодавства з європейськими й іншими міжнародними стандартами, зокрема щодо правової визначеності. Крім того, умови воєнного стану зумовили низку нормативних відступів від процесуальних гарантій, що загострює питання меж допустимих обмежень у таких надзвичайних умовах, серед іншого й у контексті правової визначеності. Нарешті, системні реформи, що тривають, потребують концептуального підґрунтя, яке б не зводилося лише до технічного вдосконалення норм КПК України, а спиралося на системну правову цінність.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Поняття правової визначеності має витоки в загальній теорії права та конституційному праві. У класичній традиції воно пов'язане з принципом *nullum crimen,*

nulla poena sine lege («немає закону – немає злочину, немає закону – немає кари») та вимогою передбачуваності закону. Ключовий поштовх для сучасного розуміння правової визначеності в контексті прав людини дала практика ЄСПЛ. Вже у 1979 році в рішенні у справі *«The Sunday Times v. the United Kingdom»* (заява № 6538/74, рішення від 26.04.1979) Суд сформулював вимогу «передбаченості законом» (*prescribed by law*), яка передбачає, що норма є достатньо доступною та передбачуваною для того, щоб особа могла регулювати свою поведінку [8]. Ця логіка пізніше поширилася на процесуальне право й зокрема на кримінальне судочинство.

Важливим документом, що систематизував компоненти верховенства права і правової визначеності, зокрема на рівні міжнародного стандарту, стала Доповідь Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) «Про верховенство права» (CDL-AD(2011)003rev), ухвалена на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.) [9]. Відповідно до цього документа правова визначеність є самостійним елементом верховенства права й охоплює вимоги щодо ясності, передбачуваності та доступності закону, а також остаточності (стабільності) судових рішень.

Принцип правової визначеності як складова верховенства права в практиці ЄСПЛ детально розроблений у рішеннях щодо стабільності остаточних судових рішень. Зокрема, у справі *«Brumărescu v. Romania»* ([GC], заява № 28342/95, рішення від 28.10.1999) Великою Палатою ЄСПЛ встановлено, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване ст. 6 § 1 Конвенції, передбачає повагу до принципу правової визначеності, згідно з яким, якщо суди остаточно вирішили питання, їхнє рішення за загальним правилом не може бути поставлено під сумнів [10]. У справі *«Ryabykh v. Russia»* (заява № 52854/99, рішення від 24.07.2003, ECHR 2003-IX) Суд послідовно розвинув цю логіку стосовно скасування остаточних рішень наглядовими інстанціями, підкресливши, що таке скасування порушує принцип правової визначеності [11].

Як зазначає М. А. Погорецький, українська доктрина верховенства права виробила два напрями. Так, концептуально-аксіологічний окреслює його як ціннісну основу правопорядку з акцентом на пріоритет прав людини, юридичну визначеність, заборону свавілля та гарантії справедливого суду. Операційно-процесуальний трансформує ці цінності в стандарти кримінального провадження: обмеження дискреції, вимоги пропорційності, передбачуваності й перевірюваності доказів [12, с. 277].

За результатами дослідження проблеми юридичної визначеності кримінального процесуального законодавства як складової засади верховенства права, Ю. Бут висновує, що хоча Кримінальний процесуальний кодекс України і не оперує терміном «юридична визначеність», ця вимога є обов'язковою для кримінального процесуального законодавства. Адже вона є істотною умовою довіри до діяльнос-

ті органів досудового розслідування, прокуратури та суду, які зобов'язані додержувати приписів кримінального процесуального законодавства та застосовувати їх передбачувано й послідовно. Текст кримінального процесуального законодавства відповідає вимозі юридичної визначеності, якщо він відповідає таким критеріям: чіткість і зрозумілість, однозначність тлумачення, передбачувана стабільність, легітимність очікуваних результатів. Важливо, щоб текст закону був легкодоступним, а судове рішення відповідало вимозі остаточності. За відсутності чіткості законодавчих норм чи наявності колізій необхідно застосувати найбільш сприятливий для особи спосіб тлумачення норм кримінального процесуального законодавства [13, с. 42–43].

Питання зв'язку правової визначеності з процесуальною формою розглянув Л. М. Лобойко, зазначивши, що процесуальна форма «забезпечує юридичну визначеність процедур у кримінальному провадженні, а отже, дотримання принципу верховенства права» [14, с. 22]. Ця теза, попри свою стисліcть, є концептуально важливою, адже вона окреслює точку перетину між процесуальною формою і правовою визначеністю.

Проте, незважаючи на значний масив публікацій, звертає увагу фрагментарний характер дослідження проблеми. Правова визначеність розглядається або як вимога до якості норм, або як властивість окремих процесуальних інститутів без системного осмислення в масштабі кримінального процесу. Тобто відсутня цілісна доктринальна модель, яка б пояснювала в чому полягає специфіка правової визначеності саме в кримінальному процесі; яка її структура; на яких стадіях і щодо яких інститутів вона має найбільше значення; як вона співвідноситься з іншими засадами провадження; яке місце їй відведено в судовій практиці.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Матеріали дослідження становлять взаємопов'язані групи джерел. До першої належать міжнародні правові та доктринальні документи, що закріплюють стандарти правової визначеності (Доповідь Венеційської Комісії CDL-AD(2011)003rev, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. До другої групи належить практика ЄСПЛ, насамперед рішення у справах, в яких Суд безпосередньо формулював вимоги правової визначеності в контексті кримінального судочинства («The Sunday Times v. the United Kingdom» (заява № 6538/74, 1979), «Brumărescu v. Romania» (заява № 28342/95, 1999), «Ryabykh v. Russia» (заява № 52854/99, 2003) та ін.). Третю групу становлять наукові праці, присвячені верховенству права, якості закону та процесуальним гарантіям у кримінальному провадженні, а також судова практика.

Методологічний підхід зумовлений специфікою предмета дослідження, а саме обґрунтуванням доцільності та визначенням меж системного вивчення правової визначеності в кримінальному процесі. Оскільки стаття є концептуально-постановочною, а не вузькоприкладною, провідним є метод *доктринального синтезу*,

він дозволяє інтегрувати розрізнені наукові підходи до правової визначеності з теорії права, конституційного права, кримінального процесу та практики ЄСПЛ в єдину аналітичну рамку. Саме цей метод застосовується при побудові контурної моделі правової визначеності в кримінальному процесі. *Формально-юридичний* метод застосовується при аналізі нормативного виміру правової визначеності, а саме з'ясуванні того, яким чином ст. 8 Конституції України [16], ст. 7 КПК України та положення ЄКПЛ закріплюють або передбачають відповідні вимоги, а також при аналізі конкретних рішень ЄСПЛ як джерел стандартів. *Герменевтичний* метод необхідний для тлумачення функціонального призначення процесуальних норм через призму правової визначеності, зокрема при з'ясуванні того, чи відповідають конкретні процесуальні конструкції вимогам передбачуваності та доступності. Метод *аналізу* судової практики застосовується обмежено, для ілюстрації тези про практичний запит на доктринальне осмислення правової визначеності. У цій статті він слугує прикладним підтвердженням теоретичних тез.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

3.1. Правова визначеність як компонент верховенства права. Загальна характеристика

Верховенство права є одним із головних принципів правової держави. Численні дослідження [1; 17–21] свідчать про актуальність і складність цієї проблематики, і, як зазначає Б. Малишев, дискусія про зміст верховенства права є дуже далекою від завершення [22, с. 15]. Поряд із законністю, забороною свавілля та доступом до правосуддя правова визначеність виступає самостійним структурним елементом верховенства права. Це підкреслено в Доповіді Венеціанської Комісії 2011 року, де *legal certainty* визнана необхідним компонентом верховенства права поряд із принципом заборони ретроактивності з тим, щоб публічні та приватні суб'єкти могли належним чином регулювати свою поведінку [9].

У доктрині правову визначеність прийнято розуміти в кількох пов'язаних між собою значеннях. Це вимога ясності та доступності правових норм (особа має мати можливість ознайомитися із законом і зрозуміти його зміст). Саме так була сформульована вимога в рішенні у справі *«The Sunday Times v. the United Kingdom»* [8]. Це вимога передбачуваності (закон має бути сформульований із достатньою точністю, щоб особа могла передбачити правові наслідки своїх дій). Це вимога стабільності (остаточності) судових рішень *(res judicata)*, яка отримала розгорнуте обґрунтування в рішеннях ЄСПЛ: *«Brumărescu v. Romania»* [10], *«Ryabykh v. Russia»* [11] та ін. Це заборона довільного тлумачення закону органами публічної влади.

У поєднанні ці виміри утворюють змістовну структуру правової визначеності. Для кримінального провадження кожен із них набуває особливої ваги, адже держава, реалізуючи кримінальне переслідування, неминуче вдається до примусових форм втручання у фундаментальні права особи й саме тоді вимога перед-

бачуваності, доступності та стабільності стає найбільш гострою. Невизначеність у таких умовах не є лише теоретичною проблемою, вона може означати незаконне позбавлення свободи, непередбачуване обмеження прав.

3.2. Передумови дослідження. Нормативний вимір

Ключовою нормативною передумовою є закріплення принципу верховенства права у ст. 8 Конституції України та у ст. 7 КПК України як першої засади кримінального провадження. Хоча ні Конституція, ні КПК України прямо не закріплюють «правову визначеність» як окремий принцип, Конституційний Суд України у своїй практиці неодноразово виводив вимоги передбачуваності та стабільності норм із конституційного принципу верховенства права.

Особливого значення набуває ця проблема в умовах правового режиму воєнного стану в Україні [23]. Законодавче розширення дискреційних повноважень органів досудового розслідування, скорочення процесуальних гарантій у зв'язку з об'єктивними обставинами виконання завдань кримінального провадження, усе це ставить питання чи відповідають ці відступи вимогам передбачуваності та пропорційності, зокрема тим мінімальним стандартам, якими не можна знехтувати навіть в умовах правового режиму воєнного стану.

Ще однією нормативною передумовою виступають євроінтеграційні зобов'язання України. Статті 6 і 7 ЄКПЛ [24], у тлумаченні ЄСПЛ, містять розгалужену систему вимог до якості закону та передбачуваності судових рішень. Ці стандарти є для України обов'язковими. Саме тому системне дослідження правової визначеності в кримінальному провадженні є водночас і дослідженням стану відповідності національної практики конвенційним вимогам.

3.3. Передумови дослідження. Доктринальний вимір

Звернення наукових пошуків до проблеми правової визначеності в кримінальному процесі зумовлене низкою причин і обставин. Так, принцип правової визначеності поки не має сталого теоретичного оформлення. Він активно використовується законодавцем, судами, міжнародними інституціями, проте його зміст наповнюється переважно через перелік ознак, елементів і вимог, що подекуди підмінюють базову ідею. Тому доктринальне осмислення потрібне, щоб повернути принципу його концептуальну основу, відокремити суть від похідних проявів і збудувати теорію, в якій правова визначеність постає цілісним явищем, а не сумою розрізнених характеристик. Потрібно зауважити, що правова визначеність у кримінальному процесі не є тотожною визначеності в інших сферах права. Вона працює в умовах, де помилка правозастосування може мати незворотні наслідки, де презумпції, тягар доказування і стандарти утворюють особливу логіку. Доктринальний вимір потрібен, щоб виявити саме ту специфіку, яка надає принципу галузевого змісту, і запобігти його розчиненню в загальних формулюваннях теорії права. Також існує потреба узгодити національну традицію

з конвенційним стандартом. Прецедентна практика ЄСПЛ та позиції Конституційного Суду [25] сформували розгалужену систему вимог до якості закону, що потребує реалізації. Доктрина тут виконує посередницьку функцію, перетворює стандарти на реальний інструментарій для тих, хто щодня ухвалює рішення в межах провадження. Очевидною є потреба у визначенні відповідних критеріїв. Адже без доктринально опрацьованих критеріїв неможливо ні оцінити якість чинного регулювання, ні діагностувати його дефекти, ні обґрунтовано пропонувати зміни. Доктрина дає той інструмент, який дозволяє відрізнити припустиму гнучкість норми від руйнівної невизначеності. Нарешті, доктринальне дослідження має самоцінне значення для науки, воно формує методологічну основу, на яку спираються подальші розвідки, судова практика та підготовка юристів, забезпечуючи інтелектуальну спадкоємність.

3.4. Структура правової визначеності в кримінальному процесі. Контурна модель

Спираючись на практику ЄСПЛ, КСУ й доктринальні підходи, можна запропонувати контурну модель правової визначеності в кримінальному процесі, що охоплює взаємопов'язані рівні. *Нормативно-лінгвістичний* (вимоги до якості тексту закону), а саме чіткість, зрозумілість і однозначність. Норми мають бути сформульовані так, щоб суб'єкти права могли впорядковувати свою поведінку. Недвозначність (юридична визначеність) як відсутність двозначності (багатозначності) у тексті акта. Якість приписів – це вимога, яка стосується якісних характеристик актів права, що забезпечують однозначність волі законодавця. *Темпорально-динамічний* (вимоги до стабільності правового середовища) – правова передбачуваність (прогнозованість), можливість учасників правовідносин завбачати наслідки своїх дій та юридичні наслідки застосування норм. Стабільність і усталеність, право особи розраховувати на розумну стабільність чинного законодавства та послідовність законотворчої діяльності. *Процесуально-інституційний* (вимоги до діяльності органів влади), а саме обмеження дискреційних повноважень, що передбачає наявність механізмів запобігання зловживанню владою та встановлення чітких меж дискреції. Остаточність судових рішень *(res judicata)*, недопустимість необґрунтованого перегляду остаточних рішень суду. Доступність нормативних приписів як інституційний обов'язок держави забезпечити можливість особи знати свої права й обов'язки через належне оприлюднення актів. Єдність та однаковість застосування, недопущення довільного трактування норм у правозастосовній практиці. *Аксіологічно-захисний* (вимоги до захисту прав особи) – захист легітимних (правомірних) очікувань, обов'язок органів влади додержуватися своїх обіцянок. Несуперечливість правового регулювання, недопустимість одночасної дії актів одного рівня, які неоднаково регулюють те саме питання. Захист від свавільного втручання, забезпечення впевненості особи в своєму правовому становищі через стабільність юридичних умов.

3.5. Актуальність дослідження, системоутворюючий аргумент

Необхідність системного дослідження правової визначеності в кримінальному процесі обґрунтовується кількома взаємопов'язаними аргументами, а саме: (1) *доктринальна прогалина.* Як було зазначено, вітчизняна наука кримінального процесу поки не виробила цілісної теорії правової визначеності. Наукові праці звертаються до цього поняття, але не будують довкола нього системної концепції. Заповнення цієї прогалини є умовою подальшого розвитку доктрини; (2) *практичний запит.* Верховний Суд у своїй практиці неодноразово апелює до принципу правової визначеності в тому числі в кримінальних провадженнях. Проте доктринальна невизначеність змісту цього принципу стосовно кримінального процесу знижує якість мотивування та передбачуваність судових рішень; (3) *конвенційний стандарт*. Стандарти правової визначеності в кримінальному судочинстві, розроблені ЄСПЛ у практиці тлумачення статей 5, 6 і 7 ЄКПЛ, становлять обов'язкові орієнтири для України. Систематизація цих стандартів і дослідження їхнього впливу на вітчизняну практику є самостійним завданням; (4) *контекст реформ*. Судова, правова реформа, зміни до КПК України в умовах воєнного стану й євроінтеграційні процеси формують новий нормативний і практичний контекст, у якому питання правової визначеності набувають особливої гостроти. Нові виклики, серед яких цифровізація кримінального провадження [26], транснаціональні докази, процесуальна діяльність в умовах правового режиму воєнного стану потребують осмислення через призму правової визначеності; (5) *системоутворюючий потенціал.* Правова визначеність здатна виступити загальним критерієм оцінки якості кримінального процесуального законодавства й практики його застосування. Вона є тією концептуальною основою, яка поєднує різнорідні вимоги до процесуальних норм і правозастосування від якості закону до стабільності судової практики. У цьому полягає її системоутворюючий потенціал для доктрини.

3.6. Дослідницька програма, напрями подальших пошуків

Окреслені передумови доктринального дослідження правової визначеності в кримінальному процесі дозволяють сформувати дослідницьку програму, у межах якої можлива наукова спроба цілісного опрацювання цього явища. Така програма, звісно, не претендує на охоплення всіх дотичних проблем, вона концентрується на ключових напрямах, без яких побудова теорії правової визначеності в кримінальному процесі залишається незавершеною.

На нашу думку, передусім потребує опрацювання саме концептуальне оформлення принципу, йдеться про перехід від переліку ознак і вимог до цілісної теоретичної моделі, у якій правова визначеність постає не як сума характеристик, а як єдине явище з власним осердям і похідними проявами. Це передбачає виявлення сутнісного змісту принципу, його відмежування від суміжних категорій та обґрунтування внутрішньої логіки, що пов'язує всі його елементи між собою.

Поряд із цим важливим залишається розкриття галузевої специфіки правової визначеності в кримінальному процесі. Принцип, сформульований у загальнотеоретичних координатах, потребує переведення в координати галузі та з'ясування його особливостей у кримінальному процесі, тобто його галузевого змісту.

Не менш значущим є завдання систематизації конвенційних і конституційних стандартів. Позиції ЄСПЛ і Конституційного Суду України, попри їх безумовний авторитет, наразі функціонують у науковому обігу як сукупність окремих формул, що потребує об'єднання в єдину аналітичну рамку. Така систематизація має не лише впорядкувати наявний матеріал, а й узгодити його з національною доктриною кримінального процесу так, щоб ці стандарти стали органічною частиною теоретичної моделі.

Тут також відкривається можливість спроби розроблення критеріїв, за якими можна оцінювати відповідність чинного кримінального процесуального регулювання вимогам правової визначеності, діагностувати його дефекти й обґрунтовувати напрями вдосконалення. Саме цей напрям перетворює доктринальні висновки на робочий інструментарій, придатний для аналізу як чинного закону, так і законопроєктних ініціатив.

Окремої уваги заслуговують прикладні аспекти реалізації принципу в практиці кримінального провадження. Йдеться про опрацювання моделей, які забезпечують перенесення теоретичних положень у площину правозастосування, у діяльність слідчого, прокурора, суду, сторони захисту, без чого доктрина ризикує залишитися відокремленою від процесуальної реальності, заради якої вона створюється.

ВИСНОВКИ

Здійснений аналіз дозволяє висловити думку, що правова визначеність у кримінальному провадженні є явищем, яке потребує самостійного доктринального осмислення й не може бути зведене до окремих вимог чи технічних характеристик правового регулювання. Її дослідження зумовлене низкою обставин серед яких: відсутність сталого теоретичного оформлення самого принципу, особлива чутливість кримінально-процесуальної сфери до якості права, потреба узгодження національної традиції з конвенційним і конституційним стандартами та необхідність напрацювання критеріїв для оцінки правового регулювання.

Запропонований підхід виходить із того, що правова визначеність є цілісним явищем, у якому всі характеристики як-от чіткість, передбачуваність, стабільність, єдність судової практики, повага до легітимних очікувань постають не самостійними принципами, а проявами єдиної основи. Такий ракурс дозволяє подолати ситуацію, в якій принцип розчиняється в переліку ознак, і відкриває можливість для його теоретичного оформлення як властивості кримінального процесуального права зберігати свою впізнаваність у часі, просторі та змісті правозастосуван-

ня. Саме ця властивість забезпечує функціонування кримінального провадження як правової форми, а не як ситуативної реакції влади, і встановлює межі, поза якими процесуальний примус перетворюється на свавілля.

Отже, подальше розгортання цього напряму потребує концептуального опрацювання основи принципу правової визначеності, розкриття його галузевої специфіки, систематизації конвенційних і конституційних стандартів, формування критеріїв та обґрунтування прикладних моделей реалізації, що дозволить наблизити теорію до тієї процесуальної дійсності, заради якої вона створюється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1/2. С. 30–64.

[2] Кучук А. М. Верховенство права як аксіологічна складова національної системи права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 566–573. URL: https://doi.org/10.32782/2524–0374/2023–3/127.

[3] Смородинський В. Правова визначеність. *Філософія права і загальна теорія права*. 2021. № 2. URL: https://doi.org/10.21564/2707–7039.2.242858.

[4] Рабінович П. М. Верховенство права в інтерпретації Конституційного Суду України. *Інтернет-видання «Юриспруденція он-лайн»*. URL: https://lawyer.org.ua/?d=668&i=&w=r;

[5] Берназюк Я. О. Застосування принципу верховенства права (правовладдя) для вирішення колізій у законодавстві. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. № 4(22). С. 80–98. URL: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22) – 80–98.

[6] Петечел Н. М. Реалізація принципу верховенства права у практиці Європейського Суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. № 86(5). URL: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.86.5.48.

[7] Наукова концепція розвитку законодавства України: обґрунтування та прогнозування напрямів правотворчої діяльності : монографія / за заг. ред.: Р. О. Стефанчука, Н. С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 1060 с.

[8] The Sunday Times v. the United Kingdom. Application No. 6538/74. Judgment of the European Court of Human Rights, 26 April 1979. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–57584

[9] Venice Commission. Report on the Rule of Law, adopted at its 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011). CDL-AD(2011)003rev. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e.

[9[1]] Доповідь про верховенство права. *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf

[10] Brumărescu v. Romania [GC]. Application No. 28342/95. Judgment of the European Court of Human Rights, 28 October 1999. ECHR 1999-VII. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–583373

[11] Ryabykh v. Russia. Application No. 52854/99. Judgment of the European Court of Human Rights, 24 July 2003. ECHR 2003-IX. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–61261

[12] Погорецький М. А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України.* Т. 32. № 3. 2025. С. 275–299. URL: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275.

[13] Бут Ю. Юридична визначеність кримінального процесуального законодавства як складова засади верховенства права. *Юридичний вісник.* 2024. 6. С. 39–45 URL: https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.5
[14] Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навч. посіб. Київ : Ваіте, 2014. 280 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/9/2/358176.pdf
[15] Демчук П. Законність та правова визначеність у кримінальному праві: питання розмежування. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична».* 2020. Вип. 71. URL: http://dx.doi.org/10.30970/vla.2020.71.089
[16] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
[17] Рабінович П. М. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу). *Право України*. 2010. № 3. С. 19–23. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010–3-pravoukr_2010_3–1.pdf
[18] Михайленко В. В. Верховенство права як засада кримінального провадження. *Приватне та публічне право*. 2017. № 4. С. 128–133. URL: https://www.pp-law.in.ua/archive/4_2017/29.pdf
[19] Максимов С. І. Верховенство права: світоглядно-методологічні засади. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія «Філософія».* 2016. № 4(31). С. 27–35. URL: https://doi.org/10.21564/2075–7190.31.101652.
[20] Головатий С. П. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія. *Право України.* 2011. № 10. С. 154–167. URL: https://ccu.gov.ua/library/verhovenstvo-prava-pravovladdya-yak-yogo-tlumachyt-veneciyska-komisiya
[21] Сергєєва Д. Б., Погорецький М. А. Верховенство права у практиці застосування запобіжних заходів: між ефективністю кримінального переслідування та захистом свободи особи. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. Вип. 1. Ч. 3. С. 136–151. URL: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2026.01.3.21
[22] Малишев Б. В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 14–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_8_4
[23] Таран О., Сандул О., Рогатюк І., Боднар В. Захист АЕС за міжнародним гуманітарним правом. Міжнародний збройний конфлікт в Україні. *Ядерна та радіаційна безпека.* 2022. № 4(96). С. 39–44. URL: https://doi.org/10.32918/nrs.2022.4(96).05.
[24] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
[25] Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками) 3. Основи конституційного ладу. Загальні принципи 3.4. Верховенство права. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava
[26] Погорецький М. А. Забезпечення прав людини в цифровому доказуванні як умова реалізації принципу верховенства права та постановлення справедливого вироку. *Право України*. 2025. № 9. С. 60–74. URL: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravo_2025_9/pravo_2025_9-s4490

REFERENCES

[1] Koziubra, M. I. (2012). Rule of law and Ukraine. *Law of Ukraine*, 1/2, 30–64.
[2] Kuchuk, A. M. (2023). The rule of law as an axiological component of the national legal system. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 3, 566–573. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524–0374/2023–3/127.

[3] Smorodynskyi, V. (2021). Legal certainty. *Philosophy of Law and General Theory of Law*, 2. Retrieved from https://doi.org/10.21564/2707–7039.2.242858.
[4] Rabinovych, P. M. Rule of law in the interpretation of the Constitutional Court of Ukraine. *Jurisprudence Online*. Retrieved from https://lawyer.org.ua/?d=668&i=&w=r.
[5] Bernaziuk, Ya.O. (2022). Application of the rule of law principle for resolving conflicts in legislation. *Expert: Paradigms of Legal Sciences and Public Administration*, 4(22), 80–98. Retrieved from https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22) – 80–98.
[6] Petechel, N. M. (2024). Implementation of the rule of law principle in the case law of the European Court of Human Rights. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series «Law»*, 86(5). Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.86.5.48.
[7] Stefanchuk, R. O., & Kuznietsova, N. S. (Eds.). (2025). *Scientific concept of the development of Ukrainian legislation: Substantiation and forecasting of law-making activities*. Kyiv: Yurinkom Inter.
[8] The Sunday Times v. the United Kingdom. (1979, April 26). Application No. 6538/74. Judgment of the European Court of Human Rights. *HUDOC*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–57584
[9] Venice Commission. (2011). *Report on the Rule of Law*, adopted at the 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011), CDL-AD(2011)003rev. Retrieved from https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e
[10] Brumărescu v. Romania [GC]. (1999, October 28). Application No. 28342/95. Judgment of the European Court of Human Rights. *ECHR Reports 1999-VII*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–583373
[11] Ryabykh v. Russia. (2003, July 24). Application No. 52854/99. Judgment of the European Court of Human Rights. *ECHR Reports 2003-IX*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–61261
[12] Pohoretskyi, M. A. (2025). Rule of law in criminal procedural evidence: Methodology and practice of application. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(3), 275–299. Retrieved from https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275.
[13] But, Yu. (2024). Legal certainty of criminal procedural legislation as a component of the rule of law principle. *Legal Bulletin*, 6, 39–45. Retrieved from https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.5
[14] Loboiko, L. M., & Banchuk, O. A. (2014). *Criminal procedure*. Kyiv: Vaite. Retrieved from https://www.osce.org/files/f/documents/9/2/358176.pdf
[15] Demchuk, P. (2020). Legality and legal certainty in criminal law: Issues of differentiation. *Bulletin of Lviv University. Series «Law»*, 71. Retrieved from http://dx.doi.org/10.30970/vla.2020.71.089
[16] Constitution of Ukraine (1996, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
[17] Rabinovych, P. M. (2010). Rule of law as a socio-natural phenomenon (Contours of the ideal). *Law of Ukraine*, 3, 19–23. Retrieved from https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010–3-pravoukr_2010_3–1.pdf
[18] Mykhailenko, V. V. (2017). Rule of law as a principle of criminal proceedings. *Private and Public Law*, 4, 128–133. Retrieved from https://www.pp-law.in.ua/archive/4_2017/29.pdf
[19] Maksymov, S. I. (2016). Rule of law: Worldview and methodological foundations. *Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series «Philosophy»*, 4(31), 27–35. Retrieved from https://doi.org/10.21564/2075–7190.31.101652.

[20] Holovatyi, S. P. (2011). Rule of law: Interpretation by the Venice Commission. *Law of Ukraine*, 10, 154–167. Retrieved from https://ccu.gov.ua/library/verhovenstvo-prava-pravovladdya-yak-yogo-tlumachyt-veneciyska-komisiya
[21] Serhieieva, D. B., & Pohoretskyi, M. A. (2026). Rule of law in the practice of applying preventive measures: Between effectiveness of criminal prosecution and protection of individual liberty. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1(3), 136–151. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2788–6018.2026.01.3.21
[22] Malyshev, B. V. (2012). Principle of the rule of law (Theoretical and legal aspect). *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 8, 14–20. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_8_4
[23] Taran, O., Sandul, O., Rohatiuk, I., & Bodnar, V. (2022). Protection of nuclear power plants under international humanitarian law. International armed conflict in Ukraine. Nuclear and radiation safety. *Nuclear and Radiation Safety*, 4(96), 39–44. https://doi.org/10.32918/nrs.2022.4(96).05
[24] Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. (1950). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
[25] Constitutional Court of Ukraine. *Catalogue of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine: Fundamentals of the constitutional order. General principles. 3.4. Rule of law*. Retrieved from https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava
[26] Pohoretskyi, M. A. (2025). Ensuring human rights in digital evidence as a condition for implementation of the rule of law principle and delivery of a fair judgment. *Law of Ukraine*, 9, 60–74. Retrieved from https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravo_2025_9/pravo_2025_9-s4490

Олена Вікторівна Таран
Доктор юридичних наук, професор
Завідувач кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, Київ, Україна
e-mail: helentaran2017@gmail.com

Olena V. Taran
Doctor of Law, Professor
Head of the Department of criminal procedure
National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomyanska Sq., Kyiv, Ukraine
e-mail: helentaran2017@gmail.com

Станіслав Володимирович Свириденко
Кандидат юридичних наук, доцент
Доцент кафедри кримінальної юстиції
Національна академія внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, Київ, Україна

Stanislav V. Svyrydenko
Candidate of Law, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Criminal Justice
National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomyanska Sq., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Таран О. В., Свириденко С. В. Правова визначеність у кримінальному процесі: передумови і актуальність дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. №3. С. 371–385. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.371.

Suggested Citation: Taran, O. V., & Svyrydenko, S. V. (2026). Legal Determination in Criminal Process: Prerequisites and Relevance of the Research. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 371–385. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.371.

Дата першого надходження статті до видання: 19.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.06.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 347:336.7
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.386

Юрій Андрійович Пукавський
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національний університет «Львівська політехніка»
Львів, Україна
https://orcid.org/0009-0007-5733-0843

АЛЬТЕРНАТИВНІ ІНВЕСТИЦІЙНІ ФОНДИ: РЕГУЛЮВАННЯ У ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. *Правове регулювання інститутів спільного інвестування є одним із ключових напрямів адаптації українського фінансового законодавства до права Європейського Союзу. Незважаючи на євроінтеграційний курс України, закріплений на конституційному рівні, національне законодавство досі не запровадило категорію альтернативних інвестиційних фондів як самостійну правову конструкцію, що зумовлює системний розрив між національною моделлю інститутів спільного інвестування та регуляторною архітектурою права ЄС. Метою статті є здійснення порівняльно-правового аналізу правової природи альтернативних інвестиційних фондів у праві ЄС та інститутів спільного інвестування в українському законодавстві, визначення їх функціонального співвідношення, а також обґрунтування підходів до імплементації концепції альтернативних інвестиційних фондів у національне правове поле. Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема порівняльно-правовий, системно-структурний, формально-юридичний і телеологічний. Основу джерельної бази склали Директива 2011/61/ЄС про менеджерів альтернативних інвестиційних фондів, Директива 2009/65/ЄС, Закон України «Про інститути спільного інвестування», відповідні підзаконні акти, а також доктринальні праці вчених України та держав-членів ЄС. За результатами дослідження встановлено, що Директива 2011/61/ЄС конструює альтернативних інвестиційних фондів через функціональне залишкове визначення та зосереджує регуляторний акцент на менеджері фонду, тоді як українська модель інститутів спільного інвестування будується навколо нормативно заданих параметрів самого фонду – його типу, виду та складу активів. Виявлено, що жоден із чинних видів українських інститутів спільного інвестування не є повним нормативним еквівалентом альтернативних інвестиційних фондів, однак венчурні, недиверсифіковані та кваліфікаційні інститути спільного інвестування демонструють достатній ступінь функціональної близькості до окремих сегментів альтернативних інвестиційних фондів. Обґрунтовано доцільність функціонально-секторальної моделі імплементації, яка передбачає поетапне*

запровадження категорій і менеджера альтернативних інвестиційних фондів. Практична цінність дослідження полягає у формуванні теоретико-правових засад гармонізації українського законодавства про спільне інвестування з правом ЄС та визначенні конкретних напрямів реформування.

Ключові слова: *гармонізація законодавства; інститути спільного інвестування; інвестиційні фонди; альтернативні інвестиційні фонди; право Європейського Союзу; європейська інтеграція.*

Yurii A. Pukavskyi
Institute for Law, Psychology, and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University
Lviv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0007-5733-0843

ALTERNATIVE INVESTMENT FUNDS: REGULATION IN EUROPEAN UNION LAW AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Abstract. *The legal regulation of collective investment undertakings is one of the key areas of adaptation of Ukrainian financial legislation to the law of the European Union. Despite Ukraine's European integration course, national legislation has not yet introduced the category of alternative investment funds as an independent legal construct, which creates a systemic gap between the domestic collective investment undertakings model and the regulatory architecture of EU law. The aim of this article is to carry out a comparative legal analysis of the legal nature of alternative investment funds under EU law and collective investment undertakings under Ukrainian legislation, to determine their functional relationship, and to substantiate approaches to implementing the alternative investment funds concept into the national legal framework. The methodological basis of the research comprises a system of general scientific and specifically legal methods, including comparative legal, systemic-structural, formal-legal, and teleological methods. The source base comprised Directive 2011/61/EU on Alternative Investment Fund Managers, Directive 2009/65/EU, the Law of Ukraine On Collective Investment Undertakings, relevant subordinate legislation, and doctrinal works of scholars from Ukraine and EU Member States. The study established that AIFMD constructs the AIF through a functional residual definition and concentrates the regulatory emphasis on the fund manager, whereas the Ukrainian collective investment undertakings model is built around normatively prescribed parameters of the fund itself – its type, category, and asset composition. It was found that none of the existing types of Ukrainian collective investment undertakings constitutes a full normative equivalent of an alternative investment funds; however, venture, non-diversified, and qualified collective investment undertakings demonstrate a sufficient degree of functional proximity to particular alternative investment funds segments. The expediency of a functionally sectoral implementation model is substantiated, which provides for the gradual introduction of the alternative investment funds and alternative investment fund managers categories. The practical value of the study lies in establishing the theoretical and legal foundations for harmonizing Ukrainian collective investment legislation with EU law and identifying specific reform directions.*

Keywords: *legislation harmonisation; collective investment undertakings; investment funds; alternative investment funds; European Union law; European integration.*

ВСТУП

Правове регулювання діяльності інститутів спільного інвестування (далі – ІСІ) у державах-членах Європейського Союзу протягом останніх десятиліть зазнало суттєвого розвитку, що зумовлено трансформацією фінансових ринків, зміною моделей залучення капіталу та зміцненням інституційного інвестування. Розробка, прийняття та запровадження Директиви 2009/65/ЄС (далі – директиви UCITS), а згодом і Директиви 2011/61/ЄС (далі – директиви AIFMD), уможливило сформувати цілісну систему регулювання традиційних та альтернативних інвестиційних фондів (далі – АІФ) на наднаціональному рівні й сприяло формуванню в ЄС єдиного ринку капіталу. Саме директива AIFMD, яка встановила комплексний режим регулювання для альтернативних інвестиційних фондів та їхніх менеджерів (МАІФ), стала одним із ключових елементів сучасної архітектури фінансового права ЄС, особливо в частині управління ризиками, прозорості та захисту інвесторів.

На відміну від ЄС, витоки та розвиток української моделі правового регулювання ІСІ відбулися значно пізніше. Перший спеціалізований закон у цій сфері було ухвалено у 2001 році, коли в правопорядку ЄС уже діяла розвинена система регулювання ІСІ в цінні папери, що підлягають обігу. Подальші нормативні зміни в Україні були зосереджені переважно щодо вдосконалення механізмів функціонування ІСІ, однак не передбачали запровадження категорії АІФ як окремої правової конструкції.

Відсутність у законодавстві України інституту АІФ зумовлена не внутрішньою правовою еволюцією, а є наслідком нормотворчої діяльності та ринкової еволюції Європейського Союзу. АІФ – це надзвичайно широка категорія, що визначається у праві ЄС за принципом «negative definition» (до АІФ належать усі фонди, які не підпадають під регулювання Директиви 2009/65/ЄС), та охоплює хедж-фонди, фонди приватного капіталу, фонди нерухомості, інфраструктурні фонди, фонди фондів, венчурні фонди й багато інших структур. У той час як українські ІСІ поділяються на класи, типи й види за нормативно встановленими ознаками, поділ у праві ЄС на ІСІ в цінні папери, що підлягають обігу, та на АІФ ґрунтується на ризик-орієнтованому підході, який не має прямих аналогів у законодавстві України.

Посилена увага ЄС до адаптації українського законодавства у фінансовій сфері підкреслює нагальність гармонізації національного законодавства з Директивою 2011/61/ЄС. Водночас запровадження понять «альтернативний інвестиційний фонд» чи «менеджер альтернативних інвестиційних фондів» без належного осмислення їхньої сутності може призвести до колізій у правозастосуванні, некоректної перекваліфікації наявних ІСІ та невідповідності між моделями регулювання.

Таким чином, відсутність правового розмежування між ІСІ в Україні та АІФ у ЄС зумовлює необхідність глибокого доктринального аналізу правової природи АІФ, їхнього юридичного змісту у системі права Союзу, а також пошуку підходів до коректного співвіднесення цих конструкцій із законодавством України. Дослідження цієї проблеми набуває особливої актуальності в контексті євроінтеграційного курсу України, необхідності модернізації фінансового ринку та створення передумов для ефективного залучення інвестицій відповідно до стандартів ЄС.

На міжнародному рівні правова природа АІФ і режим директиви AIFMD стали предметом широкої доктринальної дискусії. Серед зарубіжних дослідників вагомий внесок у вивчення регуляторної архітектури директиви AIFMD зробили Д. Зецше [4], М. Доміна [7], а також З. Шікова [5]. Питання гармонізації законодавства України з правом ЄС у теоретико-методологічному вимірі опрацьовували К. Гуртова та М. Задніпряна-Корінна [16; 17]. Що ж стосується діяльності АІФ, то у вітчизняній науці така досліджувалася переважно в економічному й фінансово-аналітичному контексті, зокрема щодо їх ролі в диверсифікації портфеля інституційних інвесторів, тоді як правова складова залишається значно менш опрацьованою. Наявні юридичні дослідження охоплюють суміжну проблематику – окремі аспекти правового регулювання АІФ зачіпають праці Ю. Д. Шестакової, Д. Клапатого та Р. Тарнавського, однак комплексного порівняльно-правового дослідження природи АІФ та їх співвідношення з українськими ІСІ у вітчизняній доктрині досі не проводилось.

Метою статті є здійснення порівняльно-правового аналізу правової природи АІФ у праві ЄС, визначення їх співвідношення з ІСІ, а також обґрунтування можливих підходів до імплементації концепції АІФ у національне правове поле. Для досягнення зазначеної мети вирішуються такі *завдання*: виявити структурні та функціональні відмінності між АІФ у праві ЄС та українськими ІСІ за критеріями правової форми, складу активів і центру регуляторного впливу; визначити, які види чинних українських ІСІ можуть розглядатись як функціональні аналоги окремих сегментів АІФ; проаналізувати доктринальні та термінологічні перешкоди імплементації директиви AIFMD і сформулювати концептуальну модель гармонізації, що відповідає регуляторній логіці Директиви та особливостям вітчизняного правового регулювання. *Наукова новизна* дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняній правовій науці здійснено системний порівняльно-правовий аналіз АІФ та ІСІ як різних регуляторних конструкцій і сформульовано концептуальну модель імплементації директиви AIFMD з урахуванням особливостей чинного законодавства України.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, поєднання яких зумовлено предметом і метою дослі-

дження. *Порівняльно-правовий* метод застосовувався як основний і реалізовувався на двох рівнях: при зіставленні конкретних правових конструкцій АІФ і ІСІ, МАІФ і КУА та при зіставленні регуляторних моделей права ЄС і України в цілому. *Системно-структурний* метод використовувався для аналізу директиви AIFMD як цілісної менеджер-центричної архітектури регулювання та виявлення внутрішньої логіки класифікаційної системи українських ІСІ. *Формально-юридичний* метод застосовувався для тлумачення положень директиви AIFMD, Директиви 2009/65/ЄС (UCITS), Регламенту (ЄС) № 345/2013 (EuVECA), Директиви 2014/65/ЄС (MiFID II) та відповідних актів законодавства України. *Телеологічний* метод слугував для визначення регуляторних цілей директиви AIFMD і оцінки здатності запропонованих моделей імплементації забезпечити їх досягнення в національному правовому контексті. Загальнонаукові методи *аналізу і синтезу*, *абстрагування* й *узагальнення*, *індукції* та *дедукції* застосовувалися на всіх етапах дослідження.

Джерельну базу становлять три групи джерел: акти первинного і вторинного права ЄС (Директиви 2011/61/ЄС, 2009/65/ЄС, 2014/65/ЄС, Регламент № 345/2013); нормативно-правові акти України (закони України «Про інститути спільного інвестування», «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», Положення про склад та структуру активів ІСІ); праці вітчизняних і зарубіжних науковців у сфері регулювання інвестиційних фондів і гармонізації законодавства, зокрема щодо директиви AIFMD і досвіду її імплементації в державах-членах ЄС.

У процесі підготовки рукопису автор використовував інструмент штучного інтелекту Claude (Anthropic) для мовного редагування тексту та перевірки граматики. Наукові результати, висновки та дослідницький зміст роботи є виключно власними напрацюваннями автора, який несе повну відповідальність за достовірність і цілісність викладеного матеріалу.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1. Теоретико-правові засади регулювання інвестиційних фондів у ЄС

У системі права ЄС розробка наднаціонального законодавства у сфері діяльності інвестиційних фондів тривала протягом 1970–80-х років і була спрямована на узгодження національних актів держав-членів, що вже передбачали певні структури. Вихідною точкою цього процесу стала Директива 85/611/ЄС про узгодження законів, підзаконних і адміністративних положень, що стосуються інститутів спільного інвестування в цінні папери, що підлягають обігу. Директива визначала ІСІ в цінні папери, що підлягають обігу, як фонди спільного інвестування в ліквідні фінансові активи з розподілом ризиків та обов'язком викупу або перепродажу сертифікатів на вимогу інвестора. Її дія поширювалася виключно на фонди відкритого типу, що здійснювали публічне розміщення паїв у межах Співтовариства. Водночас закриті ІСІ та фонди, що не здійснювали публічного розміщення або були орієнтовані на приватне залучення капіталу, виводилися з-під дії цього акта.

При цьому Директива 85/611/ЄС передбачила, що ІСІ можуть створюватись у різних формах, відповідно до законів держав-членів, або відповідно до норм договірного права як загальні фонди *(mutual funds)*, що перебувають в управлінні керуючих компаній, або згідно з трастовим правом як пайові фонди *(trust funds)*, або ж згідно зі статутом як інвестиційні компанії [1]. Таким чином, ЄС забезпечив регулювання для ІСІ незалежно від форми їх створення, закріпивши при цьому три основні форми, які й до сьогодні залишаються актуальними у сфері спільного інвестування.

У 2009 році Директива 85/611/ЄС була замінена Директивою 2009/65/ЄС, яку було прийнято як перероблену редакцію режиму UCITS, оскільки Директива 85/611/ЄС після численних змін втратила належну системність, що прямо зафіксовано у преамбулі нового акта [2]. На етапі підготовки реформи Єврокомісія вказувала, що попередня модель стала надмірно обмежувальною для ефективності фондів і транскордонної діяльності [3]. Нова директива спростила доступ UCITS на ринки інших держав-членів, запровадила Ключовий інформаційний документ для інвестора (Key Investor Information Document, KIID) як уніфікований переддоговірний документ для інвестора, а також створила правову рамку для злиттів фондів і master-feeder структур[1] [2].

При цьому поза межами наднаціонального регулювання залишались діяльність альтернативних інвестиційних фондів. Так, регулювання було фрагментарним і структурно неповним: хоча окремі елементи діяльності учасників ринку покривалися режимами MiFID (Директивою 2004/39/ЄС про ринки фінансових інструментів) (для частини МАІФ) і проспектним законодавством (у разі емісії цінних паперів), єдиного наднаціонального режиму для не-UCITS фондів не існувало, а держави-члени застосовували різні національні моделі з різною інтенсивністю нагляду (від продукт-орієнтованих до менеджер-орієнтованих), що ускладнювало транскордонний доступ і стримувало масштабування альтернативних стратегій, зокрема венчурного та приватного капіталу. У відповідь на це Єврокомісія ще в середині 2000-х ініціювала роботу експертних груп щодо хедж-фондів, фондів приватного капіталу та нерухомості, однак між рекомендаціями цих груп були протиріччя – вони пропонували різні варіанти від розширення UCITS до «м'якого» режиму приватного розміщення без комплексного нагляду за менеджерами. Критичним переломним моментом стала криза 2008 року. Так, політичний фокус змістився з лібералізації до системної стабільності, контролю левериджу та прозорості, а посткризовий порядок денний G20 та міжнародні наглядові стандарти підсилили вимогу охопити регулюванням сегменти, що залишалися поза уніфікованими рамками [4, с.70–72]. Додатковим чинником стали резонансні кейси

[1] *Master-feeder* структура – це інвестиційна модель, що зазвичай використовується хедж-фондами, в якій капітал від різних груп інвесторів надходить через окремі фонди *(feeder funds)* в єдиний центральний «майстер-фонд» *(master fund)*. Це дозволяє об'єднати активи для масштабування, одночасно задовольняючи різні податкові та регуляторні для інвесторів різних груп.

шахрайства (зокрема справа Бернарда Мейдоффа[1]), які загострили питання відповідальності менеджерів фондів і захисту інвесторів [5, с. 50]. Зокрема, хедж-фонди в до-AIFMD період, не підпадаючи під наднаціональне регулювання, мали змогу використовувати значне боргове фінансування (левередж) і здійснювати короткі продажі, що, на думку дослідників, сприяло розгортанню кризи 2008 року й підтвердило необхідність запровадження гармонізованих вимог до менеджерів альтернативних фондів [6, с. 108–109]. Саме в цьому контексті Директива 2011/61/ЄС закріпила нову, принципово менеджер-центричну архітектуру регулювання – АІФ визначається за «negative definition» (усе, що не UCITS), а ключові вимоги концентруються на МАІФ – авторизація, капітальні й організаційні стандарти, управління ризиками, делегування, звітність, депозитарний контроль і правила маркетингу/«паспорта» [7]. У доктрині підкреслюється, що AIFMD є насамперед «регулюванням менеджера», а не «регулюванням продукту», що принципово відрізняє її від Директиви 2009/65/ЄС, яка передбачає обидва виміри регулювання – і менеджера, і продукту. При цьому хоча Директива 2011/61/ЄС спочатку задумувалась як регулювання хедж-фондів і фондів приватного капіталу, її сфера застосування в підсумку стала значно ширшою – охопивши всі типи інвестиційних фондів, що не підпадають під режим UCITS [8, с. 172].

На відміну від UCITS, які орієнтовані на роздрібних інвесторів і діють за принципом високої диверсифікації та ліквідності активів, АІФ характеризуються більшою свободою у виборі інвестиційних стратегій, можливістю застосування левериджу, інвестування в неліквідні активи та підвищеним рівнем ризику [4, с. 11–14]. Директива AIFMD прямо зосереджується не на регулюванні структури чи складу портфеля АІФ на рівні ЄС, а на авторизації, поточній діяльності та прозорості МАІФ. З огляду на різноманітність типів АІФ право ЄС не стандартизує їхні портфелі на наднаціональному рівні, хоча прямо враховує можливість використання левериджу та покладає на менеджера обов'язок установлювати і дотримуватися його граничного рівня для кожного фонду. Водночас АІФ орієнтовані переважно на на професійних інвесторів у значенні Директиви 2014/65/ЄС (MiFID) – осіб, які мають достатній досвід, знання та компетентність для самостійного ухвалення інвестиційних рішень і належної оцінки пов'язаних ризиків. При цьому держави-члени можуть дозволяти маркетинг АІФ і роздрібним інвесторам на своїй території з установленням додаткових вимог щодо їх захисту [7]. Саме тому категорія професійного інвестора є не лише критерієм побудови режиму маркетингу, а ширшим концептуальним орієнтиром директиви AIFMD – вона

[1] Справа Бернарда Мейдоффа (2008) – найбільший в історії фінансовий скандал, пов'язаний із функціонуванням схеми Понці, за якою виплати існуючим інвесторам здійснювалися не з реальних інвестиційних доходів, а з коштів нових вкладників; загальний обсяг шахрайства склав близько 64,8 млрд доларів США, а кількість постраждалих інвесторів – понад 4 800 клієнтів по всьому світу.

обґрунтовує пропорційний підхід до регулювання, за якого відсутність жорсткої стандартизації продукту компенсується посиленими вимогами до менеджера.

Авторизаційна модель директиви AIFMD є менеджер-центричною в повному сенсі – МАІФ зобов'язаний отримати авторизацію в державі-члені свого походження до початку діяльності, і саме ця авторизація, а не реєстрація чи ліцензування конкретного фонду, є вхідним регуляторним фільтром усієї системи. Виняток передбачений лише для менеджерів невеликих фондів: порогові значення становлять 500 млн євро активів під управлінням (без левериджу) або 100 млн євро (з левериджем), і такі МАІФ підпадають під спрощений режим нотифікації без повної авторизації. Авторизований МАІФ несе комплекс операційних обов'язків щодо кожного фонду під управлінням. Ключовим організаційним елементом є призначення єдиного депозитарія – інституту, який у конструкції директиви AIFMD виконує три базові функції: контроль грошових потоків, зберігання активів і нагляд. При цьому делегуванню підлягають лише функції зберігання, а сегрегація активів і збереження відповідальності депозитарія навіть у разі делегування становлять одну з ключових гарантій захисту інвесторів [4, с. 61, 64]. Саме депозитарій є інституційною противагою менеджеру в системі захисту інтересів інвесторів. Окремим рівнем обов'язків є внутрішня організація МАІФ: функціональне відокремлення управління портфелем від ризик-менеджменту, впровадження систем моніторингу ліквідності та стрес-тестування, а також процедури виявлення і врегулювання конфліктів інтересів [7]. Ці вимоги відображають регуляторну філософію директиви AIFMD, згідно з якою якість внутрішнього врядування менеджера є основним інструментом захисту інвесторів в умовах відсутності жорстких продуктових обмежень.

На відміну від Директиви 2009/65/ЄС, що регулює UCITS-фонди, Директива 2011/61/ЄС не встановлює фіксованих обмежень щодо структури активів АІФ, надаючи їх менеджерам широку дискрецію у формуванні портфеля відповідно до інвестиційної стратегії конкретного фонду. При цьому відсутність стандартизованих структурних вимог компенсується посиленими обов'язками МАІФ щодо управління ризиками, ліквідністю та розкриття інформації, що має забезпечити належний рівень захисту інвесторів навіть за умов значно вищої свободи інвестування [10, с. 109–110].

Ризик-орієнтований характер Директиви 2011/61/ЄС полягає в тому, що вона підносить управління ризиками з допоміжної операційної до центральної функції МАІФ – регуляторний акцент переноситься з фіксованого переліку дозволених активів на здатність менеджера безперервно виявляти, вимірювати, обмежувати й контролювати ризики конкретної інвестиційної стратегії [4, с. 409–410]. У цьому контексті Директива вимагає функціонального й ієрархічного відокремлення функції управління ризиками від управління портфелем, упровадження належних систем і процедур контролю ризиків, визначення максимального рівня кредитно-

го плеча для кожного АІФ, а також перевірки відповідності фактичного ризикового профілю фонду його розміру, структурі портфеля й інвестиційним цілям (ст. 15(1) – (4)) [7; 4, с. 412–413]. Так, вимога про відокремлення функції управління ризиками від управління портфелем безпосередньо спрямована проти надмірного прийняття ризиків менеджерами, оскільки унеможливлює компромісне ставлення до меж допустимого ризику заради досягнення стратегії «високий ризик – висока дохідність», забезпечуючи натомість незалежність функції ризик-контролю від інвестиційних рішень [6, с. 109–110]. Ця модель діє як цілісна конструкція «організація управління ризиками – процедури – вимірювання ризиків», у межах якої функція ризик-контролю не усуває ризик повністю, а встановлює межі допустимого ризику для рішень портфельного управління та забезпечує належне внутрішнє врядування [4, с. 410–412]. Аналогічно, у сфері ліквідності МАІФ зобов'язаний здійснювати постійний моніторинг ліквідного ризику, проводити тестування стійкості й узгоджувати інвестиційну політику з механізмами викупу/погашення (ст. 16(1) – (2)). Ця система доповнюється обов'язками щодо розкриття інформації інвесторам і подання звітності компетентним органам (зокрема про концентрації, неліквідні активи та результати тестування), що дає змогу органам нагляду оцінювати системні наслідки використання левериджу та, за потреби, запроваджувати обмеження (статті 23(4) – (5), 24(1) – (4)), 25(1), (3)) [7]. Таким чином, функція ризик-контролю в конструкції AIFMD визначає стандарт відповідальності МАІФ перед інвесторами та наглядовими органами. Це концептуальне підґрунтя є ключовим для подальшого порівняння з українською моделлю, де регуляторний акцент традиційно зміщений на параметри самого фонду, а не на управлінські стандарти КУА.

У конструкції Директиви 2011/61/ЄС саме МАІФ виступає центром регулювання – для кожного альтернативного фонду має бути визначений один менеджер (зовнішній або внутрішній), який несе ключовий обов'язок забезпечення відповідності діяльності фонду вимогам права ЄС (ст. 5(1) – (2)) [7]. Так, директива AIFMD має характер передусім регулювання менеджера, а не самого фонду – вона встановлює єдиний набір вимог до МАІФ, водночас не усуваючи повністю національної дискреції щодо правового режиму самих АІФ [9, с. 61]. Базові функції МАІФ охоплюють управління портфелем та управління ризиками, а також можуть доповнюватися адміністративними й іншими супровідними функціями колективного інвестування. Делегування окремих функцій допускається, але лише за умови належного обґрунтування, контролю делегованої діяльності та збереження у МАІФ реальної управлінської спроможності; делегування не може перетворювати його на формальну «оболонку» і не звільняє від відповідальності перед інвесторами та наглядовими органами (ст. 20) [7]. У доктрині підкреслюється, що МАІФ отримує авторизацію на управління конкретним АІФ і, навіть делегу-

ючи частину завдань третім особам, зберігає повну відповідальність перед національним регулятором, самим АІФ та його інвесторами, що є ключовою гарантією захисту їхніх інтересів [6, с. 110–111]. Одним із центральних елементів цієї конструкції є обов'язок призначення для АІФ єдиного депозитарія, який здійснює контроль грошових потоків, зберігання активів і нагляд; при цьому делегуванню підлягають лише функції зберігання, а сегрегація активів і збереження відповідальності депозитарія навіть у разі делегування розглядаються як базові гарантії захисту інвесторів [9, с. 61, 65–66]. Таким чином, правовий статус МАІФ у цій моделі поєднує управлінські повноваження з підвищеним стандартом регуляторної відповідальності.

2.2. Правове регулювання інститутів спільного інвестування в Україні

З огляду на окреслену регуляторну архітектуру права ЄС, звернемося до аналізу української моделі ІСІ. На відміну від моделі ЄС, в якій вирішальне значення має статус менеджера та його здатність контролювати ризики фонду, національна система ІСІ побудована насамперед на класифікації самого фонду. Закон України «Про інститути спільного інвестування» визначає ІСІ як корпоративний або пайовий фонд: корпоративний фонд є юридичною особою у формі акціонерного товариства, тоді як пайовий фонд не має статусу юридичної особи й становить сукупність активів, що належать його учасникам і перебувають в управлінні компанії з управління активами (КУА), яка здійснює таку діяльність на підставі ліцензії [11]. При цьому КІФ за своєю суттю відповідає статутній формі ІСІ в праві ЄС – він організовується у формі акціонерного товариства з відповідними органами управління, тоді як ПІФ відповідає моделі договірного фонду (*common fund*): він не має статусу юридичної особи, а управління його активами здійснює КУА в інтересах учасників [12, с. 305–306]. Характер цієї моделі проявляється й у багаторівневій типології ІСІ. Закон розрізняє фонди за типом діяльності на відкриті, інтервальні та закриті; за видом – на диверсифіковані, недиверсифіковані, спеціалізовані та кваліфікаційні; для спеціалізованих і кваліфікаційних фондів додатково використовується категорія класу фонду, а окремо також виділяються венчурні та біржові фонди [11]. Саме через таку систему наперед заданих організаційних і майнових параметрів українське регулювання пов'язує правовий режим не з універсальною категорією фондів, об'єднаних спільним ризиковим профілем, а з конкретним типом і видом ІСІ. Це особливо помітно на рівні функціональних відмінностей між різними видами фондів – відкриті й інтервальні ІСІ побудовані навколо механізму викупу цінних паперів, тоді як закриті ІСІ, які не беруть на себе зобов'язання щодо такого викупу до моменту припинення, допускають менший рівень поточної ліквідності капіталу. Водночас диверсифіковані та недиверсифіковані фонди підпорядковуються різному режиму інвестиційних обмежень, а венчурні фонди мають значно ширші можливості для вкладень у нерухомість, корпоративні права, права вимоги й інші активи, не орієнтовані на по-

стійну ринкову ліквідність[1]. Отже, українська модель систематизує ІСІ через їх правову форму, тип функціонування та склад активів, тоді як у праві ЄС порівняльна логіка вибудовується навколо ризик-орієнтованого нагляду за менеджером. Саме тому відсутність у національному законодавстві АІФ як окремої правової конструкції є ключовою точкою подальшого порівняння.

Найбільш виразно відмінність між українською й європейською моделями простежується на рівні критеріїв класифікації фондів. Якщо українське законодавство вибудовує систему ІСІ через наперед визначені організаційно-правові, майнові та функціональні характеристики конкретного фонду, то право ЄС у межах директиви AIFMD не створює вичерпної внутрішньої типології альтернативних фондів, а охоплює ширшу сукупність колективних інвестиційних структур, що не підпадають під режим UCITS. У цьому сенсі категорія АІФ у праві ЄС є не стільки окремим видом фонду в традиційному класифікаційному розумінні, скільки регуляторною конструкцією, яка застосовується до фондів, що відповідають визначеним критеріям права ЄС. Саме тому окремі українські ІСІ, зокрема недиверсифіковані чи венчурні фонди, можуть бути співвіднесені з АІФ, однак таке співвіднесення має здійснюватися не автоматично на підставі їх назви чи місця в національній класифікації, а через перевірку їх відповідності ознакам АІФ у праві ЄС.

2.3. Розмежування AIF та ІСІ: порівняльно-правовий аналіз

Порівняльно-правове розмежування АІФ та ІСІ потребує передусім визначення тих вихідних критеріїв, за якими кожна з правових систем конструює категорію колективного інвестування, – адже саме їх розбіжність є джерелом структурної несумісності двох моделей. Українське законодавство будує систему ІСІ «від фонду»: вихідною одиницею є корпоративний або пайовий фонд, а подальше регулювання розгортається через його внутрішню типологію за формою, типом і видом [11]. Право ЄС натомість будує систему «від функції»: базовим є розмежування між UCITS – відкритими фондами, що діють на принципі розподілу ризиків і зобов'язані викуповувати паї на вимогу інвестора [2], та усіма іншими колективними інвестиційними структурами, які охоплюються категорією АІФ

[1] Відповідно до ст. 7 Закону України «Про інститути спільного інвестування» ІСІ залежно від порядку провадження діяльності можуть бути відкритого, інтервального та закритого типу: відкритий фонд зобов'язаний здійснювати викуп цінних паперів у будь-який час на вимогу учасника, інтервальний – протягом визначеного інтервалу, а закритий – не бере на себе такого зобов'язання до моменту припинення; крім того, закритий ІСІ може бути лише строковим. Стаття 48 встановлює різний режим складу та структури активів: для недиверсифікованого фонду вартість нерухомості та цінних паперів, не допущених до торгів на регульованому фондовому ринку, не може перевищувати 50% загальної вартості активів, тоді як для диверсифікованого фонду передбачено систему додаткових кількісних обмежень щодо концентрації вкладень; водночас це обмеження не застосовується до венчурних фондів, а їх активи можуть повністю складатися з коштів, нерухомості, об'єктів незавершеного будівництва, майбутніх об'єктів нерухомості, корпоративних прав, прав вимоги та цінних паперів, що не допущені до торгів на фондовій біржі.

за залишковим принципом [7]. Ця вихідна відмінність у регуляторній логіці зумовлює необхідність здійснювати порівняння за критеріями, що відображають параметри правового режиму: (1) правова форма фонду – як право визначає організаційну оболонку колективного інвестування; (2) структура активів – які активи допускаються та чи існують нормативні обмеження; (3) об'єкт і центр регуляторного впливу – чи встановлює право нормативні параметри самого фонду як продукту (склад активів, інвестиційні обмеження, організаційна структура), чи зосереджує вимоги на менеджері як суб'єкті управління, чи поєднує обидва підходи.

Правова форма є першим і найбільш очевидним рівнем розмежування між українською й європейською моделями спільного інвестування, однак саме тут виявляється принципова відмінність у регуляторній філософії двох систем. Українське законодавство встановлює вичерпний перелік форм ІСІ – корпоративний інвестиційний фонд (КІФ) і пайовий інвестиційний фонд (ПІФ). У КІФ система управління базується на загальних зборах учасників і наглядовій раді, що забезпечує корпоративний механізм реалізації та захисту прав учасників; у ПІФ, натомість, правовідносини між інвесторами та КУА будуються на договірній основі [11], що вимагає додаткових гарантій через прозорість діяльності управителя й ефективність нагляду з боку регулятора. Водночас трастова форма (*unit trust*) поширена в державах загального права, не має прямого відповідника в українському законодавстві, що є не прогалиною, а структурною особливістю романо-германської правової традиції, якої дотримується Україна [12, с. 306]. Ця модель є нормативно закритою – законодавець наперед визначає допустимі організаційні структури спільного інвестування й жодна інша форма не може набути статусу ІСІ без відповідної законодавчої підстави.

Підхід права ЄС є принципово іншим. Директива 2009/65/ЄС і Директива 2011/61/ЄС передбачають, що інвестиційні фонди можуть створюватись у різних формах відповідно до законів держав-членів або відповідно до норм договірного права як загальні фонди *(mutual funds)*, що перебувають в управлінні керуючих компаній, або згідно з трастовим правом як пайові фонди *(trust funds)*, або ж згідно зі статутом як інвестиційні компанії [2, 6]. Регуляторна нейтральність щодо організаційної форми відображає усвідомлену позицію законодавця ЄС, зокрема в контексті директиви AIFMD – форма фонду є технічним питанням приватного права держави-члена, тоді як предметом наднаціонального регулювання є функція менеджера та його здатність управляти ризиками – незалежно від того, яку організаційну структуру обрав конкретний фонд.

Відмінність між двома системами в питанні організаційної форми є реальною, але не створює структурної перешкоди для імплементації. Право ЄС у межах директиви AIFMD свідомо абстрагується від організаційної форми АІФ як регуляторного критерію, поширюючи свою дію на колективні інвестиційні структури

незалежно від їхньої форми й залишаючи це питання національному праву держав-членів, які можуть установлювати власні, у тому числі обмежені, переліки. Українська модель із її конструкцією КІФ/ПІФ є вужчою, однак це саме по собі не є несумісним із логікою директиви AIFMD – якщо українські фонди у своїх наявних формах відповідатимуть змістовним критеріям АІФ і перебуватимуть під управлінням менеджера, що діє відповідно до стандартів Директиви, питання організаційної форми залишається технічним питанням національного права.

Регулювання складу активів фонду є другим ключовим критерієм розмежування і водночас критерієм, що найбільш виразно розкриває концептуальну відмінність між українською типологічною моделлю регулювання та ризик-орієнтованим підходом права ЄС. В українській системі склад активів ІСІ є нормативно регламентованим параметром, що безпосередньо залежить від виду фонду. Відповідні вимоги визначені Положенням про склад та структуру активів інституту спільного інвестування і диференціюються залежно від виду фонду [13]. Диверсифіковані фонди підпорядковуються найжорсткішим обмеженням щодо концентрації активів та їх складу, орієнтуючись переважно на ліквідні цінні папери. Найбільш наближеними за своїми характеристиками до АІФ є венчурні та недиверсифіковані ІСІ, для яких передбачено найгнучкіший режим формування активів: венчурні фонди можуть інвестувати в нерухомість, корпоративні права, об'єкти незавершеного будівництва, права вимоги та деривативи без обмежень щодо концентрації ризику, тоді як недиверсифіковані ІСІ допускають розміщення до 50% активів у цінних паперах, не допущених до торгів на регульованому ринку, або у нерухомість [11]. Ця свобода є наслідком окремого нормативного режиму, встановленого законодавцем для конкретного виду фонду. Іншими словами, регулятор в Україні визначає допустимий склад активів *apriori* через нормативні обмеження залежно від типологічної належності фонду.

Директива 2011/61/ЄС обирає принципово інший підхід: вона не встановлює жодних обмежень щодо класів активів, у які може інвестувати АІФ, надаючи менеджерам широку дискрецію у формуванні портфеля відповідно до інвестиційної стратегії конкретного фонду [7]. АІФ може формувати портфель із цінних паперів, нерухомості, інфраструктурних об'єктів, деривативів, приватних компаній або будь-якої їх комбінації відповідно до задекларованої інвестиційної стратегії, оскільки Директива 2011/61/ЄС не встановлює фіксованих обмежень щодо їх складу (на відміну від ст. 52 Директиви 2009/65/ЄС, яка встановлює жорсткі ліміти концентрації для UCITS) [2, 6]. При цьому відсутність стандартизованих структурних вимог компенсується посиленими обов'язками МАІФ щодо управління ризиками, ліквідністю та розкриття інформації, що має забезпечити належний рівень захисту інвесторів навіть за умов значно вищої свободи інвестування [10, с. 109–110]. Регуляторна логіка тут є зворотною порівняно з українською – замість того, щоб установлювати дозволений перелік активів, директива AIFMD покладає на мене-

джера обов'язок упровадити організаційну структуру, системи ризик-менеджменту та ліквідності, адекватні ризиковому профілю фондів під управлінням. Таким чином, відповідальність за визначення меж допустимого ризику переноситься з регулятора на менеджера під контролем наглядового органу.

Ця відмінність є концептуальною для розуміння природи АІФ – свобода у виборі активів є елементом системи, збалансованим посиленими вимогами до менеджера. Саме тому механічне запровадження категорії АІФ в українське право без одночасного впровадження відповідних стандартів ризик-менеджменту для КУА або нового суб'єкта типу МАІФ створило б регуляторний вакуум, за якого свобода інвестування не була б врівноважена належним наглядом.

Питання про те, хто є основним адресатом регуляторних вимог – сам фонд чи його менеджер, безпосередньо визначає архітектуру всієї системи нагляду й є наступним критерієм розмежування АІФ та ІСІ. Українська модель є змішаною, однак із виразним акцентом на параметрах самого фонду. Функції управління активами українських ІСІ виконують компанії з управління активами, правовий статус яких визначено Законом «Про інститути спільного інвестування»: КУА діє на підставі ліцензії НКЦПФР, зобов'язана забезпечувати відокремлений облік активів фонду, дотримання інвестиційних обмежень і принципів диверсифікації, а також розкривати інформацію про структуру портфеля [11]. Ліцензування КУА є елементом менеджер-орієнтованого підходу, однак ключові регуляторні вимоги сформульовані як параметри конкретного фонду: його тип, вид, склад активів, інвестиційні обмеження, механізм викупу цінних паперів. При цьому українське законодавство встановлює обов'язковість управління активами через ліцензовану КУА, що виключає можливість самоуправління фондами. В цілому ж функціональне призначення КУА в українській системі загалом відповідає ролі МАІФ у праві ЄС, однак конкретна юридична форма менеджера в праві ЄС визначається національним правом держави-члена і не є єдино можливою, тоді як в Україні обов'язковість саме КУА як окремої ліцензованої компанії є нормативно закріпленою особливістю [12, с. 307].

Директива 2011/61/ЄС будує іншу конструкцію – фонд як такий не підлягає авторизації на наднаціональному рівні – регуляторним об'єктом є виключно МАІФ. Авторизація менеджера в державі-члені походження є єдиним вхідним регуляторним фільтром, причому МАІФ можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми – на відміну від української моделі, де управління здійснюється виключно через окрему ліцензовану КУА [7]. При цьому центральним елементом регуляторних вимог до МАІФ є не ліцензійні умови в традиційному розумінні, а обов'язок упровадити функціонально відокремлену систему управління ризиками, що забезпечує безперервне виявлення, вимірювання та контроль ризиків кожного фонду під управлінням [7], чого українське законодавство щодо КУА в такій деталізації не передбачає.

Таким чином, центр регуляторного контролю є принциповою точкою розбіжності між двома моделями: українська система ІСІ будує регулювання навколо нормативно визначених параметрів фонду, а директива AIFMD переносить регуляторний акцент на якість організації менеджера – незалежно від того, які активи тримає фонд і яку стратегію він реалізує. Саме ця відмінність робить критерій центру регуляторного контролю ключовим для оцінки перспектив імплементації директиви AIFMD – запровадження менеджер-центричної моделі в українське право вимагає не лише законодавчих змін, а й переосмислення самої наглядової філософії регулятора.

Окремо як додатковий критерій можна враховувати режим доступу інвесторів до фонду та значення їх статусу для маркетингу відповідної структури. Для розмежування ІСІ та АІФ цей критерій має допоміжний характер, однак саме він дає змогу виявити важливу функціональну відмінність між двома моделями.

В українському законодавстві статус інвестора частково використовується як інструмент обмеження доступу до окремих, більш ризикових категорій фондів. Так, Закон «Про інститути спільного інвестування» встановлює, що фізична особа може стати учасником венчурного ІСІ лише за умови придбання цінних паперів такого фонду на суму не менше ніж 1500 мінімальних заробітних плат, а учасником кваліфікаційного ІСІ – від 100 мінімальних заробітних плат [11]. Додатково Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» визначає коло кваліфікованих інвесторів: банки, професійні учасники ринку, страхові компанії, великі підприємства, а також інші юридичні чи фізичні особи, які відповідають установленим критеріям фінансової спроможності та досвіду [14]. Втім незважаючи на визначення кола кваліфікованих інвесторів, національне законодавство не передбачає особливого регуляторного режиму щодо участі таких інвесторів у фондах.

У праві ЄС статус професійного інвестора також не є елементом визначення АІФ, однак відіграє ключову роль у регулюванні маркетингу таких фондів. За загальним правилом авторизований МАІФ може здійснювати маркетинг керованих ним фондів виключно професійним інвесторам – як у державі свого походження, так і в інших державах-членах на підставі паспортного механізму. Водночас Директива 2011/61/ЄС передбачає виняток –держави-члени можуть на власний розсуд відкривати маркетинг АІФ і роздрібним інвесторам на своїй території, встановлюючи для цього додаткові вимоги щодо їх захисту [7; 8, с. 173]. При цьому вимоги, за яких АІФ можуть маркетуватися роздрібним інвесторам, суттєво варіюються в різних державах-членах, а відсутність загальноєвропейського паспорта для маркетингу АІФ роздрібним інвесторам зумовлює значну фрагментованість відповідних ринків у межах ЄС [8, с. 173].

Отже, при порівнянні ІСІ та АІФ цей критерій виявляє не стільки різницю в складі інвесторів як такому, скільки відмінність у правовій функції їх категори-

зації. В українській моделі статус інвестора частково слугує засобом обмеження доступу до окремих категорій ІСІ. Натомість у праві ЄС такий статус безпосередньо впливає на режим його маркетингу.

Застосування наведених критеріїв дає підстави стверджувати, що АІФ не можуть бути механічно ототожнені з будь-яким окремим видом ІСІ, передбаченим законодавством України. Водночас таке порівняння дозволяє виявити ті види ІСІ, які демонструють найбільшу функціональну близькість до АІФ. Подальший аналіз має на меті з'ясувати не те, чи існує в українському праві повний нормативний еквівалент АІФ, а те, які саме національні конструкції є найближчими до них за своїм функціональним призначенням і в яких межах таке зближення може бути виправданим.

Як функціональний аналог окремого сегмента АІФ у системі українських ІСІ можна розглядати венчурні фонди. Водночас їх не можна прямо прирівнювати до категорії АІФ загалом. У праві ЄС АІФ визначається функціонально, а не через конкретний тип фонду. Для цілей директиви AIFMD не має вирішального значення, чи є фонд відкритим або закритим, у якій саме правовій формі він створений і якою є юридична структура його менеджера [7]. Отже, АІФ у праві ЄС є широкою категорією, яка охоплює різні фонди, тоді як український венчурний фонд є лише однією спеціальною моделлю ІСІ. Саме тому українські венчурні фонди доцільно розглядати не як юридичний еквівалент АІФ, а лише як найближчий функціональний аналог частини закритих альтернативних фондів приватного розміщення. Український венчурний фонд законодавчо побудований як недиверсифікований ІСІ закритого типу, що здійснює приватне розміщення цінних паперів, а його інвестиційний режим є вкрай широким. Активи такого фонду можуть включати кошти, нерухомість, об'єкти незавершеного будівництва, майбутні об'єкти нерухомості, корпоративні права, права вимоги, деривативні контракти, боргові зобов'язання та цінні папери, не допущені до торгів на регульованому фондовому ринку [11]. Через це український венчурний фонд є значно ширшою майновою структурою, ніж типовий європейський венчурний фонд у вузькому регуляторному значенні, і може використовуватися не лише для класичного венчурного інвестування, а й для інвестування в інші активи.

Ще менш коректним є пряме прирівнювання українських венчурних фондів до EuVECA. У праві ЄС EuVECA – це спеціальне позначення й уніфікований режим для кваліфікованих венчурних фондів, менеджери яких дотримуються вимог установлених Регламентом №345/2013 (EuVECA). Регламент EuVECA прямо визначає кваліфіковані венчурні фонди як інститути спільного інвестування в значенні ст. 4(1)(a) директиви AIFMD, але водночас встановлює до нього додаткові критерії – такий фонд повинен інвестувати щонайменше 70% капіталу в активи, які є кваліфікованими, та підпорядковуватися спеціальним правилам маркетингу [15]. Отже, не кожен венчурний фонд у ЄС є EuVECA, і тим більше

не кожен фонд, який у національному праві називається «венчурним», може бути ототожнений із цим режимом. З урахуванням наведеного українські венчурні фонди не можуть бути ані прямо прирівняні до АІФ як загальної категорії, ані ототожнені з EuVECA як спеціальним європейським режимом. Найточніше їх слід характеризувати як функціональний аналог лише окремого сегмента закритих АІФ приватного розміщення, тоді як EuVECA є значно вужчою конструкцією, орієнтованою на цільове фінансування кваліфікованих портфельних підприємств і транскордонний маркетинг за уніфікованими правилами ЄС.

Саме тому в контексті аналізу перспектив інтеграції концепції АІФ в українське законодавство доцільно зосередитися на побудові системи співвідношення, в якій АІФ запроваджується як загальна функціональна категорія, а спеціальний режим для венчурного інвестування конструюється окремо – за логікою, близькою до EuVECA.

Певний ступінь функціональної близькості до моделі АІФ демонструють також недиверсифіковані ІСІ, передбачені національним законодавством, хоча їх зіставлення з АІФ є більш обмеженим порівняно з венчурними фондами. Закон «Про інститути спільного інвестування» відносить до недиверсифікованих ті ІСІ, які не відповідають вимогам до диверсифікованих, спеціалізованих або кваліфікаційних фондів. З цього випливає, що такі ІСІ є видом у межах внутрішньої класифікації, побудованої навколо ступеня концентрації активів. З огляду на те, що відкритими й інтервальними можуть бути лише диверсифіковані та спеціалізовані ІСІ, недиверсифіковані фонди є виключно закритими [11], що саме по собі наближає їх до типової структури АІФ, більшість різновидів яких у праві ЄС також є закритими або мають суттєво обмежені механізми ліквідності. Інвестиційний режим недиверсифікованих ІСІ (крім венчурних) допускає розміщення до 50% активів у нерухомості та цінних паперах, не допущених до торгів на регульованому ринку, а також до 30% у векселях, ощадних і депозитних сертифікатах банку [13], що наближає їх до закритих АІФ, орієнтованих на неліквідні активи. Водночас недиверсифіковані ІСІ залишаються суттєво вужчими за обсягом інвестиційної свободи порівняно як з венчурними фондами, так і з АІФ у праві ЄС – вони підпорядковуються нормативно встановленим структурним обмеженням щодо частки неліквідних активів, тоді як директива AIFMD від таких обмежень на рівні фонду принципово утримується [7]. Отже, недиверсифіковані ІСІ не можуть розглядатися як еквівалент АІФ, але можуть слугувати національним аналогом того сегмента АІФ, для якого характерні підвищена концентрація активів, знижений рівень диверсифікаційних обмежень і переважно закрита модель інвестування.

Особливої уваги в контексті порівняння з АІФ заслуговують кваліфікаційні ІСІ, оскільки саме вони поєднують підвищену свободу формування портфеля зі спеціалізацією за окремими класами активів. Відповідно до Закону України «Про ін-

ститути спільного інвестування» кваліфікаційним є ІСІ, який інвестує активи виключно в один із кваліфікаційних класів активів і кошти й при цьому не має будь-яких вимог до структури активів. До таких класів належать об'єднаний клас цінних паперів, клас нерухомості, клас рентних активів, клас кредитних активів, клас товарних активів, допущених до торгів на багатосторонніх торговельних майданчиках, а також інші класи активів, які може визначати НКЦПФР [11]. Цей підхід деталізується в Положенні про склад і структуру активів ІСІ, яке прямо передбачає, що вимоги до структури активів не застосовуються до кваліфікаційного ІСІ [13]. Саме відсутність нормативних обмежень щодо структури активів є точкою найбільшої близькості кваліфікаційних ІСІ до логіки директиви AIFMD, яка також утримується від стандартизації портфеля АІФ на наднаціональному рівні. Водночас ця подібність є структурною, а не категоріальною. Так, директива AIFMD визначає АІФ через спосіб залучення капіталу й інвестування за визначеною політикою незалежно від класу активів (ст. 4(1)(a) Директиви 2011/61/ЄС), тоді як кваліфікаційний ІСІ конструюється саме через прив'язку до одного класу активів, що є принципово іншою регуляторною логікою [7]. З огляду на це кваліфікаційні ІСІ не можуть бути прирівняні до АІФ як загальної категорії, але можуть розглядатися як потенційні функціональні аналоги окремих різновидів АІФ, насамперед фондів нерухомості, кредитних або рентних фондів, якщо порівняння здійснюється не на рівні формальної класифікації, а на рівні інвестиційної стратегії та характеру активів. Додатковим елементом функціональної близькості є підвищені вимоги до складу інвесторів: мінімальний поріг входу від 100 мінімальних заробітних плат (ч. 3 ст. 4 Закону про ІСІ) частково відтворює логіку орієнтації АІФ на професійних інвесторів, однак реалізує її через майновий ценз, а не через функціональну категорію досвідченого інвестора в значенні MiFID II.

Таке порівняння дозволяє сформулювати висновок, що має принципове значення для подальшого дослідження. Жоден із існуючих видів українських ІСІ не є повним нормативним еквівалентом АІФ у праві ЄС не лише через термінологічні розбіжності, а через відмінність самої регуляторної логіки. Водночас певні види українських ІСІ демонструють достатній ступінь функціональної близькості до окремих сегментів АІФ, щоб слугувати нормативною точкою опори для імплементації. Це означає, що запровадження концепції АІФ в українське право не обов'язково вимагає створення принципово нових правових конструкцій – натомість воно може здійснюватися шляхом переосмислення та перебудування наявних елементів системи ІСІ відповідно до регуляторної логіки директиви AIFMD.

2.4. Імплементація концепції АІФ в українське законодавство

Основна перешкода імплементації АІФ полягає не у відсутності в українському законодавстві самого терміна «альтернативний інвестиційний фонд», а в розбіж-

ності класифікаційної логіки. Українське законодавство описує ІСІ через класи, типи й види, тоді як директива AIFMD використовує функціональне, визначення АІФ як усіх ІСІ, що не підпадають під режим UCITS. Показовим у цьому сенсі є досвід імплементації директиви AIFMD у чеський правопорядок, де окремі структури, що на рівні національного права не позначались як «фонди», але за своїми функціональними ознаками все ж відповідали поняттю АІФ у значенні директиви AIFMD [5, с. 48, 56–57]. Це підтверджує, що для цілей імплементації вирішальним є сукупність ознак залучення капіталу від кількох інвесторів для його інвестування за визначеною політикою в їхніх інтересах, а не формальне найменування чи форма.

В українській доктрині слушно підкреслюється, що адаптація законодавства до права ЄС має розумітися не як разове перенесення окремих європейських норм у внутрішній правопорядок, а як планомірний, поетапний і переважно односторонній правотворчий процес, який охоплює визначення пріоритетних сфер зближення, добір релевантних актів acquis communautaire, вироблення критеріїв відповідності та створення механізмів подальшого контролю за результатами такого зближення [16, с. 167–168; 17, с. 44–51].

Тому механічне включення до чинного Закону України «Про інститути спільного інвестування» понять «альтернативний інвестиційний фонд» і «менеджер альтернативного інвестиційного фонду» без перегляду самої логіки класифікації ІСІ створювало б не гармонізацію, а накладання двох різних регуляторних моделей на один і той самий сегмент правовідносин.

З огляду на це можна умовно виокремити дві моделі імплементації концепції АІФ в українське законодавство. Перша, системна, виходить із побудови нової дворівневої архітектури колективного інвестування за логікою «UCITS/AIF» із подальшою трансформацією наявних фондів у межах перехідного режиму. Друга, функціонально-секторальна, передбачає запровадження АІФ як загальної надкатегорії з переосмисленням окремих чинних видів ІСІ – насамперед венчурних, недиверсифікованих і кваліфікаційних, як потенційних аналогів окремих АІФ.

Якщо оцінювати ці моделі з точки зору регуляторної послідовності, системна є концептуально найбільш чистою, але водночас і найбільш складною в законодавчому та інституційному сенсі. Вона вимагає докорінної зміни існуючої системи ІСІ. Натомість функціонально-секторальна модель, на наш погляд, є найбільш переконливою й дозволяє запровадити АІФ в українське законодавство, при цьому частково зберігаючи дійсну систему регулювання. Така модель може запроваджувати поетапно: на першому етапі – функціональне введення категорій АІФ і МАІФ із співвіднесенням чинних ІСІ з окремими сегментами АІФ, а на наступному – поступове структурування ринку спільного інвестування за логікою директиви AIFMD і UCITS. Порівняльний досвід Чехії показує, що найбільші труд-

нощі імплементації виникають саме тоді, коли функціональне поняття АІФ намагаються вбудувати в національну систему через термінологічно відмінні конструкції, не визначивши для них достатньо чіткий режим на рівні закону. Саме тому в українському контексті переконливою видається така модель імплементації, яка заздалегідь визначає місце перехідних і функціонально суміжних конструкцій у загальній архітектурі ринку [5, с. 57–59]. Додатково, на користь саме такого поетапного підходу свідчить і те, що директива AIFMD є насамперед регулюванням менеджера, а не самого фонду, тому вона не усуває національної дискреції щодо побудови правового режиму АІФ, а лише визначає межі такої дискреції [9, с. 61]. Такий підхід дає змогу уникнути як нормативного розриву з чинною моделлю ІСІ, але не передбчає при цьому спрощене копіювання acquis без урахування чинного національного регулювання.

Додатковим аргументом на користь саме поетапної та функціонально зорієнтованої моделі є те, що в дослідженнях, присвячених гармонізації законодавства держав-кандидатів із правом ЄС, наголошується, що ефективне зближення неможливе без попереднього аналітико-методологічного забезпечення, яке включає вивчення природи та джерел права ЄС, аналіз відповідності національного права acquis, визначення критеріїв повної, часткової або відсутньої відповідності, встановлення пріоритетів наближення та вибір методів гармонізації залежно від характеру відповідного європейського акта. З цієї точки зору модель імплементації директиви AIFMD в Україні повинна спиратися не лише на зміст самої Директиви 2011/61/ЄС, а й на попереднє визначення того, які саме сегменти чинного законодавства про ІСІ, професійну діяльність на ринках капіталу, депозитарну систему та державний нагляд мають бути охоплені реформою в першочерговому порядку.

Із цього випливають і основні напрями гармонізації. По-перше, доцільно законодавчо закріпити функціональне визначення АІФ і окремо врегулювати правовий статус МАІФ, не змішуючи ці категорії з чинною внутрішньою класифікацією ІСІ. По-друге, новий режим має будуватися навколо тих елементів, які є системоутворюючими для директиви AIFMD – допуск і організація діяльності менеджера, делегування функцій, управління ризиками, оцінка активів, депозитарне зберігання, розкриття інформації та правила маркетингу. По-третє, чинні конструкції венчурних, недиверсифікованих і кваліфікаційних ІСІ доцільно розглядати не як перешкоду для імплементації, а як можливі підвиди або перехідні форми в межах майбутнього режиму АІФ. Саме такий поетапний, інституційно забезпечений підхід відповідає доктринальному розумінню гармонізації як механізму зближення та модернізації правової системи, а не як одноразового перейменування правових інститутів.

Водночас запропонована модель може бути сформульована лише на рівні загального напряму, але не як остаточна законодавча формула. Питання

співвідношення АІФ із наявними видами ІСІ, критерії віднесення конкретних фондів до нового режиму, правовий статус і ліцензійні вимоги до МАІФ, коло інвесторів, структура перехідних положень, а також послідовність внесення змін до спеціального законодавства і нормативних актів НКЦПФ потребують детальнішого доктринального та порівняльно-правового дослідження. Саме тому на сучасному етапі доцільно говорити насамперед про загальну модель гармонізації, залишаючи техніко-юридичне наповнення цієї моделі предметом подальших досліджень.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє сформулювати кілька висновків. По-перше, правова природа АІФ у праві ЄС визначається не через позитивну класифікацію за формою чи активами, а через функціональне визначення – АІФ охоплює всі колективні інвестиційні структури, що не підпадають під режим UCITS (Директива 2009/65/ЄС). Регуляторний акцент директиви AIFMD (Директива 2011/61/ЄС) зосереджений на менеджері фонду, а не на самому фонді: вимоги до авторизації, управління ризиками, делегування, депозитарного контролю та розкриття інформації адресовані менеджеру й є незалежними від конкретної організаційної форми або складу активів фонду.

По-друге, українська модель ІСІ побудована за принципово іншою регуляторною логікою – вихідним елементом є класифікація самого фонду за типом, видом і складом активів, а КУА виступає ліцензованим управителем. Ця «фондоцентрична» модель відрізняється від менеджер-центричної конструкції директиви AIFMD, що є основною причиною структурної несумісності двох систем.

По-третє, порівняльний аналіз за критеріями правової форми, складу активів і центру регуляторного впливу засвідчив, що жоден чинний вид українських ІСІ не є повним нормативним еквівалентом АІФ. Водночас венчурні, недиверсифіковані та кваліфікаційні ІСІ виявляють достатній ступінь функціональної близькості до окремих сегментів АІФ, щоб слугувати нормативною точкою опори для імплементації. Зокрема, венчурні фонди можуть розглядатися як функціональний аналог закритих АІФ приватного розміщення, а кваліфікаційні ІСІ – окремих різновидів АІФ, орієнтованих на специфічні класи активів.

По-четверте, аналіз доктринальних перешкод імплементації підтверджує, що механічне включення термінів «АІФ» і «МАІФ» у чинне законодавство без перегляду класифікаційної логіки призведе не до гармонізації, а до нашарування двох різних регуляторних моделей на один правовий простір. Переконливою є функціонально-секторальна модель імплементації, що передбачає: (1) законодавче закріплення функціонального визначення АІФ і окремого правового статусу МАІФ; (2) переосмислення чинних видів ІСІ як потенційних підвидів або перехідних форм у рамках майбутнього режиму; (3) поетапну перебудову наглядової системи навколо стандартів ризик-менеджменту менеджера.

Перспективними напрямами подальших досліджень є вироблення критеріїв віднесення конкретних фондів до майбутнього режиму АІФ, визначення ліцензійних вимог до МАІФ, кола інвесторів, структури перехідних положень, а також послідовності змін до спеціального законодавства й нормативних актів НКЦПФР.

ПОДЯКИ

Автор висловлює вдячність Софінській Ірині Дмитрівні – своїй науковій керівниці, яка зауваженнями, порадами та підтримкою суттєво сприяла формуванню концептуальної основи та вдосконаленню змісту дослідження.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Council Directive 85/611/EEC of 20 December 1985 on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to undertakings for collective investment in transferable securities (UCITS). *Official Journal*. L 375. 31.12.1985. P. 3–18.

[2] Directive 2009/65/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to undertakings for collective investment in transferable securities (UCITS) (recast). *Official Journal*. L 302. 17.11.2009. P. 32–96.

[3] Commission of the European Communities. Commission Staff Working Document accompanying the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to undertakings for collective investment in transferable securities (UCITS). Impact Assessment. COM(2008) 458. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52008PC0458 (дата звернення: 15.02.2026).

[4] Zetzsche D. The Alternative Investment Fund Managers Directive. Kluwer Law International, 2020. 850 p.

[5] Šiková Z. Implementation of Directive 2011/61/EU of the European Parliament and of the Council of 8 June 2011 on Alternative Investment Fund Managers into Czech Legal System. *Financial Law Review.* 2021. No. 21(1). P. 47–61. URL: https://doi.org/10.4467/22996834FLR.21.004.13287

[6] Domina M. The Alternative Investment Fund Managers Directive: Ten Years After. *European Company Law Journal.* 2020. Vol. 17. No. 4. P. 108–114. URL: https://doi.org/10.54648/eucl2020017

[7] Directive 2011/61/EU of the European Parliament and of the Council of 8 June 2011 on Alternative Investment Fund Managers and amending Directives 2003/41/EC and 2009/65/EC and Regulations (EC) No. 1060/2009 and (EU) No. 1095/2010. *Official Journal*. L 174. 01.07.2011. P. 1–73.

[8] Schmies C. Third Country Relations and the Equivalence Regime: Treatment of Collective Investment Schemes. *European Business Organization Law Review*. 2024. Vol. 25. No. 1. P. 167–181. URL: https://doi.org/10.1007/s40804-024-00313-w

[9] Domina M. The Regime of Depositary Under the Alternative Investment Fund Managers Directive 2011: French and Luxembourg Perspectives. *European Company Law Journal*. 2021. Vol. 18. No. 2. P. 60–67. URL: https://doi.org/10.54648/EUCL2021008

[10] Пукавський Ю. А. Визначення альтернативних інвестиційних фондів як окремої категорії інститутів спільного інвестування в процесі євроінтеграції України. *Актуальні проблеми охорони та захисту прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 2025). Львів, 2025. С. 108–111.
[11] Про інститути спільного інвестування : Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080–17#Text
[12] Софінська І. Д., Пукавський Ю. А. Правові наративи гармонізації термінології у сфері спільного інвестування: компаративний аналіз законодавства України та права Європейського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки».* 2025. Т. 12. № 2(46). С. 302–311. URL: https://doi.org/10.23939/law2025.46.302
[13] Про затвердження Положення про склад та структуру активів інституту спільного інвестування : Рішення Нац. комісії з цінних паперів та фондового ринку від 10.09.2013 № 175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1689-13#Text
[14] Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480–15#Text
[15] Regulation (EU) No 345/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2013 on European Venture Capital Funds. *Official Journal.* L 115. 25.04.2013. P. 1–17.
[16] Гуртова К. М. Теорія і практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Київський часопис права*. 2023. № 4. С. 162–168. URL: https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.23
[17] Задніпряна-Корінна М. Ю. Сучасні аспекти гармонізації національного законодавства та законодавства Європейського Союзу. *Альманах міжнародного права*. 2023. Вип. 29. С. 44–51. URL: https://doi.org/10.32841/ILA.2023.29.05

REFERENCES

[1] Council Directive 85/611/EEC of 20 December 1985 on the Coordination of Laws, Regulations and Administrative Provisions Relating to Undertakings for Collective Investment in Transferable Securities (UCITS). (1985). *Official Journal*, L 375, 3–18.
[2] Directive 2009/65/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on the Coordination of Laws, Regulations and Administrative Provisions Relating to Undertakings for Collective Investment in Transferable Securities (UCITS) (recast). (2009). *Official Journal,* L 302, 32–96.
[3] Commission of the European Communities. (2008). Commission Staff Working Document accompanying the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to undertakings for collective investment in transferable securities (UCITS). *Impact Assessment*. COM(2008) 458. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52008PC0458
[4] Zetzsche, D. (2020). *The Alternative Investment Fund Managers Directive*. Kluwer Law International.
[5] Šiková, Z. (2021). Implementation of Directive 2011/61/EU of the European Parliament and of the Council of 8 June 2011 on Alternative Investment Fund Managers into Czech Legal System. *Financial Law Review*, 21(1), 47–61. Retrieved from https://doi.org/10.4467/22996834FLR.21.004.13287

[6] Domina, M. (2020). The Alternative Investment Fund Managers Directive: Ten Years After. *European Company Law Journal*, 17(4), 108–114. Retrieved from https://doi.org/10.54648/eucl2020017

[7] Directive 2011/61/EU of the European Parliament and of the Council of 8 June 2011 on Alternative Investment Fund Managers and Amending Directives 2003/41/EC and 2009/65/EC and Regulations (EC) No. 1060/2009 and (EU) No. 1095/2010. (2011). *Official Journal*, L 174, 1–73.

[8] Schmies, C. (2024). Third country relations and the equivalence regime: Treatment of collective investment schemes. *European Business Organization Law Review*, 25(1), 167–181. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s40804-024-00313-w

[9] Domina, M. (2021). The Regime of Depositary Under the Alternative Investment Fund Managers Directive 2011: French and Luxembourg Perspectives. *European Company Law Journal*, 18(2), 60–67. Retrieved from https://doi.org/10.54648/EUCL2021008

[10] Pukavskyi, Y. A. (2025). Definition of alternative investment funds as a separate category of collective investment undertakings in the process of European integration of Ukraine. *Current issues of protection of human rights and freedoms under martial law*: Materials of the International Scientific and Practical Conference (pp. 108–111). Lviv.

[11] On Collective Investment Undertakings: Law of Ukraine (2012, July). Retrieved fromhttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080–17#Text

[12] Sofinska, I. D., & Pukavskyi, Y. A. (2025). Legal narratives of harmonization of terminology in the field of collective investment: comparative analysis of Ukrainian legislation and European Union law. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series «Legal Sciences»*, 12, 2(46), 302–311. Retrieved from https://doi.org/10.23939/law2025.46.302

[13] On Approval of the Regulation on the Composition and Structure of Assets of a Collective Investment Institution: Decision of the National Securities and Stock Market Commission No. 175 (2013, September). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1689-13#Text

[14] On Securities and Stock Market: Law of Ukraine (2006, February). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480–15#Text

[15] Regulation (EU) No 345/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2013 on European Venture Capital Funds. (2013). *Official Journal*, L 115, 1–17.

[16] Hurtova, K. M. (2024). Theory and practice of the adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation. *Kyiv Law Journal*, 4, 162–168. Retrieved from https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.23

[17] Zadnipriana-Korinna, M. Y. (2023). Current aspects of harmonization of national legislation and legislation of the European Union. *Almanac of international law*, 29, 44–51. Retrieved from https://doi.org/10.32841/ILA.2023.29.05

Юрій Андрійович Пукавський
Аспірант
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національний університет «Львівська політехніка»
79013, вул. Степана Бандери, 12, Львів, Україна
email: yurii.a.pukavskyi@lpnu.ua

Yurii A. Pukavskyi
PhD Student
Institute for Law, Psychology, and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University
79013, 12 Stepan Bandera St., Lviv, Ukraine
email: yurii.a.pukavskyi@lpnu.ua

Рекомендоване цитування: Пукавський Ю. А. Альтернативні інвестиційні фонди: регулювання у праві Європейського Союзу та перспективи імплементації в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Том 33 № 3. С. 386–410. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.386.

Suggested Citation: Pukavskyi, Y. A. (2026). Alternative Investment Funds: Regulation in European Union Law and Prospects for Implementation in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 386–410. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.386.

Дата першого надходження статті до видання: 12.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.06.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 342.5
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.411

Володимир Олександрович Шевела
Кафедра конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
https://orcid.org/0009-0008-6193-0638

ПАРАДОКС АНТИПОПУЛІЗМУ: ВІДТВОРЕННЯ ПОПУЛІСТСЬКОЇ ЛОГІКИ В АНТИПОПУЛІСТСЬКИХ СТРАТЕГІЯХ

Анотація. *Актуальність дослідження зумовлена посиленням впливу популізму на конституційні демократії та потребою оцінити не лише загрози, які він створює для верховенства права, а й ризики, що виникають у процесі правової протидії йому. У статті розглянуто ситуацію, за якої антипопулістські стратегії, спрямовані на захист демократичного ладу, можуть відтворювати популістську логіку через поділ політичного простору на «захисників демократії» і «ворогів демократії», моралізацію конфлікту, делегітимацію опонентів, селективне застосування права та виправдання відступу від процедур політичною доцільністю. Метою дослідження є теоретико-правова концептуалізація парадоксу антипопулізму та визначення критеріїв, які дозволяють відмежувати легітимний конституційний самозахист демократії від практик, що самі набувають популістських ознак. Для досягнення цієї мети використано діалектичний, системний, формально-юридичний, порівняльно-правовий методи та метод правового моделювання. Отримані результати полягають у встановленні того, що правомірність антипопулістської реакції залежить не від її жорсткості, а від збереження політичного плюралізму, процедурної справедливості, загальності правових норм, судового контролю та недопущення оцінки політичного актора як загрози поза аналізом його конкретних дій. Доведено, що ефективна протидія популізму має бути спрямована на факти конкретних порушень правових процедур, тиску на незалежні інституції або підриву виборчого процесу, а не на моральне вилучення певної політичної сили чи її прихильників із демократичного поля. Обґрунтовано, що популізм не може автоматично розглядатися як стан винятку, оскільки така позиція відкриває шлях до нормалізації надзвичайних практик і перетворення права на інструмент політичного результату. Практична цінність дослідження полягає в можливості використання запропонованих критеріїв для оцінки законодавчих, судових, адміністративних і дискурсивних механізмів реагування на популістські виклики, а також для запобігання трансформації захисту демократії у форму політично вмотивованого обмеження прав, свобод і політичної конкуренції.*

Ключові слова: *конституційний лад; популізм; народний суверенітет; верховенство права; militant democracy; політичний плюралізм; обмеження політичних прав.*

Volodymyr O. Shevela
Department of Constitutional Law of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0008-6193-0638

THE PARADOX OF ANTIPOPULISM: THE REPRODUCTION OF POPULIST LOGIC IN ANTIPOPULIST STRATEGIES

Abstract. *The relevance of the study is determined by the increasing influence of populism on constitutional democracies and by the need to assess not only the threats it creates for the rule of law, but also the risks that arise in the process of legal counteraction to it. The article examines a situation in which antipopulist strategies aimed at protecting the democratic order may reproduce populist logic through the division of political space into «defenders of democracy» and «enemies of democracy», the moralization of conflict, the delegitimation of opponents, the selective application of law, and the justification of departures from procedures by political expediency. The purpose of the study is the theoretical and legal conceptualization of the paradox of antipopulism and the determination of criteria that make it possible to distinguish the legitimate constitutional self-defense of democracy from practices that themselves acquire populist features. To achieve this purpose, the dialectical, systemic, formal-legal, comparative-legal methods and the method of legal modelling were used. The obtained results consist in establishing that the lawfulness of an antipopulist response depends not on its severity, but on the preservation of political pluralism, procedural justice, the generality of legal norms, judicial control, and the inadmissibility of assessing a political actor as a threat outside the analysis of its specific actions. It is proved that effective counteraction to populism must be directed at facts of specific violations of legal procedures, pressure on independent institutions, or undermining of the electoral process, and not at the moral removal of a particular political force or its supporters from the democratic field. It is substantiated that populism cannot automatically be regarded as a state of exception, since such a position opens the way to the normalization of extraordinary practices and the transformation of law into an instrument of political result. The practical value of the study lies in the possibility of using the proposed criteria to assess legislative, judicial, administrative, and discursive mechanisms of responding to populist challenges, as well as to prevent the transformation of the defense of democracy into a form of politically motivated restriction of rights, freedoms, and political competition.*

Keywords: *constitutional order; populism; popular sovereignty; rule of law; militant democracy; political pluralism; restriction of political rights.*

ВСТУП

Упродовж останніх десятиліть популізм утвердився як один із ключових викликів для сучасних конституційних демократій, що зумовило його активне дослідження не лише в межах політичної теорії, а й у сфері юриспруденції. У правничому дискурсі популізм дедалі частіше розглядається крізь призму його впливу на принцип верховенства права, стабільність правових інститутів і гарантії основополож-

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

них прав і свобод. Особливе занепокоєння викликає тенденція до інструменталізації права в інтересах політичної доцільності, що супроводжується спрощенням складних правових питань і делегітимацією незалежних інституцій, зокрема судової влади.

Водночас, попри значну кількість досліджень, популізм залишається концептуально багатовимірним явищем і в правовій площині. Він може проявлятися як форма політичного тиску на правотворчі та правозастосовні процеси, як риторична стратегія делегітимації інституційних обмежень влади, а також як спосіб переосмислення джерел правової легітимності через апеляцію до «волі народу» як безпосереднього та безумовного критерію правомірності. Така редукція складної системи стримувань і противаг до одномірного уявлення про народний суверенітет створює ризики для належного поєднання принципу народного суверенітету з інституційними гарантіями його правового обмеження.

На цьому тлі особливої актуальності набуває аналіз новітньої трансформації популізму, яка проявляється в парадоксальному явищі відтворення його логіки в межах антипопулістського дискурсу. У сучасних правових і політичних практиках боротьба з популізмом дедалі частіше здійснюється із використанням інструментів, що самі по собі мають ознаки популістської риторики. Зокрема, апеляції до необхідності «захисту демократії» або «порятунку правової держави» інколи супроводжуються спрощеним протиставленням «відповідальних інституцій» та «небезпечних політичних сил», що відтворює класичну дихотомію «ми – вони».

У правовому вимірі це може проявлятися, зокрема в тенденції до виправдання виняткових або надзвичайних заходів, спрямованих на обмеження діяльності популістських акторів, які можуть включати розширене тлумачення повноважень органів державної влади, звуження процесуальних гарантій або посилення дискреції виконавчої влади. Хоча такі кроки часто обґрунтовуються необхідністю захисту конституційного ладу, вони водночас можуть підривати самі принципи верховенства права, на яких цей лад ґрунтується.

Таким чином, формується парадоксальна ситуація, за якої антипопулізм, спрямований на захист правових і демократичних інституцій, потенційно відтворює ті самі практики їх ерозії, що й популізм. Це дозволяє говорити про феномен «антипопулістського популізму» як специфічної форми правового та політичного дискурсу, в якому межа між легітимним захистом конституційного порядку та його поступовим розмиванням стає дедалі менш визначеною.

Зазначений парадокс має глибокі наслідки для теорії та практики права. По-перше, він ставить під сумнів традиційне протиставлення популізму як загрози та антипопулізму як засобу її нейтралізації, демонструючи їхню взаємну залежність і структурну подібність. По-друге, він актуалізує проблему меж допустимого втручання держави в політичний процес під приводом захисту демократичного

ладу. По-третє, він порушує питання про критерії розмежування легітимної правової реакції на популізм і таких заходів, що самі по собі можуть мати антиправовий або антидемократичний характер.

Незважаючи на зростаючий інтерес до взаємозв'язку популізму та права, феномен відтворення популістської логіки в антипопулістських правових стратегіях залишається недостатньо дослідженим. Існуючі наукові підходи здебільшого зосереджуються на аналізі негативного впливу популізму на правову систему (К. Мудде) [1] або на обґрунтуванні необхідності інституційного стримування популізму (Я.-В. Мюллер) [2], тоді як питання про межі та ризики такого обмеження в контексті антипопулістських правових стратегій, зокрема їх відповідності принципу верховенства права, часто залишаються поза увагою.

У цьому контексті *метою* даного дослідження є теоретико-правова концептуалізація парадоксу антипопулізму через аналіз механізмів, за допомогою яких правові інструменти боротьби з популізмом можуть набувати ознак популістської практики. Досягнення цієї мети передбачає: (1) уточнення понятійного апарату популізму в юридичному контексті; (2) дослідження впливу популістських і антипопулістських наративів на правотворчість і правозастосування; (3) концептуалізацію меж між легітимним правовим реагуванням на популізм і такими формами антипопулістської діяльності, які внаслідок використання спрощених дихотомій, делегітимації опонентів і розширення дискреції влади самі трансформуються в різновид популістської практики.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Дослідження парадоксу антипопулізму як політико-правового феномену передбачає використання комплексу загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, що забезпечують системний аналіз взаємодії популістських і антипопулістських практик у межах конституційної демократії.

Матеріальну основу дослідження становлять праці сучасних науковців, присвячені проблематиці популізму, його впливу на функціонування демократичних інститутів і принцип верховенства права, а також дослідження у сфері конституціоналізму. Особлива увага приділяється підходам до розуміння популізму як «тонкої ідеології», політичного стилю та дискурсивної логіки, а також роботам, у яких аналізуються правові механізми реагування на популістські виклики.

Методологічну основу становить *діалектичний* метод, що дозволяє розглядати популізм і антипопулізм як взаємопов'язані явища, виявляючи суперечності антипопулістських стратегій і їх здатність відтворювати популістську логіку в процесі правового реагування.

Метод *системного аналізу* використовується для дослідження правових механізмів протидії популізму як елементів цілісної системи забезпечення верховенства права. *Порівняльно-правовий* метод дає змогу проаналізувати різні під-

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

ходи до обмеження популістських практик, зокрема в межах концепції *militant democracy*, та оцінити їх відповідність принципам конституціоналізму.

Формально-юридичний метод застосовується для уточнення змісту базових категорій («популізм», «антипопулізм», «верховенство права») та визначення критеріїв розмежування легітимних правових засобів протидії популізму і практик, що в процесі їх реалізації набувають ознак популістської діяльності.

Метод *правового моделювання* використовується для формування теоретичної конструкції таких критеріїв і концептуалізації парадоксу антипопулізму як ситуації, в якій правові інструменти захисту конституційного ладу можуть трансформуватися у форму популістської практики.

Таким чином, поєднання зазначених методів забезпечує комплексний аналіз досліджуваної проблеми та формує підґрунтя для визначення меж і ризиків правового реагування на популізм.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Популізм – комплексне явище, яке складно піддається точному дефінуванню через закладену в його суть еклектичність. Популістські рухи можуть бути як етатистськими (як, наприклад, класичні в середині XX ст. в країнах Латинської Америки або сучасні ліві), так і неоліберальними (1980–1990 рр. в Латинській Америці та деяких європейських країнах), можуть бути прихильниками соціального та культурного лібералізму (як у Нідерландах у 2000–2010 рр.) або атакувати його (як, наприклад, в Угорщині останні п'ятнадцять років). К. Мудде, один із ранніх і досі основних дослідників популізму, в процесі тривалої дискусії з Я. Єгерсом – науковцем Університету Антверпена і автором докторської дисертації на тему '*De Stem van het Volk? Een Onderzoek naar Populistische Retoriek bÿ de Vlaamse Politieke Partÿen*' («*Голос народу? Дослідження популістської риторики у фламандських політичних партіях*»), визначив популізм як ідеологію, що представляє суспільство у вигляді двох відокремлених, однорідних і антагоністичних груп – «звичайний народ» і «корумпована еліта», і політика при цьому має бути вираженням *volonté générale* звичайного народу [1, с. 543]. Популісти заявляють, що їх мета – відновити реальну владу народу, при цьому сповідують онтологічне й антипроцедурне розуміння «народу» і «більшості» [3, с. 189]. Такий підхід виливається в розуміння демократії, як системи, в якій важливим є не те, як функціонують процедури та правова система, а те, хто персонально має владу або використовує цю систему процедур. У політологічних наукових колах таке явище називається «дискримінаційний легалізм» – коли процедури або юридична машина застосовуються лише до опонентів [4, с. 21]. У такому разі дійсно юридична архітектура не має значення, адже вона заточена лише на обслуговування політичних рішень. Зрозуміло, що із концепцією верховенства права така парадигма сприйняття суспільства і державних інститутів не має нічого спільного. Адже основними компонентами верховенства права є рівність усіх перед за-

коном і недискримінаційне застосування правових норм незалежно від політичної доцільності чи належності до тієї чи іншої соціальної групи. Крім того, верховенство права передбачає інституційну незалежність судової влади, стабільність правових процедур та їхню передбачуваність для всіх суб'єктів правовідносин. Відтак підміна процедурного підходу до демократії персоналізованим розумінням влади неминуче веде до ерозії правових інститутів і підриву довіри до держави як гаранта справедливості.

Загалом ідея реакції конституційної системи держави на загрозу демонтажу або істотної шкоди не є новою. Є логічним, що будь-який спосіб або форма державного правління має захищатися від тих, хто на неї посягає. У цьому як демократичні, так і антидемократичні режими рівні. І демократичні держави, починаючи із другої чверті XX ст., більш або менш успішно застосовують неоднакові інструменти реагування залежно від власних конституційних традицій і рівня інституційної стійкості. Щонайменше дискусія щодо таких інструментів почалася саме в той період. У цьому контексті особливого значення набуває концепція *militant democracy*, теоретично обґрунтована К. Льовенштайном. Її сутність полягає у визнанні права демократичної держави на самозахист від політичних сил, які використовують демократичні процедури для підриву самої демократії [9, с. 429]. Такий підхід передбачає можливість запровадження обмежень щодо політичних партій, свободи вираження поглядів або участі у виборах за умови, що ці обмеження спрямовані на захист конституційного ладу.

Найбільш розвиненою моделлю реалізації цієї концепції традиційно вважається практика Німеччини, де інструменти протидії інституціоналізовані на рівні Основного Закону [10]. Зокрема, можливість заборони політичних партій, які становлять загрозу вільному демократичному ладу, реалізується через рішення Федерального конституційного суду Німеччини. У цьому контексті показовим є рішення KPD–Verbot (Рішення про заборону комуністичної партії Німеччини), ухвалене ФКС у 1956 році, яке можна інтерпретувати як приклад адекватної інституційної реакції на реальну загрозу конституційному ладові. На відміну від багатьох сучасних антипопулістських стратегій, що нерідко відтворюють спрощену дихотомію «народ – вороги народу», даний кейс ґрунтувався на юридично верифікованій оцінці цілей і діяльності Комуністичної партії Німеччини в умовах Холодної Війни. Суд, ґрунтовно дослідивши історія КПН, значення Потсдамської угоди, загальну цільову спрямованість КПН, визнання КПН марксизму-ленінізму як керівну ідеологію до політичної діяльності, вчення про пролетарську революцію та диктатуру пролетаріату, констатував несумісність державного та суспільного устрою диктатури пролетаріату з вільним демократичним основним ладом *('Die Unvereinbarkeit des Staats- und Gesellschaftsbildes der Diktatur des Proletariats mit der freiheitlichen demokratischen Grundordnung')* [11].

У цьому рішенні ФКС здійснив винятково детальну й багаторівневу реконструкцію як ідеологічних засад, так і практичної діяльності КПН, послідовно

аналізуючи кожен висунутий аргумент у світлі вимог ст. 21 ч. 2 Основного Закону. Суд не обмежився формальним зіставленням програмних положень партії з конституційними принципами, а фактично піддав їх комплексній доктринальній інтерпретації, включно з історичним контекстом, організаційною структурою та політичною практикою. Такий підхід дозволив не лише встановити наявність антиконституційної спрямованості, але й обґрунтувати її через системне зіставлення теоретичних установок марксизму-ленінізму з концепцією «вільного демократичного основного порядку». У цьому сенсі рішення демонструє високий рівень аргументаційної насиченості: кожне заперечення сторони захисту було ретельно розглянуте, співвіднесене з доказовою базою та включене до загальної логіки висновку, що свідчить про прагнення суду до максимальної верифікації власної позиції й мінімізації ризику довільного обмеження політичного плюралізму. У контексті теми дослідження важливим є те, що ФКС обґрунтував необхідність заборони КПН як превентивного заходу в межах моделі *militant democracy (streitbare Democratie)* (п. 140) [11].

Таким чином, цей прецедент демонструє, що за наявності емпірично підтвердженої загрози та чітких правових критеріїв юридичні механізми протидії популізму можуть виступати раціональною формою самозахисту демократичного режиму, не редукуючи політичну конкуренцію до маніхейського протиставлення.

Із наведеного вбачається, що антипопулістська реакція має супроводжується високими стандартами доказування, процедурними гарантіями та судовим контролем, що дозволяє зберігати баланс між необхідністю захисту демократії та дотриманням принципу верховенства права. У цьому випадку обмеження популістських або радикальних акторів не є результатом політичної доцільності, а здійснюється в суворо формалізованому правовому порядку.

Натомість у правових системах із менш жорстко інституціоналізованими механізмами *militant democracy*, зокрема у Сполучених Штатах Америки, переважає підхід, орієнтований на максимальний захист свободи слова та політичної конкуренції.

У цьому контексті показовою є практика Верховного Суду США, яка послідовно надає пріоритет свободі слова навіть у випадках радикальних або відверто антидемократичних висловлювань. Так, у справі *Brandenburg v. Ohio* (1969) йшлося про лідера Ку-Клукс-Клана в Огайо К. Бранденбурга, який запросив журналістів на зібрання, під час якого учасники виголошували расистські й антиурядові заяви, згадували можливість «помсти» проти уряду, спалювали хрест. Бранденбурга було засуджено судом першої інстанції та підтверджено апеляцією відповідно до закону штату Огайо, який забороняв пропаганду насильства як засобу політичних змін. Однак Верховний Суд США скасував вирок, сформулювавши ключовий стандарт, відповідно до якого держава може обмежувати політичну мову лише тоді, коли вона спрямована на підбурювання до неминучого проти-

правного насильства *('imminent lawless action')* й є здатною спричинити таку дію. Це рішення фактично легітимувало захист навіть екстремістських позицій, якщо вони не переходять у безпосередній заклик до дії. Аналогічно у справі *National Socialist Party of America v. Village of Skokie* (1977) було дозволено проведення маршу неонацистської організації, незважаючи на його очевидно провокативний характер, виходячи з того, що Перша поправка до Конституції США захищає навіть глибоко образливі форми політичного вираження. У справі *Texas v. Johnson* (1989) Суд визнав спалення державного прапора формою символічного мовлення, що підпадає під конституційний захист.

Таким чином, сукупно ці рішення демонструють, що в американській правовій традиції навіть крайні форми політичного вираження розглядаються як частина захищеного дискурсу, якщо вони не перетинають вузько окреслену межу прямого підбурювання до насильства. Навіть радикальні або популістські рухи, як правило, не підлягають превентивним обмеженням, якщо їхня діяльність не переходить у сферу прямого порушення закону. Є підстави вважати, що така модель, напевно, базується на припущенні, що відкритий політичний процес і конкуренція ідей є більш ефективним засобом нейтралізації популістських загроз, ніж їх інституційне обмеження. Водночас це підвищує ризики ерозії демократії через поступову делегітимацію інституцій зсередини.

Порівняння зазначених підходів дозволяє виявити ключову дилему конституціоналізму: необхідність одночасного забезпечення відкритості політичного процесу та його захисту від акторів, які заперечують самі правила цієї відкритості. У цьому сенсі концепція *militant democracy* може розглядатись як спроба інституційно врегулювати цю напругу. Видається, що американська модель демонструє надмірно максималістське розуміння свободи слова. Так, можна погодитися, що, з одного боку, ризик зловживань держави небезпечніший, ніж радикальна мова, «ринок ідей» здатен сам коригувати крайнощі, проте нам видається, що тут є недооцінка кумулятивного впливу екстремістського дискурсу та його здатності підривати демократичні інститути не лише через негайне насильство. І європейський континент має такий досвід. Не думаємо, що неможливо знайти середину між надмірним втручанням у політичне життя та вседозволеністю, мотивуючи це формою символічного мовлення. Безумовно, ми оперуємо тонкою та делікатною матерією, інтенсивно пронизаною оціночними категоріями, що обтяжує як її теоретичну інтерпретацію, так і емпіричний аналіз, і в цьому криється головна загроза неадекватності реакції на популізм, і гірше того – трансформація антипопулістських практик у популізм.

Подальший аналіз феномену популізму в правовому вимірі вимагає переходу до виявлення механізмів, за допомогою яких боротьба з популізмом може трансформуватися у відтворення його власної логіки. Йдеться не лише про зовнішню подібність риторичних стратегій, а про глибшу структурну конвергенцію, що про-

являється в зміні функціонального призначення права в системі конституційної демократії.

Як було вище зазначено, популізм у концепції К. Мудде постає як «тонка ідеологія», яка редукує складну соціально-політичну реальність до протиставлення «чистого народу» та «корумпованої еліти». Водночас, як аргументує Я.-В. Мюллер у праці *What Is Populism?*, визначальною ознакою популізму є антиплюралізм – заперечення легітимності політичної опозиції та претензія на ексклюзивне представництво «справжнього народу» [2, с. 20–21]. Яскравим прикладом подібної популістської логіки в сучасній політиці є риторика 45-го і 47-го президента США – Д. Трампа. Зокрема, під час виступу на *Republican National Convention 2016* він заявив: «Ніхто не знає систему краще за мене, і саме тому лише я можу її виправити» [5]. Це висловлювання концентровано відображає ключову рису популізму – претензію на ексклюзивне представництво «народу». Трамп не позиціонує себе як одного з учасників політичного процесу, а як єдиного суб'єкта, здатного виразити та реалізувати справжню волю народу.

У такий спосіб відтворюється механізм *pars pro toto*, коли індивідуальна позиція або позиція окремої групи ототожнюється з інтересами всього суспільства. Водночас інші політичні актори та інституції імпліцитно делегітимізуються, оскільки постають або як некомпетентні, або як частина «проблемної системи». Таким чином, політичний конфлікт подається не як нормальна конкуренція альтернатив у межах плюралістичної демократії, а як протистояння між «справжнім представником народу» та неефективною чи корумпованою елітою. Це, своєю чергою, повністю відповідає антиплюралістичній природі популізму, в якій заперечується легітимність політичної опозиції як такої.

Зважаючи на наведене, у межах цього дослідження антипопулізм пропонується розглядати як комплексну політико-правову категорію, що охоплює сукупність інституційних, нормативних і дискурсивних засобів, за допомогою яких конституційна система реагує на популістські виклики. Йдеться не лише про формально закріплені правові механізми (законодавчі обмеження, судовий контроль, процедури імпічменту тощо), але й про ширший спектр практик, включаючи адміністративні рішення, інтерпретаційні підходи правозастосовних органів і публічну риторику державних інституцій.

У цьому сенсі антипопулізм виступає як функціональний елемент забезпечення стабільності конституційного ладу, спрямований на нейтралізацію загроз, пов'язаних із підривом принципу верховенства права, ерозією інституційної автономії та делегітимацією механізмів демократичного стримування і противаг.

Водночас антипопулізм не є нормативно нейтральним феноменом: залежно від характеру застосовуваних засобів і їх відповідності базовим принципам правової держави, він може як зміцнювати конституційний порядок, так і трансформуватися у форму політично вмотивованого втручання, що відтворює логіку самого

популізму. Антипопулізм доцільно концептуалізувати не як однозначно позитивну або негативну реакцію, а як динамічний інструмент правового та політичного реагування, оцінка якого залежить від ступеня його відповідності певним принципам і критеріям.

У вересні 2022 року 46-й президент США Дж. Байден у Філадельфії заявив, що «Республіканці MAGA представляють екстремізм, який загрожує самим основам нашої республіки» [6]. У цьому формулюванні важливими є дві речі. По-перше, відбувається чітке виділення певної групи як носія загрози, а не просто політичного опонента. По-друге, ця група описується не як одна з легітимних позицій у межах демократичного процесу, а як сила, що стоїть поза ним.

З точки зору класичного підходу Я.-В. Мюллера, це ще не є повноцінним популізмом, оскільки Байден не стверджує, що лише він представляє «справжній народ». Однак виходячи із вищезазначеної логіки, тут уже проявляються ключові елементи антипопулістського популізму: *дихотомізація* («захисники демократії» vs «екстремісти, що їй загрожують), *моралізація політики* (конфлікт подається не як політична конкуренція, а як боротьба за виживання системи), *делегітимація частини опонентів* (певна політична позиція виводиться за межі «нормального» політичного процесу). Саме тут антипопулізм починає наближатися до популістської логіки: замість процедурного підходу (де всі актори апріорі легітимні) формується нормативна межа політичної допустимості, яка має політичне, а не суто правове походження. Антипопулізм набуває рис популізму не тоді, коли він протидіє популістам, а тоді, коли він починає діяти за тією ж логікою – через дихотомізацію, моралізацію та делегітимацію опонента. І в цьому найбільша загроза – з одного боку необхідно дати чітку відповідь тим, хто посягає на основи демократичного ладу, з іншого – інституція, що має давати таку відповідь, істотно обмежена в засобах протидії. Для успішної протидії популізму необхідно виробити таку форму реагування, яка, не виходячи за межі правових стандартів і плюралістичного дискурсу, здатна забезпечити ефективну політичну комунікацію, не скочуючись при цьому до спрощених дихотомій, характерних для популістської логіки.

Аналіз наведених вище кейсів дозволяє дійти висновку, що проблемна (популістська) реакція інституцій часто описує самого актора як «загрозу» в цілому та переносить акцент із поведінки на моральну оцінку групи («вони небезпечні як такі»). Легітимна ж антипопулістська реакція має описувати конкретні дії (порушення процедур, тиск на суди, підрив виборів, іноземне фінансування діяльності тощо), обов'язково має ґрунтуватися на верифікованих фактах і правових стандартах. Межа – коли критика переходить від «що вони роблять» до «що вони є».

Крім того, доцільним є виокремлення декількох критеріїв, які дозволили б антипопулістській реакції інституцій бути легітимною, а не проблемною (з точки зору перенасичення тими ж популістськими формами).

І. Критерій плюралізму. Реакцію інституції слід вважати легітимною, якщо в її риториці є визнання, що навіть небезпечний актор є частиною політичного процесу, доки він діє в межах права. Обмеження повинні мати юридичну форму й процедури *(due process)*. Відтак проблемним є виведення політичного актора або його електорату (як у вищенаведеному прикладі реакції Дж. Байдена на прихильників Д. Трампа) за межі легітимного політичного простору («вони – екстремісти») або формування логіки «ці люди не повинні мати політичного впливу як такі». Це є дзеркальним популізмом, про який писав Я.-В. Мюллер у контексті схожості популістів і технократів, адже для обох категорій не існує потреби в демократичній дискусії, адже так легітимізується уявлення, що в політиці немає місця для реальної незгоди, а існує єдине правильне політичне рішення [2, с. 95].

ІІ. Критерій обов'язковості процедури. Ідея К. Шмідта про те, що політичний порядок не може повністю зводитися до норм: у критичні моменти саме рішення, а не правило, визначає, як діяти. «Суверен» у Шмідта – це той, хто здатен вирішити про «виняток», тобто ситуацію, коли звичайний правопорядок не спрацьовує й потребує призупинення заради збереження самого порядку; таким чином, право завжди передбачає наявність політичного рішення, яке стоїть на його межі. Разом із тим видається, що сам по собі популізм не є таким «винятком», але він часто апелює до риторики кризи або створює її, щоб виправдати концентрацію влади й відхід від процедур. І виходячи із того, що відповідно до теорії Шмідта це могло б бути виправданим, реально це є небезпечним, оскільки таким чином розширюється зона «винятку» без реальної екзистенційної загрози: якщо популізм починають трактувати як постійну кризу, це відкриває шлях до систематичного відступу від верховенства права й трансформації його в інструмент політичного рішення. Так, з'являється реальна трансформація антипопулізму в популізм. Зважаючи на вищезазначене, можна вважати легітимною реакцію на популістів, коли така відбувається через існуючи правові механізми (суди, процедури імпічменту, вибори тощо), при збереженні під час кризи загальних засад *due process*. Відтак є проблемним допущення відступу від процедур через «винятковість ситуації» й обґрунтування рішення не нормою, а результатом («це потрібно, щоб їх зупинити»). Тут відбувається перехід від *rule of law* до *rule by law* [7, с. 211].

ІІІ. Критерій загальності. Антипопулістські заходи є легітимними, коли мають загальний характер (правила однакові для всіх) і не створюються під конкретного актора. Відтак проблемними є норми або практики фактично спрямовані на нейтралізацію конкретної політичної сили, адже виникає селективність застосування. При цьому є цілком очевидним, що правозастосування конкретної існуючої норми до конкретної політичної сили, яка ставить під сумнів усталений порядок функціонування суспільства, не матиме ознаки селективності й вважатиметься легальною та легітимною.

IV. Критерій риторики як попередження. Як уже вище було показано, захист інституцій від популістських атак має тонку межу із «популізмом у відповідь». Із цього слідує, що є легітимною та риторика, яка пояснює ризики й апелює до захисту інституцій через реальну загрозу їх сталому функціонуванню. Така риторика не зводить політичний конфлікт до моральної або моралізаторської війни. Якщо ж інституція (як у наведеному вище прикладі з виступом у Філадельфії в 2022 році Дж. Байдена) мобілізує через страх і протиставлення, оголошуючи політичних опонентів (які так, є популістами) екстремістами, формуючи образ «ворога демократії» як цілісної відокремленої від політичного процесу групи, то така протидія популізму починає відтворювати популістську схему «ми vs вони». Цей критерій, на відміну від попередніх трьох, є переважно політичним (дискурсивним). Якщо попередні три пов'язані з принципами верховенства права та можуть бути інституціоналізованими, то останній стосується способу комунікації та легітимації й не завжди може мати формальне закріплення. Хоча, безумовно, всі критерії мають юридичне значення, адже впливають на те, як застосовується право.

Таким чином, межа між легітимною та легальною антипопулістською реакцією й її популістською трансформацією проходить не по лінії інтенсивності протидії, а радше (і категорично) по лінії збереження процедурної, плюралістичної й універсальної природи права. Антипопулістські заходи (реакція) модифікуються в популізм тоді, коли захист демократичного ладу починає здійснюватися через делегітимацію опонента як такого, селективне застосування права та виправдання відступу від процедур політичною доцільністю. В цілому концепція мілітарної демократії має мало спільного з політичною доцільністю. Демократія навіть у екстремальних умовах має зберігати відданість конституційним цінностям.

З огляду на сформульовані критерії, постає необхідність узагальнення їх значення для теорії та практики конституційної демократії. Запропонована концептуалізація дозволяє розглядати антипопулізм не лише як реактивний інструмент стримування популістських викликів, а й як самостійний фактор, здатний впливати на трансформацію правової системи. У цьому сенсі антипопулізм не є нейтральним щодо принципу верховенства права: залежно від способу його реалізації він може як зміцнювати інституційні гарантії, так і поступово їх підривати.

Ключовим є те, що межа між легітимною протидією популізму та його відтворенням проходить не по інтенсивності або жорсткості заходів, а по їхній відповідності базовим принципам правової держави. Збереження процедурності, універсальності норм і плюралістичного характеру політичного процесу виступає тим критеріальним ядром, яке не може бути порушене навіть за умов політичної кризи. У протилежному випадку право трансформується з системи загальнообов'язкових правил у інструмент досягнення конкретних політичних результатів, що фактично означає перехід від *rule of law* до *rule by law*.

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

У цьому контексті особливого значення набуває усвідомлення ризику «нормалізації винятку». Як випливає з аналізу ідей К. Шмідта, апеляція до надзвичайності завжди містить у собі потенціал для розширення дискреції влади. Однак на відміну від класичної ситуації екзистенційної загрози, популізм у більшості випадків не створює умов, які об'єктивно вимагали б відступу від правових процедур. Відтак трактування популізму як перманентного стану кризи веде до інституційного закріплення виняткових практик і поступового розмивання правових стандартів.

Запропоновані критерії дозволяють також переосмислити роль риторики в правовому реагуванні. Хоча риторика за своєю природою належить до політичної сфери, вона безпосередньо впливає на правозастосування, формуючи рамки допустимого. Делегітимація політичного опонента як такого, а не його конкретних дій, створює передумови для виправдання селективного застосування права й розширення меж втручання держави в політичний процес. Таким чином, дискурсивний вимір антипопулізму виступає не другорядним, а структурно визначальним фактором трансформації правових практик.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у ході дослідження було доведено, що антипопулізм не може розглядатись як апріорно легітимна або нейтральна реакція конституційної демократії на популістські виклики. Його правова оцінка залежить не від самої мети – захисту демократичного ладу, – а від характеру засобів, за допомогою яких ця мета реалізується.

Парадокс антипопулізму полягає в тому, що стратегії, спрямовані на обмеження популізму, за певних умов можуть відтворювати його власну логіку: дихотомізацію політичного простору, моралізацію конфлікту, делегітимацію опонента як такого, селективне застосування права та виправдання відступу від процедур політичною доцільністю. У такому випадку антипопулізм перестає бути інструментом захисту правової держави й сам набуває ознак практики, що підриває верховенство права.

Водночас не будь-яке обмеження популістських або радикальних акторів є проявом популістської логіки. Легітимна антипопулістська реакція можлива за умови дотримання чітких правових критеріїв: визнання політичного плюралізму, обов'язковості процедури, загальності правових норм і стриманості публічної риторики. Саме ці критерії дозволяють відмежувати конституційний самозахист демократії від політично вмотивованого використання права як інструменту нейтралізації опонентів.

Отже, межа між легітимним антипопулізмом і його популістською трансформацією проходить не за ступенем жорсткості державної реакції, а за її відповідністю принципам верховенства права, процедурної справедливості та політично-

го плюралізму. Демократія має право на самозахист, однак такий самозахист залишається демократичним лише доти, доки він здійснюється через право, а не всупереч йому.

Таким чином, центральне завдання сучасної правової теорії полягає не лише в розробці механізмів протидії популізму, а й у визначенні меж, за якими антипопулістські стратегії самі починають відтворювати популістську логіку та сприяти ерозії конституційного порядку. Ефективна й легітимна протидія популізму можлива лише за умови суворого дотримання процедурних гарантій, недопущення селективного застосування права та збереження відкритості політичного процесу для реальної незгоди. Відмова від цих засад, навіть під приводом захисту демократії, не лише не усуває популістську загрозу, а й сприяє її відтворенню в нових, інституційно легітимізованих формах. Саме тому центральним завданням сучасної правової теорії є не лише розробка механізмів протидії популізму, а й визначення тих меж, порушення яких трансформує антипопулізм у його власну протилежність.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Mudde C. The populist zeitgeist. *Government and Opposition.* 2004. Vol. 39(4). P. 541–563. URL: https://doi.org/10.1111/j.1477–7053.2004.00135.x
[2] Müller J.-W. What is populism? 2016. Philadelphia, PA : University of Pennsylvania Press. URL: https://doi.org/10.9783/9780812293784
[3] Laclau E. Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism. 2011. London : Verso.
[4] Weyland K. The threat from the populist left. *J. Democracy*. 2013. Vol. 24(1). P. 18–32.
[5] Trump D. Address accepting the presidential nomination at the Republican National Convention. 2016. URL: https://www.politico.com/story/2016/07/full-transcript-donald-trump-nomination-acceptance-speech-at-rnc-225974
[6] CNN. Laura Coates Live (podcast episode*)*. URL: https://edition.cnn.com/audio/podcasts/laura-coates-live/episodes/4ea760c6-cb44-4308-a0c4-af04009b6584
[7] Krygier M. The rule of law: Pasts, presents, and two possible futures. *Annual Review of Law and Social Science.* 2016. Vol. 12. P. 199–229. URL: https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-102612–134103
[8] Schmit C. Political theology: Four chapters on the concept of sovereignty. MIT Press. 1985.
[9] Loewenstein K. Militant democracy and fundamental rights, I. *American Political Science Review*. 1937. Vol. 31(3). P. 417–432.
[10] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (1949, zuletzt geändert 2025). *Basic Law for the Federal Republic of Germany*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html
[11] BVerfGE 5, 85.

REFERENCES

[1] Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541–563. Retrieved from https://doi.org/10.1111/j.1477–7053.2004.00135.x

[2] Müller, J.-W. (2016). *What is populism?* Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press. Retrieved from https://doi.org/10.9783/9780812293784
[3] Laclau, E. (2011). *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*. London: Verso.
[4] Weyland, K. (2013). The threat from the populist left. *J. Democracy*, 24(1), 18–32.
[5] Trump, D. (2016). *Address accepting the presidential nomination at the Republican National Convention*. Retrieved from https://www.politico.com/story/2016/07/full-transcript-donald-trump-nomination-acceptance-speech-at-rnc-225974
[6] CNN. (n.d.). *Laura Coates Live (podcast episode)*. Retrieved from https://edition.cnn.com/audio/podcasts/laura-coates-live/episodes/4ea760c6-cb44-4308-a0c4-af04009b6584
[7] Krygier, M. (2016). The rule of law: Pasts, presents, and two possible futures. *Annual Review of Law and Social Science*, 12, 199–229. Retrieved from https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-102612–134103
[8] Schmitt, C. (1922/1985). *Political theology: Four chapters on the concept of sovereignty*. MIT Press.
[9] Loewenstein, K. (1937). Militant democracy and fundamental rights, I. *American Political Science Review*, 31(3), 417–432.
[10] Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (1949, zuletzt geändert 2025). *Basic Law for the Federal Republic of Germany*. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html
[11] BVerfGE 5, 85.

Володимир Олександрович Шевела
Аспірант
Кафедра конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
e-mail: v.o.shevela@nlu.edu.ua

Volodymyr O. Shevela
Postgraduate Student
Department of Constitutional Law of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
e-mail: v.o.shevela@nlu.edu.ua

Рекомендоване цитування: Шевела В. О. Парадокс антипопулізму: відтворення популістської логіки в антипопулістських стратегіях. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 3. С. 411–426. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.411.

Suggested Citation: Shevela, V. O. (2026). The Paradox of Antipopulism: the Reproduction of Populist Logic in Antipopulist Strategies. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(3), 411–426. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.3.411.

Дата першого надходження статті до видання: 04.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.06.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.09.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

Вісник Національної академії правових наук України

Том 33, № 3
2026

Відповідальний за випуск *В. А. Журавель*

Усі матеріали, опубліковані в цьому виданні ліцензуються відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License

Статті друкуються в авторській редакції

Підписано до друку з оригінал-макета 30.09.2026.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 34,5. Обл.-вид. арк. 29. Тираж 100 прим.

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20
Вебсайт: https://pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт Плюс»,
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна
Тел. (097) 445-07-79
Вебсайт: https://promart.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8388 від 16.07.2025

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Volume 33, Issue 3
2026

Responsible for the release of *V. Zhuravel*

All materials published in this publication are licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License

Articles are published in author's version

Signed to the print with the original layout 30.09.2026.
Format 70×100/16. Offset paper. Headset Times.
Mind. print. ark. 34,5. Acc. publ. ark. 29. Edition of 100 copies.

"Publishing House "Pravo" LLC
11/2 Kharkiv Divisions St., Kharkiv, Ukraine
For correspondence: P.O. Box 822, Kharkiv, 61023, Ukraine
Tel.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20
e-mail for authors: verstka@pravo-izdat.com.ua
e-mail for orders: sales@pravo-izdat.com.ua

Certificate of registration of the subject of publishing
in the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 8024 dated 05.12.2023

Produced in the printing house of «PROMART PLUS» LLC,
St. Vesnina, 12, Kharkiv, 61023, Ukraine
Tel. (097) 445-07-79
https://promart.in.ua
Certificate of registration of the subject of the publishing business
to the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 8388 dated 16.07.2025